

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 16

ТОМ 2

**Вінниця
2024**

ДонНУ імені Василя Стуса
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса / ред. кол. М. І. Прихненко (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. Вип. 16, т. 2. 253 с.

**Редакційна колегія
Вісника студентського наукового товариства
Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Головний редактор:

Прихненко Максим Іванович, канд. політ. наук.

Відповідальні редактори:

Дороніна Ольга Анатоліївна, д-р екон. наук, професор;

Мелекесцев Кирило Ігорович, канд. іст. наук;

Леонова Наталя Геннадіївна, канд. хім. наук, доцент;

Ігнатенко Дарина Євгенівна, канд. філол. наук;

Оверчук Вікторія Анатоліївна, д-р екон. наук, канд. психол. наук, професор;

Гоцуляк Юрій Вікторович, д-р юрид. наук, доцент;

Анісімова Ольга Миколаївна, д-р екон. наук, професор.

Роботи друкуються в авторській редакції, у збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 10 від 27.12.2024 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, каб. 611;
тел.: (0432) 50-89-37;
e-mail: Immilt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2024

© Студентське наукове товариство, 2024

ЗМІСТ

Історія

<i>Ахновський Д. В.</i> Археологічна спадщина на грошових знаках грецької республіки.....	6
<i>Барбелюк О. Ю.</i> Коцюбинські в культурі України: штрихи до родинного портрету.....	9
<i>Гарматюк К. Р.</i> Персона Симона Петлюри в російському та польському інфопросторі.....	13
<i>Заболотний Є. Р.</i> Фальсифікація історії України в російських підручниках (на прикладі сюжету ютуб-каналу «Реальна історія»).....	16
<i>Зборовська А. В.</i> Символіка людського тіла в середньовічних надгробках.....	19
<i>Кубов М. Т.</i> Реакція українського суспільства на історичні фейки у статті Путіна.....	22
<i>Лашко Д. О.</i> Доротея Самійлівна Цвейбель – «бабуся» донецької археології: історіографічний сюжет.....	25
<i>Сауляк А. С.</i> Культурницька діяльність великих аграріїв України наприкінці XIX – початку XX ст.	27
<i>Черановська Т. О.</i> Історія створення меморіалу кошовому отаману Івану Сірку.....	31
<i>Яремчук В. І.</i> Підтримання миру і безпеки у стратегії Збройних Сил в історії незалежної України.....	33

Міжнародні відносини

<i>Анісов А. О.</i> Місце Китайської Народної Республіки в політико-економічних тенденціях країн глобального півдня.....	38
<i>Грищук В. Ю.</i> Публічна дипломатія України на Близькому Сході в умовах повномасштабної війни.....	42
<i>Король Д. О.</i> Основні підходи до періодизації холодної війни.....	48
<i>Парчевська В. В.</i> Багаторівневість як характерна особливість післявоєнного відновлення...	51
<i>Сушко І. В.</i> Основні канали та інструменти культурної дипломатії Великої Британії.....	55
<i>Юрчак С. С.</i> Фактори посилення суб'єктності держав Субсахарської Африки в міжнародних відносинах та їх основні виклики.....	60
<i>Янчук І. І.</i> Імміграційна політика Джозефа Байдена та Дональда Трампа крізь призму президентських виборів в США 2024 року.....	64

Політологія

<i>Кондратьєва К. А.</i> Значення правового регулювання е-врядування для національної безпеки України в умовах воєнного стану.....	68
<i>Паламарчук Ю. Д.</i> Північна Корея, Парагвай та антиукраїнська пропаганда в інформаційному протистоянні.....	72
<i>Приліпко А. А.</i> Проблематика корупції у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі.....	76

Філологія

<i>Блоха С. М.</i> Лексичні і граматичні особливості перекладу англомовних газетних заголовків українською та німецькою мовами.....	80
<i>Долганова В. П.</i> Про перекладацькі трансформації на сучасному етапі розвитку перекладознавства.....	85
<i>Чернілевська Я. І.</i> Джерела творення і роль ономастичної лексики у формуванні фантастичного світу (на матеріалі роману Роберта Джордана «Око світу»).....	88

Право

<i>Литвінов В. В.</i> Розмежування повноважень обласних військових адміністрацій та обласних рад	94
<i>Нечитайло С. В.</i> Особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах дії правового режиму воєнного стану	97
<i>Рева К. Ю.</i> Щодо трудової медіації як альтернативного способу вирішення трудових спорів.....	102

Економічні науки

<i>Балабан К. Р.</i> Методи розробки стратегії розвитку підприємства в умовах економічної невизначеності.....	106
<i>Безпалько А. В.</i> Розвиток страхового ринку України в кризових умовах	109
<i>Білоус В. М.</i> Податкове законодавство як ключовий аспект розвитку малого підприємництва	113
<i>Білошкан А. О.</i> Адаптація мотиваційних програм в умовах невизначеності.....	118
<i>Вінідіктова В. С.</i> СVP-аналіз як метод системного дослідження взаємозв'язку витрат, обсягу діяльності і прибутку.....	121
<i>Вінідіктова В. С.</i> Інноваційні підходи до бухгалтерської звітності в еру цифрових трансформацій.....	126
<i>Говоруха М. Р.</i> Необхідність і наукова обґрунтованість збереження анонімності під час анкетування працівників	130
<i>Кривенко Т. С.</i> Теоретичні аспекти обліку фінансових результатів в аграрному секторі України.....	134
<i>Максим'як А. Я.</i> Розширення горизонтів фінансового аналізу: інтеграція неформалізованих методів	138
<i>Максим'як А. Я.</i> Атрибути ефективності внутрішнього контролю за розрахунками з оплати праці у фінансовій звітності	143
<i>Максим'як А. Я.</i> Напрями удосконалення аудиту необоротних активів у цифровій економіці.....	147
<i>Савицька Т. А.</i> Роль матеріальних активів у формуванні інвестиційної привабливості підприємства.....	151
<i>Сівецький Є. М.</i> Маркетинг інноваційних товарів на прикладі м'ясопереробного підприємства.....	154
<i>Сіромаха В. Ю.</i> Автоматизація обслуговування клієнтів в готельному господарстві.....	158
<i>Столяр А. О.</i> Дослідження теоретичних аспектів формування конкурентної стратегії підприємства.....	162
<i>Цимбалюк Ю. В.</i> Вплив воєнного стану на управління персоналом компанії.....	165
<i>Юздепська А. А.</i> Особливості формування дохідної частини бюджету по Вінницькій області.....	169

Природничі та технічні науки

<i>Байраківська В. В.</i> Види та властивості алгоритмів	175
<i>Баранова І. С.</i> Ефективний SMM: ключові цілі для досягнення успіху у соціальних мережах	179
<i>Гураш В. В.</i> Алгоритми і програмування: застосування та важливість.....	182
<i>Діброва І. С.</i> Створення 2D-гри у стилі піксель-арт.....	186
<i>Круць Ю. О.</i> Виклики та обмеження при впровадженні Agile в IT-проектах.....	190
<i>Лантєва М. А.</i> Оптимізація розкладу занять: методи, проблеми та рішення.....	193
<i>Левченко М. Р.</i> Особливості створення адаптивних сайтів	196
<i>Матвійчук Р. Д.</i> Метод прогнозування та його різновиди	198
<i>Маценко А. В.</i> Субпопуляція зубра в лісовому урочищі «Хмільницька дача»	202

<i>Мисака А. В.</i> Удосконалення системи електронного документообігу в державних органах податкової служби	206
<i>Мишківська Я. С.</i> Використання ігор з нульовою сумою в управлінні ризиками в фінансових установах	209
<i>Нестерук М. О.</i> Особливості аналізу продуктивності алгоритмів пошуку	214
<i>Павленко В. О.</i> Орнітофауна парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Парк ім. О. І. Ющенка» в м. Вінниці	217
<i>Петровська О. М.</i> Мотивація та стимулювання персоналу в контексті сучасних комунікаційних систем.....	221
<i>Погоріла Ю. В.</i> Аналіз змін у дослідницьких інтересах докторів філософії спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа з 2021 до 2024 року	225
<i>Поліщук В. С.</i> Довгострокові інвестиції чи короткострокові: переваги та ризики	229
<i>Прінц М. В.</i> Формування системи логістики організації, яка здійснює ЗЕД	233
<i>Родюк А. І.</i> Аналіз застосування алгебри в захисті інформації.....	237
<i>Росолик Д. А.</i> Порівняння стабільності датчиків температури на основі методу дисперсії Аллана в системах кліматичного контролю	241
<i>Шевцов М. В.</i> Оптимізації роботи STD::LIST шляхом вибору найбільш ефективної стратегії виділення пам'яті	245
<i>Шовдра М. В.</i> Інноваційні підходи до розвитку культурного сектору міста Вінниці	248

ІСТОРІЯ

УДК 902/904:336.746/.747](495)

АРХЕОЛОГІЧНА СПАДЩИНА НА ГРОШОВИХ ЗНАКАХ ГРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Д. В. Ахновський, Р. О. Литвиненко

Анотація. Наукова робота присвячена аналізу відображення археологічної спадщини на грошових знаках Грецької республіки. Для аналізу було взято пам'ятні монети. Метою дослідження є аналіз зображення артефактів та археологічних пам'яток на монетах, для чого поступово окреслено і виконано такі завдання: з'ясувати якість їх представлення, знайти історичні похибки і визначити причини їх виникнення. Предметом дослідження є археологічна практика на монетах Грецької республіки. У роботі використовувалися методи візуального аналізу, описовий, історико-порівняльний та історико-системний методи дослідження. Основними результатами є: по-перше, з'ясування факту, що багато монет присвячено пам'ятним датам; по-друге, розповсюдження використання сюжетів з грецької кераміки.

Ключові слова: Греція, монети, нумізматики, археологія, археологічна спадщина, батальна історія.

Археологічна спадщина являє собою важливу частину культури. Вона активно використовується в історичній політиці держави і в культурній дипломатії. Археологічна спадщина трапляється в багатьох сферах суспільного життя, у меморіальному просторі міст, літературі, на поштових марках і, звісно, на грошових знаках. Греція, як і решта країн Європейсько союзу, має право карбувати власні євро (табл. 1). Пам'ятні монети, присвячені окремим археологічним пам'яткам чи історичним подіям, доволі часто мають на собі зображення реальних артефактів. Але ця тема є мало досліджуваною, особливо в українському науковому просторі, що визначає її актуальність і важливість. Цікавими об'єктами дослідження виступають сучасні монети Грецької республіки, яким присвячено цю публікацію.

Таблиця 1

Археологічна спадщина на пам'ятних монетах Греції

Назва	Рік	Номинал	Матеріал	Діаметр	Наклад	Дизайнер
Золота монета €200, присвячена Перським війнам	2020	200 євро	золото 917 / 1 000 проби та срібло	22,10 мм	750	G. Stamatopoulos
Золота монета €50, присвячена культурній спадщині – стародавній Мессіні	2020	50 євро	золото 999 / 1 000 проби	14 мм	1 500	M. Antonatou
Срібна монета €10, присвячена 2500 р. битви при Саламіні	2020	10 євро	срібло 925 / 1 000	40 мм	3 000	G. Stamatopoulos
Срібна монета €10, присвячена 2500 р. битви при Фермопілах	2020	10 євро	срібло 952 / 1 000	40 мм	3 000	G. Stamatopoulos

Джерело: систематизовано автором за [1]

Золота монета €200, присвячена Перським війнам. Монету викарбовано на честь важливого періоду в історії стародавньої Греції – добі перських війн (500–449 рр. до н. е.). Ці події мали велике значення для античної ойкумени, тому що перемога в цих війнах дала змогу грецьким полісам процвітати.

На аверсі монети можна бачити сцену битви між перським та грецьким вояками. Центр композиції займає собою круглий щит з зображенням пегаса. В античній Греції щити з різноманітними міфологічними сюжетами були дуже поширеними. Еллінський воїн вдягнений у ліноторакс – простий панцир, виготовлений з кількох шарів проклеєної льняної тканини, він був доволі легким і доступнішим за кірасу, що зумовило його велику популярність від мікенської доби і аж до часів римських завоювань. Серед недоліків лінотораксу можна виділити невелику площу захисту. Руки воїна не захищені, що відповідає історичній дійсності: частіше у грецьких солдатів були захищені голова і тулуб лінотораксом або бронзовою анатомічною кірасою. Ноги захищені наголінниками і взуті в сандалі. На голові у вояка шолом, він має захист носа. На верхівці шолома – великий гребінь. Греки часто прикрашали свої шоломи, наприклад, кінською

гривою. Це робилося з декоративною метою і для додаткового рівня захисту. Грецька піхота використовувала багато різних типів шоломів, але найрозповсюдженим у часи греко-перських війн був коримський шолом. Коримський шолом, також відомий як дорійський, – це тип шоломів, який мав монолітний захист голови і виріз для обличчя. Від захисного спорядження більш ранніх типів він відрізнявся наявністю захисту носа. На монеті вояки обрамлені кільцем з щитів з грецькою буквою Α. Вся сцена стилізована під зображення з античної кераміки (рис. 1).

Рис. 1. Золота монета €200, присвячена Перським війнам [2]

На реверсі монети зображено державний герб Греції в обрамленні лаврового вінку. Навколо нього напис «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ» («Грецька республіка») та номінал монети «200 євро». Як і на аверсі, на реверсі монети наявне зображення щитів, доповнене списками. Через свою доступність списи були основним озброєнням піхоти протягом багатьох історичних епох.

Золота монета €50 «Культурна спадщина – стародавня Мессіна». Стародавнє місто Мессіні заснували об'єднана армія Фів та аргів'ян і заслані мессенці (останні вважали себе нащадками мікенців), яким запропонували повернутися і розбудувати державу, незалежну від спартанського правління. Місце для майбутнього міста обрав особисто Епамінонд (рис. 2).

Рис. 2. Золота монета €50 «Культурна спадщина – стародавня Мессіні» [1]

На аверсі монети зображено руїни стін міста. Фортифікаційні споруди міста зараз знаходяться в напівзруйнованому стані. У нижній частині – рік карбування монети, а у верхній – напис «ΑΡΧΑΙΑ ΜΕΣΣΗΝΗ» («Стародавня Мессіна»).

На реверсі, в центрі монети, знаходиться герб Греції. Як і на інших монетах, він обрамлений вінком. Навколо нього – символічне зображення античного амфітеатру та кахельна підлога оркестри. Це зроблено тому, що Мессіні відома завдяки своїм чудово збереженим громадським будівлям. У верхній лівій частині викарбовано номінал монети «50 євро».

Срібна монета €10 «2 500 років битви при Саламіні» присвячена бойовому зіткненню між грецьким і перським флотом, що відбулося у вересні 480 р. до н. е. і завершилася перемогою сил полісів, що дало змогу переламати перебіг війни.

На аверсі монети (рис. 3) зображено профіль Фемістокла, який був видатним античним флотоводцем, саме він очолював греків у битві під Саламіні. З правого боку – напис «ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ 524-459 Π.Χ.» (Фемістокл 524–459 рр. до н. е.), з лівого – рік карбування монети – 2020. По краях монети викарбовано барельєф із зображенням морських хвиль.

Рис. 3. Срібна монета €10 «2500 років битви при Саламіні» [1]

На реверсі зображено стилізований державний герб Греції. Він, як зазвичай, обрамлений лавровим вінком, навколо – напис «2500 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ» (2500 років морської битви при Саламіні) і номінал монети – «10 євро». У зовнішньому колі зображено чотири стилізовані трієри. Трієра – це судно з трьома рядами гребців, що було дуже поширене в античності і становило основу грецького флоту класичного періоду. Варто зазначити, що зображення трієри доволі часто зустрічається на античних монетах і було символом морської торгівлі. На бортах прикріплені щити з грецькою літерою Α, а вгору підіймаються весла.

Срібна монета €10 «2500 років битви при Фермопілах» присвячена ювілею відомої битви, де війська грецьких полісів протистояли переважаючим силам персів. На аверсі монети зображено гопліта, грецького піхотинця з важким озброєнням, назва якого походить від важкого щита гоплону) на фоні стіни списів грецької фаланги. Одразу в очі впадає відсутність броні, боєць захищений лише коринфським шоломом з великим гребнем. Це явно було нав'язано сучасними голлівудськими блокбастерами і не відповідає історичній дійсності. У лівій руці воїн тримає щит. Цікавим є те, що на щиті зображено меандр, який був характерним для грецького античного мистецтва, тому часто з'являється на монетах, пов'язаних з античною Грецією [3]. Меандрові стрічки були метафорою моря, оскільки давні греки були вмілими мореплавцями (рис. 4).

Рис. 4. Срібна монета €10 «2500 років битви при Фермопілах» [4]

На реверсі монети зображено державний герб Греції, навколо нього – написи «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ» («Грецька республіка») і «2500 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΤΙΥΛΩΝ» (2500 років битві при Фермопілах).

У зовнішньому колі зображено грецьких та перських вояків. Перські воїни озброєні списами і луками, за спинами у них сагайдаки. Грецькі воїни всі, крім одного, озброєні списками, в останнього – меч. Їх обладунок більше схожий на анатомічну кірасу, ніж на лінотаракс. Зображення перських вояків напряду взяті з барельєфу в палаці Дарія у Персеполі. У нижній частині викарбовано номінал монети «10 євро». Монету обрамлює меандр.

Отже, проведений аналіз дає змогу зробити такі висновки: по-перше, багато грецьких монет присвячено пам'ятним датам. По-друге, дуже розповсюдженим є використання сюжетів, взятих з античної кераміки, що не є дивним, враховуючи, що антична кераміка є великим масивом зображальних джерел. По-третє, зображення, які не мають підґрунтя в зображальних джерелах, містять певні історичні хиби.

Abstract. The scientific work is devoted to the analysis of the depiction of the archaeological heritage on the coins of the Greek Republic. Commemorative coins were taken for analysis. The purpose of the study is to analyze the image of artifacts and archaeological monuments on coins, for which the following tasks were gradually outlined and fulfilled: to find out the quality of their representation, to find historical errors and to find out the reasons for their occurrence. The subject of the study is archaeological practice on the coins of the Greek Republic. The work used methods of visual analysis, descriptive, historical-comparative and historical-systemic methods of research. The main results are: firstly, clarification of the fact that many coins are dedicated to memorable dates; secondly, the spread of the use of subjects from Greek ceramics.

Keywords: coins, numismatics, archeology, archaeological heritage, battle history.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 2020 Greek numismatic program. 10.03.2020. URL: <https://numismag.com/en/2020/10/03/2020-greek-numismatic-program/> (дата звернення: 02.09.2024).
2. Χρυσό Νόμισμα 200 Ευρώ Περσικής Πόλεμοι. 2020. URL: <https://minagold.gr/mg-product/chryso-nomisma-200-euro-persikoi-polemoi-2020/> (дата звернення: 04.09.2024).
3. Ахновський Д. В., Литвиненко Р. О. Антична і середньовічна спадщини Криму на монетах України. XXVI Сходознавчі читання А. Кримського: матеріали міжнародної наукової конференції (30 листопада 2023 р.). Київ; Львів–Торунь: Liha-Pres, 2023. 436 с. С. 205–209. DOI: 10.36059/978-966-397-346-3-51.
4. 10 Ευρώ 2020 Ασημένιο 2.500 Χρόνια Από Τη Μάχη Των Θερμοπυλών. URL: <https://greekcoins-eshop.gr/product/10-2020-2-500/> (дата звернення: 12.09.2024).

УДК 93:Коцюбинські::94:316.722(477)

КОЦЮБИНСЬКІ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ: ШТРИХИ ДО РОДИННОГО ПОРТРЕТУ

О. Ю. Барбелюк, Н. Р. Темірова

Анотація. У розвідці окреслено роль нащадків М. Коцюбинського в культурі України, акцентовано на родинному зв'язку між персоналіями як одному з ключових чинників формування творчого і наукового доробку Коцюбинських. На основі вивчення наукової літератури, опрацювання джерел, із залученням історико-біографічного, історико-генетичного методів, спираючись на принципи наукової об'єктивності та історизму, показано, що брат, діти, онуки письменника були задіяні у різних сферах культурницької діяльності – літературі, скульптурі, музейній справі, науці. А племінниця Михайлина Коцюбинська – представниця покоління «шістдесятників».

Ключові слова: Михайло Коцюбинський, родина, українська культура.

Михайло Михайлович Коцюбинський по праву входить до пантеону найвидатніших класиків української літератури. При цьому М. Коцюбинський – постать чи не унікальна в плані того, що він чітко вписувався в світло радянської ідеології з огляду на багатогранність творчої спадщини, в якій совети знаходили вигідні для себе тези. Тут напрошується деяка паралель із творчістю Тараса Шевченка. Вагомий вплив на творчий доробок літератора справляла родина письменника. Аналіз ролі нащадків роду Коцюбинських у контексті української культури не є можливим без огляду на власний доробок літератора. Продовжуючи вищезазначену думку, му-

симо вказати і на те, що подібне трактування творчості Михайла Михайловича знайшло ідеологічну легітимізацію в контексті діяльності його дітей, що були палкими діяльними прихильниками більшовизму, щоправда, за це поплавилися його сини Юрій і Роман, потрапивши під маховик радянських репресій у 1937 р.

До творчості та родинних зв'язків М. Коцюбинського зверталися чимало дослідників – Л. Дем'яненко, Ю. Кузнєцов, Н. Головченко, Н. Калиниченко та інші [1; 2 та ін.]. Зокрема, Н. Головченко охарактеризувала творчість письменника, проаналізувавши його твори у порівнянні з надбанням Кнута Гамсуна, Івана Буніна. Ю. Кузнєцов вивчив стильові моделі українського автора в сьогоdnішньому літературознавстві [3]. Проте постать Михайла Михайловича передусім потрапила у фокус літературознавців. Щодо його родини, то цей сюжет потребує систематизації. Тож метою цієї статейної розвідки є визначення внеску в українську культуру представників родини визначного українського письменника Михайла Коцюбинського.

Необхідність утримувати родину ще з юного віку вплинула на подальшу діяльність М. Коцюбинського. Це ми можемо з'ясувати з того факту, що навіть важкохворим він продовжував працювати в чиновницькому апараті Чернігова до 1911 р.

Переходячи до розгляду зазначеної проблематики, варто було б навести коротку тезу-характеристику творчості Коцюбинського, зберігачами і збирачами спадку якого випало бути його нащадкам. Окремі з них стали гідним продовженням майстра слова. Дослідники творчості письменника називають Коцюбинського майстром психологічної прози, імпресіоністом у літературі, який в останніх новелах доповнив свій характерний стиль елементами неоромантизму. А ще Коцюбинського називають Сонцепоклонником і Соняхом, бо над усе він любив життя, сонце, квіти і дітей.

Водночас ми не маємо права заперечити всеукраїнського визнання таланту письменника, що особливо важливо і в контексті історії міста Вінниці, де жив і творив Михайло Михайлович. Очевидну перепону на шляху до світового імені в літературі варто шукати в контексті загального російського імперського дискурсу, тривалому бездержавному статусі України, як наслідок – труднощі з перекладом творів, що зумовлює неможливість виходу на світовий ринок. З цього випливає таке: в контексті російської імперії Коцюбинський лишався лише державним чиновником, а не людиною широковідомою в амплуа літератора.

М. Коцюбинський кохав свою дружину Віру Устимівну, яка взяла на свої плечі весь побут родини, створювала умови, аби чоловік міг спокійно працювати і мав можливість їздити на відпочинок та лікування за кордон, тому що розуміла величезне значення його творчої праці для української культури. В домі завжди було затишно, вечори проводилися за читанням або роялем. Сама господиня чудово грала на піаніно, навчила музики і дочок. А коли в родині гостював М. Лисенко, подарував Вірі Устимівні ноти, які і нині зберігаються у музеї М. Коцюбинського. Не полишала дружина М. Коцюбинського і громадських справ. Вона разом з чоловіком брала участь у роботі громадської бібліотеки, музично-драматичного товариства, комісії з народної освіти, допомагала організувати «Просвіту» і активно працювала в ній. Її підпис – на всіх зверненнях, вимогах, листах, які надсилалися з Чернігова в різні урядові інстанції. Віра Устимівна організувала літературно-музичні вечори для дітей, концерти і лекції від «Просвіти». А ще їй першій Михайло Михайлович завжди читав свої твори. В одному з листів із далекого о. Капрі він писав: «Досадно, що не можу тобі читати того, що написав, ти єдиний мій критик, якому я вірю і на смак якого покладаюсь» [4].

Рід Коцюбинських уособлює тенденцію свого часу, що накладається на велику частину тодішньої української інтелігенції, частина якої піддалася впливам радянської влади, втративши своє українське начало, а інша стала осередком його збереження.

Серед дітей в контексті діяльності в культурній сфері варто виділити молодшого сина Романа. У середині 1920-х років він долучився до активної українізації. Саме працю на цій ниві енкаведисти згодом «пришиють» сину класика української літератури як «буржуазному націоналістові». В Одесі Роман Михайлович працював на культурній ниві: редактором газети, у радіокомітеті, у книжковому видавництві, після чого в серпні 1929 р. поїхав на навчання до Харкова в Український інститут марксизму-ленінізму. У 1931 р. на базі ідеологічних інститутів було створено Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів –

ВУАМЛІН. Там Роман навчався у аспірантурі та завідував науковою бібліотекою [5]. У червні 1934 р. Романа Михайловича призначили куратором Вінницького музею свого батька. Роман працював на цій посаді лише п'ять місяців. У листопаді того ж року розпочалося придушення його брата Юрія. НКВС також зацікавився Романом. Він та його сім'я були змушені поїхати до Дніпропетровської області, а згодом були заарештовані, засуджені та розстріляні 26 вересня 1937 р. [6].

Молодший брат Коцюбинського Хома був засновником і першим директором Вінницького літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського, а також Чернігівського музею. До Чернігова він приїхав разом із дружиною Катериною, яка стала його заступницею, та трирічною донькою Михайлиною, майбутньою українською дисиденткою [8]. У 1944 р. Хома Михайлович разом з музейною колекцією повернувся до Чернігова. Роботи було надзвичайно багато, оскільки було знищено 2/3 саду, завдано шкоди будинку й садибі. Та поступово музей відроджувався. Хома Михайлович і Катерина Яківна знайшли можливість відновити сад, спорудити нове приміщення. У музеї бували П. Тичина, М. Рильський; кімната для відвідувачів, що була при музеї, ніколи не залишалася порожньою. Проводилися численні зустрічі, екскурсії. Цікавим є те, що колектив музею був дуже маленьким, всього кілька осіб, але зроблено ними було дуже багато [6]. Велика заслуга Хоми Михайловича і у впорядкуванні могили письменника.

Ірина Михайлівна Коцюбинська здобула освіту в Чернігівській жіночій гімназії, працювала у земській управі. У міжвоєнні роки довелося чимало мандрувати, аби вижити. Втратила старшого сина й чоловіка, але не зламалася. У повоєнні роки працювала суддею у Києві, очолювала будинок літераторів. Наприкінці 1956 р. Ірина Михайлівна очолила колектив Чернігівського музею свого батька, відразу з головою поринувши у роботу. Юристу за фахом, їй нелегко було опанувати малознайому доти музейну справу, але освоївши її, І. Коцюбинська чимало зробила для поповнення фондів музею, побудови нової літературної експозиції. У 1958 р. було відновлено меморіальну оселю письменника, яка містилась у трьох кімнатах будинку. Літературна експозиція розташувалась у новій будівлі. За часів її роботи музей став помітним осередком науково-просвітницької, видавничої і збиральницької діяльності. Багато часу і сил вклала Ірина Коцюбинська у підготовку і проведення науково-практичних конференцій, присвячених життю та творчості Михайла Коцюбинського, відновила проведення «літературних субот», приурочених до різних дат, а запрошувалися на них відомі люди, гості з Києва та інших міст. Вона активно спілкувалася з літературно обдарованою молоддю. Про талант Ірини Михайлівни як літератора і дослідника свідчить ціла низка публікацій у періодиці. Особливе ж місце в її творчому доробку займають дві книги спогадів, які сьогодні є справжньою бібліографічною рідкістю: «Спогади і розповіді про М. Коцюбинського» (1965) та «Михаил Коцюбинский» із серії «ЖЗЛ» (1969). Рок раніше Ірину Михайлівну прийняли до Спілки письменників України. Самовіддану працю на музейній ниві було відзначено орденом «Знак Пошани» та званням «Заслужений працівник культури» [7].

Гідним продовженням творчості матері став Флоріан Коцюбинський. Його творіння можна бачити у багатьох містах України. У 1955 р. на могилі Михайла Коцюбинського на Болдиній горі у Чернігові встановили монумент з бронзи і граніту; скульптурна композиція «Мир» (монументальна фігура жінки з голубами) прикрашає міст через Дніпро поблизу станції метро у Києві; у 1968 р. відкрито велетенський 36-метровий монумент на Савур-Могилі поблизу Сніжного на Донеччині – пам'ятник перемоги у Другій світовій війні, який було по-варварськи знищено російськими окупантами у серпні 2014 р. А 1974 р. до 110-річчя від дня народження Михайла Коцюбинського Флоріан Аврамович створив натурну скульптуру видатного письменника з кованої міді. З 1983 р., коли в Чернігівському музеї М. Коцюбинського було збудоване нове приміщення літературної експозиції, відвідувачів зустрічає велична декоративна статуя борця за народну волю, яку створив Флоріан Коцюбинський за мотивами творів свого великого пращура [10]. Але зв'язок і єдність онука з дідом простежується не тільки в пам'ятниках, портретах, ілюстраціях. Скульптор не раз брався за перо: написав лібрето балету «Тіні забутих предків», взяв участь у створенні лібрето опери за мотивами «Fata morgana».

Михайлина Коцюбинська, дочка молодшого брата письменника Хоми – одна з когорт шістдесятників. Ще школяркою-старшокласницею і студенткою часто проводила екскурсії по

музею Михайла Коцюбинського. Працювала в академічному Інституті літератури ім. Т. Шевченка; досліджувала мову художніх творів і поетику Тараса Шевченка, художню індивідуальність Михайла Коцюбинського. Вона була учасницею протесту проти арештів української інтелігенції під час прем'єри фільму «Тіні забутих предків» у 1965 р. Як зазначає літературознавець та учасник національного руху опору 1960-х років Євген Сверстюк: «... своєю культурною справжністю, правдивістю і професійним рівнем, щирістю і повнотою віддачі Михайлина Коцюбинська засвітилася в колі шістдесятників і надала йому своїм прізвиськом навіть певної легітимності». Вона – лауреат премій імені Василя Стуса, імені Олени Теліги, літературної премії імені Олександра Білецького (1993), Фондації Антоновичів (1996). Її двотомник вибраних праць «Мої обрії» відзначений 2005 р. Національною премією ім. Т. Шевченка. Є Почесним доктором Національного університету «Києво-Могилянська академія». До Дня Незалежності 2006 р. нагороджена орденом Княгині Ольги III ступеня. Людина рідкісної ерудиції, високого духу й толерантності, Михайлина Коцюбинська належить до найвищих національних моральних авторитетів [9].

Отже, серед роду Коцюбинських виокремилася ціла плеяда видатних діячів культури, які охопили різні її сфери. Підтвердженням їх таланту став вагомий творчий доробок, пов'язаний з ім'ям письменника, і ціла низка державних нагород.

Abstract. In the given scientific research, the author outlines the role of the descendants of M. Kotsiubynskyi in the culture of Ukraine, focusing on the family connection between the considered personalities, as one of the key factors in the formation of the creative and scientific output of the Kotsiubynskyi. Based on the study of scientific literature, study of sources, with the involvement of historical-biographical, historical-genetic methods, based on the principles of scientific objectivity and historicism, it is shown that the writer's brother, children, grandchildren were involved in various spheres of cultural activity – literature, sculpture, museum work, science. And the niece, Mykhailyna Kotsyubynska, is a representative of the «sixties» generation.

Keywords: Mykhailo Kotsiubynsky, family, Ukrainian culture.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дем'яненко Л. Взаємодія прийомів мистецтв у художній творчості М. Коцюбинського (живопис, музика, архітектура). Київ: НБУВ, 2019. 194 с.
2. Кузнецов Ю. Б. Михайло Коцюбинський і класичний психоаналіз: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 160 с.
3. Калиниченко Н. Л. Михайло Коцюбинський: нарис життя і творчості. Дніпро: «Планер», 1984. 189 с.
4. Дейша-Коцюбинська Віра Устимівна. *Відділ наукової інформації та бібліографії. Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових*. 2018. URL: https://secinfchounbk.blogspot.com/2018/09/blog-post_20.html
5. Трагічна доля молодшого сина Михайла Коцюбинського. *Чернігівський літературно-меморіальний музей Коцюбинського*. 26.09.2018. URL: https://kotsubinsky.org/news/tragichna_dolja_molodshogo_sina_mikhajla_kocjubinskogo/2018-09-26-1283
6. Родина Михайла Коцюбинського. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=1185 (дата звернення: 11.03.2021)
7. З роду Коцюбинських. Ірина Коцюбинська. *Чернігівський літературно-меморіальний музей Коцюбинського*. 12.07.2020. URL: https://kotsubinsky.org/news/z_rodu_kocjubinskikh_irina_kocjubinska_video/2020-07-12-1701
8. Діти Коцюбинського. Сини класика наближали російську навалу в Україну, а правнук – виганяв. *Локальна історія*. 17.09.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/diti-kotsiubinskogo-sini-klasika-nablizhali-rosiiskunavalu-v-ukrayinu-a-pravnuk-viganiav/>
9. «У мерехтінні найдорожчих лиць»: Згадуючи Михайлину Коцюбинську / упоряд. Е. Соловей. Київ: Дух і літера, 2012. 576 с.
10. До 100-річчя від дня народження Флоріана Коцюбинського. *Чернігівський літературно-меморіальний музей Коцюбинського*. 24.02.2021. URL: https://kotsubinsky.org/news/do_100_richchja_vid_dnja_narodzhennja_floriana_kocjubinskogo/2021-02-24-1825

ПЕРСОНА СИМОНА ПЕТЛЮРИ В РОСІЙСЬКОМУ ТА ПОЛЬСЬКОМУ ІНФОПРОСТОРИ

К. Р. Гарматюк

Анотація. У цій статті досліджується та аналізується персону Симона Петлюри в інформаційних просторах Польщі та Росії. Розглядається аспекти сприйняття його персони в історичному контексті, а саме – як цю інформацію висвітлюють у медійному просторі. Особлива увага приділяється порівнянню достовірних історичних фактів і того, як країни інтерпретують Симона Петлюру як історичну особистість. У роботі наявний аналіз двох статей з російського та польського інфопростору.

Ключові слова: Симон Петлюра, історичний контекст, медіа, історичні факти, інтерпретації, аналіз.

Симон Петлюра – одна з найбільш дискусійних історичних постатей в українській історіографії. Проте більшість хибних та перекручених тверджень сформувалися саме через не завжди справедливі інтерпретації у статтях преси, особливо зарубіжної. Тому важливо раціонально досліджувати такі статті та спростовувати історичні маніпуляції [1; 2].

Симон Петлюра був уродженцем Полтави. Здобував освіту в церковно-парафіяльній школі, згодом у Полтавській духовній семінарії. Уже під час навчання він виявляв свою городянську позицію: ще навчаючись в семінарії, належав до таємної української громади, за що в 1901 році був відрахований з неї. У 1900 році він вступає до Революційної Української Партії. Через два роки, восени, він виїхав до Кубані через загрозу арешту за його діяльність, де спочатку працював вчителем, а згодом з його керівником Федором Щербиним працював над архівами Кубанського Війська. Потім Симон Петлюра був заарештований за діяльність у Чорноморській Вільній Громаді, що була філією РУП. Трохи пізніше стає одним із засновників та лідерів соціал-демократичної робітничої партії. У 1917 році після проголошення УНР працював в уряді на посаді військового секретаря. У листопаді 1918 року став Головним отаманом військ УНР. Після Гетьманського перевороту був заарештований гетьманським урядом, ув'язнений. Переїхав до Білої Церкви, де приєднався до антигетьманського повстання. Після повстання входив до складу Директорії й очолював Армію УНР як її Головний отаман. У період Петлюри при владі було проведено кілька реформ, в основному військових. Він створив армію, яка боролася проти захоплення України Червоною Армією. Після поразки війни з Польщею Симон Петлюра емігрував до Франції. У Парижі 25 травня 1926 року був убитий [3].

Першим варто розглянути російський погляд на особистість Симона Петлюри. У цій статті розглядається **стаття з російського сайта «Аргументы и факты», написана Андрієм Сидорчиком**, що має доволі промовисту та провокативну, але цілком зрозумілу для російського дискурсу назву **«Предатель и антисемит. Чем прославился Симон Петлюра»**. Стаття починається з маніпуляцій: автор наголошує, що у 2016 році Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення звинуватила канал «Малютко-TV» у неповазі до національного героя Симона Петлюри. Канал не повідомив про траур. І одразу ж наступна частина статті під назвою «По кому скорбишь, Украина?», де автор починає свою критику персони Петлюри. Автор статті ніби натякає, що всіх примусово змушують і будуть нещадно критикувати за «неповагу» до національного героя. Керівництво, за словами автора, нібито зверталось до влади з думками, що такі речі є неприпустимими для маленьких глядачів, що це може їх налякати, але чиновники ніби їх не чули. Варто зазначити, як чоловік, який написав статтю, уміло маніпулює фактами і неточностями, оскільки, якщо прочитати офіційні пояснення Нацради, то все висвітлюється: була перевірка каналу, про яку канал не попереджували, і виявилось, що окрім першої ситуації, була й інші: 18 травня 2016 року канал не проявив повагу та не надав жодної інформації в День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу. І такі порушення правил каналом відбувалися систематично: канал ігнорував День пам'яті та примирення, День пам'яті жертв політичних репресій, День скорботи і вшанування пам'яті жертв війни в Україні. Як бачимо, справа зовсім не в Петлюрі [1; 4].

Так чому ж, на думку автора, Україна тужить не за тією людиною? Основні якості, якими наділяє автор Петлюру, є настільки жажливими, що складається враження, ніби він був дияво-

лом: «справжній символ» військового антисемітизму і єврейських погромів, зрадник, брехун; творець армії мародерів та убивць. Розгляньмо кожне «звинувачення» окремо.

Петлюра – антисеміт і творець армії безжалісних убивць? Автор наголошує, що армія петлюрівців гвалтувала жінок, закопувала маленьких дітей, відрізала пальці з золотими персями, виривала сережки з вуха разом з м'ясом, і взагалі не було такого злочину, якого його армія не змогла б зробити. І Петлюра нібито тихо це все підтримував, адже у статті наводиться статистика, що в 1918–1920 роках жертвами єврейських погромів в Україні стало понад 50 000 людей. Проте з огляду на таку серйозну статистику й обвинувачення виникає раціональна та логічна думка: «Чи є джерела, які це підтверджують?». Ні. Автор не посилається на жодні джерела, не має свідчень очевидців звірств, посилянь, звідки ця статистика. Ці обвинувачення є вигаданими та нав'язаними російською пропагандою [1].

У статті автор надає фото будинків, які нібито розгромила армія Петлюри.

Дома, разрушенные петлюровцами в городе Умани. 1919 год. Фото: [РИА Новости](#)

Рис. 1. Фрагмент зі статті

Проте не потрібно використовувати жодних інтернет-ресурсів, щоб зрозуміти, що це руйнування внаслідок застосування бомбардування, фото точно належить періоду Другої світової війни, але аж ніяк не періоду Директорії УНР, і не пов'язанні з «польовими бандитами».

Є докази, що Симон Петлюра ніколи не був антисемітом і ніколи не провадив антисемітської політики. Ще під час своєї журналістської діяльності у 1917 році він писав та публікував матеріали, які були спрямовані на захист інтересів євреїв у Російській Імперії. Згодом уже як політик він продовжує опікуватися інтересами єврейської громади в Україні. За часів Української Народної Республіки було видано Закон про національно-персональну автономію від 22 січня 1918 року. Стаття 2 цього закону прямо вказує, що кожна нація, яка перебуває на території УНР – великоруська, єврейська та польська, – згідно з цим законом має право національну персональну автономію. Щодо звинувачення Петлюри в підтриманні єврейських погромів, варто зазначити таке: він неодноразово робив звернення до української армії, закликав припинити погроми. Зазвичай злочини проти єврейського народу були ініційовані польовими командирами, які відмовлялись підкорюватися Центральній Раді та не визнавали її. Петлюра ж намагався будь-яким способом протидіяти цьому та карати винних. Звичайно, можна спитати: «Чи робив Головний отаман достатньо, щоб контролювати владу повністю?». Існує певний вислів: «У вагоні Директорія, під вагоном – територія». Директорія контролювала малу частину територій, і центральна влада була доволі послабленою на 1919 рік. Зрозуміло, чому інші командири, перебуваючи за сотні кілометрів від очільника, не хотіли підкорятися його порядкам. Проте були застосовані суди до людей, які вчиняли жахливі речі з євреями. Також за часів правління Петлюри можна згадати «Наказ Головного отамана С. Петлюри № 131 від 26 серпня 1919 року», одним із лейтмотивів якого є думка Петлюри про те, що євреї – це такий самий поневолений, як і український, народ, і що вони так само зазнали лиха від комуністів [5; 6, с. 8].

До речі, варто зазначити, який в описі «людоджерної» армії Петлюри автор щедрий на жахливі епітети про неї. Як ми уже знаємо, Петлюра був списаний з російської армії, яка ніколи не

втрачала своєї тенденції катувати, мародерити, тому що найкращий спосіб приховувати такі дії у своїй країні – це зробити пропаганду «ми йдемо боротися з таким злом». І росія потужно наросувала цей наратив, адже стаття була написана ще у 2019 році.

Щодо Петлюри-зрадника та брехуна. Автор стверджує, що на початку Першої світової війни Симон Петлюра закликає українців боротися «за Россию и свободу», згодом додає, що тут з'являється головна якість Петлюри як політика: він обіцяє все і всім, коли з цього має якусь вигоду, а потім швидко про все забуває. Проте це ще одне до абсурду смішне твердження, адже, по-перше, автор не до кінця говорить про те звернення на початку війни і подає все у чорно-білих фарбах. Так, Петлюра написав маніфест «Війна та українці», де закликав воювати на стороні Російської Імперії, проте, як і більшість тогочасних діячів України, він сподівався на зміну ставлення до України та надання їй автономії після війни, тобто завжди діяв в інтересах українського народу [1].

Петлюра-зрадник, бо зрадив «Західну Україну». У цій частині автор пише, що Петлюра здобув найбільшого політичного впливу, коли став у лютому 1919 року керівником Директорії УНР, яка оголошує війну росії. Це відверта маніпуляція, адже ми знаємо, що більшовицька росія оголосила війну незалежній УНР, але аж ніяк не навпаки, і саме вона продовжувала наступальні дії з метою окупації територій України. Тут навіть твердження «Директорія оголосила війну» дивне, тому що навіщо її було на росію нападати? Наш держава прагнула просто збереження своїх територій та незалежності [7].

Далі згадується Акт Злуки й угода з Польщею, і Петлюра ніби після воз'єднання з ЗУНР зраджує її та віддає полякам замість того, щоб допомогти у боротьбі з ними. І тут знову чорно-біла картинка історії. По-перше, договір проти росії, що уже для них є «неприпустимим», по-друге, «зрада» – це емоції; об'єктивно це угода боротьби проти більшовиків, які загрожували полякам також, і остання можливість зберегти українську незалежність. Сам Петлюра пише: «Лише цинічні демагоги не бачать доцільності у такому союзі й намагаються називати мене зрадником». Якби Петлюра не наважився на цей крок, то боротьба за незалежність нашої держави могла б закінчитися ще більшою катастрофою. І важливо знати, що загалом той договір – дійсна формальність, і Петлюра просто відмовився від претензій на західні території, адже ними уже й так володіли поляки [1; 7].

Завершує автор свою статтю частиною «Когда убийство – не преступление», де розповідається про вбивство Симона Петлюри в Парижі Самуїлом Швацбардом, сям'ю якого нібито вбили загоном петлюрівців, і присяжні виправдали його, почувши про «звірства» Петлюри, а де світ запам'ятає його як затятого антисеміта. Але у нас є докази того, що Петлюра ніколи не був антисемітом, на відміну від автора статті. І чомусь автор не згадує, що вбивство було сфабриковане радянськими спецслужбами з метою усунення Петлюри від боротьби за незалежність України, адже влада більшовиків чудово усвідомлювала загрозу з боку Петлюри [5; 6, с. 6].

А що ж із польським інфопростором? Чи Петлюра у їхній подачі також демонізований? За аналізом статті з сайту «Polskie Radio» (укр. «Польське Радіо») вимальовується доволі непогана картина об'єктивності. Назва статті «**Symon Petlura. Niespełniona nadzieja Ukrainy**» (укр. «**Симон Петлюра. Нездійснена мрія України**») відчутно контрастує з російським наративом. У статті є навіть порівняння та знаходження схожості у житті Юзефа Пілсудського та Симона Петлюри як національних героїв кожної з країн. У статті також є згадка про погроми євреїв, і Петлюра не є їх ініціатором. Автор пояснює, що євреї отримували таке ставлення від багатьох, зокрема і від білої армії, за свою схильність до більшовизму. Тобто автор наводить логічну аргументацію подій. Також згадується смерть Петлюри саме як вбивство, але яке, як припускає автор, підлаштоване радянським союзом [2].

Тобто бачимо, що у Польщі, аналогічно з росією, є спірні сторінки в історії з Україною, проте одна країна з країн веде закономірну пропаганду, спотворюючи національних героїв, щоб показати український народ як лихих націоналістів і наслідувачів «убивць та мародерів». Петлюра – лише один із прикладів такої роботи росії. Можна взяти фактично будь-яку постать в історії України, і ви знайдете її в російському інфопросторі як найжахливішу людину у світі. У такій подачі інформації завжди буде наявне перекручення та маніпуляція фактами. А найгірше, що вони впливають і на нас – більшість українців і досі вважає Петлюру зрадником. Варто

навчитися раціонально протидіяти такій пропаганді та розвивати власну, яка буде показувати правдиві сторінки історії у цій гібридній війні.

Abstract. This article explores and analyzes the persona of Symon Petliura in the information spaces of Poland and Russia. It examines aspects of the perception of his persona in a historical context, namely how this information is presented in the media space. Particular attention is paid to comparing reliable historical facts and how countries interpret Symon Petliura as a historical figure. The article presents an analysis of two articles from the Russian and Polish information space.

Keywords: Symon Petliura, historical context, media, historical facts, interpretation, analysis.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сидорчик А. Предатель и антисемит. Чем прославился Симон Петлюра. *AiF*. 22.05.2019. URL: https://aif.ru/amp/society/history/predatel_i_antisemit_chem_proslavilsya_simon_petlyura
2. Symon Petlura. Niespełniona nadzieja Ukrainy. *PolskieRadio.pl*. 22.05.2023. URL: <https://www.polskie-radio.pl/39/156/Artykul/1622943,Symon-Petlura-Niespełniona-nadzieja-Ukrainy>
3. Симон Петлюра. URL: <http://litopys.org.ua/petlura/petlura.htm>
4. Національна рада 31 серпня оголосила попередження ТОВ «Телекомпанія «Маятко-ТВ»» через порушення вимог пункту б) частини першої статті 59 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» і пункту 4 Правил ведення мовлення на теле- і радіоканалах у дні трауру (скорботи, жалоби) та дні пам'яті. – Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. *Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення*. 31.08.2016. URL: surl.li/laeeuu
5. Андрій Руккас: «Петлюра – це капітан, який до кінця залишався на містку на кораблі під назвою «незалежна Україна»». *Локальна історія*. 25.05.2023. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/andrii-rukkas-petliura-tse-kapitan-ia-kii-do-kintsia-zalishavsia-na-mistku-na-korabli-pid-nazvoiu-nezalezna-ukrayina/>
6. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї. Київ: Либідь, 1993. 48 с.
7. Шурхало Д. 100-річчя Варшавської угоди проти Росії: чому «Пакт Пілсудського-Петлюри» підписали не вони. *Радіо Свобода*. 26.04.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30577436.html>

УДК 94:004.738.5(477)

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ (НА ПРИКЛАДІ СЮЖЕТУ ЮТУБ-КАНАЛУ «РЕАЛЬНА ІСТОРІЯ»)

Є. Р. Заболотний, К. І. Мелєксцев

Анотація. У статті автором розглянуто проблематику фальсифікації історії України в російських підручниках від 2022 року випуску на прикладі сюжету, представленого командою проекту на каналі «Реальна історія» у YouTube.

Ключові слова: російські шкільні підручники, історія України, інформаційне протистояння, YouTube.

На межі медіапростору і власне того аспекту публічної сфери, що стосується світоглядного формування молодого покоління, стоїть сюжет ютуб-каналу «Реальна історія» під назвою «Який треш пишуть у російських підручниках» [1]. З огляду на змістовне наповнення сюжету напрошується припущення про недоречність клікбейтної назви випуску, проте це ніяк не впливає на його важливість в аспекті поширення в інформаційному просторі розголосу про загрозу, яка стосується, серед іншого, і національної безпеки, а саме пропаганди ідеології «русского міра» на новоокупованих територіях, зокрема і через шкільні підручники з історії та географії. Можна припустити, що прийнятий до розгляду сюжет теоретично міг би принести користь фахівцям, які вже працюють або працюватимуть на деокупованих теренах. Водночас привернення уваги до зазначеної вище загрози через подібні платформи зазвичай сприяють активізації заходів протидії цьому системному явищу з боку громадянського суспільства, що може впливати на державні інституції, які мали б виступати в авангарді цього процесу.

Такою установою є Інститут модернізації змісту освіти, фахівці якого разом з ведучим Акімом Галімовим аналізують низку російських підручників, що були знайдені на деокупованих територіях у 2022–2024 рр. Очевидно, всі вони і датуються власне зазначеним періодом, і головною їх метою є легітимізація воєнного вторгнення РФ та його наслідків в очах як внутрішнього російського споживача, так і тих школярів, які знаходяться під окупацією.

Заступник директора вищезазначеного інституту Олена Дубовик представила основний масив матеріалів, взятих до розгляду, що наскрізь просякнуті ворожою пропагандою. Основні на-

ративи підручників лишаються незмінними: заперечення окремішності українців як нації; самотності української мови і культури; нав'язування комплексу меншовартості, заперечення слова «українці» як етноніму і штучна його заміна на «малороси» задля просування концепту проєкту «малоросії» як частини росії, апеляція до реалізації якого набула дієвого наповнення з 2014 року.

Ще у 2022 році в мережі набула резонансу світлина радника міського голови Маріуполя – Петра Андрющенка, де зафіксовано скидані на купу книжки, що згодом були спалені на подвір'ї одної із шкіл Маріуполя [2]. Очевидно, що подібна політика відбувається і в інших населених пунктах. Також варто згадати і про те, що профільне міністерство РФ у 2022 році внесло зміни в державний стандарт освіти [3], згідно з яким було нівельовано процедуру рецензування підручників, що значно спрощує процес їх реалізації в закладах освіти, зокрема і на окупованих теренах України. З огляду на швидкість підготовки і розповсюдження підручників напрашується висновок про те, що основна їх база була підготовлена заздалегідь, а корективи вносилися залежно від ситуації.

Авторами наведено окремі уривки з параграфів, консультантом в аналізі яких виступив кандидат історичних наук, доцент Юрій Гомин. Серед наведеного можна виділити хрестоматійні для ворожої пропаганди тези про український неонацизм із посиланням на цитату Володимира Путіна про створення України в австрійському генштабі. Вважаємо за доцільне навести нижче коротку історичну довідку на випадок, якщо матеріал стане в нагоді читачам-неісторикам. Суть міфу полягає в тому, що до ХХ століття українців як нації не існувало, а її проєкт виник у середовищі австрійців, що з метою послаблення росії починає насаджувати українську мову і фінансує діяльність М. Грушевського, який у своїй праці «Історія України-Руси» обґрунтовує окремий історичний розвиток української нації. Треба сказати, що історична концепція М. С. Грушевського не втратила актуальності і сьогодні.

Характерною рисою російського історичного дискурсу, що його можна простежити власне і в шкільних підручниках, є замовчування штучного голоду в Україні в 1932–1933 рр. Його причиною тамтешні історики називають посуху. Варто сказати, що сьогодні, за даними Вікіпедії, Голодомор визнали геноцидом 32 країни світу [4]. Варто сказати, що каталізатором цього процесу, серед іншого, стала пряма загроза продовольчій безпеці світу, що була викликана окупацією росією українських портів.

Не дивно, що минулі загарбницькі війни росії подають як вимушені конфлікти. Наведемо приклад із середини ХІХ ст. У 1853 році російський цар Микола І вимагає від турків визнання російського протекторату над усім християнським населенням Османської імперії. Увівши війська під османську Молдову та Волощину, московія фактично провокує кримську війну, результатом якої став розгром османами, за підтримки Британії та Франції, російських сил, до того ж передбачалося знищення чорноморського флоту імперії Романових, що несло за собою значні репутаційні втрати. Винищення російського чорноморського флоту ВМС ЗСУ на сучасному етапі війни так само руйнує ареал непереможності московії. Протиборство сфер впливу сучасної Туреччини і РФ, зокрема в чорноморському регіоні, не втратило актуальності і тепер. Символічним у цьому контексті є спуск на воду в Туреччині майбутнього флагмана ВМС ЗСУ корвета імені Гетьмана Івана Мазепи.

Показовою є радянсько-фінська війна, одною передумов якої був пакт Молотова–Рібентропа. Закономірно, що про таємну угоду про поділ Польщі, а разом з нею і сфери впливу в Європі, російські автори забули згадати. Фінляндія опинилася в секторі інтересів СРСР, і напад фактично став неминучим. У радянській пресі розгорнулася антифінська пропаганда, вже 26 листопада 1939 року совети звинуватили фінів в артилерійському обстрілі прикордоння. Тут чітко простежується традиція маленької переможної війни для підняття авторитету і розповсюдження сфери впливу. Дослідники стверджують, що завершення війни перемогою союзу планували приурочити до 21 грудня – дня народження Сталіна. Подібна практика в російському війську існує дотепер, аналогія з сучасною російсько-українською війною напрашується сама собою. Зрештою, війна завершилася величезними втратами з боку СРСР і збереженням незалежності Фінляндії, хоча й зі втратою 11 % території. У російських підручниках цю агресивну війну подають як оборонну. Важливо розуміти, що фіни засвоїли історичний урок, і 4 квітня 2023 року країна

стала офіційним членом НАТО. Можемо припустити, що каталізатором подібних інтеграційних процесів стала повномасштабна війна в Україні.

Особливо тригерним для російських авторів став процес декомунізації в Україні. Свідченням цього є просування концепту «Великої перемоги», що лишається фактично єдиним ідеологічним фундаментом сучасної російсько-української війни, на який, щоправда, монтують героїзацію місцевих ватажків-терористів, як-от Олександр Захарченко.

Поряд із цим дискредитація сучасного українського війська і традиційне порівняння його з нацистами. Закономірно, що окремі персоналії з української історії стають у нагоді в контексті воєнної пропаганди. Яскравим прикладом стало формування батальйону ім. Б. Хмельницького у складі російських військ так званої «ДНР» начебто з українських полонених [5].

Цікавим є ще один момент: у цих підручниках учням пропонують історичних постатей, якими вони мали б пишатися, наприклад, Сталіна і Путіна, як основних будівничих могутньої держави і її військово-промислового комплексу. Ключовими символами, розміщеними також на обкладинках підручників, стали: ракетна програма СРСР; піонерія, де аналогію треба провести з сучасною юнармією в РФ, заснованою в 2016 році; кримський міст – символ окупації.

Цікаво, що за підготовку підручників в РФ відповідає міністерство культури, а не освіти. Автором розглянутих у матеріалі підручників вказаний Володимир Мединський – доктор політичних і історичних наук, вважається одним із провідних ідеологів рашизму. Особливо «крилатим» у цьому контексті є його висловлювання про наявність у ДНК російської нації додаткової хромосоми, що дає їй змогу адаптуватися до різноманітних суспільних потрясінь [6]. До авторської колегії також вписують академіка РАН Анатолія Торкунова.

Варто сказати, що підручники містять інтерактивні вкладки з посиланнями на фільми, в основному пропагандистського змісту. Більшість із них доступна для завантаження.

Окремо важливою в вищезазначеному контексті лишається географія. Петро Масляк, професор кафедри географії України, доктор географічних наук, в сюжеті наводить деякі аспекти аналізу російських шкільних підручників з географії. Науковець акцентує на соціально-економічному аспекті розглянутої проблематики.

Очікувано, що окуповані території України позначені як частина РФ. І здавалося б, це не повинно мати якогось практичного змісту, оскільки анексію не визнає більша частина світової спільноти, проте в цьому можна побачити чіткий ідеологічний зміст. Варто згадати про неодинокі випадки позначення Криму та інших окупованих територій як російських провідними ЗМІ й іншими міжнародними кампаніями. За аналізом наведеної в підручниках етнічної структури населення росії виявляємо, що там відсутня спільнота українців, яка, за даними перепису 2010 року, займала одну з провідних позицій [7]. У цьому контексті мусимо апелювати до минулщини, а саме до Брестського миру, згідно з яким німецькі війська зайняли території, що їх було позначено в III Універсалі УЦР, що гуртувався на етнічних межах розселення українців [8].

22 січня 2024 року Президент України підписав указ «Про історично заселені українцями території РФ», що включають землі сьогоднішньої Курської, Білгородської, Брянської областей і Краснодарського краю [9]. Це своєрідна відповідь російській владі, яка намагається приховати цей факт навіть у шкільних підручниках. З іншого боку, це вкладається у стратегію російської влади в інформаційному протистоянні, яка вибудовувалася, хоч і з видозмінами, вже у 1990-х рр. в очікуванні повномасштабної конвенційної війни [10].

Отже, проблема фальсифікації росіянами історичних фактів щодо історії України у підручниках існує, має різні виміри (працює як щодо росіян, так і щодо українців на окупованих територіях), але, на щастя, є об'єктом уваги та інтересу з боку органів державної влади (на прикладі президентської риторики та законодавства) і дослідників-істориків, які готові займатися міфоборством.

Abstract. In the article, the author considered the problem of falsification of the history of Ukraine in Russian textbooks from the year of 2022. On the example of the plot presented by the «Realna Istoriia» project team.

Keywords: Russian school textbooks, history of Ukraine, information warfare.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Який треш пишуть у російських підручниках / А. Галімов. *Реальна історія*. YouTube. 07.07.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=W52LYtBh65k&t=19s>
2. Козлова Д. «Екстремістська» Леся Українка. Окупанти знищили 180 тисяч українських книжок в Маріуполі, – міськрада. *Суспільне Донбас*. 22.09.2023. URL: <https://suspilne.media/donbas/578187-ekstremistska-lesa-ukrainka-okupanti-znisili-180-tisac-ukrainskih-knizok-v-mariupoli-miskrada/>
3. Федеральные государственные образовательные стандарты (ФГОС). URL: <https://fgos.ru/>
4. Голодомор в Україні (1932–1933). *Вікіпедія*. URL: [surl.li/wjxqzc](https://uk.wikipedia.org/wiki/Голодомор_в_Україні_(1932-1933))
5. Гончаренко А. Росіяни сформували «добровольчий батальйон» з українських полонених – ISW. *TCH*. 28.10.2023. URL: <https://tsn.ua/svit/rosiyani-sformuvali-dobrovolchiiy-batalyon-z-ukrayinskih-poloneni-isw-2438704.html>
6. Мединский: у народа России имеется одна лишняя хромосома. *BBC News русская служба*. 21.01.2013. URL: https://www.bbc.com/russian/rolling_news/2013/01/130121_rm_medinsky_usa_interview
7. Мединский В. Р., Торкунов А. В. История России (1945 год – начало XXI века): учебник (11 класс, базовый уровень). Москва, 2023. 448 с. URL: surl.li/rsxuze
8. Національний склад населення Росії в 2010 році. *Вікіпедія*. URL: [surl.li/zrsbnk](https://uk.wikipedia.org/wiki/Національний_склад_населення_Росії_в_2010_році)
9. Указ Президента України № 17/2024 Про історично населені українцями території Російської Федерації. *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. 22.01.2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513>
10. Mieliekiestev K. I. On the origins of geopolitical and information warfare preparations for the war against Ukraine by the Russian Federation in the pivotal moments of the contemporary Russian-Ukrainian relations. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 1436 p. DOI: 10.30525/978-9934-26-223-4-72.

УДК 904:726:730 “13/15”

СИМВОЛІКА ЛЮДСЬКОГО ТІЛА В СЕРЕДНЬОВІЧНИХ НАДГРОБКАХ

А. В. Зборовська

Анотація. Надгробки розглядають у контексті дослідження суспільства, певних етнічних груп тощо, що є вкрай несправедливо, адже надгробки є колодезем інформації про суспільство. Про це говорять науковці, які працюють у галузі некрополістики – допоміжної історичної дисципліни, об’єктом вивчення якої є поховальні пам’ятки від дописемних часів до сьогодення. Власне, надгробки періоду високого середньовіччя цікаві візуально: мають нетипові для інших періодів та в загальному контексті історії середньовічної Європи зображення людського тіла, а саме: домінування християнства як основного світогляду, високої смертності внаслідок чуми і ставлення людей до свого тіла та смерті.

Ключові слова: середньовіччя, Європа, надгробки, тіло, смерть, скульптура.

Внаслідок чуми, яка вразила половину Європи у XIV ст., коли смерть була дуже близькою, а концепт «смерті – чистилища – Раю або Пекла» був не уявним, а цілком реальним, почав розвиватися напрям у мистецтві (скульптурі) «транзі», що з французької перекладається як «заціплений» [1]. Такі скульптури робили для надгробків, а саме зображували тіло або пару тіл на різних стадіях розкладання. Це мало нагадувати людям про короткотривалість життя, неминучість смерті та перемогу душі над плоттю. Важливо зазначити, що такі надгробки були поширеним явищем лише серед заможних людей. Скульптурні традиції транзі відрізнялись від країни до країни. Наприклад, у Франції часто створювали надгробки, де тіло поточене червою. У Німеччині та Австралії тіло могли поїдати жаби, ропухи та змії. Звичайно, тогочасні митці знали, що жаба, ропуха та змії не харчуються мертвими тілами, але ці істоти відображали образ зла. Наприклад, скульптура людського тіла, поточена зміями – це явно посилення до Біблії, де пишеться про те, що змії спокусив Єву. Отже, середньовічні митці закликали людей дбати про свою безсмертну душу і не забувати очищувати її від гріха.

Як уже було зазначено раніше, такий вид надгробків замовляли лише знатні особи, зокрема і Катерина Медічі. Створення скульптури Катерини у вигляді розкладеного тіла не було унікальним, адже на той час це було модним серед знатних осіб. Тож королева замовила створити транзі флорентійському скульптору Джироламо Делла Роббіа. Ця скульптура була Катерині не до вподоби, до того ж вона не була закінчена через смерть самого скульптора у 1566 р. Але його скульптура зберігається зараз у Луврі як свідчення про культуру того періоду. Оскільки перша

спроба створити транзі Катерини була невдалою, вона вирішила замовити ще одну у скульптора Жермена Пілона. Власне, ця скульптура до сьогодні прикрашає могилу найвпливовішої жінки XVI ст. [3].

Рис. 1. Транзі Катерини Медичі, Джироламо Делла Роббі

Існують і такі надгробки, де розміщено два тіла: живе та мертве. Особливо це характерно для Франції: постать живого розміщувалась у молитовній позі біля мертвого. Або жива фігура, яка символізувала душу, розміщувалась у лежачій позі зверху над мертвою, тобто це символіка перемоги душі над плоттю [4]. Скульптура такого типу знаходиться на надгробку Джона Фіцалана – герцога Арундельського в Англії (рис. 2).

Рис. 2. Надгробок Джона Фіцалана – герцога Арундельського (Англія)

Цікавою є поховальна скульптура «Пам'ятник серцю Рене де Шалона», присвячена молодому князю, який загинув на полі бою. Особливістю цієї скульптури є те, що тіло розміщене не в лежачому положенні, як у минулих зразках, а в стоячому. Тіло князя зображене у напіврозкладеному стані, князь наче піднімає догори руку, у якій тримає своє серце (рис. 3) [2].

Рис. 3. Транзі «Пам'ятник серцю Рене де Шалона» церкві Сен-Етьєн у Бар-ле-Дюк

Отже, ставлення до смерті в середньовіччі було складним та суперечливим. Чума XIV ст. змусила людей ще більше задуматися про смерть. Розвинувся новий напрям у скульптурі – «транзі», де зображувалися тіла на різних стадіях розкладання. Надгробки з такими скульптурами мали нагадувати про тлінність життя та перемогу душі над тілом. Важливо зазначити, що ставлення до смерті в середньовіччі значно відрізнялося від сучасного. Страх смерті й думки про потойбіччя значно сильніше впливали на життя людей.

Abstract. Tombstones are considered not primarily in the context of studying society, certain ethnic groups, etc., which is extremely unfair, because tombstones are a source of information about society. This is stated by scientists working in the field of necropolis – an auxiliary historical discipline, the object of study of which are funeral monuments from today to the present. Actually, tombstones of the period of the high Middle Ages are visually interesting: they have images of the human body that are atypical for other periods and in the general context of the history of medieval Europe, namely: the dominance of Christianity as the main worldview, high mortality due to the plague and the attitude of people to their body and death.

Keywords: Middle Ages, Europe, tombstones, body, death, sculpture.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Демчук С. Доба постів і карнавалів. Як жили, пили і кохалися у середньовіччі: науково-попул. вид. Київ: Віхола, 2023. 336 с.

2. Дух і плоть. Людське тіло на середньовічних надгробках. 07.11.2023. URL: <https://credo.pro/2023/11/357857>
3. Моторошні транзи: навіщо Катерина Медічі замовила власну страхітливую скульптуру? *Хроніки Любарта*. 26.05.2020. URL: <https://www.hroniky.com/news/view/19370-motoroshni-tranzy-navishcho-kateryna-medichi-zamovula-vlasnu-strakhitlyvu-skulpturu>
4. Романенкова Ю. Французькі надгробки кінця XV ст. – середини XVI ст.: типологія, тенденції еволюції. *Інституційний репозиторій Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*. 2014. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3677/>

УДК 94:316.6(477)-070:057.341В.Путін

РЕАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ІСТОРИЧНІ ФЕЙКИ У СТАТТІ ПУТІНА «ПРО ІСТОРИЧНУ ЄДНІСТЬ РОСІЯН ТА УКРАЇНЦІВ»

М. Т. Кубов

Анотація. Розглянуто, як українське суспільство, зокрема історики та журналісти, відреагували на статтю Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» у 2021 році, щоб зрозуміти, як українці реагують на пряму загрозу історичній спадщині в інформаційному протистоянні.

Ключові слова: пропаганда, історичні фейки, інформаційний простір.

Протягом останніх років активної боротьби проти агресії російської федерації стало зрозуміло, настільки важливу роль відіграє інформаційний складник, тому одним з найбільших викликів для України є подолання та розвіювання фейків, які були створені російськими пропагандистами. Свого часу великий резонанс викликала стаття В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців», що була опублікована у 2021 році [13], а саме те, наскільки багато у змісті було поширено різних історичних міфів з метою дискредитувати українську історію та надати вагомості російській. Такі небезпечні виклики від країни-агресора потребують гідної реакції та відповіді, оскільки це стосується власної історії, яку якщо не захистити, станеться багато невідворотних бід у всесвітньому інформаційному просторі для України.

Мета роботи – показати, як саме відреагували різні верстви українського населення на історичні міфи та фейки, поширені у статті В. Путіна.

Першими, хто відреагував на публікацію, як зазвичай трапляється, є журналісти й державні діячі. Її одразу назвали черговою спробою виправдати тезу про те, що українці та росіяни є «одним народом». Державні посадовці дали свої відповіді щодо пропагандистської роботи: колишній міністр культури Олександр Ткаченко назвав її неоригінальною, оскільки Путін продовжує ті самі тези, які просували спочатку російські царі, а згодом і більшовики. Тезу про «братські народи» колишній міністр культури спростував, згадавши Голодомор, депортації та інші геноцидні практики росіян щодо українців [14].

На резонанс навколо статті негативно відреагував колишній заступник міністра інформаційної політики Дмитро Золотухін, який сказав, що всі тільки й обговорюють пропагандистську публікацію замість того, щоб говорити про тогочасні важливі події, як-от зустріч із тогочасним канцлером Німеччини Ангелою Меркель і Президента України [1].

Окрім міністрів, на статтю президента росії відреагували керівниця тоді новоствореного Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики Любов Цибульська, яка у доволі розгорнутій відповіді відповіла про значення цієї роботи: не варта розгляду суспільства, однак для фахівців вона має цінність як приклад політичної та історичної маніпуляції. Також вона зазначила, що ці історичні фейки створені для того, щоб створити певне ставлення до певного народу та його ідентичності. Підсумувала вона тим, що історія є потужною зброєю, і що навіть зараз завдяки їй можна «відігратися» на міжнародній арені, тому українцям потрібно активно просувати свою історію для всього світу різними засобами, бо тільки так вона може захиститись від інформаційної агресії росії [1].

Загалом більшість журналістів однаково підсумували тези та саму публікацію. Вони окреслюють більшість пропагандистських тез, називають їх небезпечними. Також піддали критиці саму ідею «братських народів», наголосивши на тому, що росіяни вчиняли та вчиняють злочини й геноцид проти «братів». Згадуючи про статтю Путіна у 2022 році, після початку повномасш-

табної агресії росії, деякі журналісти охрестили її одним з тих знаків російського режиму, які передували кривавому вторгненню [1; 2; 3]. Конкретно, В. Портніков зазначив про нещирість слів В. Путіна про єдність з українцями, нагадавши, що «зі своїми не воюють» [2].

Із науковців на статтю першими відреагували історики: вони детально розібрали історичні фейки та міфи, представлені у публікації, а також розповіли про їх витoki. Окрім участі в інтерв'ю, історики Інституту історії України НАН України виставили своєрідну рецензію на сайті Інституту, в якій повністю розписали та розібрали тези, їх передісторію і спростування. «Відгук українських істориків» підписали спільно учасники проєкту «Лікбез. Історичний фронт», до якого в різні часи приєднувалися різні автори окремих публікацій і відео, але відомо, що проєкт постійно координує Кирило Галушко [4].

Зазначимо аргументацію українських істориків у згаданому відгуку. Тезу про «єдиний народ» спростовують тим, що у путінській публікації один народ називають одразу трьома назвами, а саме назва і є одним з ідентифікаторів народу. Наступною вони розібрали тезу про те, що після часів Русі «братні народи» зберігали єдність. Перше, до чого апелюють історики, – це те, що історія Русі не закінчилася, згідно зі статтею, у 1240 році; Русь, хоч і роздроблена, продовжила існування. Щодо продовження «близькості народів» – у роботі Путіна йдеться про українців і білорусів, який московія примусово «перехрещувала» з однієї конфесії православ'я до іншого. Наступна теза була про те, що СРСР створив Україну, і це спростовується фактом існування УНР, ЗУНР та інших національних держав, які тогочасна радянська влада не встигала маркувати як «українські» і придумати виправдання для захоплення. Останнє, що історики з Інституту історії України прокоментували, – це теза про те, що Україна незаконно вийшла зі складу СРСР, на що історики апелюють тим, що у самому законодавстві СРСР була стаття, яка передбачала можливість для республіки покинути союз. Взагалі Україна чи не єдина республіка, яка дотрималася цього закону, тому будь-які звинувачення тут є неаргументованими [4].

Підсумовують історики проєкту «Лікбез» свій відгук тим, що хоч зараз не можуть коментувати сьогодні росії, бо не є політиками, однак із радістю в майбутньому будуть досліджувати російський режим, коли він зникне [4].

Окрім вищезгаданих істориків, щодо путінського тексту відгукнувся український історик і публіцист Ярослав Грицак. Тези він охарактеризував пропагандистськими і неоригінальними. Статтю назвав нудною, оскільки все, що в ній розповідають, уже було раніше. Історичну маніпуляцію Грицак назвав зброєю, яку ніхто з цивілізованих країн не використовує. Підсумовує історик тим, що Україні не потрібно якимось контраргументувати фейки, які застосовувалися у публікації, оскільки це нічого не змінить. Єдине, що потрібно, – це висміювати подібні речі, навіть не намагатися читати подібне [5].

Коментуючи пропагандистську публікацію Путіна, всесвітньо відомий історик Тімоті Снайдер називає її сценарієм аншлюсу України, порівнює ситуацію з 1938 роком, коли Гітлер так само напередодні захоплення Австрії в подібний спосіб знецінює історичну окремість австрійської держави. Також історик говорить про те, як у статті відбувається маніпуляція щодо ролі СРСР: спочатку виставляється Радянський Союз як жертва, з іншого боку Путін виправдовує Пакт Молотова–Ріббентропа [6].

Аналізуючи всю культурну пропаганду в історії росії, О. Любовець та І. Цимбал у своїй праці назвали текст Путіна прямим виправданням воєнної агресії росії у 2022 році [7].

Також публікацію згадували студенти ДонНУ імені Василя Стуса: Є. Р. Заболотний, як і інші колеги-історики, назвав статтю «фактичним маніфестом-оголошенням великої війни Україні» [8]; Ю. Д. Паламарчук зазначила, що диктатор не просто узагальнює «персональні марення», а веде стратегію щодо популяризації московських пропагандистських наративів із завданням «охопити іноземну аудиторію, а саме критика західних банків і капіталізму, призначена для лівих і правих радикалів, або додання українського перекладу тексту, який якимось чином покликаний переконати українців, що їхня країна не повинна існувати» [9]. На думку істориків, меседжі Путіна вкладаються в єдину інформаційну стратегію підготовки до агресії проти України, у якій кремлівський диктатор «стріляє в усі боки» з метою «підчепити» хоч одну ціль в сенсі впливу на аудиторію, за методами інформаційного протистояння, описаними в роботах канадського культуролога М. Маклуена [10; 11].

Окрім істориків, на статтю також відреагували науковці інших спеціальностей, зокрема філологи: у своїй публікації С. І. Потапенко представив текстовий контент-аналіз (речення, тези та інше). Автор довів, що більшість речень написані саме так, щоб викликати у потенційного читача сильні емоції, а також помітив, що у більшості обвинувачень та фейків щодо України є одна проблема – вони не мають взагалі ніякої аргументації, хоча і неаргументовані фейки теж впливають на емоційне сприйняття. Невдалим у риторичному погляді автор називає використання Путіним історизмів, оскільки вони виконують неправильну функцію, яку планували пропагандисти. Підсумував автор тим, що найбільше Путін використовував поширені принципи постправди – дуже багато ярликів, які мали б створити певний образ для певних суб'єктів [12].

Отже, аналізуючи реакцію українського суспільства, можна сказати, що хоча вона була різною за змістом, однак, на щастя, загалом сприйняття подібної пропаганди було негативним. Історики змогли оцінити загрозу публікації та спростувати маніпуляції, які були представлені в ній, а журналісти та державні посадовці підсумували тим, що небезпечним є не стільки зміст, стільки сам факт появи статті, яка є інструментом зашумлення та інформаційною атакою на історичну спадщину України. Хоча цю інформаційну атаку росії було відбито, потрібно пам'ятати, що ворог завжди буде намагатися атакувати історичну спадщину України, тому українському суспільству треба бути готовим, щоб зустріти її.

Abstract. The article examines how Ukrainian society in particular historians and journalists reacted to Putin's article in 2021, to understand how Ukrainians react to the direct threat of historical heritage in the information confrontation.

Keywords: propaganda, historical fakes, information space.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щур М., Шевченко С. Спецоперація під назвою «стаття Путіна». *Radio Свобода*. 13 липня 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-stattia-odyn-narod/31354996.html>
2. Портников В. Зі своїми не воюють. Про що свідчить стаття Путіна про один народ? *Radio Свобода*. 21 липня 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraina-i-rosiya-stattia-putina/31369989.html>
3. Шеремета Д. Путін написав статтю українською про Україну. Згадав і Батія, і «Новоросію». *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/news/putin-napisav-stattyu-ukrajinskoju-pro-ukrajinu-zgadav-i-batiya-i-novorosiyu-768645.html>
4. Відгук Українських Істориків на статтю В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» / Інститут історії України НАН України; Громадський просвітницький проект «Лікбез. Історичний фронт». Київ, 2021. С. 8.
5. Сердюк В. Історик Ярослав Грицак про статтю Путіна: Вона неймовірно нудна. Але ця стаття – сигнал. *УКУ*. 22.07.2021. URL: <https://ucu.edu.ua/news/istoryk-yaroslav-grytsak-pro-stattyu-putina-vona-nejmovirno-nudna-ale-tsy-stattya-sygnal/>
6. Стаття Путіна про «один народ» є сценарієм аншлюсу України – Тімоті Снайдер. *Історична Правда*. 13 вересня 2021 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2021/09/13/160158/>
7. Любовець О., Цимбал І. Історична політика рф як складова інформаційної війни проти України. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 12(18).
8. Заболотний Є. Р. Перший місяць восьмирічної війни, що тягнеться вже сторіччями. Фейки, міфи, символи пропаганди. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. Вип. 1(13). С. 47–50.
9. Паламарчук Ю. Д. Історія України в путінській статті 2021 року: персональні марення чи усталені наративи? *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. Вип. 2(14). С. 46–51.
10. Mieliekiestsev K. I. On the origins of geopolitical and information warfare preparations for the war against Ukraine by the Russian Federation in the pivotal moments of the contemporary Russian-Ukrainian relations. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 1436 p. DOI: 10.30525/978-9934-26-223-4-72.
11. Мелекесцев К. І. Про трактування інформаційної війни: від технічно-кібернетичної до історико-психологічної парадигми. *Південний архів (історичні науки): збірник наукових праць*. Вип. XXXVIII. Херсон: ХДУ, 2022. С. 62–68.
12. Потапенко С. І. Публікація «Про історичну єдність росіян та українців» у лінгвориторичному ракурсі. *Нова філологія*. 2021. Вип. 83. С. 213–221.
13. Стаття Володимира Путіна «Об историческом единстве русских и украинцев». *Президент России (официальный сайт)*. 12.07.2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>
14. Перший представник української влади відреагував на статтю Путіна про «єдність народів». *Radio Свобода*. 13 липня 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tkachenko-putin-reakcija/31355906.html>

ДОРОТЕЯ САМІЙЛІВНА ЦВЕЙБЕЛЬ – «БАБУСЯ» ДОНЕЦЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ СЮЖЕТ

Д. О. Лашко, Р. О. Литвиненко

Анотація. Стаття присвячена історіографії «бабусі» донецької археології – Доротеї Самійлівни Цвейбель, її внеску в дослідження кам'яної доби Донбасу. Сьогодні її наукові напрацювання у вивченні цієї проблематики є значущими для сучасних дослідників.

Ключові слова: Доротея Цвейбель, Донбас, Донецький університет, археологія, кам'яний вік, історіографія.

Рис. 1. Доротея Самійлівна Цвейбель

Вступ. Сьогодні дослідження Донеччини є одним із вагомих аспектів вивчення культурної спадщини України. Одною з визначних дослідниць на теренах Донбасу, безумовно, є Доротея Самійлівна Цвейбель. Фахівці у галузі первісної історії, високо оцінюючи результати виконаних під її керівництвом розкопок, по-доброму називали її «бабусею» донецької археології, адже вона була першою, хто запровадив археологію в Донецькому університеті (тодішньому Сталінському педінституті) [4, с. 202]. Її наукові роботи і зараз є актуальними серед дослідників палеоліту Сходу України. Попри те, що Доротеї Самійлівні присвячено кілька мемуарних нарисів, вони не вичерпують повністю теми щодо цієї цікавої особистості [2]. Зокрема, через кілька десятиріч після відходу з життя такої яскравої особистості особливого значення набувають спогади про неї, які авторам вдалося зібрати, спілкуючись із колишніми студентами, а тепер викладачами і співробітниками Донецького національного університету імені Василя Стуса. Тому пропонується розглянути її життєвий шлях від молодої викладачки Одеського університету до метра Донецької археології.

Основна частина. Доротея Самійлівна Цвейбель – історик, археолог, старший викладач Донецького державного університету. Народилась вона 15 лютого 1917 року в Одесі. В цьому ж місті вступила на історичний факультет Одеського університету, захистивши на відмінно диплом із теми «Історія Стародавнього Світу». Від початку окупації німецькими військами Одеси Доротея Самійлівна евакуювалась до Туркменії, звідки розпочинається її шлях викладача та навчання на аспірантурі [3, с. 5].

У 1944 році переїжджає до м. Сталіно (нині Донецьк) і стає викладачем кафедри стародавньої історії тодішнього Сталінського педагогічного інституту. Від 1945 року Доротей Цвейбель обійняла посаду старшого викладача. Вона читала лекції з «Основ археології» та спеціального курсу «Кам'яний вік Донбасу» [1]. Доротей Самійлівна запровадила археологію в Сталінському педінституті, заснувала музей археології при інституті в докафедральний період [4].

Протягом 1960-х років Доротей Самійлівна виступала на засіданні Сектора палеоліту Ленінградського відділення Інституту археології Академії наук СРСР, на XII науковій конференції Інституту археології АН УРСР і на конференції в Керчі, де розповіла про зроблені нею відкриття – про пам'ятки кам'яного віку, виявлені на Донеччині, зокрема про найдавніші кремнієві виробки біля с. Широке Амвросіївського району Донецької області і кремнеобробні майстерні на околиці м. Краматорська. До того ж вона зробила великі відкриття неподалік м. Артемівська (Бахмута) – знайшла низку крем'яних каменоломень відкритого типу у с. Іванівське (Красне) Артемівського району, сліди видобутку кременю в Слов'янському (гора Карачун), Костянтинівському (балка Рідкодуб) і Лиманському (Закітне) районах. Протягом 1970–1980-х років Доротей Самійлівна продовжувала вивчати стоянки доби палеоліту й мезоліту.

Під час польового сезону 1960 року окремих археологічних загін Донецького педінституту під керівництвом Доротей Цвейбель виявив велику палеолітичну стоянку. На лівому березі річки Осикова (притока Вовчої) біля села Олександрівки Мар'їнського району Донецької області студенти зібрали понад 500 крем'яних знарядь праці і заготовок зі слідами обробки. Серед цих знахідок зазначено 400 екземплярів, віднесених до епохи муст'є [2, с. 54–55]. Усі вони вкриті білою патиною, що утворюється на поверхні кременю внаслідок впливу різноманітних руйнівних сил природи. Серед знарядь праці переважають скребли в різних варіаціях, невеликі скребки, листовидні вістря, мініатюрні рубильця тощо. Тут же відмічається дуже велика кількість бросового матеріалу – уламків, відщепів. У техніці виготовлення знаряддя переважно використовувалась обробка виробів із двох сторін [7].

Особливе значення в дослідженнях Доротей Самійлівни належить муст'єрській стоянці біля с. Білкузьминівка Костянтинівського району – пам'ятці середнього палеоліту, пов'язаній із неандертальцями, де була знайдена специфічна крем'яна індустрія т. зв. зубчастого муст'є. Вона присвятила цій знахідці дві статті та повідомлення на XIII науковій конференції Інституту археології АН УРСР у 1960 році в Києві та на Всесоюзній археологічній конференції за підсумками польових досліджень, що відбувалися 1970 року у Тбілісі. Згодом Доротей Самійлівна неодноразово поверталася до оригінальних матеріалів Білкузьминівки. Однак інтерес Д. С. Цвейбель не обмежувався вивченням конкретних пам'яток кам'яної доби, її перу належать роботи з історії відкриттів найдавніших стоянок Донецького краю, а також присвячені персоналіям археологів-дослідників Донеччини – М. О. Макаренку та М. В. Сибільову. Доротей Самійлівна є однією з перших, хто сприяв відновленню доброго імені М. О. Макаренка, репресованого у 1930-ті роки. Вона виступала на конференціях із доповідями, присвяченими пам'яті В. О. Городцова і В. М. Євсєєва [3].

Список опублікованих Доротей Самійлівною наукових праць налічує 22 позиції. Серед найбільш значущих публікацій можна виділити такі: «Новые данные о памятниках каменного века в Донецкой области» (1962), «Древние кремневые выработки близ Амвросиевки» (1966), «Древние кремнеобрабатывающие мастерские на окраине города Краматорска» (1968), «Древние кремневые выработки у с. Широкое в Донбасе» (1970), «Муст'єрское местонахождение у с. Александровка» (1970), «Стоянка с “зубчатым муст'є” у с. Белокузьминовка на Донеччине» (1971), «Ашельское рубило, найденное в Макеевке» (1971), «Рассказы о каменном веке» (1978), «Біфас із Макіївки» (1979), які так чи інакше розкривають тематику дослідження та дослідників кам'яної доби [3, с. 7–8].

Насамперед Доротей Самійлівна – не тільки археолог, а ще викладач і людина з доброю душею. Зі спогадів студентів: «Ціную і поважаю Доротей Самійлівну Цвейбель – вона в нас викладала історію давньої Греції, неперевершена жінка з родзинкою, викладачка, що не шкодувала ні сил, ні часу для своїх учнів, ділилася своїм життєвим досвідом і тонким одеським гумором», – згадує Марина Литвиненко [6].

«Крім цього згадаю цікавий епізод, пов'язаний з ініціативою Юрія Полідовича звернутись до нашої улюбленої викладачки Д. С. Цвейбель, яка невдовзі збиралась залишити університет,

факультативно почитати нам її авторський спецкурс “Кам’яний вік Донбасу”, що його слухали всі попередні потоки студентів-археологів. Доротея Самійлівна люб’язно погодилась і після занять читала свої лекції трьом зацікавленим студентам – Полідовичу, Кравцю й Литвиненку, яких зазвичай пригощала принесеними з собою яблуками, бо ми в такому ритмі навчального процесу залишалися без обіду» – згадує Роман Литвиненко [5].

Висновки. Отже, Доротею Самійлівну Цвейбель сміливо можна назвати «бабусею» донецької археології, адже її фундаментальні напрацювання в області кам’яної доби Донбасу та майстерність викладання археології в університеті не мають права бути знищеними в історіографії українських дослідників. Вона належить до когорти людей, які виховали не одне покоління відомих археологів, які продовжують її справу. Такі люди, як Доротея Самійлівна, демонструють те, що наука не стоїть на місці, її потрібно розвивати й передавати свої ідеї та напрацювання для подальших досліджень.

Abstract. The article is devoted to the historiography of Dorothea Samoilovna Zweibel, the “Grandmother of Donetsk Archaeology” and her contribution to the study of the Stone Age of Donbas. Today, her scientific achievements in the study of this issue are significant for modern researchers.

Keywords: Dorothea Zweibel, Donbas, Donetsk University, archeology, Stone Age, historiography.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цвейбель Д. С. – історик, археолог, викладач. Донецький Обласний Краєзнавчий музей. 23.06.2020. URL: <https://muzey-dokm.pp.ua/tsvejbel-d-s-istoryk-arheolog-vykladach.html>
2. Косиков В. А. История исследования археологических памятников Донбасса. Донецк: Истоки, 2001. 84 с.
3. К 75-летию со дня рождения Доротеи Самойловны Цвейбель (1917–1990 гг.). *Донецкий археологический сборник*. № 2. Донецк, 1992. С. 5–8.
4. Литвиненко Р. О. Тихон Олексійович Шаповалов: до витоків донецької археології (доброї пам’яті людини і науковця). *Донецький археологічний збірник*. № 15. Донецьк, 2011. С. 201–211.
5. Литвиненко Р. О. Між бронзою і залізом. На 60-річчя Юрія Богдановича Полідовича. *Мистецька стилістика, техніка та змістовність за доби раннього заліза Євразії*. Харків; Котельва, 2023. С. 13–18.
6. Марина Литвиненко про життя на історичному, улюблених викладачів та незабутні практики. *Університетські вісті ДонНУ імені Василя Стуса*. 14.03.2019. URL: <https://news.donnu.edu.ua/2019/03/14/maryna-litvynenko-pro-zhyttya-na-istorychnomu-ulyublenyh-vykladachiv-ta-nezabutni-praktyky/>
7. Цвейбель Д. С. Рассказы о каменном веке. Неизвестное об известном: краеведческие очерки. Донецк: Донбасс, 1978. С. 17.

УДК 930.85:[008:338.42](477)“18/19”

КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕЛИКИХ АГРАРІВ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

А. С. Сауляк, Н. Р. Темірова

Анотація. У сучасному світі милосердя та добрі внески займають значне місце в житті людини. В умовах війни потрібно пам’ятати, наскільки важливо робити пожертвування як для людей, так і для держави загалом. Дуже важливо для народу зберігати свою культурну спадщину, традиції, мову, адже це – невід’ємний складник незалежної держави. Культурна спадщина залишає по собі слід для майбутнього покоління, тому надважливо берегти її. Саме тому одним із напрямів добродійної діяльності великі аграрії України межі ХІХ–ХХ ст. обирали культуру, чому і присвячена розвідка.

Ключові слова: культура, меценатство, великі землевласники.

«Довге» ХІХ століття було насичене кардинальними змінами в організації суспільства під впливом поглиблення розвитку капіталістичних відносин. Серед найбільш очевидних – поширення добродійно-меценатської діяльності, ініційованої заможними верствами населення, серед яких помітне місце посідали великі землевласники, які набували все виразніших ознак підприємців. Разом зі зростанням статків формувалося усвідомлення необхідності спрямування частини прибутку на потреби вразливих верств населення та суспільство загалом, адже вже сформувалося розуміння тісної кореляції підприємницької спроможності й перспективності та рівня добробуту соціуму. Маючи можливості здобувати освіту, мандрувати, знайомитись і ко-

лекціонувати витвори мистецтва, великі землевласники реалізовували потребу сприяння підвищення загального культурно-освітнього рівня пересічних людей. Як наслідок – представниками родин заможних аграріїв був зроблений помітний внесок у розвиток культури України. Проте ця сторінка за радянської доби всіляко замовчувалась, можливість її досліджувати з'явилася лише з постанням Незалежної України та падінням ідеологічних обмежень наукової творчості.

Протягом останніх трьох десятиліть українські дослідники здійснили чимало напрацювань у царині внеску землевласницьких родин у культурний поступ України. Зокрема, П. Біліченко зосередився на просвітницькій діяльності українських меценатів Терещенків [1]. Меценатській діяльності Яхненків-Симиренків присвячене дослідження П. Клебановського, який описав підприємницький шлях сім'ї, що дав їм змогу стати добрими господарями в аграрній сфері [2]. У низці публікацій показана добродійна діяльність родини Ханенків. Дослідники показали, що її представники не лише вкладали кошти в розвиток культури, але й були знаними колекціонерами. О. Козак показав внесок Богдана та Варвари Ханенків у розвиток матеріальної і духовної культури українського народу, Л. Членова проаналізувала роль Б. Ханенка у формуванні першого Міського музею у Києві [3; 4; 5]. Незважаючи на наявність дослідницького інтересу до культурницької діяльності великих аграріїв на межі ХІХ–ХХ ст., тема потребує подальшого опрацювання, адже переважна більшість публікацій або присвячена конкретному вияву цієї активності, або ж є частиною ширшого дослідження. Тому метою цієї статтевої розвідки є визначення внеску заможних українських землевласників у розвиток культури України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Найпомітнішими добродійцями й меценатами у період, що розглядається, були найзаможніші землевласницькі родини – Терещенки, Яхненки-Симиренки, Ханенки та інші. Розуміючи потребу у грамотних та освічених працівниках, вони неабияку увагу приділяли розширенню освітньої мережі.

Особливий слід на просвітницькій ниві залишила родина Терещенків – Нікола Артемович, його дружина, сини, доньки, невістки, які докладали багато зусиль для розвитку освіти на початковому рівні, а згодом і на вищому [6, с. 300]. Так, при Михайлівському цукровому заводі було облаштоване початкове училище, яке відвідували діти робітників та з навколишніх сіл. При Андрушівському підприємстві, що на Житомирщині, в 1871 р. було відкрито однокласне училище, пізніше перетворене на двокласне, де навчалося приблизно 150 дітей. У цих школах навчання було безкоштовним. Терещенки чимало зробили для рідного Глухова. Зусиллями Ніколи Артемовича, який займав посаду міського голови, місцева гімназія була перетворена на чоловічу чотирикласну. Згодом при закладі відкрили пансіон на 40 вихованців. У 1870 р. було засновано жіночу чотирикласну гімназію, пізніше її перетворили на восьмикласну. Нікола Артемович виділив кошти на будівництво зразкового Київського училища, розрахованого на 300 осіб. У 1899 р. Артемі Терещенко виділив 15 тис. руб. на розширення на перебудову Подільської гімназії. Його сини – Олександр і Федір – були опікунами середніх закладів освіти, що давало змогу забезпечувати матеріальний складник освітнього процесу [1, с. 28]. Велике значення освіті дівчат надавали жінки Терещенки. Варвара Ханенко в с. Райгородок Черкаського повіту та с. Оленівка Васильківського повіту відкрила училища для дівчат, де навчали ремеслам. Після закінчення навчання випускниці отримували верстат і необхідні матеріали для роботи, що давало їм змогу отримувати заробіток. Сім жінок Терещенків склали дамський комітет школи імені Пелагії Георгіївни Терещенко у Києві, першої в російській імперії торгової школи для дівчат. За перші п'ять років існування (1899–1904) її закінчили 114 вихованок [7, с. 59–60].

Терещенки суттєві кошти вкладали у започаткування вищої освіти. Нікола Артемович був одним з ініціаторів відкриття в Києві політехнічного інституту, на потреби якого переказав 150 тис. руб. У Глухові в 1874 р. було відкрито вчительський інститут для підготовки педагогів для початкових класів. На виплати стипендій студентам Вищого професійного комерційного училища, заснованого в 1896 р. купецьким товариством у Києві, Нікола Терещенко пожертвував 30 тис. руб. Михайло Іванович захоплювався музикою та підтримував композиторів, музикантів, співаків. Зокрема, він надав 50 тис. руб. на будівництво Першої музичної академії в Києві, відкриття якої відбулося 2 листопада 1913 р. [8].

Федір Смиренко та Кіндрат Яхненко у 1860 р. в Городищі взяли на утримання першу недільну школу для дорослих. Також було відкрито училище для дітей робітників та службовців, де навчання велося за програмою технічних училищ [20, с. 180]. Василь Смиренко долучився до фінансування Академічного дому у Львові, побудованого для студентів за ініціативою М. Грушевського. Яхненки-Смиренки фінансували стипендії студентам університету Св. Володимира. Оскільки власних дітей Василь Федорович Смиренко не мав, свій 10-мільйонний спадок передав на фінансування української освіти та науки [7, с. 47].

Найбільші українські аграрії-підприємці всіляко підтримували художню культуру. Родина Яхненків-Смиренків не лише виділяла кошти на її розвиток, але й мала дружні зв'язки з відомими діячами культури того часу – Тарасом Шевченком, Миколою Лисенком, Павлом Чубинським. До того ж представники української інтелектуальної еліти особисто зверталися до меценатів за допомогою, аби, наприклад, профінансувати певні видання. Для цієї родини було принципово, щоб про Україну знали за кордоном, тому вони сприяли появі праць про Україну за її межами. Так, Василь Федорович пожертвував 600 руб. на переклад «Іліади» Гомера українською, підтримував фінансово українську друкарню у Швейцарії і так просував українську культуру. Смиренки передавали десяту частину всього прибутку на розвиток української культури та мистецтва. Завдяки їхнім внескам функціонували газети «Україна» та «Рада», а також журнал «Київська старовина» [2, с. 335]. Для Смиренка було принципово, щоб про Україну знали у світі, тому він жертвував гроші українським інтелектуалам на видання матеріалів про Україну європейськими мовами.

Суттєвий відбиток на культурницькій сфері залишила династія Терещенків. Для «солодкої» династії цікавитися мистецтвом та вкладати кошти в розвиток культури було своєрідним хобі. Особливі заслуги у розвитку мистецтва мав Федір Терещенко, який займався організацією художніх виставок. У київських музеях і досі зберігаються художні твори з колекції родини підприємців [7, с. 61–62].

На особливу увагу заслуговують Варвара та Богдан Ханенки, які були і меценатами, і колекціонерами. Під час проживання за кордоном вони знайомилися з художніми галереями Італії, Німеччини, Франції. Згодом вони стали учасниками європейських аукціонів, зав'язали стосунки з антикварами культурних столиць Європи, антикварними та букіністичними крамницями. Формуючи колекцію, вони консультувалися з фахівцями. Подружжя власний будинок у Києві оздобило у стилі європейського мистецтва. Варвара Ханенко не лише продовжила добродійні справи батьківської родини Терещенків, але й самостійно долучалася до матеріальної підтримки наукових і культурних установ України. У бібліотеці родини Ханенків зберігалось приблизно 10 тис. книжок. Варвара Ханенко разом з іншими культурними діячками, як-от Олена Пчілка та меценатка Наталія Яшвіль, поклали початок кустарному рухові в Україні, покликаному зберігати й підтримувати традиції народного мистецтва [3, с. 323]. У 1887 р. Ханенки створили музей світового мистецтва в особняку, де проживали, розмістивши там мистецьке зібрання та бібліотеку. Ця установа стала унікальним явищем в житті тодішнього Києва та російської імперії. Вже на початку ХХ ст. музей Ханенків був відомий не лише в Україні, але й у Європі, його називали «київським Ермітажем». У музеї налічувалося приблизно 1 200 картин різних художників, як-от Белліні, Веронезе, Енгра, та інших видатних митців [4, с. 56].

У серпні 1899 р. Б. Ханенко організував у музеї виставку артефактів до ІХ Всеросійського з'їзду археологів. Колекція була присвячена періоду від кам'яного віку до Русі на українських теренах. Загальному огляду було передано 2 017 старожитностей, відкритих знаним археологом В. Хвойкою. Подружжя Ханенків зробило значний внесок у розвиток музею, передавши приблизно 3 145 археологічних предметів на суму орієнтовно 70 тис. руб. [2, с. 25]. Окрім щорічних пожертв, увесь готівковий капітал Богдан Іванович передавав на добудову музею та його утримання. Урочисте відкриття Київського художньо-промислового та наукового музею відбулося 28 грудня 1904 р. [4, с. 41]. Сьогодні це – Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Від 1906 р. Богдан Іванович докладав зусиль для підпорядкування музею одному з міністерств імперського уряду. Як наслідок – у 1909 р. установі було виділено щорічну субсидію у 6 тис. руб., його передали на баланс Міністерства торгівлі та промисловості, було схвалено Статут і Комітет завідуваннями справами музею, який очолив Б. Ханенко [2, с. 23].

Доброчинна та меценатська діяльність родини Ханенків виходила за межі Києва, зокрема за сприяння благодійника в Чернігові в 1902 р. було відкрито Музей українських старожитностей імені Василя Тарновського. Це свідчить про внутрішнє прагнення розвитку унікальної української культури [9, с. 360].

У 1916 р. Богдан Іванович, який тоді важко хворів, склав заповіт про передачу Києву палацу з музеєм та бібліотекою, де було зібрано найцінніші колекції живопису і скульптури часів Русі та Візантійської імперії, старовинні меблі, ікони українських і російських церков. 26 травня 1917 р. Богдан Ханенко пішов із життя. Його справу продовжила дружина Варвара Миколаївна. Зокрема, їй вдалося повернути до свого музею частину колекцій, які опинилися в Москві та Петрограді. У грудні 1918 р. В. Ханенко подарувала Українській академії наук свій особняк, бібліотеку та мистецьку колекцію. Основні вимоги, які було нею поставлено, стосувалися забезпечення доступності музею імені Варвари та Богдана Ханенків для всіх верств населення, створення при музеї Інституту історії мистецтв [9, с. 378]. Проте війна радянської Росії проти УНР завершилася перемогою більшовиків, після чого останні націоналізували музей, бібліотеку, колекцію та всі житлові приміщення, виселивши звідти Варвару Миколаївну та її сестру Ольгу. Останні місяці життя Варвара жила у кімнаті своєї прислуги, хворіла і голодувала. Померла В. Ханенко 22 квітня 1922 р. і похована поряд із чоловіком на території Видубицького монастиря. Ханенки протягом багатьох років були не лише вправними підприємцями в аграрній сфері, але й знаними колекціонерами та поціновувачами мистецтва.

Загалом важко виділити якусь одну родину, яка б більше зробила благодійних внесків; не проходили повз культурних та освітніх потреб чимало сімей великих землевласників, адже мистецтво нерідко асоціювалося з хобі. Згодом, усвідомлюючи потребу у розвитку культури та освіти, їх представники почали виділяти кошти на будівництво та пожертвування освітнім закладам, музеям, письменникам, митцям.

Отже, меценати – представники землевласницьких кіл – дбали не лише про власні інтереси, підприємницький успіх, але, загострено розуміючи потребу піклуватися про людей, які працювали на їхніх землях і підприємствах, відкривати їм життєві перспективи, що працювало і на нові власні можливості, суттєву увагу приділяли культурницькій сфері – освіті, літературі, мистецтву. Це був вияв підприємницького світогляду вищого ґатунку, адже ґрунтувався на усвідомленні органічного зв'язку приватних і суспільних інтересів. Не випадково на гербі Терещенків зафіксовано гасло «Прагнення до суспільної користі».

Abstract In the modern world, charity and good contributions occupy a significant place in a person's life. In the conditions of war, it is important to remember how important it is to make donations, both for people and for the state in general. It is very important for the people to preserve their cultural heritage, traditions, and language, because this is an integral part of an independent state. Cultural heritage leaves a mark for the future generation, therefore it is very important to protect it. That is why large Ukrainian agrarians chose culture as one of the directions of their charitable activities.

Keywords: culture, charitable work, large landowners.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біліченко П. Г. Просвітницька діяльність українських меценатів Терещенків (XIX – поч. XX ст.). *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*: зб. наук. праць / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2006. Вип. 24.
2. Клебановський П. Спогади про фірму Яхненко і Симиренко. *Київська старовина*. 1896. № 1–3 / (пер. на укр. мову В. Чоса. URL: <http://zdbrova.narod.ru/base/announcements/spfsym.pdf>)
3. Ковалинський В. В. Меценати Києва. Київ: Северин-пресс», 1995. 365 с.
4. Козак О. Внесок родини Богдана і Варвари Ханенків у розвиток матеріальної і духовної культури українського народу. *Гілея*: науковий вісник. 2018. Вип. 132. С. 22–27.
5. До 150-річчя з дня народження Богдана Івановича Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею: матеріали наук.-практ. конф. / Голов. упр. культури, Київ. міськдержадмін. Київ. музей захід. та схід. мистецтва. Київ: Кий, 1999. 86 с.
6. Ковалинський В. Семья Терещенко. Київ: Преса України 2003. 398 с.
7. Водотика Т. Історії успіху: видатні українські бізнесмени XIX ст. Харків: Фоліо, 2020. 235 с.
8. Терещенко М. Перший олігарх: Михайло Іванович Терещенко: Надзвичайна історія життя мого діда, як її розповіла б мені моя бабуся / пер. з фр. Київ: Ніка-Центр, 2012. 256 с.
9. Ковалинський В. В. Богдан и Варвара Ханенко. *Меценаты Киева*: сборник / В. В. Ковалинский. Київ, 1998. С. 357–383.

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ МЕМОРІАЛУ КОШОВОМУ ОТАМАНУ ІВАНУ СІРКУ

Т. О. Черановська

Анотація. У статті розкриваються етапи спорудження меморіального комплексу на похованні козацького отамана Івана Сірка, аналізуються художні особливості ансамблю. Встановлені прізвища скульпторів і майстрів, причетних до появи меморіалу на кожному з етапів його історії.

Ключові слова: меморіальний комплекс, портретне погруддя, художні особливості ансамблю.

Козаччина – одна з найлегендарніших сторінок історії українського народу. Козацький дух є компонентом національної ідентичності чи не кожного українця. У часи запорозького козацтва центром військово-політичних баталій, місцем розташування п'яти Запорозьких Січей була територія сучасної Нікопольщини. Поблизу села Капулівки Нікопольського району Дніпропетровської області була розташована Чортомлицька Січ (1652–1709). Тут є могила кошового отамана Запорозької Січі Івана Дмитровича Сірка, ім'я якого ще за життя було овіяне легендами, а після смерті, ось уже впродовж трьохсот років, у народній уяві обростає фантастичними сюжетами. Іван Сірко походив, ймовірно, з української православної шляхти [6, с. 19]. Місцем народження І. Сірка сучасні українські історики називають село Мурафу на Вінниччині, яке у XVII ст. було сотенним містом Брацлавського полку.

Зовнішній вигляд І. Сірка та його характер суперечать стереотипним уявленням, які склалися в художній літературі: кошовий отаман мав зріст трохи вище середнього, правильні риси обличчя. Польський король Ян Собеський, коли був ще головнокомандувачем військ Речі Посполитої, зустрічався із Сірком у Брацлаві 1671 р. і писав тоді у своєму листі: «Сірко чоловік дуже тихий, поступливий, лицарський і, здається, дуже зичливий, має велике довір'я у козацькому війську» [8, с. 335]. Джерела засвідчують, що славнозвісний кошовий був глибоко релігійною людиною, аскетом, майже зовсім не вживав алкогольних напоїв, відзначався силою, почуттям власної гідності, воїнською доблестю і високими моральними якостями, хоча щодо ворогів і зрадників вважався суворим і навіть жорстоким [4, с. 145]. В особі І. Сірка втілилися найхарактерніші риси тих, хто іменував себе запорозькими козаками, славними низовими лицарями. Тому запорожці вісім років поспіль обирали його своїм кошовим отаманом, хоча сам І. Сірко і не завжди прагнув цього.

За відомостями Д. Яворницького, І. Сірко вперше виступив на історичну арену у званні полковника й кошового отамана запорозьких козаків, і відтоді впродовж 26 років, від 1654 р. до 1680 р. був провідником козацтва [4, с. 167]. Дослідник історії українського козацтва і визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. В. Голобуцький зазначає: «Сірко у принципових питаннях завжди керувався ідеєю незалежності України» [3, с. 97].

Помер легендарний кошовий Іван Сірко 1 серпня 1680 р. у себе на пасіці в селі Грушівка на Дніпропетровщині. Козацький літописець Самійло Величко, сучасник кошового отамана, так описує похорон Івана Сірка: «того ж літа, 1 серпня, преставився від цього життя у своїй пасіці Грушовці, похворівши певний час, славний кошовий отаман Іван Сірко. Його припроваджено водою до Запорозької Січі і чесно поховано всім низовим Запорозьким військом у полі за Січчю... знаменито 2 серпня з превеликою гарматною й мушкетною стрільбою і з великим жалем всього низового війська... Поховавши ж його, як вище казав, з жалем, висипали над ним значну могилу і поставили на ній кам'яного хреста із належним написом його імені й справ» [8, с. 357].

У 1709 р., руйнуючи Чортомлицьку Січ, російські військові загони осквернили козацькі могили, знищили і кам'яний хрест, який був на могилі кошового. Лише 25 років потому, повернувшись на свої займища, запорожці відновили давнє кладовище, а замість хреста на могилі отамана встановили камінь з написом: на пам'ятнику помилково було вказано дату смерті Івана Сірка – 4 травня 1680 р. Цей камінь зберігся до наших днів.

Наприкінці XIX ст. Д. Яворницький відвідав місця колишніх козацьких поселень, зокрема село Капулівка, де і знаходилась могила І. Сірка. Поховання було розміщене на городі селянина Миколи Олексійовича Мазая і було невеликим земляним пагорбом з кам'яною плитою на під-

ставці, на якій з обох боків були зроблені написи. Цю земельну ділянку з могилою Івана Сірка Д. Яворницький придбав для музею імені О. Поля як одне із заповідних місць, пов'язаних з історією України. Отже, могилу охороняв сам учений [4].

За радянських часів місцева влада впродовж десятиліть ставилася до могили отамана з цілковитою байдужістю та недбалістю. Ще до Другої світової війни археологи неодноразово клопоталися щодо впорядкування пам'ятного місця, але їх спроби виявилися безрезультатними: «У 1939 р. тодішній голова Нікопольського райвиконкому вважав, що І. Сірко – “петлюривець”. Отже, і до могили “ворога” радянської влади, як заявляв він, слід ставитися негативно» [8, с. 358].

У 1951 р. експедиція під головуванням наукового співробітника Інституту археології Ф. Б. Копилова провела розкопки Чортомлицької Січі, досліджуючи території проживання козаків, які мали бути затоплені водами майбутнього Каховського водосховища. У її роботі також брала участь видатна дослідниця історії українського козацтва Олена Апанович. На той час ще залишилася невелика територія колишньої Чортомлицької Січі, частина передмістя і залишки кладовища із занедбаною могилою І. Сірка. Звернення учасників експедиції до місцевої влади щодо необхідності догляду за могилою не дало результату [4].

Ставлення до могили Івана Сірка почало змінюватися тільки після початку у 1954 р. пропагандистської компанії із святкування «300-річчя возз'єднання України з Росією». Влітку 1954 р. біля могили кошового отамана місцева влада встановила гранітний обеліск, куди було вмонтовано мармурову дошку з написом: «На цій місцевості знаходилась Запорізька Січ, яка була центром Запорізького козацтва і відіграла прогресивну роль в історії українського народу». Згодом на обеліск було встановлено чавунне погруддя отамана Івана Сірка, створене дніпропетровськими скульпторами Олександром Ситником, Анатолієм Біликом, Семеном Духовенком [4]. Портрети Івана Сірка не збереглися, тож митці взяли за основу зображення отамана на відомій картині І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові».

Постановою Уряду України від 21 липня 1965 р. могилу кошового отамана було взято на Державний облік і під охорону держави як пам'ятку історії республіканського значення. Біля могили встановлено чавунну плиту з написом про те, що могила Івана Сірка перебуває під охороною держави.

У середині 60-х рр. ХХ ст. виникла небезпека повного зруйнування могили: Каховське водосховище підмивало берег, з'явилося кілька ярів, глинистий ґрунт легко сповзав. Громадськість і науковці закликали врятувати поховання. Після двох років листування та переговорів між установами всіх бюрократичних рівнів було прийнято рішення про необхідність термінового перенесення праху Івана Сірка в інше місце [6, с. 34]. Таким місцем мав стати острів Хортиця, де створювали історико-меморіальний музей-заповідник відповідно до постанови Ради Міністрів Української РСР від 18 вересня 1965 р. Передбачалося до меморіального комплексу включити «пантеон кошових отаманів», для цього перенести на Хортицю прах Івана Сірка, останнього кошового отамана Нової (Підпільненської) Запорозької Січі Петра Калнишевського, кошового отамана Азовського козацького війська Йосипа Гладкого. Однак створення планованого «пантеону кошових отаманів» зіткнулося з труднощами.

Внаслідок розливу Каховського водосховища у листопаді 1967 р. прах Івана Сірка перепоховали у цьому ж селі Капулівка, але на кургані Сторожова могила, який був вище за попереднє місце поховання. Під час перепоховання був вилучений череп кошового отамана, який повернули до могили лише у серпні 2000 р. [4].

Сьогодні композиція меморіального комплексу, присвяченого І. Сіркові, розташована на високому пагорбі біля села Капулівка і асоціюється з козацькими могилами. На його вершині – постамент простих кубічних форм з погруддям отамана. Скульптор В. Шкода за основу свого твору взяв портрет І. Сірка з реконструкції Т. Лебединської. У цьому погрудді скульптор уникає зовнішніх прийомів героїзації. Лише енергійний поворот голови вносить у композицію твору динаміку, посилюючи вольові риси героя-лицаря. Але характеристика образу отамана тут значно ширша. Скульптор трактує образ І. Сірка через призму історії, уникає оповідальності, відкладаючи все другорядне. Тут І. Сірко – не тільки воїн, який не програв жодної битви, а й політичний діяч, котрий залишив яскравий слід в історії України та Європи.

У композицію меморіалу включено і перший пам'ятник І. Сіркові, встановлений запорожцями. Кам'яна плита підковоподібної форми погано збереглася, проте можна розібрати написи на обох сторонах пам'ятки. На одному з боків вирізьблено православний рівнораменний хрест, кінці якого завершуються трилисниками. Такий хрест символізує Трійцю. Також він використовується для позначення Воскресіння Христового. Над хрестом висічені букви «ІНЦІЙ» – Ісус Назарей Цар Юдейський. По боках вертикальної гілки хреста букви «ІС ХС» – Ісус Христос. Під горизонтальною гілкою слово «НІКА», що означає перемогу Христа над смертю. У нижній частині плити вирізьблено спис, довгу тростину й букви К П П Т Р, що, очевидно, є символами списа Лонгіна. Подібну іконографію можна бачити на українських іконах і фресках із зображенням сцени розп'яття. На другому боці плити ще можна прочитати напис, який у перекладі на сучасну українську мову означає: «Року Божого 1680 мая 4 представився раб Божий Іоан Сірко Дмитрович отаман кошовий війська запорізького...» [8, с. 341].

Капулівський меморіал – не єдине місце пам'яті про І. Сірка. Присвячені йому пам'ятники, погруддя є в Дніпрі, Покрові, Меремфі, Харкові та інших містах. Наявність постаті кошового отамана у просторах пам'яті має важливе значення не лише для збереження історії України, а й для розвитку національної самоідентичності, усвідомлення сучасниками зв'язку з героїчним козацьким минулим нашої держави.

Abstract. The article reveals the stages of the construction of the memorial complex for the burial of the Cossack chieftain Ivan Sirko, and analyzes the artistic features of the ensemble. The names of the sculptors and craftsmen involved in the appearance of the memorial at each stage of its history have been established.

Keywords: memorial complex, portrait bust, artistic features of the ensemble.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. Дніпро, 1991. 335 с.
2. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
3. Голобуцький В. Запорізьке козацтво. Київ: Вища школа, 1994. 539 с.
4. Герей В. Іван Сірко: таємниці могили. *На скрижальях*. URL: https://na-skryzhalyah.blogspot.com/2021/03/blog-post_27.html
5. Збірник козацьких літописів: Густинський літопис, Літопис Самійла Величка, Літопис Граб'янки / упоряд. та пер. В. Кречотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. Дніпро, 2006. 974 с.
6. Мицик Ю. Іван Сірко – національний герой українського народу. *500-річчя Запорозької Січі: Історія запорізького козацтва: сучасний стан та проблеми дослідження*. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. С. 17–29.
7. Мицик Ю., Плохій С., Стороженко І. Як козаки воювали: історичні розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 302 с.
8. Серета Н. «Тут похований кошовий отаман Іван Сірко» (історія створення меморіалу). *Вісник Львівської академії мистецтв*. Львів, 2013. Вип. 23. С. 335–343. URL: [chrome-extension://efaidnbmninnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/36.PDF](https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/36.PDF)
9. Яворницький Д. І. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська, запорозьких низових козаків / пер. з рос. В. Л. Чуйка. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 190 с.
10. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. Київ: Наукова думка, 1990. 560 с.

УДК 94: 327:[339.9 + 341.24]:341.3(477)

ПІДТРИМАННЯ МИРУ І БЕЗПЕКИ У СТРАТЕГІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ В ІСТОРІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

В. І. Яремчук, К. І. Мєлєксєєв

Анотація. У статті автором розглянуто, як участь у миротворчих операціях вкладалась у стратегію Збройних Сил України протягом 1991–2014 рр. та якими були наслідки виділених на ЗСУ фінансових засобів й інтелектуального потенціалу щодо формування стратегії. Визначено ключові операції з підтримання миру та безпеки різних періодів і позиції українських військових щодо можливостей здійснення подібних операцій.

Ключові слова: безпека, воєнна історія, історія України, миротворчі.

Період розвитку Збройних Сил України (ЗСУ) з 1991 до 2014 року включав в себе ряд важливих етапів та особливостей. Основні події та тенденції, що відбувалися протягом цього періоду,

вплинули на розвиток і функціонування української армії. Під час теоретичного осмислення проблеми дослідження вималювалися такі етапи розвитку ЗСУ: 1991–2000 рр. і 2001–2014 рр. Чи включали ці періоди якісь відомі випадки використання Україною миротворчих сил у межах стратегії підтримання миру і безпеки у світі?

По-перше, етап створення та формування (1991–2000). Після отримання незалежності України в 1991 році, було необхідно створити національні війська. ЗСУ були сформовані шляхом реорганізації колишнього Військового Округу Києва та інших військових формувань, що перебували на території України. У цей період були вирішені організаційні, кадрові та матеріально-технічні питання, пов'язані з формуванням ЗСУ [1]. З 1991 року Україна розпочала процес скорочення військової чисельності. Це було зумовлено фінансовими обмеженнями, змінами в стратегічних орієнтирах та потребами розвитку нової держави. Збільшення ефективності та професіоналізація ЗСУ стали основними завданнями у цьому контексті. Протягом 1990-х рр. ЗСУ зазнали суттєвого зниження чисельності військовослужбовців та обсягів озброєння і техніки. Були проведені реформи, спрямовані на зменшення штатів та покращення ефективності військової служби [2, с. 306]. Незважаючи на це, Україна активно залучалася до участі в миротворчих місіях під егідою Організації Об'єднаних Націй (ООН) та інших міжнародних утворень. Українські військовослужбовці брали участь у миротворчих операціях у Боснії і Герцеговині, Ліберії, Кот-д'Івуарі, Гаїті та інших країнах. Україна поступово розвивала своє співробітництво з НАТО. Були започатковані «Партнерство заради миру» та відповідна програма розвитку зв'язків з країнами сходу Європи, серед них і України, що дало можливість для більш глибокої співпраці з альянсом у сфері оборони та безпеки. Стандарти міжнародних вимог: Україна прагнула наблизитися до стандартів та вимог, які встановлені міжнародними організаціями, зокрема НАТО. Були проведені реформи з метою гармонізації ЗСУ з міжнародними стандартами, включно зі впровадженням стандартів командування, взаємодії та процедур [3].

По-друге, етап реформ та модернізації (2001–2014). Цей етап розвитку ЗСУ був офіційно спрямований на підвищення їх ефективності та відповідності сучасним вимогам. Реформи, модернізація техніки та професійна підготовка дали змогу покращити обороноздатність України та активніше взяти участь у міжнародних миротворчих операціях і гуманітарних місіях. У цей період за другого терміну Президента України Леоніда Кучми були проведені реформи в ЗСУ з метою підвищення їх бойової готовності та ефективності. Було здійснено реструктуризацію командування та організаційну перебудову військових частин. Також була активно проведена модернізація озброєння й техніки ЗСУ, що допомогло покращити їх бойові можливості. На жаль, пізніше під егідою «модернізації» відбулося також надмірне скорочення бойової техніки та розміру бойових одиниць, частина з яких залишилась існувати лише «на папері». Це вимагало нового рівня оновлення якості обладнання, уніформи, техніки Збройних Сил України з початком московського вторгнення у 2014 р., але з іншого боку, послабило можливості для діяльності українських ЗСУ в міжнародних операціях із захисту безпеки та підтримки миру в країнах світу, даючи змогу натомість концентруватися на обороні територій самої України від московського гібридного вторгнення [4].

Протягом 2001–2014 рр. у Збройних Силах України було проведено ряд реформ, які суттєво вплинули на стан сил. Основні напрями реформування включали:

1) Професіоналізація військової служби. Було здійснено перехід від всеукраїнського призову до професійної армії. Це передбачало збільшення кількості контрактників у ЗСУ, залучення фахівців із цивільних сфер та покращення умов військової служби. На жаль, призов було повернено з початком московського вторгнення у 2014 р., та не відмінено, хоча було зроблено акцент на використання призову як допоміжного фактору для здебільшого професійної, контрактної армії [5, с. 870].

2) Структурні зміни. Було проведено перегляд та оптимізація структури військ, щоб забезпечити більшу оперативну готовність і ефективність ЗСУ. Це включало реорганізацію батальйонів, полків, бригад та інших військових підрозділів. Створювалися й мультилатеральні, міжнародні підрозділи, як-от LITPOLUKRBRIG [3].

3) Модернізація озброєння та техніки. Було приділено значну увагу модернізації озброєння та техніки ЗСУ. Застаріле озброєння й техніка були замінені на більш сучасні зразки з метою підвищення бойових можливостей та ефективності ЗСУ [5, с. 737].

4) Навчання та тренування. Проводились інтенсивні тренування та навчання військовослужбовців для покращення їхніх професійних навичок і бойової готовності. Це включало спільні навчання з партнерськими країнами та участь у міжнародних військових вправах (майже в кожній вправі НАТО), а також у миротворчих місіях [6, с. 13–16].

Українські Збройні Сили були залучені до виконання миротворчих місій у межах ООН у 1990-х і 2000-х рр. Україна відправила один з найбільших контингентів миротворців до Іраку, хоча й не входила до Альянсу НАТО, з численністю миротворчого контингенту приблизно 1 700 військовослужбовців, протягом 2003–2005 рр. Загальна чисельність українських миротворців, задіяних у цій місії, перевищила 5 000 осіб до 2008 року [3].

Тобто для обох періодів були характерні участь у миротворчих операціях і конфліктах: ЗСУ активно брали участь у миротворчих місіях під егідою ООН та інших міжнародних організацій. Українські миротворці були розгорнуті в різних країнах, зокрема у Боснії та Герцеговині, Косово, Ліберії, Сьєрра-Леоне та інших. Також ЗСУ залучалися до боротьби з тероризмом та участі у міжнародних операціях, зокрема в Афганістані та Іраку [3].

Розглянемо ці операції детальніше. Перші відомі операції, до яких було залучено миротворчий контингент ЗСУ, – *операції Міжнародні сили у Боснії та Герцеговині (IFOR та SFOR)*, – були проведені під егідою ООН з метою забезпечення миру та стабільності в регіоні після воєнного конфлікту, що відбувся в 1990-х рр. Українські миротворці виконували різноманітні завдання під час своєї участі в операції в Боснії та Герцеговині. Вони забезпечували безпеку, контролювали переміщення зброї, моніторили виконання угод між конфліктуючими сторонами, сприяли відновленню інфраструктури та зміцненню правопорядку. До того ж вони допомагали у здійсненні гуманітарних заходів та надавали медичну допомогу населенню, постраждалому від конфлікту. Українські миротворці своєю участю в миротворчій операції в Боснії та Герцеговині зробили значний внесок у збереження миру та сприяння стабільності в регіоні. Вони виявили високу професійну підготовку, відданість своїм обов'язкам і вміння працювати у складних умовах [3].

Українські військовослужбовці також були присутні в миротворчій місії у Косові. Операція *Міжнародні сили з підтримки миру в Косові (KFOR)* була проведена під егідою ООН з метою забезпечення безпеки, стабілізації та відновлення порядку в Косові після конфлікту у 1998–1999 рр. Українські військовослужбовці виконували різні завдання під час своєї участі в миротворчій місії. Вони здійснювали заходи для забезпечення безпеки населення та інфраструктури, контролювали дотримання перемир'я та сприяли відновленню громадського порядку. Вони брали участь у патрулюванні та контролі за переміщенням зброї, а також забезпечували безпеку під час гуманітарних операцій та виборів. Українські військовослужбовці виявили професіоналізм, високий рівень підготовки та відданість своїм обов'язкам під час місії. Вони сприяли стабілізації ситуації, допомагали у відновленні громадського порядку та сприяли побудові миру в регіоні. На нашу думку, участь українських військовослужбовців в місії підкреслює важливу роль України у сприянні стабільності та мирному врегулюванню конфліктів протягом періоду 1990-х рр., незважаючи на економічні проблеми [7].

Миротворча операція в Ліберії була проведена *під егідою ООН* з метою забезпечення безпеки, стабілізації та підтримки мирного процесу в країні після громадянської війни. Українські миротворці виконували різні завдання в межах своєї участі в миротворчій операції в Ліберії. Одне з основних завдань полягало у контролі за переміщенням зброї та боєприпасів. Вони здійснювали моніторинг, інспекції та контроль за складами зброї, що допомагало зменшити ризик використання зброї в конфлікті. До того ж українські миротворці забезпечували безпеку населенню та допомагали відновленню громадського порядку. Українські миротворці своєю участю в миротворчій операції в Ліберії сприяли стабілізації ситуації в країні, зменшенню насильства та побудові мирного середовища. За повідомленнями того часу, українські військові виявили високу професійну підготовку, відданість своїм обов'язкам та здатність ефективно працювати в умовах складних конфліктів [7].

Миротворча операція *Міжнародна місія підтримки Сьєрра-Леоне (UNAMSIL)* була проведена *під егідою ООН з метою забезпечення миру, стабільності та відновлення в Сьєрра-Леоне* після довготривалої громадянської війни. Українські миротворці виконували різні зав-

дання під час своєї участі в миротворчій операції в Сьєрра-Леоне. Одне з головних завдань полягало у контролі за переміщенням зброї та боєприпасів. Вони здійснювали моніторинг інших воєнізованих груп, контролювали дотримання перемир'я та сприяли демобілізації бойовиків. До того ж вони активно підтримували відновлення стабільності, допомагали в розвитку місцевих інституцій і проводили тренування для місцевих сил безпеки. Українські миротворці відіграли важливу роль у процесі відновлення миру та стабільності у Сьєрра-Леоне. Вони допомогли зменшити насильство, сприяли довготривалому перемир'ю та розбудові мирного суспільства. Їхні зусилля, спрямовані на підтримку і відновлення країни, були високо оцінені міжнародним співтовариством [7].

Які ж проблеми поставали перед організаторами миротворчих операцій ЗСУ в цей період? Протягом періоду з 1994 до 2001 року фінансування Збройних Сил України було однією з найважливіших проблем, що впливали на їх розвиток та функціонування. Особливості фінансування ЗСУ в цей період включали різні аспекти.

По-перше, недостатнє фінансування. Україна зазнала серйозних економічних труднощів у 1990-х роках після отримання незалежності. Недостатнє фінансування з боку держави призвело до значного обмеження розміру бюджету ЗСУ та викликало проблеми зі забезпеченням необхідного рівня підтримки, модернізації техніки та підготовки військових [4, с. 75].

По-друге, проведення реформи фінансування ЗСУ. У період з 1994 до 2001 року були проведені реформи у сфері фінансування ЗСУ з метою покращення ефективності витрат та забезпечення фінансової стабільності. Були впроваджені нові системи бюджетування, фінансового контролю та аудиту, що сприяли більш раціональному використанню коштів і прозорому механізму їх розподілу [7].

По-третє, відкритість до зовнішнього фінансування. Україна поступово стала більш відкритою до отримання зовнішньої допомоги та фінансування від партнерів, як-от США, Європейський Союз та інші країни. Це включало надання фінансової, технічної та військової допомоги для модернізації й підтримки ЗСУ [3].

По-четверте, ефективність витрат. З метою оптимізації фінансування були вжиті заходи щодо підвищення ефективності витрат. Це включало скорочення штатів, оптимізацію інфраструктури та постачання, а також зменшення бюрократичних процедур [1, с. 12].

По-п'яте, виклики забезпечення. Обмежене фінансування призводило до складнощів у забезпеченні ЗСУ необхідними ресурсами, включно з паливом, боєприпасами, запасними частинами та медичним обладнанням. Це створювало проблеми для підтримки операційної готовності та виконання завдань [1, с. 13].

Однак варто зауважити, що описані проблеми були характерні для багатьох країн, які зазнали перехідного періоду після отримання незалежності. Україна активно працювала над їх вирішенням і залучала допомогу від міжнародних партнерів для покращення фінансування та розвитку своїх Збройних Сил. З іншого боку, ця підготовка не відповідала супротивній підготовці російської влади в інформаційному протистоянні, яка вибудовувалася, хоч і з видозмінами, вже у 1990-х рр., в очікуванні повномасштабної конвенційної війни з Україною, готуючи суспільну думку всередині країни та у світі проти України [8].

Загалом період розвитку ЗСУ з 1991 до 2014 року був складним та багатограним. Незважаючи на фінансові обмеження та політичні труднощі, ЗСУ досягли певних успіхів у формуванні та модернізації, а також активно брали участь у миротворчих операціях і конфліктах, підтримуючи репутацію бойових одиниць ЗСУ у світі та розширюючи можливості України як країни з можливостями впливу на світовій арені. Однак цей період також був визначений викликами та проблемами, які потребують аналізу й вивчення: скільки саме технологій було вкрадено і скорочено та з якою метою під час фіктивних «модернізацій».

Abstract. In the article, the author considered how participation in peacekeeping operations was included in the strategy of the Armed Forces of Ukraine during 1991–2014, and what were the consequences of the financial resources and intellectual potential allocated to the Armed Forces of Ukraine in the formation of the strategy. The key peacekeeping and security operations of different periods and the position of the Ukrainian military regarding the possibilities of such operations have been identified.

Keywords: security, military history, history of Ukraine, peacekeepers.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Ситник Г. П. Збройні Сили України в сучасних воєнно-політичних умовах. *Військо України*. 1995. № 7–8. С. 10–13.
2. Чорний В. С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво “Аспект-Поліграф”», 2009. 368 с.
3. Місія України при НАТО. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/>
4. Живиця Г. В. То був час напружений і відповідальний. *Військово-історичний альманах*. 2001. № 1. С. 72–77.
5. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2015. 880 с.
6. Кобзар А. О. Становлення та розвиток структур виховної роботи у Збройних Силах України (1991–2011 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ: НУОУ, 2013. 16 с.
7. Публікації та звіти наукових та аналітичних центрів, присвячені розвитку ЗСУ / Науково-методичний центр організації наукової та науково-технічної діяльності. *Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського*. URL: <https://nuou.org.ua/u/stru/centers/nmc-onntd.html>
8. Mieliekiestsev K. I. On the origins of geopolitical and information warfare preparations for the war against Ukraine by the Russian Federation in the pivotal moments of the contemporary Russian-Ukrainian relations. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 1436 p. DOI: 10.30525/978-9934-26-223-4-72.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327

МІСЦЕ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ТЕНДЕНЦІЯХ КРАЇН ГЛОБАЛЬНОГО ПІВДНЯ

А. О. Анісов, М. І. Прихненко

Анотація. У дослідженні проаналізовано зростаючий вплив Китаю у регіонах, як-от Африка, Південно-Східна Азія та Латинська Америка, з урахуванням наявності китайського капіталу у сферах розвитку інфраструктури, енергетичного сектору та видобувної промисловості. Розкриваються окремі аспекти зовнішньої політики КНР, що виходять за межі традиційних підходів і дають Китаю можливість значно посилювати свій вплив. Увага приділяється потенційним наслідкам залежності країн Глобального Півдня від китайських фінансових та інвестиційних ресурсів. Враховується проблематика країн, що зіштовхуються з наслідками боргової залежності та загрозою обмеження економічної й політичної автономії внаслідок залучення китайського капіталу. Встановлюються політичні наслідки економічної залученості Китаю до розвитку інфраструктури у країнах Глобального Півдня.

Ключові слова: КНР, зовнішня політика, інвестиції, Глобальний Південь, залежність.

Останні десятиліття характеризуються стрімким зростанням впливу Китаю на глобальній арені, зокрема за допомогою ініціативи «Один пояс, один шлях», що стала важливим інструментом для реалізації зовнішньополітичних амбіцій Китаю. У зв'язку зі сталою активізацією КНР у галузях, як-от транспортна, енергетична та видобувна інфраструктура, де раніше традиційно домінували країни Заходу, це дослідження є актуальним через потребу в аналізі наслідків китайської присутності в країнах, що приймають інвестиції від КНР. Особливе значення цієї проблематики розкривається у дослідженнях Д. Шамбауга, Д. Броутігам та Л. Чен. Зважаючи на зростання ролі Китаю в країнах Глобального Півдня, необхідно оцінити, якою мірою китайська стратегія підтримки на тлі сталого розвитку інфраструктури сприяє встановленню залежності країн-реципієнтів від КНР.

Метою дослідження є проаналізувати особливості домінування КНР на міжнародній арені з шляхом встановлення впливу через інвестиції та нарощування обсягів торгівлі.

У межах останнього десятиліття одним з основоположних проєктів, що спрямовується на політичне та економічне зростання КНР, залишається ініціатива «Один пояс, один шлях» (ОПОШ). Започаткована у 2013 році, вона постає одним із наймасштабніших міжнародних проєктів сучасності, що об'єднує економічні, інфраструктурні та культурні аспекти зовнішньополітичного розвитку. Враховуючи спрямування на посилення економічної інтеграції та створення нових торговельних зв'язків, «Один пояс, один шлях» виступає інструментом розширення китайського впливу в регіонах Азії та Африки. Поза контекстом економічного розвитку проблематика ОПОШ полягає у побоюваннях критиків, що ініціатива може нести потенційні ризики для залучених країн у вигляді боргової залежності. За словами економіста Девіда Шамбауга, фінансування в межах ОПОШ може виявитися фінансовим тягарем для країн-реципієнтів, особливо тих, які вже мають значний зовнішній борг [1], що підвищує ризики економічної залежності від КНР. Полярні думки щодо цього питання також представлені у колі дослідників. Політолог та професор Дебора Броутігам стверджує, що ініціатива створює нові можливості для розвитку економічно слабких країн, підвищуючи їх здатність до економічного зростання, створюючи робочі місця та зміцнюючи інфраструктуру [2]. Натомість дослідниця університету Джонса Гопкінса Лін Чен попереджає про ризики економічного імперіалізму, за якого Китай використовуватиме економічні важелі для досягнення політичних цілей і контролю над ресурсами країн-реципієнтів, створюючи форму економічного впливу, схожу на неоколоніалізм [3].

Прикладом відповідних тенденцій може слугувати розріз співпраці з урядом Анголи, для якого Китай запропонував позики під низький відсоток (1,5 %), а повернення таких кредитів передбачалося у нафтовому еквіваленті [4]. Для вищого апарату влади Анголи, який характеризувався високим рівнем інституційної корупції, такий формат співробітництва виглядав надзвичайно привабливим, особливо враховуючи те, що, на відміну від країн Заходу, Китай не наполягає на прозорому бухгалтерському обліку чи забезпеченні належного управління. У довго-

строковій перспективі з цього випливає, що китайська присутність значно скорочує тенденції до потенційної демократизації країн Африки шляхом їх переходу до прозорого адміністрування. Як зазначається у виданні Africa Defense Forum, «беззастережна купівля Китаєм великих виробників нафти, як-от Ангола, підірве зусилля західних урядів тиснути на них, щоб вони відкрили операції з продажу нафти для громадського контролю» [5].

Водночас китайські кредити постають ефективним засобом економічного контролю, оскільки країни, що не можуть погасити свої боргові зобов'язання, ризикують втратити об'єкти стратегічного значення. Прикладом може слугувати випадок, у якому Шрі-Ланка, виявившись неспроможною обслуговувати свій борг перед КНР, була змушена передати під контроль Китаю порт Хамбанота, що стало практичним підтвердженням побоювань потрапити до китайської «боргової пастки» [6].

У цьому контексті фінансова допомога, яку Китай надає в межах ініціативи ОПОШ, виступає ключовим інструментом економічної стратегії. Одна з основних її форм полягає в наданні кредитів через інституції, як-от Експортно-імпортний банк КНР та Китайський банк розвитку. Ці фінансові установи пропонують вигідні умови для реалізації великих інфраструктурних проєктів у країнах, що потребують модернізації, надаючи позики з низькою відсотковою ставкою та з довгими термінами погашення. Однак на відміну від традиційної західної допомоги, китайські кредити зазвичай супроводжуються умовами, що зобов'язують реципієнтів залучати китайські підрядні компанії або закуповувати китайські товари й послуги для реалізації проєктів. Відповідні умови дають змогу Китаю підтримувати своїх внутрішніх виробників і стимулювати експорт китайських технологій та стандартів. Наприклад, фінансування Китаєм будівництва залізничної лінії Найробі-Момбаса в Кенії вартістю 3,2 млрд дол. США затверджувалося з умовою, що проєкт виконуватиметься китайськими компаніями з використанням китайського обладнання та робочої сили.

У межах комплексних оцінок за останні 20 років Китай став найбільшим двостороннім торговим партнером Африки на південь від Сахари. За даними Міжнародного валютного фонду, зараз приблизно 20 % експорту регіону припадає на Китай, а приблизно 16 % африканського імпорту надходить з Китаю, що у 2023 році становило рекордні 282 млрд дол. загального обсягу торгівлі. Основними товарами виступають метали, мінеральні продукти та паливо, які становлять приблизно три п'ятих африканського експорту до Китаю, тоді як він зазвичай імпортує китайські промислові товари, електроніку та обладнання [7]. Водночас Китай став найбільшим двостороннім кредитором Африки, надаючи африканським країнам нове джерело фінансування інфраструктури, видобутку корисних копалин та енергетики. До 2005 року частка Китаю в загальному зовнішньому боргу країн Африки на південь від Сахари становила менше 2 %, але до 2021 року зросла приблизно до 17 %, що еквівалентно 134 млрд дол. США [8]. До того ж за останні два десятиліття значно зросли китайські прямі іноземні інвестиції. У 2003 році річний потік інвестицій з Китаю до Африки становив приблизно 75 млн дол. США, однак у 2022 році він досяг свого піку в 5 млрд дол., що становить приблизно 4,4 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій у регіоні [9]. У цьому контексті ініціатива ОПОШ є основою для китайських інвестицій, що спрямовуються в основному на транспортну, енергетичну та гірничодобувну інфраструктуру.

Зі стратегічного погляду, енергетичні проєкти є особливо важливим елементом ОПОШ. Китай активно інвестує в будівництво електростанцій та інші енергетичні об'єкти, зокрема у відновлювані джерела енергії, оскільки це дає змогу КНР позиціонувати себе як лідера у сфері екологічних технологій. Проте деякі дослідники, як-от Емма Моудслі, застерігають, що залежність від китайських інвестицій у сфері енергетики може призвести до монополізації ринку, що перешкоджає розвитку локальних інновацій [10]. До того ж, попри декларовану орієнтацію на чисту енергію, Китай продовжує інвестувати у вугільні електростанції, зокрема в країнах Південної Азії, створюючи додаткові екологічні ризики для регіонів, де вже існують проблеми зі збереженням довкілля.

Паралельною проблемою виступають і особливості китайських компаній у ролі роботодавців. За період ОПОШ з'явилися свідчення про те, що китайські компанії занижують заробітну плату для місцевого населення. Окремі випадки також стосувалися втрати локальними праців-

никами робочих місць, оскільки компанії були схильними наймати робітників, які приїжджають з Китаю. Водночас дешевша китайська продукція робила місцеву продукцію дороговартісною та неконкурентоспроможною, витісняючи її з ринку [11].

Враховуючи описану динаміку, китайсько-африканські економічні відносини є такими, що розвиваються. У 2020–2021 роках Китай і Африка продовжували зміцнювати свою економічну співпрацю за допомогою різних стратегічних планів та ініціатив у межах ОПОШ та Форуму китайсько-африканського співробітництва (ФОКАК) [12] – платформи партнерства, заснованої у 2000 році. Цей план співпраці спрямований на узгодження ініціативи ОПОШ із Порядком денним Африканського Союзу до 2063 року, що виступає стратегічною основою для соціально-економічної трансформації континенту протягом наступних 50 років. У межах співпраці пріоритетом визначається покращення зв'язку інфраструктури в Африці для сприяння торгівлі та економічної інтеграції. Це також включає спрямованість посилення спрощення механізмів торгівлі та посилення фінансової інтеграції й координації політики між Китаєм і країнами Африки, що забезпечує узгодженість та поєднання транснаціональних стратегій розвитку.

На противагу варто зазначити, що інвестиції та позики Китаю африканським країнам за останні роки скоротилися. Цей зсув пояснюється різними факторами, зокрема й уповільненням економічного зростання КНР та його прагненням до більш стійкої моделі розвитку [13]. Цей спад яскраво прослідковується у числових показниках, як-от загальна сума нових кредитних зобов'язань, що у 2022 році становила лише 995,5 млн дол. США [14], порівняно з 28,5 млрд дол. США у 2016 році [15]. А на черговій зустрічі ФОКАК, що відбулася в листопаді 2021 року, Китай оголосив про надання Африці кредитування у розмірі 40 млрд дол. США [16], що є значним скороченням, порівняно з обіцяними у 2018 році 60 млрд дол., та забезпечувалося насамперед завдяки скороченню кредитування об'єктів інфраструктури. Такий новий формат зобов'язань означає перехід від прямого фінансування інфраструктури до торгових кредитів для регіонального експорту, що одночасно сприяє збільшенню приватних інвестицій. Також КНР тепер закуповує менше сирої нафти в Африці, через що великі африканські виробники нафти стали отримувати значно нижчі прибутки, ніж вони мали до пандемії 2020–2022 років, та пов'язаного з нею економічного спаду [17]. Відповідно до попередньої динаміки та інтенсивності взаємодії, можна стверджувати, що економіки африканських країн виграли від безпрецедентного зростання Китаю минулих років, натомість тепер вони постають перед своєрідним викликом та повинні адаптуватися до уповільнення обсягів експорту, інвестицій і кредитування. За даними МВФ, кожне зниження темпів зростання реального ВВП Китаю на 1 відсотковий пункт призводить до зниження загального зростання ВВП Африки на південь від Сахари приблизно на 0,25 відсоткового пункту протягом року [18].

Серед інших викликів, що супроводжують китайські проекти, можна назвати екологічні. Особливо в контексті будівництва гідроелектростанцій, попри економічні переваги, багато проектів викликають екологічні побоювання. Наприклад, проєкт будівництва гідроелектростанції на річці Іраваді у М'янмі призвів до значного зниження рівня води, що негативно вплинуло на сільське господарство та біорізноманіття. Подібні проєкти викликають протести з боку місцевих громад і екологічних активістів, які вказують на загрозу природним екосистемам. Ця проблема також зазначається як один із чинників посилення залежності від Китаю, оскільки, у разі виникнення екологічних проблем, їх вирішення стає завданням держав-реципієнтів, а не інвестора. А в разі неспроможності подолати наслідки проблеми самостійно країна опиняється в ситуації «боргової пастки» [19].

Щодо розширення китайської сфери впливу, то Південна Америка також стає важливим напрямом спрямування зовнішньополітичних зусиль КНР. Китай інвестує у видобуток корисних копалин та промисловість, що дає змогу країнам регіону, як-от Бразилія, Аргентина та Венесуела, збільшувати експорт і стимулювати зростання ВВП. Одним із ключових прикладів є співпраця між Китаєм і Бразилією в галузі видобутку залізної руди та вирощування сої, що є важливими статтями експорту для Бразилії. Китай також інвестував у видобуток літію в Болівії та Аргентині, що стає стратегічно важливим на тлі зростання попиту на електромобілі та технології акумуляторів [20]. Ці тенденції викликають побоювання, що зростання залежності від експорту ресурсів до Китаю може обмежити можливості для диверсифікації економіки. Деякі

дослідники, зокрема Емма Моудслі, зазначають, що така орієнтованість на КНР може перетворити країни Південної Америки на сировинні придатки китайської промисловості, обмежуючи їх здатність до розвитку високотехнологічних галузей і знижуючи економічну стійкість [10]. Потенційна залежність від Китаю також виключатиме можливості політичного впливу, оскільки Китай має достатню потужність, щоб одноосібно регулювати умови торгівлі, впливаючи на економічні процеси в регіоні.

Водночас найбільш активним наразі виглядає африканський вектор. Очікується, що у наступному десятилітті торгівлю та інвестиції в Африці очолить приватний сектор Китаю на заміну державним підприємствам, адже з 3 000 китайських підприємств, що інвестують в Африку, понад 70 % є підприємствами приватного сектору [21]. Африканська континентальна зона вільної торгівлі (AfCFTA), ймовірно, прискорить цю тенденцію, сприяючи зростанню регіональних ланцюжків створення вартості, пропонуючи китайським підприємствам доступ до більшого єдиного африканського ринку. Подібний результат уже був реалізований з єдиним ринком ЄС, внаслідок чого Китай зараз є найбільшим зовнішнім імпортерним партнером ЄС [22]. Щоб реалізувати цей великий потенціал, обидва регіони повинні надати пріоритет більшій координації між AfCFTA та ОПОШ, а отже, подальші інвестиції мають бути спрямовані на стимулювання планів індустріалізації та виробництва в регіоні, а також на покращення торгових зв'язків. На форумі ОПОШ у жовтні 2023 року уряд Китаю заявив, що наступний етап ініціативи «Один пояс, один шлях» буде «невеликим, але розумним», з акцентом на зеленому розвитку та цифровій економіці [23]. Це сприятиме закріпленню політико-економічного впливу Китаю в регіоні Африки та подальшому розширенню впливу на інші країни Глобального Півдня.

Отже, враховуючи інвестиції в інфраструктуру, енергетику та гірничу промисловість, КНР формує нову транснаціональну архітектуру, де країни-реципієнти дедалі більше залежать від підтримки з боку Китаю. Присутність китайського капіталу має подвійний ефект, хоча інвестиції сприяють модернізації інфраструктури, залучення китайської робочої сили, перенасичення локального ринку дешевими китайськими товарами та поява екологічних проблем знижують вигоди для місцевих громад, посилюючи соціальну напругу. Попри це, Китаю вдається закріплювати та нарощувати свій вплив в африканських країнах, що відкриває перспективи подальшого розширення впливу на інші країни Глобального Півдня, використовуючи ініціативу «Один пояс, один шлях» як ключовий інструмент для встановлення економічних та політичних зв'язків з країнами Азії, Африки та Латинської Америки.

Abstracts. This study analyzes China's growing influence in regions such as Africa, Southeast Asia, and Latin America, considering the presence of Chinese capital in the areas of infrastructure development, the energy sector, and the extractive industry. It reveals certain aspects of China's foreign policy that go beyond traditional approaches and give China the opportunity to significantly increase its influence. Attention is paid to the potential consequences of the dependence of countries of the Global South on Chinese financial and investment resources. It considers the problems of countries facing the consequences of debt dependence and the threat of limiting economic and political autonomy due to the attraction of Chinese capital. It establishes the political consequences of China's economic involvement in the development of infrastructure in countries of the Global South.

Keywords: PRC, foreign policy, investment, Global South, dependency.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Harvey R. China Goes Global, by David Shambaugh. *Academia.edu*. 2013. URL: https://www.academia.edu/3889391/China_Goes_Global_by_David_Shambaugh (date of access: 31.10.2024).
2. Brautigam D. Chinese Loans and African Structural Transformation. *China-Africa and an Economic Transformation*. 2019. P. 129–146. DOI: 10.1093/oso/9780198830504.003.0007 (date of access: 31.10.2024).
3. Chen L. Manipulating Globalization: The Influence of Bureaucrats on Business in China. *Journal of Political Science*. Stanford: Stanford University Press, 2018. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11366-019-09629-8> (date of access: 31.10.2024).
4. As China Buys Less Oil, Angola Struggles to Repay Debt. *Africa Defense Forum*. 03.09.2024. URL: <https://adf-magazine.com/2024/09/as-china-buys-less-oil-angola-struggles-to-repay-debt/> (date of access: 31.10.2024).
5. Zhao S. A Neo-Colonialist Predator or Development Partner? China's engagement and rebalance in Africa. *Journal of Contemporary China*. 2014. Vol. 23, № 90. P. 1033–1052. DOI: 10.1080/10670564.2014.898893 (date of access: 31.10.2024).
6. Grimm S. Sustainability in China-Africa relations – 'Greening' FOCAC. *African East-Asian Affairs*. 2013. Vol. 71. DOI: 10.7552/71-0-81 (date of access: 31.10.2024).

7. China-Africa trade hit US\$282 billion in 2023 but Africa's trade deficit widens. *South China Morning Post*. 01.02.2024. URL: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3250552/china-africa-trade-hit-282-billion-2023-africas-trade-deficit-widens-commodity-prices-key-factor> (date of access: 31.10.2024).
8. Publication: International Debt Report 2023. *Open Knowledge Repository*. 2023. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/02225002-395f-464a-8e13-2acfa05e8f0> (date of access: 31.10.2024).
9. Chinese FDI in Africa Data Overview. *China Africa Research Initiative*. URL: <https://www.sais-cari.org/chinese-investment-in-africa> (date of access: 31.10.2024).
10. Mawdsley E. South-South Cooperation and Decoloniality. *EADI Global Development Series*. Cham, 2023. P. 205–214. DOI: 10.1007/978-3-031-30308-1_11 (date of access: 31.10.2024).
11. China, the Neo-Colonial Power in Africa. *Oped Column Syndication*. URL: <https://opedcolumnsyndication.news.blog/2019/09/26/china-the-neo-colonial-power-in-africa/> (date of access: 31.10.2024).
12. Wang Yi: FOCAC Will Set a New Milestone. *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. 29.11.2021. URL: https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/zyxw/202405/t20240530_11330502.html (date of access: 31.10.2024).
13. Cheng E. China's policy to boost demand by \$700 billion will have a 'bigger and bigger' impact, official says. *CNBC*. 11.04.2024. URL: <https://www.cnbc.com/2024/04/12/chinas-policy-to-boost-demand-by-700-billion-will-have-a-bigger-and-bigger-impact-official-says.html> (date of access: 31.10.2024).
14. A New State of Lending: Chinese Loans to Africa. *Global Development Policy Center | Boston University*. URL: <https://www.bu.edu/gdp/2023/09/18/a-new-state-of-lending-chinese-loans-to-africa/> (date of access: 31.10.2024).
15. Chinese Loans to Africa Database. *Global Development Policy Center | Boston University*. URL: <https://www.bu.edu/gdp/chinese-loans-to-africa-database/> (date of access: 31.10.2024).
16. Europe, Take Note: A New Course for China-Africa Relations Set Out at FOCAC 2021. Center for Global Development. URL: <https://www.cgdev.org/blog/europe-take-note-new-course-china-africa-relations-set-out-focac-2021> (date of access: 31.10.2024).
17. How Is China's Economic Transition Affecting Its Relations With Africa? *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2024/05/how-is-chinas-economic-transition-affecting-its-relations-with-africa?lang=en> (date of access: 31.10.2024).
18. Chen W., Fornino M., Rawlings H. Navigating the Evolving Landscape between China and Africa's Economic Engagements. *International Monetary Fund*. 23.02.2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2024/02/23/Navigating-the-Evolving-Landscape-between-China-and-Africas-Economic-Engagements-545104> (date of access: 31.10.2024).
19. Power M., Mohan G., Tan-Mullins M. China's Resource Diplomacy in Africa: Powering Development? Palgrave Macmillan, 2012.
20. Alden C. China and Africa. *Routledge Handbook of African Politics*. 2017. P. 414–425. DOI: 10.4324/9781315088563-39 (date of access: 12.11.2024).
21. South Africa and China: Trade relations grow stronger. *Baker McKenzie InsightPlus*. 06.09.2023. URL: <https://insightplus.bakermckenzie.com/bm/international-commercial-trade/south-africa-trade-relations-with-china-grow-stronger> (date of access: 31.10.2024).
22. The EU's biggest import partners 2002–2023. *Statista*. 02.09.2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/1364662/international-trade-eu/#:~:text=The%20European%20Union%20has%20experienced,EU's%20largest%20external%20import%20partner> (date of access: 31.10.2024).
23. Xi announces measures to advance practical cooperation for BRI. *The State Council of the People's Republic of China*. 18.10.2023. URL: https://english.www.gov.cn/news/202310/18/content_WS652f7ef9c6d0868f4e8e060b.html (date of access: 31.10.2024).

УДК 327.8(477:(5-15)):355.01((470+571):477)

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

В. Ю. Грищук

Анотація. У статті проаналізовано використання Україною публічної дипломатії в регіоні Близького Сходу в умовах повномасштабної війни з росією. Автором піднімаються питання щодо переваг і недоліків вищезгаданих інструментів зовнішньої політики в регіоні, ефективності їх застосування, наявних викликів і можливостей. Автором використано порівняльний метод, метод кейсів і структурно-функціональний аналіз для оцінки впливу держав регіону, значення певних інструментів публічної дипломатії України та виявлення вигідних і перспективних напрямів співпраці. Враховуючи неоднозначність позицій окремих держав регіону щодо українсько-російської війни, Близький Схід залишається стратегічно важливим для України. У статті виокремлено країни регіону, які прагнуть стати посередниками між Україною та росією з метою покращення власного міжнародного іміджу.

Ключові слова: м'яка сила, публічна дипломатія, Близький Схід, Україна, війна в Україні, арабський світ.

Актуальність. Під час повномасштабної війни з росією основним фактором зовнішньої політики України стає ситуація на полі бою. З іншого боку, публічна дипломатія України віді-

грає ключову роль у позиціюванні нашої держави на міжнародній арені. Після відновлення незалежності у 1991 році Україна, проголосивши політику багатовекторності, спрямувала більшість своїх дипломатичних зусиль у бік Заходу. Аналіз зовнішньополітичної діяльності України вказує на необхідність коригування стратегії позиціонування держави на міжнародній арені.

До початку російської агресії спостерігалася недостатня увага до розширення кола міжнародних партнерств у Латинській Америці, Азії, Африці й Океанії. Російсько-українська війна стала каталізатором активізації зовнішньополітичних зусиль України в цих регіонах. З метою консолідації міжнародної підтримки та зміцнення позицій на світовій арені держава розгорнула масштабну кампанію з публічної дипломатії, спрямовану на формування позитивного іміджу України як демократичної держави, що протистоїть агресії та захищає універсальні цінності. Співпраця в політичній і економічній сферах з країнами Глобального Півдня, а особливо Близького Сходу, стала пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Це зумовлено необхідністю диверсифікації міжнародних відносин, пошуку нових ринків та інвестицій, а також зміцнення позицій України як надійного партнера в контексті глобальних викликів.

Дослідження відносин між Україною та державами регіону Близького Сходу зосереджуються переважно на загальних аспектах українсько-арабських відносин, зокрема на історичних контактах, культурних обмінах і економічній співпраці. Однак системні дослідження публічної дипломатії України на Близькому Сході з'явилися відносно недавно. Вітчизняні науковці вивчають історичні передумови українсько-близькосхідних відносин, аналізують сучасні виклики, з якими стикається Україна у своїй публічній дипломатії на Близькому Сході, а також можливості для розвитку співпраці (К. Грідін, І. Остащ, В. Швед), однак не в царині публічної дипломатії.

Метою статті є аналіз та визначення ефективності інструментів публічної дипломатії, які Україна використовує для комунікації з країнами Близькосхідного регіону в умовах повномасштабної війни з росією.

Основна частина. Близький Схід є стратегічно важливим як для України, так і для всього світу. Через наявність значних запасів нафти регіон має вагомий вплив на економічну ситуацію багатьох держав і континентів. Наприклад, у регіоні Близького Сходу зосереджено приблизно 66 % світових запасів нафти (найбільше – у Саудівській Аравії) і 26 % природного газу [1]. Від початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року понад 40 держав запровадили санкції проти держави-агресора, що вплинуло на її економіку, зокрема й на російську нафтову промисловість. Відтоді найбільша кількість сировини та нафтопродуктів імпортується західними державами з регіону Близького Сходу. Основними такими постачальниками можна назвати держави Ради співпраці країн Перської затоки. Найбільшим експортером з них усіх є Саудівська Аравія, яка побачила можливість, так би мовити, «підсадити» світ на власну «нафтову голку», адже вона і так впродовж останніх років експортує від 15 % до 17 % нафти і є найбільшим експортером нафти у світі [2]. Іран в останні місяці видобував приблизно 3,3 млн барелів сирої нафти в день, що робить його третім за величиною (після росії) виробником в Організації країн-експортерів нафти [2].

Одним з актуальних питань сучасної української зовнішньої політики є недостатня ефективність застосування інструментів м'якої сили на Близькому Сході. Незважаючи на геополітичну важливість цього регіону, рівень впізнаваності та впливу України залишається нижчим, порівняно з західними державами, що потребує розробки та впровадження більш ефективних стратегій. Близький Схід завжди вважався для України перспективним регіоном для співпраці, але переважно у сфері продажу зброї та зернових, а політичні аспекти залишалися поза увагою [3]. Агресія росії виявила низький рівень інформаційної присутності України та обізнаність про нашу державу в регіоні. Багато громадян цих держав, можливо, навіть не чули про існування України. Відтак МЗС України запровадило пошук нових союзників і, саме тому розпочало активно вести переговори з новими партнерами та проявляти відкритість України до держав регіону.

Україна переконливо готова співпрацювати з державами Близького Сходу в політичній і економічній сферах. Варто зазначити, що виникає питання, чи готові країни арабського світу до такого діалогу. Частина з них або залежні від РФ, або просто симпатизують їй. Інші держави

займають обережну позицію через прагнення дистанціюватися від війни в Україні й не бути втягнутими в конфронтацію росії та Заходу [3]. Третя група держав регіону вбачає можливість стати посередником у розв'язаній росією війні, і так підвищити власний авторитет на міжнародній арені як миролюбної держави. Прикладом можуть слугувати Саудівська Аравія, ОАЕ, Туреччина, Катар. Вони зараз активно виступають посередниками в обмінах військовополоненими. Наприклад, наприкінці лютого 2024 року Президент України Володимир Зеленський відвідав Саудівську Аравію, де зустрівся з принцом королівства Мухаммедом ібн Салманом. Вони обговорили перспективні напрями економічної та технологічної співпраці, участь монархії у відбудові України. Порушувалось питання про допомогу в поверненні українських військовополонених і депортованих громадян, українську Формулу миру. Найближчим часом планується новий візит Зеленського до Саудівської Аравії. Український лідер мав зустрічі з представниками ОАЕ, Кувейту та Катару, тримає тісний телефонний зв'язок і залучає до різних українських ініціатив, наприклад, Grain from Ukraine, Української формули миру тощо.

Україна поглиблює зв'язки з окремими країнами регіону Близького Сходу. Туреччина, наприклад, була долучена до зернової угоди. 11 липня 2024 року відбувся візит В. Зеленського на саміт НАТО у Вашингтоні, де він зустрівся з Президентом Турецької Республіки Р. Т. Ердоганом. Український президент зазначив, що Україна готується провести в Туреччині конференцію, присвячену продовольчій безпеці та свободі судноплавства у межах імплементації рішень Глобального саміту миру [4]. Варто зазначити, що серед держав Близького Сходу лише три з них – Ізраїль, Туреччина, Катар – підписали Спільне комюніке Глобального саміту миру (англ. – Summit on Peace for Ukraine); Ірак та Йорданія повернули свої підписи в день підписання [5] і не входять до переліку держав, що підтримали документ саміту 15–16 липня в Бюргенштоці. Отже, регіон Близького Сходу потребує більшої уваги з боку України. Спрямовані на нього зусилля поки не дають бажаного результату.

У Стратегії публічної дипломатії міністерства закордонних справ України 2021–2025 зазначено, що Близький Схід належить до пріоритетних для України регіонів [6, с. 26]. Також наявний перелік різних напрямів публічної дипломатії, які мають застосовуватись у країнах різних регіонів світу. Для Близького Сходу Міністерство закордонних справ України пропонує застосовувати культурну дипломатію (для Туреччини, Ізраїлю, Катару та ОАЕ), залучення інвестицій (для Катару, Саудівської Аравії, ОАЕ, Бахрейну, Оману та Кувейту), просування українського експорту (для всіх країн Близького Сходу) й освітніх можливостей (для Кувейту, Оману, Йорданії, ОАЕ, Катару, Саудівської Аравії, Туреччини та Ізраїлю) [6, с. 26].

Зазначена стратегія готувалась до початку повномасштабної війни з росією, тому з 2022 року було приділено значно більше уваги окремим цілям стратегії, які мають покращувати імідж України у світі саме під час воєнних дій за допомогою інструментів культурної, економічної, спортивної дипломатії. Вимушено зменшилась увага, наприклад, кулінарному або науково-освітньому напрямкам, які також були зазначені у Стратегії. Ключові наративи Стратегії виявилися релевантними і в умовах війни:

- 1) Сучасна європейська країна з тисячолітньою історією, культурою та мистецтвом.
- 2) Хоробра та щира країна. Країна сильних емоцій. Країна свободи та гідності.
- 3) Захисник миру. Україна стоїть на сторожі миру та спокою Європи.

4) Країна позитивних відкриттів. Країна, що перевищує очікування від людей, природи та можливостей.

- 5) Україна – гарант продовольчої безпеки світу [6, с. 22].

На думку автора, прописані наративи для позиціонування України залишаються актуальними. Бренд UkraineNow на момент запровадження Стратегії публічної дипломатії був єдиним національним візуальним брендом України та інструментом публічної дипломатії для представлення держави на міжнародній арені [6, с. 21]. Після повномасштабного вторгнення рф на територію України з'явилися нові бренди нашої держави, які віддзеркалюють реалії російсько-української війни – Brave Ukraine і United24. Їх ідеєю є позиціонування України як сильної та сміливої держави і підтримка України у боротьбі з ворогом. Метою Brave Ukraine є висвітлення сміливості українського народу в усьому світі та заклик всебічної підтримки нашої країни. Власне і сам слоган проєкту «Be Brave Like Ukraine» в перекладі означає «Будь сміливим, як Украї-

на». United24 має на меті об'єднати світ довкола допомоги Україні, щоб захищати, рятувати життя та відбудувати [7]. Певною мірою Стратегія публічної дипломатії актуальна в умовах повномасштабної війни і повинна застосовуватися й надалі, але має бути доповненою з огляду на воєнні дії та нову геополітичну ситуацію.

Ще до повномасштабного вторгнення реалізовувалася низка ініціатив України в публічному просторі держав Близького Сходу. Ліван традиційно має тісні історичні зв'язки з Україною, тому одним з пріоритетів публічної та культурної дипломатії України є увіковічнення пам'яті видатних українців, які відвідували країну чи залишили помітний слід в її історії. Одним з яскравих прикладів є постать українського мандрівника, письменника і дослідника Василя Григоровича-Барського, який зайняв особливе місце в історії паломництва до Святої Землі і є унікальною особою в історії двох країн – України та Лівану [8, с. 24]. У Лівані було встановлено пам'ятники, створено українські сквери, парки та випущено загальнонаціональні поштові марки, присвячені видатним українцям. Посилення в державі впливу «Хезболли» і погіршення безпекової ситуації в 2023–2024 роках мінімізує двосторонні відносини.

У Саудівській Аравії перспективним напрямом співпраці з Україною виступає сфера медицини, освіти та культури. Наприклад, на саудівському ринку активно працювала Міжнародна реабілітаційна клініка професора Козьякіна з м. Трускавець. Професор відвідував Королівство для участі у міжнародних виставках для осіб з особливими потребами та конференціях з питань інвалідності й реабілітації. Це сприяло популяризації на Близькому Сході його методики лікування та отриманню міжнародного визнання [9].

Зазначені вище прояви м'якої сили демонструють потенціал у сфері публічної дипломатії, адже позитивні зміни у двосторонніх відносинах України з країнами регіону стають помітними. З іншого боку, значні культурні й релігійні відмінності між Україною та країнами Близького Сходу створюють певні бар'єри для взаємопорозуміння. Ісламські цінності, патріархальні устої та особливості менталітету можуть впливати на сприйняття української культури та ліберальних цінностей. У більшості арабських країн іслам є державною релігією, що впливає на всі сфери життя суспільства. Це, ймовірно, створюватиме певні обмеження для просування певних українських цінностей. Ісламський погляд на питання шлюбу, сім'ї, гендерних ролей у суспільстві створюють обмеження або навіть унеможливають поширення української культури, тому публічна дипломатія в регіоні має реалізовуватися через експертний, науковий, економічний складники.

Конфлікти в регіоні також ускладнюють просування українських інтересів і знижують ефективність публічної дипломатії. Підтвердженням до цього є війна між Ізраїлем та ХАМАС, яка спалахнула 7 жовтня 2023 року і триває досі, та обстріли Ізраїлем об'єктів «Хезболли» в Лівані. Ці бойові дії сильно відволікли увагу від війни в Україні не лише держав Близького Сходу, а й загалом міжнародної спільноти.

До списку держав, що можуть поставити під загрозу українську публічну дипломатію в регіоні Близького Сходу, можна віднести Сирію, яка є єдиним відкритим союзником російського агресора серед арабських країн. Держава навіть, принаймні на словах, висловився за відправлення до України 40 тисяч військових на допомогу російським військам [12].

Наступним несприятливим фактором для публічної дипломатії України на Близькому Сході є вплив Росії. Найбільш промовистий приклад – це Іран, який підтримує РФ у війні проти України. Держави співпрацюють у військовій, економічній та науково-технічній сферах. Іран постачає зброю та БПЛА для російської армії, але офіційно цього не визнає. Обидві країни, використовуючи треті держави, вдаються до складних механізмів обходу санкцій. Зокрема, Саудівська Аравія виступає посередником у такій схемі обходу санкцій Іраном, тоді як Казахстан та Вірменія виконують аналогічну роль для Росії. Ці країни завдяки географічному розташуванню й особливостям економічних відносин забезпечують необхідну інфраструктуру та канали для проведення фінансових операцій та постачання товарів, що підпадають під санкції.

Варто звернути увагу, що після загибелі в авіакатастрофі Президента Ірану Ібрагіма Раїсі на позачергових виборах отримав перемогу Масуд Пезешкіян, який заявляв, що відкриє країну для світу і забезпечить свободи своїм громадянам [10]. Також він виступає за діалог із Заходом і пошук дружніх відносин. Зважаючи на це, можна сподіватися на зміни та незначне віддалення

країни від росії, але потрібно врахувати один фактор: у нового президента Ірану можливості впливати на політику держави будуть обмеженими, адже справжнім головою є духовний лідер Алі Хаменеї [10]. Незважаючи на підтримку Іраном російської агресії, Україна так і не розірвала дипломатичні відносини з ним, а лише позбавила посла республіки акредитації та скоротила кількість дипломатичного персоналу посольства в Києві та запровадила санкції на 50 років [11]. На думку автора, таке рішення може бути сигналом, що Україна готова налагоджувати двосторонні відносини в майбутньому та вести діалог з Іраном після завершення війни.

Автор вважає, що просування українських інтересів у регіоні Близького Сходу під час повномасштабної війни має відбуватися на системній основі. Це дасть змогу Україні передусім отримати нових союзників та партнерів, які допомагатимуть якщо не зброєю, то своїми зв'язками і впливом. Наприклад, у питаннях обміну полоненими, повернення цивільних бранців кремля або викрадених з тимчасово окупованих територій українських дітей демонструється небайдужість до прав людини, що важливо для міжнародного іміджу держав регіону. Співпраця з Україною відкриває перед країнами Близького Сходу нові можливості для економічного розвитку, особливо у сфері сільського господарства, зміцнення міжнародного авторитету та вирішення гуманітарних проблем. Для України така співпраця дає змогу залучити нових партнерів.

Розглянемо мирні ініціативи як потенційну сферу співпраці. На Саміті миру в Швейцарії 15–16 червня 2024 року міністр закордонних справ Саудівської Аравії принц Фейсал бін Фархан Аль Сауд заявив, що їхня країна хоче підтримувати дружні відносини як з Україною, так і з росією [13]. Також він закликав міжнародну спільноту «заохочувати кроки для серйозних переговорів», щоб закінчити війну в Україні, але це, за його словами, «вимагатиме важких компромісів» [13]. Це дає змогу зрозуміти, що Саудівська Аравія зацікавлена у пошуках шляхів вирішення війни. Вона визнає, як важко досягти миру й домовленості в цьому питанні та помічає важливість розв'язання проблеми. На думку автора, Аль Сауд такими заявами намагається показати, що його країна має тісні відносини з обома сторонами конфлікту, і це є хорошим варіантом для того, щоб Саудівська Аравія стала посередником у російсько-українській війні.

20 червня 2024 року тодішній міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба заявив, що Україна налаштована провести майбутній другий Саміт миру в одній з країн Глобального Півдня. До цього обговорювалось питання проведення Саміту саме в Саудівській Аравії, адже українська влада бачить цю державу посередником між Києвом і Москвою. Під час пресконференції за підсумками Глобального саміту миру Президент України Володимир Зеленський заявив, що обговорюється питання проведення другого Глобального саміту миру в Саудівській Аравії [14]. Королівство може виступити медіатором між сторонами. Втім США та Європейський Союз висловили обережну підтримку потенційних мирних ініціатив, які пропонує Саудівська Аравія. Вони наголосили на необхідності дотримання міжнародного права та територіальної цілісності України. Будь-який мирний план повинен відповідати цим принципам. Захід також побоюється того, що посередництво може бути не зовсім неупередженим, адже Саудівська Аравія має доволі тісні економічні, політичні та енергетичні відносини з росією. З боку РФ офіційних заяв щодо цієї пропозиції поки що не було, але ймовірно, така пропозиція може стати прийнятною для російського керівництва.

Налагодження нових дружніх відносин і зміцнення власної публічної дипломатії в регіоні створює чимало можливостей для України. Для України Саудівська Аравія вже стала важливим партнером, і зв'язки між країнами стають все тіснішими. За даними Державної митної служби України, товарообіг між Україною та Королівством Саудівська Аравія за січень–липень 2024 року становив 375,18 млн дол. США [15]. Порівняно з 2023 роком, цей показник зменшився майже на 16 %. Причиною цього є затяжна та виснажлива війна проти російського агресора. Перспективними сферами українсько-саудівського співробітництва є сільське господарство, ІТ, енергетика (нафтогазова сфера, відновлювані джерела енергії та їх розвиток) і машинобудування [15].

Отже, українська публічна дипломатія посилюється на Близькому Сході. Водночас важливо підтримувати та розвивати відносини з державами, які вже мають тривалу історію співпраці з Україною. Так, останнім часом стало помітним погіршення відносин України з Ізраїлем. Причиною є запровадження обмежень на в'їзд українців до країни, в тому числі і біженців. У посольстві України в Ізраїлі наголосили: «Україна та Ізраїль підтримують тісні зв'язки від моменту

розроблення безвізової політики у 2010 році» [16]. Війна між Ізраїлем і ХАМАС призвела до занурення Ізраїлю у власні проблеми та пошуку шляху для їх вирішення.

Висновки. Повномасштабне вторгнення росії в Україну суттєво змінило геополітичний ландшафт, зокрема на енергетичних ринках, що призвело до посилення позицій Саудівської Аравії та інших держав Близького Сходу. Водночас війна висвітила необхідність для України активізувати свої зусилля в регіоні, який традиційно вважався перспективним для співпраці. Україна демонструє готовність до конструктивного діалогу та співпраці в різних сферах – від економічної до гуманітарної.

В умовах повномасштабної війни є помітним поліпшення двосторонніх відносин України з близькосхідними країнами. Відносини з ключовими гравцями регіону, як-от Саудівська Аравія, ОАЕ, Туреччина, виходять на новий рівень. Спільні ініціативи Grain from Ukraine та Українська формула миру свідчать про прагнення України досягти стабільності й миру в регіоні та світі. Наша держава доволі активно використовує інструменти публічної дипломатії для формування позитивного іміджу та консолідації міжнародної підтримки, зокрема в регіоні Близького Сходу. На думку автора, Стратегія публічної дипломатії 2021–2025 років хоча й зберігає свою актуальність, потребує коригування з урахуванням нових реалій і більшого фокусування на досліджуваному регіоні.

Abstract. The article analyzes Ukraine's use of public diplomacy in the Middle East in the context of a full-scale war with Russia. The author raises questions about the advantages and disadvantages of the above-mentioned tools of foreign policy in the region, the effectiveness of their application, threats and opportunities. The comparative method, case study, and structural-functional analysis were applied to assess the influence of the Middle Eastern countries, the importance of certain tools of Ukraine's public diplomacy, and the identification of profitable and promising areas of cooperation. It is noted that the Middle East is important for Ukraine, even considering the ambiguity of the positions of individual states of the region regarding the Ukrainian-Russian war. The article emphasizes that certain countries of the Middle East region seek to become mediators between Ukraine and Russia to improve their international image.

Keywords: soft power, public diplomacy, Middle East, Ukraine, war in Ukraine, Arab world.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Близький Схід. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-35506>
2. Нафта цього тижня подорожчала на 8 % через напруженість на Близькому Сході: це максимальне зростання із лютого 2023 року. *Forbes*. 04.10.2024. URL: <http://surl.li/xjzpz>
3. Чого слід очікувати Україні на Близькому Сході? *Центр протидії дезінформації*. 21.04.2023. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/chogo-slid-ochikuvaty-ukrayini-na-blyzkomu-shodi/>
4. Зеленський у Вашингтоні зустрівся із главою Туреччини Ердоганом: про що говорили. *Суспільне Новини*. 11.07.2024. URL: <http://surl.li/uzrmdr>
5. Summit on Peace in Ukraine: Joint Communiqué on a Peace Framework (Bürgenstock, Switzerland, 16 June 2024). URL: <http://surl.li/xupuoh>
6. Стратегія публічної дипломатії України 2021–2025. *Міністерство закордонних справ України*. 2021. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/public-diplomacy-strategy.pdf>
7. United 24: офіційний вебсайт урядової платформи для України. URL: <https://u24.gov.ua/uk/about>
8. Осташ І. Культурна дипломатія на Близькому Сході (на прикладі Лівану). URL: <http://surl.li/tztxcd>
9. Грідін К. Україна – Саудівська Аравія: партнери в сьогоденні та майбутньому. *Рада зовнішньої політики «Українська призма»*. 24.07.2024. URL: https://prismua.org/ukr_saudi/
10. Швед В. О. Позиція країн Близького Сходу щодо агресії Росії проти України. *Державна установа «Інститут всевітньої історії НАН України»*. URL: <http://surl.li/kilxdv>
11. В Ірані обрали президента: переміг Масуд Пезешкіян, що про нього відомо. *ТСН*. 06.07.2024. URL: <http://surl.li/gedqyk>
12. Як Україна торгувала з Іраном останні десять років. *Слово і діло*. 28.04.2024. URL: <http://surl.li/mbkfi>
13. Саудівська Аравія на Саміті миру: Серйозні переговори потребуватимуть важких компромісів *Hromadske.ua*. 08.10.2024. URL: <http://surl.li/ukbkr>
14. Обговорюється проведення другого саміту миру в Саудівській Аравії – Зеленський. *Українформ*. URL: <http://surl.li/nnaus>
15. Торговельно-економічне та інвестиційне співробітництво України з Королівством Саудівська Аравія. *Посольство України в Королівстві Саудівська Аравія*. 14.01.2024. URL: <http://surl.li/bkgowi>
16. Ізраїль обмежує в'їзд для країн із безвізовим режимом, в Україні пообіцяли відповідь. *Українська правда*. 21.06.2024. URL: <https://www.prawda.com.ua/news/2024/06/21/7462004/>

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРІОДИЗАЦІЇ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

Д. О. Король

Анотація. Стаття присвячена аналізу періодизації холодної війни – глобального протистояння між Сполученими Штатами Америки та Радянським Союзом у другій половині ХХ століття. У роботі досліджуються основні підходи до поділу холодної війни на ключові фази, враховуючи політичні, економічні та військові аспекти конфлікту. Особлива увага приділяється трьом підходам до періодизації: радянсько-російському, традиційному західному та ревізійністському.

Метою статті є систематизація підходів на основі позицій дослідників, а також опис критичних точок, де їхні думки розходяться найбільше. Стаття має на меті поглибити розуміння динаміки холодної війни та її вплив на сучасний світовий порядок.

Ключові слова: холодна війна, США, СРСР, періодизація.

Одним із найбільш дискусійних питань історіографії холодної війни є питання про те, хто несе відповідальність за розпалювання цього глобального конфлікту. На перший погляд, це може здаватися не стільки науковим, скільки політичним, проте важливо брати до уваги, що історія також перетворилася на поле битви холодної війни. Лише після завершення біполярного протистояння та розвіювання ідеологічної завіси відкрилися нові можливості для дослідження цього вкрай важливого явища світової політики, включно з її виміром динаміки конфронтації, періодизації.

Коли історики намагаються виокремити певні етапи розгортання холодної війни, вони стикаються з двома основними складнощами: яку дату або подію взяти за початок конфлікту, а також як співвідносяться періоди домінування конфронтації (холодної війни) та співпраці (розрядки). Відповіді на ці питання значною мірою залежать від підходу до визначення самого поняття «холодна війна». У цій статті ми зробимо загальний ретроспективний огляд проблеми періодизації системної конфронтації між Заходом і Сходом, враховуючи ці ключові аспекти.

Радянська історіографія представляє найбільш безальтернативний погляд на холодну війну. Вона представляла це явище з єдиного можливого ракурсу, де відповідальність за її розгортання покладалася виключно на західні держави, передусім на США. Радянські дослідники підходили до вивчення цього явища з чіткою метою – довести, що саме західні країни спровокували конфлікт. Вивчення та бачення холодної війни було підпорядковане державній пропаганді, що відображало офіційну позицію Кремля, обмежуючи об'єктивність і неупередженість аналізу. Приміром, радянський історик Олександр Яковлев наголошував, що промова Вінстона Черчилля у Фултоні в 1946 році лише офіційно зафіксувала той зовнішньополітичний курс США, який уже діяв, і призвела до проголошення «доктрини Трумена», що стала першим політичним кроком у розгортанні конфронтації [1]. Отже, на його погляд, фултонська промова є офіційним початком холодної війни. Подібні твердження також можна знайти в інших радянських публікаціях, де «доктрина Трумена», «план Маршалла» і створення НАТО були представлені як ключові етапи агресивної політики американського імперіалізму, що призвело до загострення міжнародної напруженості. Важливо зазначити, що цей підхід залишався незмінним від сталінських часів до періоду Горбачова.

Радянська історіографія прийняла схему періодизації, яка включала три основні етапи: перша холодна війна, розрядка і друга холодна війна, яка тривала з кінця 1970-х до середини 1980-х років. Ця схема підкреслювала складний та непрямолінійний характер біполярного протистояння у другій половині ХХ століття.

Після розпаду СРСР та появи на політичній мапі світу Російської Федерації робота над темою холодної війни тривала. У російській історіографії проблематика та періодизація холодної війни ґрунтовно та структуровано була розглянута в монографії В. Батюка та Д. Євстаф'єва.

Дослідники вважають, що холодна війна була феноменом повоєнного періоду та розглядають її початок не як конкретний момент, а як процес, що вже назрівав. Вони виокремлюють чотири ключові періоди. Перший період вони називають «важким партнерством», коли сили намагалися знайти прийнятну формулу поділу сфери впливу у світі після війни. Він тривав від

Тегеранської конференції (листопад–грудень 1943 р.) до завершення Потсдамської конференції (липень–серпень 1945 р.), коли стало зрозуміло, що робота між союзниками неможлива. Офіційне завершення цього етапу вони датують осінню 1945 р., після капітуляції Японії.

Другий період, «латентно-конфронтаційний», тривав з кінця 1945 р. до березня 1947 р., коли була оголошена «Доктрина Трумена». У цей час відносини між СРСР і Заходом ще не досягли критичної напруженості, і тривали переговори про перерозподіл сфери впливу. Захід не був єдиним блоком, і цей період можна розглядати як «холодний світ».

Третій етап – «активно-конфронтаційний» – розпочався навесні 1947 р. і завершився Берлінською кризою влітку 1948 р. Саме тоді почалася відкрита конфронтація між СРСР і Заходом у військово-політичній площині, хоча військовий аспект ще не домінував. Цей етап Батюк і Євстаф'єв вважають початком Холодної війни, хоча остаточно структура міжнародних відносин ще не була сформована, і конфлікт міг бути зупинений.

Четвертий період характеризується остаточною інституціоналізацією системи холодної війни. Він почався з радянської блокади Західного Берліна в середині 1948 р. і тривав до вторгнення Північної Кореї в 1950 р. Після цих подій примирення між СРСР і Заходом стало неможливим, а конфлікт переріс у глобальне протистояння [2, с. 182–185].

Однак очевидно, що проблематикою холодної війни займалися не лише радянські та російські дослідники. Значний прогрес у вивченні цієї теми належить представникам західної академічної спільноти, зокрема американським та європейським дослідникам. Західна школа представляє два основні підходи вивчення холодної війни – традиційний (ортодоксальний) та ревізійоністський.

Традиціоналісти покладають відповідальність за холодну війну на Радянський Союз. Згідно з цим поглядом, Сполучені Штати лише реагували на радянську експансію. Яскравим представником традиційної інтерпретації є Артур Шлезінгер. Він називає холодну війну «імовірно смертельним антагонізмом, що виник після Другої світової війни, між двома жорстко ворожими блоками, одним з яких керував Радянський Союз, іншим – Сполучені Штати» [3, с. 22–52]. Історик бачить першопричини холодної війни в надмірній паранойі Сталіна та прихильності росіян до безкомпромісної ленінської ідеології. Шлезінгер вважав, що Сполучені Штати мало що могли зробити, щоб змінити перебіг подій. Він визнає, що Росія мала великі проблеми з відновленням і повоювання щодо безпеки, що американська політика іноді була жорсткою. Але відповідальність за повоєнне протистояння він покладає безпосередньо на Москву. Шлезінгер виділяє ряд подій, які сприяли ескалації напруги: ялтинська конференція (лютий 1945 р.): попри зовнішню згоду, вона виявила глибокі розбіжності; смерть Рузвельта (квітень 1945 р.): втрата лідера, який міг підтримувати Сталіна; атомне бомбардування Японії (серпень 1945 р.): посилювало враження СРСР.

За Шлезінгером, «точкою неповернення» став вихід Молотова з Паризької конференції 2 липня 1947 року, коли СРСР відкинув план європейської реконструкції. Американський дослідник вважав, що «коли Молотов, привізши з собою до Парижа вісімдесят дев'ять технічних спеціалістів і проявивши початковий інтерес до проекту реконструкції Європи, отримав гарячий спалах з Кремля, засудив всю ідею та вийшов з конференції. Протягом наступних п'ятнадцяти років холодна війна вирувала безперервно, переходячи з історичної неоднозначності в царство добра і зла...» [3].

На противагу традиціоналістам, ревізійоністи заперечують те, що лише Радянський Союз був відповідальним за початок глобального протистояння. Натомість стверджується, що розвиток холодної війни був результатом взаємної підозри та реакції двох наддержав одна на одну [4].

Авторитетним представником цього підходу є професор Єльського університету Джон Льюїс Геддіс. Дослідник пов'язує початок холодної війни з кількома знаковими подіями, що відбулися в 1946 р.: промова Сталіна у Великому театрі 9 лютого 1946 р.; «Довга телеграма Кеннана» 22 лютого 1946 р.; Фултонська промова Черчилля 5 березня 1946 р. Отже, Дж. Геддіс стверджує, що протягом 1946 р., практично зникли навіть залишки попередньої довіри між колишніми союзниками. Проте і у 1946 р., і в 1947 р. події ще можна було спрямувати в інше русло, замінивши «холодну війну» настільки ж «холодним миром». Однак, на думку автора,

радянська блокада Західного Берліна в 1948 р. остаточно виключила таку можливість і запустила маховик холодної війни на повні оберти [5].

Європейські історики наполягають, що глобальне протистояння обмежується лише американо-радянськими відносинами. Значний внесок у розширення тематики дискусії зробив британський історик Д. Уотт. У своїй статті «Переосмислення холодної війни: Лист до британського історика» він висловлював занепокоєння щодо монополії американських істориків на дослідження холодної війни, неісторичності їхнього підходу, що зосереджувався на пошуку винних, а не на розумінні процесу, та впливу цих тенденцій на британських дослідників. Уотт зазначав, що американська історіографія говорить більше про розвиток американського мислення, ніж про саму холодну війну.

Уотт привернув увагу до таких аспектів конфронтації, які могли б поглибити дослідження цієї теми. Він запитував, чи варто розглядати холодну війну так само, як історики говорять про Столітню війну або Пунічні війни між Римом і Карфагеном [6]. Британський науковець також цікавився, яким було географічне охоплення конфлікту, хто був воюючими сторонами, а хто залишався нейтральним, і чи завершилася холодна війна, а якщо так, то коли і як.

У результаті Уотт запропонував поділ на три окремі «холодні війни». Перша тривала з 1947 до 1955 року, починаючись із доктрини Трумена і завершуючись Женевською конференцією. Друга охоплювала період з 1958 до 1963 року, від «ультиматуму» Хрущова до підписання Договору про заборону ядерних випробувань. Третя почалася з інтервенції США у В'єтнамі в 1964 році і завершилася дипломатичними угодами 1969–1973 років, включно з Паризькими та Гельсінськими угодами 1975 року, які Уотт вважав формальним закінченням «третьої холодної війни» [6].

На окрему увагу заслуговує погляд Генрі Кіссінджера. Він був 56-м державним секретарем США та 8-м радником президента з питань національної безпеки. Окрім того, що він вважається одним із найвпливовіших прихильників реалістичного погляду на міжнародні відносини, важливо те, що він був безпосереднім учасником і творцем тих подій. Тому врахування його бачення дасть змогу краще зрозуміти мотиви політичних діячів у період холодної війни.

Генрі Кіссінджер приділяє більше уваги з'ясуванню мотивів учасників подій замість того, щоб звинувачувати ту чи іншу сторону у розв'язанні конфлікту. На його думку, зростання напруги серед недавніх партнерів відбулося через те, що вони поставили перед собою занадто різні цілі. З одного боку, Сталін хотів отримати нові території як винагороду за величезні людські та матеріальні жертви Радянського союзу. З іншого боку, Черчилль протистояв територіальній експансії СРСР та намагався не допустити домінування Радянського Союзу на території Центральної Європи. Натомість новообраний президент Сполучених Штатів Гаррі Трумен докладав зусиль, аби втримати єдність між переможцями, однак йому не вдалося цього зробити. Як наслідок – розпочалося протистояння між Сполученими Штатами та Радянським Союзом [7].

Отже, розглянувши позиції різних дослідників, можна зробити певні висновки. По-перше, проблема періодизації холодної війни передбачає попереднє визначення хронологічних меж конфронтації, а також прояснення самого терміна «холодна війна». По-друге, радянсько-російський та ортодоксальний погляди ставили питання «Хто винен?». Це зумовлено тим, що за допомогою історії держава намагалась виправдати агресію щодо опонента. Тому й періодизація формувалась на основі «винуватості» опонента. Наприклад, усі періоди в баченні радянських, а згодом і російських дослідників ґрунтувались на тому, що кожен новий період був спричинений діями Сполучених Штатів.

По-третє, незважаючи на те, що на початку доби конфронтації американська історіографія також обслуговувала інтереси держави, вона все ж таки змогла трансформуватися. Як наслідок – зазнав змін не лише ортодоксальний підхід, а з'явився новий – ревізійністський. Проте позиція ревізійністів також не була однорідною. Одні дослідники вважали, що у початку холодної війни винен американський імперіалізм, а не радянський комунізм. Були представники, які пішли далі та замінили питання «Хто винен?» на «Як так сталося?». Наприклад, Д. Уотт запропонував фокусувати увагу на історичному підході до вивчення холодної війни, а Генрі Кіссінджер із реалістичного погляду аналізував інтереси та мотиви сторін.

Abstract. This article is dedicated to the analysis of the periodization of the Cold War – a global confrontation between the United States and the Soviet Union in the second half of the 20th century. The paper examines the main approaches to dividing the Cold War into key phases, considering the political, economic, and military aspects of the conflict. Special attention is given to three approaches to periodization: Soviet-Russian, traditional Western, and revisionist.

The article aims to systematize these approaches based on the positions of various researchers and to describe the critical points where their views diverge the most. The article seeks to deepen the understanding.

Keywords: Cold War, USA, USSR, periodization.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Яковлев А. Я. От Трумэна до Рейгана. Доктрины и реальности ядерного века. Москва: Молодая гвардия, 1985.
2. Батюк В., Евстафьев Д. Первые заморозки. Советско-американские отношения в 1945–1950 гг. Москва, 1995. 253 с.
3. Schlesinger A. M. (Jr.). Origins of the Cold War. *Foreign Affairs* 46 (October 1967): 22–25, 26–27, 28–30, 31–32, 34–35, 42–47, 48–50, 52. (Copyright 1967 by Council on Foreign Relations, Inc., New York).
4. Ólafsson J. The Evolving Interpretations of the Origins of the Cold War. 40 p.
5. Gaddis J. L. The Cold War: A new history. New York: Penguin Books, 2007. 333 p.
6. Watt D. C. Rethinking the Cold War: a Letter to a British Historian. *The Political Quarterly*. 1978. Vol. 49, № 4. P. 446–456.
7. Кіссинджер Г. Дипломатія / пер. з англ. М. Гоцацюк, В. Горбатько. Київ: КМ-БУКС, 2023. 864 с.

УДК 331.101.3:338.23

БАГАТОРІВНЕВІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРНА ОСОБЛИВІСТЬ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

В. В. Парчевська, І. Г. Паніна

Анотація. У статті розглянуто післявоєнне відновлення як частину миробудівництва. Методологія дослідження складається з комплексу взаємопов'язаних сучасних загальнонаукових і спеціальних методів та підходів: структурно-функціональний аналіз рівнів постконфліктного відновлення держав; PEST-аналіз вимірів розбудови миру; метод кейсів з метою ілюстрації успішних прикладів післявоєнного відновлення; метод матриць для систематизації можливих релевантних заходів під час післявоєнного відновлення; метод узагальнення для надання рекомендацій із подальшої розробки теми в контексті зовнішньої політики України.

Ключові слова: розбудова миру, післявоєнне відновлення, війна, PEST-аналіз.

Миробудівництво є доволі широким поняттям. Воно охоплює заходи зі встановлення та підтримки миру в різних галузях суспільної діяльності. Розбудова миру надає механізми функціонування держави з моменту імплементації мирної угоди між сторонами конфлікту. Невід'ємною частиною миробудівництва є післявоєнне відновлення, що є складним багатокомпонентним феноменом і впливає на всі можливі процеси в державі після війни.

І вітчизняні, і закордонні автори розглядають теоретичні парадигми встановлення та підтримки миру [1–2] й окремі ознаки миробудівництва – сталість [3], перспективи відновлення окремих галузей, наприклад, промисловості та енергетики [4–5]. Утім реалізація комплексних заходів із післявоєнного відновлення недостатньо досліджена. З огляду на це публікація присвячена багаторівневості як особливості відновлення після збройного конфлікту.

У контексті розбудови стабільного тривалого миру доцільно виділити три рівні постконфліктного відновлення держав.

1. Регіональний (міжнародний): взаємодія державного актора, що перебуває в післявоєнній кризі, із закордонними партнерами, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями. Цей підхід включає як співпрацю двох і більше акторів на рівні регіону, що складається з кількох держав, так і мультилатеральне співробітництво із залученістю великої кількості акторів з усього світу. Природно, що тематика спільних ініціатив залежить від потреб постраждалої від війни держави та зацікавленості партнерів у сприянні забезпеченню цих потреб.

Вдалим прикладом ініціативи розбудови миру на міжнародному рівні є укладання в 1991 році Паризьких угод, за результатами яких у 1992–1993 рр. було реалізовано миротворчу операцію з перехідної влади ООН у Камбоджі (UNTAC). Метою цієї операції з підтримки миру стало

забезпечення виконання вищезазначених Угод про всеосяжне політичне врегулювання конфлікту в Камбоджі, підписаних у Парижі 23 жовтня 1991 року. Мандат UNTAC включав аспекти, пов'язані з правами людини, організацією та проведенням виборів, військовими механізмами, цивільною адміністрацією, технічною підтримкою правопорядку, репатріації та розселення біженців і переміщених осіб та відновлення камбоджійської інфраструктури [6]. Це була одна з перших багатофункціональних миротворчих місій ООН. Внаслідок її діяльності відбулися перші вільні вибори в Камбоджі у 1993 році, що призвели до встановлення нового уряду. Місія залишила значний слід у процесі відновлення країни після конфлікту.

2. *Державний рівень*: охоплює територіально-орієнтовні механізми відновлення, реалізацію реформ для подолання політичної, управлінської, економічної, соціальної криз, розробку та реалізацію загальнонаціональних програм і стратегій, розвиток креативних індустрій в економіці тощо.

Успішний кейс на цьому рівні демонструє *Кипр*. Попри досі не розв'язаний грецько-турецький конфлікт, було засвідчено успіх реформи місцевого самоврядування, спрямованої на підвищення якості послуг, фінансової й адміністративної автономії та прозорості. Це допомогло скоротити операційні витрати й видатки на обслуговування, забезпечити більш якісні послуги та досягти економічної й адміністративної автономії для місцевої влади. П'ять регіональних органів влади в Нікосії, Лімасолі, Ларнаці, Пафосі та Фамагусті надають послуги водопостачання, каналізації, утилізації відходів і ліцензування розвитку, щоб досягти ефекту масштабування та стандартизації.

Шляхом об'єднання 30 муніципалітетів і 50 громад було створено 20 нових муніципалітетів, що дало їм змогу заощадити ресурси та забезпечити фінансову незалежність. Реформа передбачає заходи для посилення прозорості та контролю, як-от превентивні підрозділи внутрішнього контролю в кожному муніципалітеті та оприлюднення всіх рішень в інтернеті. Водночас у 2024 році державний грант муніципалітетам сягне 117 мільйонів євро, збільшившись на 46 мільйонів євро, хоча очікується, що загальна вартість реформи перевищує цю суму через дефіцит бюджету [7]. Отже, можна констатувати, що на державному рівні реформи можуть впливати на миробудівництво прямо чи опосередковано, сприяючи економічному покращенню та соціальній безпеці.

3. *На локальному рівні* реалізується діяльність, спрямована насамперед на посилення та зміцнення соціальної згуртованості. Це передбачає підтримку бізнес-ініціатив для відбудови громад, створення так званої «vital infrastructure» (інклюзивної інфраструктури в широкому розумінні), забезпечення механізмів децентралізації, реалізацію проєктів через закордонну донорську підтримку і гранти, співпрацю з містами-побратимами, відому як «city diplomacy» (дипломатія міст) і громадські ініціативи.

Цікавий приклад післявоєнного відновлення на локальному рівні можна розглядати на прикладі *столиці Боснії і Герцеговини – міста Сараєво*, яке вийшло з війни розділеним. Хоча реконструкція міст не може змінити структуру політичних рішень за Дейтонською угодою, вона може захочувати співпрацю як процес відновлення міста й формування спільного простору та зручностей, які виходять за межі етнічної та релігійної приналежності, створюючи інклюзивне в широкому розумінні середовище. Після травматичного періоду насильства та руйнування міського середовища випадок Сараєво доводить, що *післявоєнна реконструкція стає більшим, ніж ремонт будівель, а радше знаменує відродження довоєнного духу міста, який був результатом суспільної взаємодії з простором міста та між мешканцями*. Однак відбудоване Сараєво відображає більш етнічно однорідне суспільство, і цей поділ корелював із міським простором. На додаток до поширення військових меморіалів і кладовищ спостерігалось зростання будівництва мечетей і церков по всьому місту Сараєво, а не лише у його східній частині [8].

З метою створення системного розуміння кореляції процесів розбудови миру було проведено PEST-аналіз галузей, у яких відбувається післявоєнне відновлення, та застосовано метод матриць для зображення взаємозв'язку з трьома рівнями миробудівництва.

**Зв'язок вимірів (галузей) миробудівництва
з рівнями постконфліктного відновлення**

	Політичний вимір	Економічний вимір	Соціальний вимір	Технологічний вимір
Міжнародний (регіональний) рівень	– місії з підтримання миру (за потреби)	– фінансова допомога та іноземні інвестиції; – збільшення експортних поставок; – бізнес-місії	– гуманітарна допомога; – соціальні програми; – захист прав людини	– технічна допомога; – інвестиційна спроможність; – обмін досвідом
Державний рівень	– релевантні реформи; – національні програми відновлення	– привабливий бізнес-клімат; – створення робочих місць; – розбудова інфраструктури	– соціальна політика; – система охорони здоров'я; – освітні заходи	– національні програми цифрової освіти; – цифровізація управління; – підтримка стартапів
Локальний рівень	– залучення громад; – справедливий розподіл ресурсів	– підтримка місцевого бізнесу; – соціальне підприємництво	– активне залучення громад; – психологічна підтримка; – культурні ініціативи	– підтримка місцевих підприємств; – технічна освіта; – співпраця з громадами

Політичний вимір на міжнародному рівні означає присутність міжнародного контингенту (наприклад, сил ООН) до повної стабілізації ситуації в державі з подальшим виведенням контингенту за її межі. На державному рівні очевидними є впровадження політичних та адміністративних реформ для забезпечення прозорості, підзвітності й ефективності органів влади; розробка національного плану із заходами з відновлення, що враховують потреби всіх етнічних та соціальних груп. Локальний рівень включає активне залучення місцевих громад у процеси прийняття рішень щодо відбудови, що дає змогу врахувати їх потреби та пріоритети; забезпечення рівного доступу до ресурсів і послуг для всіх груп населення задля уникнення соціальної напруги.

Економічний вимір включає міжнародну донорську фінансову допомогу та іноземні інвестиції, збільшення обсягів експорту (що неможливо без удосконалення виробництва), а також організацію бізнес-заходів за участі закордонних партнерів для промоції можливостей майбутньої співпраці. На державному рівні економічний компонент ознаменований імплементацією структурних економічних реформ, спрямованих на швидкість і якість відкриття стартапів; розробкою програм зайнятості, підтримкою малого та середнього бізнесу для створення нових робочих місць; модернізацією інфраструктури (дороги, енергетичні системи, комунальні послуги) для забезпечення економічного розвитку. Локальний рівень включає реалізацію програм підтримки місцевих підприємств, надання кредитів, навчання та консультацій для розвитку малого бізнесу; створення підприємств, які розв'язують соціальні проблеми, забезпечуючи робочі місця та надаючи послуги для вразливих груп населення.

Соціальний вимір на міжнародному рівні охоплює міжнародну гуманітарну допомогу (продовольство, медичні послуги), запровадження міжнародних програм для реабілітації постраждалих, зокрема психологічної підтримки, освіти та професійної підготовки, а також моніторингу дотримання прав людини. Держава може опікуватися розробкою національних стратегій соціального забезпечення, покращувати доступ до медичних послуг і освіти та їх якість. На місцях необхідним є активне залучення громад у процеси прийняття рішень, що стосуються їхніх потреб та розвитку; реалізація програм для реабілітації постраждалих, включно з психотерапією; організація культурних заходів для покращення психоемоційного стану.

Технологічний вимір післявоєнної відбудови є критично важливим для створення сучасної та конкурентоспроможної економіки. Його складники сприяють відновленню та розвитку відповідної інфраструктури. Насамперед йдеться про міжнародну технічну допомогу: міжнародні організації (наприклад, ООН, Світовий банк) надають експертні знання, технології та ресурси для відновлення інфраструктури й модернізації секторів економіки. Не менш важливим компонентом є залучення іноземних інвестицій у наукові дослідження та інновації в постраждалих від

війни державі. Окремо можна виділити програми обміну знаннями та технологіями між країнами, які вже успішно відновилися після конфліктів, та країнами, що потребують допомоги. Держава може долучитися до створення національних онлайн-програм цифрової освіти, диджиталізувати публічне управління, створювати привабливі економічні умови для заснування бізнесів, пов'язаних з інноваційними технологіями. На локальному рівні варто звернути увагу на підтримку місцевих бізнесів, розвиток професійної технічної освіти для забезпечення кадрового потенціалу для виробництва і взаємодію з громадами для більш ефективних рішень.

Для України на міжнародному (у випадку взаємодії з ЄС – регіональному) рівні сповненими викликами напрямами співпраці можна назвати євроінтеграцію, імплементацію глобальних цілей ООН, а також зусилля з державного брендингу через публічну дипломатію. Розробляючи стратегії післявоєнного відновлення України, доцільно працювати над пропозиціями довкола тих напрямів, які були активними й під час війни.

Наприклад, навіть під час повномасштабного вторгнення в Україну активно розвивається напрям створення індустріальних парків – територій, де учасники можуть займатися промисловим виробництвом, вести господарську та науково-дослідну діяльність. Важливо, що подібні ініціативи позитивно впливають не релокований бізнес. Так, засновник компанії UFuture, до складу якої входить індустріальний парк «Біла Церква», Василь Хмельницький зазначив: «В Україні має бути мінімум 100 індустріальних парків, половина з них державних». Вищезазначений індустріальний парк за період війни прийняв нових резидентів – релоковане підприємство з Харкова, німецьку, данську й американську компанії [9]. На локальному рівні розвиток міст і громад залишається сповненим креативності: тут наявний потенціал до створення тематичних хабів, офісів з проблематики міського туризму, розбудови соціальних служб.

Отже, післявоєнне відновлення як складник миробудівництва може відбуватися на міжнародному (регіональному), державному та локальному рівнях. Серед актуальних вимірів цього явища варто виділити політичний, економічний, соціальний, технологічний, однак цей список не є вичерпним. Системний підхід до багаторівневості як характерної ознаки досліджуваного явища може бути корисним, коли йдеться про імплементацію відповідних політик. Під час підготовки стратегії повоєнного відновлення доцільно звернути увагу не лише на досвід інших країн, а й на наявні ресурси й практики, що були успішними під час збройного конфлікту на тиллових територіях.

Abstract. The article examines postwar reconstruction as a part of peacebuilding. The research methodology consists of a complex of interconnected modern general scientific and special methods and approaches: structural-functional analysis of the levels of post-conflict recovery of states; PEST analysis of dimensions (branches) of peacebuilding; the method of cases in order to illustrate successful examples of postwar reconstruction; matrix method for systematization of possible relevant measures during postwar reconstruction; generalization method for providing recommendations for further development of the topic in the context of Ukraine's foreign policy.

Key words: peacebuilding, postwar reconstruction, war, PEST analysis.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Galtung J., Webel C. Peace and conflict studies. Looking back, looking forward: Handbook of peace and conflict studies / edited by Ch. Webel, J. Galtung. London, New York: Routledge, 2007. P. 397–399.
2. Паніна І. Г. Дослідження миру: основні теоретичні перспективи. *Політичне життя*. 2022. Вип. 1. С. 92–107.
3. Juncos A. E., Joseph J. Resilient Peace: Exploring the Theory and Practice of Resilience in Peacebuilding Interventions. *Journal of Intervention and Statebuilding*. 2020. № 14(3). P. 289–302. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17502977.2020.1745445>
4. Баронін А. Як військові конфлікти впливають на економіку. *Mind.ua*. 30 червня 2017 року. URL: <https://mind.ua/openmind/20173685-yak-vijskovikonflikti-vplivayut-na-ekonomiku>
5. Heyets V., Podolets R., Diachuk O. Post-War Economic Recovery of Ukraine in the Imperatives of Low-Carbon development. *Science and Innovation*. 2022. № 18(6). P. 3–16.
6. Cambodia – UNTAC: Mandat. *UN Peacekeeping*. URL: <https://peacekeeping.un.org/fr/mission/past/untacmandate.html>
7. New era in Cyprus local governance begins with 20 new municipalities. *Knews*. 01 July 2024. URL: <http://surl.li/cnshfs>
8. Al-Bayati S. A City that Doesn't Forget: Sarajevo Thirty Years after the War. *Society of Architectural Historians*. 08 July 2022. URL: <https://shorturl.at/61N9Q>
9. Антонюк Т. Інкубатори для промисловості. Десять індустріальних парків, які вже працюють в Україні – умови, локації, власники. *Forbes Ukraine*. 14 лютого 2024 року. URL: <http://surl.li/zlzbxo>

ОСНОВНІ КАНАЛИ ТА ІНСТРУМЕНТИ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

І. В. Сушко, І. Г. Паніна

Анотація. Стаття розглядає культурну дипломатію Великої Британії як потужний інструмент м'якої сили, що охоплює освіту, мистецтво та музичну індустрію. Особлива увага приділяється системі вищої освіти, яка щороку приваблює сотні тисяч іноземних студентів, сприяючи економічному зростанню та міжнародному впливу країни. Аналізується вплив на популяризацію британської культури та розвиток туризму британського кінематографу й телебачення, зокрема серіалів. Детально висвітлюється роль музичної індустрії в культурній експансії, зокрема її економічний внесок, міжнародні успіхи британських артистів і вплив масштабних музичних подій на економіку країни. Стаття підкреслює взаємозбагачення культур і позитивний вплив культурної дипломатії на міжнародний престиж та внутрішній розвиток Великої Британії.

Ключові слова: культурна дипломатія, м'яка сила, британський кінематограф, музична індустрія, культурна експансія.

Вступ. У сучасному глобалізованому світі культурна дипломатія стала невід'ємною частиною зовнішньої політики багатьох держав. Вона відіграє ключову роль у формуванні міжнародного іміджу країни, сприяє розвитку міждержавних відносин і слугує ефективним інструментом м'якої сили. Велика Британія з її багатою культурною спадщиною та впливовими сучасними культурними індустріями є одним зі світових лідерів у використанні культурної дипломатії для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей. Проблема ефективного використання культурної дипломатії набуває особливої актуальності в контексті глобальних викликів ХХІ століття, як-от міжнародна конкуренція за таланти, необхідність підтримки економічного зростання через креативні індустрії, а також потреба у формуванні позитивного міжнародного іміджу в умовах інформаційного суспільства.

Досвід Великої Британії у цій сфері становить значний науковий та практичний інтерес, оскільки демонструє комплексний підхід до реалізації культурної дипломатії через різноманітні канали та інструменти. Культурну дипломатію Сполученого Королівства досліджують М. Леонард, М. Нісбетт, Дж. Досер, С. Блант, М. Трофименко. Найбільш цікавою і повною є книга колективу авторів на чолі з М. Леонардом «Публічна дипломатія» [1], в якій на прикладі Великої Британії роз'яснено, як культурна дипломатія стає органічним складником зовнішньої політики. Безперечно, головні акценти експертів і вчених пов'язані зі збереженням Британією статусу впливового гравця на світовій арені через інструменти культурної дипломатії, роллю Британської Ради й підтримки позитивного іміджу королівської родини як важливого елементу міжнародного іміджу. Ця стаття має за мету систематизувати та проаналізувати ключові канали й інструменти британської культурної дипломатії, зосереджуючись на її основних напрямках: освіті, мистецтві та музичній індустрії. Особлива увага приділяється вивченню економічного впливу цих культурних ініціатив та їх ролі у формуванні міжнародного престижу країни.

Основна частина. Культурна дипломатія Великої Британії огортає світ, прагнучи досягти найрізноманітніших куточків людської спільноти. Ця витончена стратегія м'якої сили має на меті не лише презентувати британську культуру, але й створювати міцні зв'язки, формувати позитивний імідж країни та впливати на світову думку. Серед каналів культурної дипломатії можна виділити традиційні медіа і цифрові платформи, освітні програми, культурні заходи, спортивні події, експертні форуми. На думку авторів, найбільш ефективними й масовими є освітні програми й культурні заходи, які за допомогою низки різноманітних інструментів системно формують позитивний міжнародний імідж і розвивають національний бренд.

Культурно-науковий обмін студентами, науковцями, інтелектуалами та митцями; викладання англійської мови за кордоном; робота культурних центрів; численні комунікаційні кампанії та проекти; публікації книжок, брошур, каталогів – це далеко не повний перелік інструментів, які протягом 90 років Британська Рада імплементує у свою діяльність [3]. Вона використовує силу культури й освіти для побудови не лише зв'язків, а й взаємопорозуміння та довіри між людьми у Великій Британії та країнами світу. У центрі уваги британської культурної диплома-

тії – молодь світу, яка є носієм майбутнього. Це амбітні студенти, які мріють про навчання у престижних британських університетах, молоді професіонали, які прагнуть збагатити свій досвід міжнародною співпрацею, та юні таланти, які шукають натхнення у багатій культурній спадщині Альбїону. Для них Велика Британія відкриває двері своїх освітніх програм, культурних обмінів та мовних курсів, пропонуючи не просто знання, а й занурення у британський спосіб життя та мислення.

Система вищої освіти Великої Британії, що формувалася протягом століть, сьогодні є одним зі світових лідерів за якістю навчання та рівнем міжнародного визнання. Поєднання багатовікових академічних традицій з інноваційними підходами до навчання, потужна дослідницька база та високі стандарти якості зробили британські університети надзвичайно привабливими для студентів з усього світу. Оксфорд, Кембридж, Імперський коледж Лондона та Лондонська школа економіки стабільно входять до списку найпрестижніших навчальних закладів планети, а британська освіта залишається одним із найпотужніших інструментів м'якої сили країни.

Щорічно до Великої Британії приїздять вступати у навчальні заклади приблизно 700 тисяч іноземних студентів [3]. У 2017–2018 навчальному році (далі – н. р.) кількість нових іноземних абітурієнтів в університетах Великої Британії становила приблизно 254 000, причому за останні п'ять років кількість іноземних абітурієнтів зросла, і в 2022–2023 н. р. сягнула ще одного нового максимуму: в університетах Великої Британії навчалось 758 855 іноземних студентів, 95 505 з яких були з ЄС, а 663 355 – з-поза меж ЄС. Це вже десятий рекордний показник поспіль і 26 % від загальної кількості студентів [3].

КНР понад десятиліття утримувала першість за кількістю студентів у Великій Британії, але кількість нових вступників з Китаю знизилась у 2020–2021 роках і лише незначно зросла потім до 102 800 осіб у 2022–2023 роках [3]. Індія направила найбільшу кількість студентів до Великої Британії у 2021–2022 роках – 126 600 вступників у 2022–2023 н. р.; це було більш ніж удесятеро більше, порівняно з кількістю вступників з Індії у 2017–2018 роках [3]. Стрімке зростання кількості вступників з Нігерії з 2017–2018 років вивело цю країну на третє місце з показником 53 800 вступників у 2022–2023 н. р. [3]. Загальна кількість вступників з ЄС поступово зростала наприкінці 2010-х років, перш ніж різко впасти на 53 % у 2021–2022 роках, коли змінилися правила фінансування та візові вимоги, і ще на 8 % у 2022–2023 роках [3].

Отже, спостерігаємо суттєву трансформацію географічної структури іноземних студентів у Великій Британії протягом останніх років. Якщо раніше домінували студенти з Китаю та країн ЄС, то зараз відбувається диверсифікація з помітним зростанням кількості студентів з Південної Азії та Африки. Ця динаміка відображає як глобальні освітні тренди, так і зміни у британській освітній політиці після Brexit. Варто зазначити, що попри певні виклики (пандемія COVID-19, зміни візового режиму, зростання вартості навчання), Велика Британія зберігає позиції одного з провідних освітніх хабів світу, щороку генеруючи понад 28,8 мільярдів фунтів стерлінгів для британської економіки за рахунок міжнародних студентів [3]. Привабливість британської освіти підтримується не лише її традиційно високою якістю, але й можливістю для випускників залишатися в країні для роботи протягом двох років після завершення навчання завдяки візі Graduate Route, запровадженій у 2021 році.

Велика Британія є стратегічним партнером фонду Global Partnership for Education (далі – GPE), який фокусується на покращенні освіти у країнах, що розвиваються. Велика Британія використовує свій дипломатичний вплив для просування цілей GPE на міжнародній арені, а також активно виступає за збільшення глобального фінансування освіти, підтримуючи цілі GPE. Британські університети та дослідницькі центри співпрацюють з GPE у розробці інноваційних підходів до освіти, допомогу в забезпеченні освіти у зонах конфліктів та гуманітарних криз та особливо підтримують ініціативи GPE, спрямовані на покращення доступу до освіти для дівчат у країнах, що розвиваються [4].

Одним з успішних кейсів Великої Британії є співробітництво з Руандою в рамках програми Girls' Education Programme. З 2015 року британський уряд допоміг 19,8 мільйонам дітей, у тому числі понад 10 мільйонам дівчаток, здобути гідну освіту [4]. Поряд з іншими програмами, дослідницька група FCDO з питань освіти, гендеру та інклюзії інвестує в новаторські дослідження в більш ніж 40 країнах світу [4]. Дослідження включає вивчення того, що саме потрібно для

покращення доступу до навчання, а також рівня якості і найкращого використання освітніх технологій.

Кінематограф став одним із найпотужніших інструментів поширення британської культури. Через призму британських фільмів та серіалів світ знайомиться не лише з історією та традиціями країни, але й із сучасним британським життям. Успіх проєктів, як-от «Корона», «Шерлок» чи франшиза про Джеймса Бонда демонструє неабияку привабливість британського контенту для глобальної аудиторії. BBC, яка давно стала синонімом якісного телебачення, продовжує створювати продукти, що формують сприйняття Британії у світі. Кіно і телебачення часто є головними каналами, через які люди долучаються до суспільного діалогу, національних криз та випадків політичної несправедливості. Цю думку яскраво ілюструє нещодавній успіх серіалу «Містер Бейтс проти Поштової служби», який, за численними повідомленнями, прискорив прийняття законодавства щодо компенсації керівникам поштових відділень, які постраждали від скандалу з системою Horizon. ITV заявляє, що це програма з найбільшими переглядами цього виснажливого року [6]. Отже, мистецтво є не менш важливою частиною поширення та популяризації британської культури.

Серіал «Корона» («The Crown»), хоч і вийшов на екрани у 2016 році, проте з кожним роком і кожним новим сезоном привертає до себе все більше уваги світової спільноти і поширює британську культуру далеко за межі країни. Хештег #TheCrown згенерував понад 6,1 мільярдів переглядів у TikTok, де користувачі діляться, реагують і навіть відтворюють неймовірний контент та ілюстрації [7]. За даними YouGov, рівно половина (50 %) представників покоління Z (18–24-річних) були натхненні дізнатися більше про британську історію XX ст. після перегляду серіалу [7]. Google виявив величезні сплески пошукових запитів щодо Аберфана (зростання на 5 000 % після того, як катастрофа на шахті була показана у 3 сезоні серіалу) та шотландського маєтку Ардверікі (зростання на 1 380 % після того, як маєток був представлений як королівський Балморал у 4 сезоні) [7].

Серіал «Корона» сприяв розвитку туризму. За даними Skyscanner, кількість пошуків авіаквитків до місць зйомок зростала на 53 % щоразу, коли новий сезон ставав доступним на Netflix [7]. Іспанці та німці найчастіше шукають рейси до Лондона й Шотландії після перегляду шоу. 25 % глобальних мандрівників кажуть, що «Корона» надихнула їх відвідати Лондон у 2024 році [7]. Загалом шоу створило ефект хвилі, яка принесла користь британській економіці. Зокрема, один пенні з кожного фунта було витрачено на місцеву роздрібну торгівлю, а майже 3 пенси пішли постачальникам електроніки. Пожертви від Netflix поповнили скарбниці Національного фонду та організації «Англійська спадщина» (яка отримала 600 000 фунтів стерлінгів), а також Ілійського собору, Йоркського собору та Гринвіцької каплиці [7]. Це чудовий приклад того, як культурна дипломатія через медіа може стимулювати інтерес до країни та її історії, і як успішний культурний продукт може мати значний позитивний вплив на економіку та міжнародний імідж країни.

Музична індустрія Великої Британії також відіграє визначну роль у культурній експансії. Від легендарних The Beatles і Queen до сучасних виконавців, як-от Adele та Ed Sheeran, британська музика залишається одним із найвпливовіших культурних експортних товарів країни. Британські музичні фестивалі, особливо знаменитий Glastonbury, перетворилися на глобальні культурні події, що приваблюють шанувальників музики з усього світу. У 2022 році музична індустрія зробила внесок у валову додану вартість економіки Великої Британії на суму 6,7 мільярдів фунтів стерлінгів [8]. Експорт перевищив 4 мільярди фунтів стерлінгів, а зайнятість склала 210 000 осіб [8]. 2022 рік став роком повернення музичної індустрії після пандемії COVID-19. Відтоді, як UK Music опублікувала свій перший економічний звіт у 2013 році, в індустрії відбулося багато змін, зокрема перехід на стримінг і зростання кількості фестивалів.

Доходи від композицій продовжили зростати у 2022 році. Частково це було зумовлено цифровими доходами, на які пандемія майже не вплинула, але дохід від перформансів значно зріс, оскільки жива музика повернулася і світ знову відкрився. Британські автори пісень мали значний міжнародний успіх. Дейв Бейлі з гурту Glass Animals, чия пісня Heat Waves вперше вийшла у 2020 році, стала хітом, який зрештою очолив чарти по всьому світу, зокрема п'ять тижнів протримався на першому місці в Billboard Hot 100 [8]. Гаррі Стайлз створив низку світових

хитів завдяки успіху свого третього сольного альбому Harry's House, який включав написання титрів до всіх тринадцяти треків разом із британським письменником Томасом Халлом.

Британські композитори досягли успіху в кіно, телебаченні та відеоіграх, наприклад, Джон Пауелл, який написав музику до фільму «Не хвилюйся, кохана», і Найніта Десаї, чия музика до фільму «Причина, з якої я стрибаю» принесла їй «Еммі» за найкращу оригінальну музику до документального фільму [8]. Про стабільність доходів від композицій свідчать показники PRS for Music, яка у 2022 році отримала рекордні доходи у розмірі 964 мільйони фунтів стерлінгів, що на 22,9 % більше, ніж у попередньому році [8]. PRS for Music також відзначилася найнижчим в історії співвідношенням витрат до доходів, що означає, що її виплати авторам та видавцям сягнули 836 мільйонів фунтів стерлінгів у 2022 році, що на 23,5 % більше, ніж у попередньому році [8]. Стримінгові музичні сервіси, як-от Apple Music та Spotify, а також сервіси Netflix і Amazon TV, продовжували зростати.

2022 рік був насичений концертами, включно з перенесеними датами з 2020 та 2021 років. Відвідуваність досягла історичного максимуму в 37 мільйонів людей, що принесло дохід від продажу квитків, додаткових витрат на майданчиках і продажу сувенірної продукції, згідно зі звітом UK Music «Here, There and Everywhere 2023» [8]. Фестиваль Glastonbury повернувся вперше з 2019 року з хедлайнерами Біллі Ейліш, Полом Маккартні та Кендріком Ламаром, а також з рішучим наміром поліпшити гендерний баланс у своєму складі. Цього значною мірою вдалося досягти, адже серед виступаючих були Little Simz, Wet Leg, beabadoobee, Арло Паркс та багато інших жінок. Британський літній час скористався можливістю збільшити кількість шоу з семи у 2019 році до дев'яти після повернення у 2022 році. Елтон Джон, Адель та The Rolling Stones були серед хедлайнерів у 2022 році. Деякі інші фестивалі також збільшили свої можливості та тривалість. Також відновилися гастролі: Ед Ширан, Coldplay і Леді Гага були серед тих, хто виступав на стадіонах у Великій Британії протягом 2022 року. Попит на стадіони був настільки високим, що операторам, промоутерам та агентам довелося гнучко підходити до планування заходів, а в деяких випадках – шукати альтернативні варіанти. Стадіон «Вемблі» прийняв рекордні 16 концертів у 2022 році, порівняно з 14 концертами у 2019 році [8].

Втім не лише британські артисти допомагають економіці країни та просуванню в культурній експансії, іноземні музиканти також вносять значну частину доходів в британську економіку. Тур Eras, під час якого Тейлор Свіфт виступала у великих містах Великої Британії, не тільки захопив її аудиторію, але й спровокував значну економічну активність. Цей тур увійшов в історію як перший в історії концертний тур, дохід від якого перевищив 1 мільярд доларів. Цей неймовірний тур приніс 1,039 мільярда доларів від 60 концертів протягом одного календарного року [9]. Економічні наслідки турне Тейлор Свіфт по Великій Британії важко переоцінити. З більш ніж 1,2 мільйона відвідувачів, приплив туристів сприяв різкому збільшенню витрат на все, від проживання та харчування до транспорту та розваг [9]. Цей сплеск економічної активності вплив в економіку Великої Британії приблизно 1 мільярд фунтів стерлінгів. До того ж попит на короткострокове житло, як-от Airbnb, різко зріс у містах, де проходять концерти Свіфт. Навіть ресторани та додатки для доставки помітили різке зростання прибутку: компанія Deliveroo спостерігала зростання продажів на 50 % протягом трьох годин після деяких із найбільших концертів [9].

На думку авторів, варто вживати термін «культурна експансія» щодо Великої Британії. Соціально-культурний вплив такої експансії важко переоцінити. Британія залишається привабливим місцем для талановитих людей з усього світу, що сприяє культурному різноманіттю та інноваціям. Освітній сектор отримує значні переваги через залучення міжнародних студентів та розвиток академічних обмінів. Варто зазначити, що британська культурна експансія не є односторонньою. Взаємодіючи з іншими культурами, британська культура збагачується новими ідеями та впливами, що робить її більш динамічною та актуальною у сучасному світі. Можна стверджувати, що культурна експансія Великої Британії є комплексним явищем, яке приносить країні різноманітні переваги: від економічних до політичних. Завдяки ефективній культурній дипломатії та високій якості культурного продукту Британія продовжує зміцнювати свої позиції як глобального культурного лідера, що позитивно впливає на її міжнародний престиж та внутрішній розвиток.

Висновки. Культурна дипломатія Великої Британії демонструє високу ефективність у досягненні зовнішньополітичних цілей країни та зміцненні її позицій на міжнародній арені. Аналізуючи основні цільові аудиторії, канали та інструменти британської культурної дипломатії, можемо зробити висновок, що система вищої освіти Великої Британії є потужним інструментом культурної дипломатії. Щорічно приваблюючи сотні тисяч іноземних студентів, вона не лише генерує значні економічні вигоди, але й створює довгострокові зв'язки та поширює британські цінності й культуру по всьому світу. Британський кінематограф і телебачення відіграють ключову роль у формуванні глобального сприйняття країни. Успіх проєктів, як-от серіал «Корона», демонструє здатність медіаконтенту не лише популяризувати британську культуру, але й стимулювати туризм і економічну активність. Музична індустрія Великої Британії також є важливим елементом культурної експансії, що приносить значний економічний прибуток та підвищує міжнародний престиж країни. Успіхи британських артистів на глобальній сцені й популярність музичних фестивалів сприяють посиленню культурного впливу Британії.

Отже, культурна дипломатія Великої Британії характеризується комплексним підходом, який охоплює різні сфери та використовує різноманітні канали комунікації, що забезпечує її ефективність і широке охоплення аудиторії. Британська модель культурної дипломатії демонструє здатність адаптуватися до глобальних викликів та змін, що робить її стійкою та ефективною у довгостроковій перспективі. Україна може запозичити досвід Великої Британії в освітній сфері, розвиваючи програми студентського обміну та створюючи мережі партнерств між українськими та британськими університетами. Це допоможе зміцнити культурні зв'язки та сприяти інтернаціоналізації української освіти. У музиці та кіноіндустрії Україна може розвивати спільні проєкти з британськими студіями й артистами, залучаючи міжнародну аудиторію і просуваючи власну культуру. Британські культурні інституції, як-от British Council, можуть слугувати зразком для розвитку українських культурних програм.

Abstract. The article examines the cultural diplomacy of Great Britain as a powerful instrument of soft power, encompassing education, art, and the music industry. Special attention is given to the higher education system, which annually attracts hundreds of thousands of international students, contributing to the country's economic growth and international influence. The impact of British cinema and television, particularly TV series, on the popularization of British culture and the development of tourism is analyzed. The role of the music industry in cultural expansion is explored in detail, including its economic contribution, the international success of British artists, and the impact of large-scale music events on the country's economy. The article emphasizes the mutual enrichment of cultures and the positive impact of cultural diplomacy on Great Britain's international prestige and internal development.

Keywords: cultural diplomacy, soft power, British cinema, music industry, cultural expansion.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Leonard M., Stead C., Smewing C. *Public Diplomacy*. London: Foreign Policy Centre, 2002. 183 p.
2. British Council. URL: <https://www.britishcouncil.org/>
3. International students in UK higher education. *House of Commons Library*. UK Parliament. 20.09.2024. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7976/>
4. Results Report 2023. *Global Partnership for Education*. URL: <https://www.globalpartnership.org/content/results-report-2023#tr-2023-downloads>
5. UK government support for girls' education worldwide. *Foreign, Commonwealth and Development Office*. 19.02.2024. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-government-support-for-girls-education-worldwide/9c3bc3e6-1023-4bb7-ad60-535644aa93bc>
6. How a TV drama blew up British politics. *Politico*. 12.01.2024. URL: <https://www.politico.eu/article/post-office-horizon-scandal-uk-mr-bates-itv-rishi-sunak-government/>
7. 'The Crown': Behind The Streams. *Netflix*. 14.12.2024. URL: <https://about.netflix.com/en/news/the-crown-behind-the-streams>
8. This Is Music 2023. *UK Music*. URL: <https://www.ukmusic.org/wp-content/uploads/2024/06/This-Is-Music-2023-Economic-Report.pdf>
9. Taylor Swift's £1 billion boost to the UK Economy. *Mortgage Advice Bureau*. 22.08.2024. URL: <https://www.mortgageadvicebureau.com/mortgage-news/taylor-swifts-1-billion-boost-to-the-uk-economy/>

ФАКТОРИ ПОСИЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ДЕРЖАВ СУБСАХАРСЬКОЇ АФРИКИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ТА ЇХ ОСНОВНІ ВИКЛИКИ

С. С. Юрчак, В. В. Берегута

Анотація. Субсахарська Африка протягом останнього часу активно потрапляє на радар найвпливовіших суб'єктів міжнародної спільноти, покращуючи своє положення у політичному, економічному та навіть безпековому вимірах. ПАР, Ефіопія та Кенія стають важливими гравцями в контексті формування регіонального політичного устрою та активними учасниками різноманітних глобальних процесів. Їх економіко-ресурсний потенціал та зовнішньополітичні амбіції спонукають до більш активної участі в міжнародній політиці. Попри певні успіхи, ці країни також зіткнулись із серйозними викликами, як-от політична нестабільність, економічна нерівність і соціальні незгоди. У статті розглянуто основні фактори піднесення найвиразніших представників субсахарського регіону на міжнародній арені, а також ті виклики, яким їм доводиться протистояти.

Ключові слова: Субсахарська Африка, Південно-Африканська Республіка, Ефіопія, Кенія, Глобальний Південь.

Південно-Африканська Республіка (далі – ПАР), за даними Світового банку, є третьою за розміром економікою Африки та однією з найбільш розвинених країн континенту. Держава має розвинену економіку з акцентом на промисловість, сільське господарство та послуги. Вона є одним з провідних виробників продукції із золота у світі, а її експорт складається переважно з платини, руди, чорних металів, автомобілів та обладнання. Останніми роками економічне зростання сповільнилося через енергетичну кризу, повені, проблеми в транспортному секторі, корупцію та політичну нестабільність, а також через економічні наслідки вторгнення Росії в Україну.

ПАР активно залучена в міжнародну політику як член ООН, Африканського Союзу, Співдружності націй, СОТ (Світової організації торгівлі) і БРІКС (від англ. *Brazil, Russia, India, China, South Africa*). У межах ООН ПАР наполягає на реформі Ради Безпеки, включаючи розширення як постійних, так і непостійних місць для підвищення її представництва і легітимності. Пропозиція ПАР передбачає додавання двох постійних місць для країн Африки з правом вето та п'яти непостійних місць. Фактично ПАР займає позицію, затверджену африканськими державами ще в 2005 році, – так званий «Консенсус Езулвіні». Це узгоджена позиція Африканського Союзу щодо необхідності реформування Радбезу ООН, прийнята в Езулвіні, одному з регіонів Есватіні (тодішнього Свазіленду) [1].

Ці зусилля відображають прагнення ПАР до більш справедливого представництва Глобального Півдня у світовому управлінні. Офіційна позиція країни стверджує, що нинішній склад РБ ООН є нерепрезентативним, оскільки відображає розподіл влади 1945 року, коли більшість африканських країн ще перебували під колоніальним правлінням. У межах Африканського Союзу ПАР активно займається вирішенням регіональних конфліктів і сприянням економічній інтеграції.

ПАР є конституційною демократією з багатопартійною системою, але її політична система зіткнулася з низкою труднощів, як-от корупція, політична поляризація та відсутність довіри до демократичних інститутів і політичної відповідальності на місцевих рівнях. Демократизація, що настала після падіння апартеїду, зменшила рівень політичної поляризації, але водночас формування моделі «партії-держави» Африканським Національним Конгресом призвело до політизації демократичних інститутів і посилення ролі партійно-державної еліти.

ПАР також має справу з величезною соціальною нерівністю, однією з найвищих у світі, що є спадком апартеїду. Нерівність у країні зросла ще з 1990-х років, коли політика апартеїду обмежила економічні можливості для більшої частини населення. Хоча уряд ПАР реалізує програми соціальної підтримки та позитивної дискримінації, спрямовані на допомогу маргіналізованим групам через державні трансфери та заохочення до підприємництва, реальний прогрес є доволі повільним.

Корупція є одним із найбільших викликів для країни, підриваючи довіру до уряду. За даними Transparency International, Південна Африка отримала 41 бал зі 100 за Індексом сприйняття корупції у 2023 році, що поставило її на 72 місце серед 180 країн у категорії «демократії з недоліками» [2].

Ефіопія, друга за чисельністю населення країна на континенті, також має значний потенціал для розвитку, всупереч численним історичним та сучасним викликам. Країна активно працює над економічним зростанням, соціальним розвитком та політичною стабільністю, що робить її важливим гравцем і на регіональному, і на континентальному рівнях. Ефіопія є однією з економік світу з найшвидшими темпами зростання, що зосереджена на сільському господарстві, яке становить приблизно 40 % ВВП і забезпечує роботою 80 % населення [3].

У 2022 році темп зростання ВВП становив 5,32 %, що є нижчим показником, порівняно з 5,64 % у 2021 році. Однак прогнозується, що у 2023–2024 фінансовому році економіка Ефіопії зросте на 7,9 % з можливим досягненням темпу зростання ВВП на 8,10 % до кінця 2024 року [4].

Ефіопія рухається у правильному напрямі й на міжнародній арені. Держава офіційно подала заявку на членство в СОТ у січні 2003 року. Під керівництвом прем'єр-міністра Абія Ахмеда країна активізувала свої зусилля щодо вступу, демонструючи бажання інтегруватися у світову економіку. Вона здійснила значні кроки до економічної лібералізації, відкриваючи для іноземних інвестицій раніше державні сектори, як-от телекомунікації та банківська сфера.

Ці реформи є важливими для процесу вступу до СОТ, і прогнозується, що його буде завершено до 2026 року. Ефіопія також отримує значну фінансову та технічну допомогу від міжнародних донорів для реалізації програм боротьби з бідністю, покращення доступу до освіти, медичної допомоги, а також для розв'язання проблем з водопостачанням та санітарією. За даними звіту World Development Aid at a Glance, Ефіопія є одним з найбільших отримувачів офіційної допомоги розвитку серед 141 країни та лідером серед країн Африки. Наприклад, Програма продуктивної безпеки, започаткована ЄС, забезпечує трансферти та програми харчування для домогосподарств із нестабільною продовольчою ситуацією з метою створення активів і забезпечення продовольчої незалежності в майбутньому [5; 6].

Ефіопія зіткнулася з численними економічними труднощами, як-от високий рівень бідності, велика залежність від сільського господарства і обмежений доступ до фінансових ресурсів. Згідно з доповіддю Програми розвитку ООН (UNDP), рівень бідності зріс у всіх регіонах країни з 2015–2016 року, особливо в зонах, постраждалих від внутрішніх конфліктів, та у міських районах, де раніше були досягнуті певні успіхи у боротьбі з бідністю. Ці проблеми посилюються через історичні посухи, нещодавню громадянську війну в регіоні Тиграї і зростання світових цін на сировину, що ускладнює продовольчу безпеку [7; 8].

Попри такі труднощі, країна досягла помітного прогресу у соціальному розвитку. За останні два десятиріччя значно знизилися рівні бідності та дитячої смертності, поліпшився доступ до ринків і соціальних програм. Однією з таких програм є «Проект мережі безпеки сільського господарства в Ефіопії», ініційований Світовим банком. Він включає [9]:

1) соціальні трансферти для домогосподарств з нестабільною продовольчою безпекою в сільській місцевості;

2) підтримку засобів до існування для домогосподарств, які страждають від хронічної нестачі їжі;

3) інституційну допомогу для зміцнення державних інститутів, що відповідають за соціальну безпеку в сільських районах.

Ці програми стали важливим чинником у боротьбі з бідністю як у міських, так і в сільських районах країни. Ефіопія є федеративною парламентською республікою з багатопартійною системою. До 2018 року політична система країни контролювалася правлячою коаліцією Ефіопського народного революційно-демократичного фронту (EPRDF), яка після виборів 2005 року почала придушувати опозицію через репресивні заходи.

Масові протести змусили EPRDF провести політичні реформи та обрати Абія Ахмеда прем'єр-міністром у 2018 році. Його реформи включали звільнення політичних в'язнів, надання можливостей для опозиційних груп, розширення прав жінок та нормалізацію відносин з Еритреєю. Однак ці реформи зіткнулися з невдачами, що підтверджується спалахом конфлікту між центральним урядом і регіоном Тиграї, а також порушенням прав людини та використанням штучного голоду. Очевидно, Ефіопія повинна продовжувати реформи для лібералізації економіки та політичної системи і вкладати ресурси в розвиток людського капіталу та інфраструктури [10].

Кенія, що знаходиться у Східній Африці, є однією з найбільш динамічних економік континенту. За даними Світового банку, у 2022 році ВВП Кенії досяг 113,42 млрд доларів, що ставить країну на 65 місце серед економік світу [11].

Кенія є економічним лідером Східної Африки з розвиненим сектором послуг, який формує приблизно 61 % ВВП, а також значним потенціалом у сільському господарстві (22 % ВВП) і промисловості (7 % ВВП). Одним з основних чинників економічного зростання є розвиток технологічного сектору, який забезпечує до 7 % ВВП країни завдяки ІТ-послугам [11]. Цей сектор приваблює великі технологічні компанії, як-от Google, Microsoft, Facebook та Amazon.

Проте, як і у випадку попередніх країн, Кенія стикається з серйозною проблемою високого рівня бідності, який за останніми даними становив 33,6 % [12]. Хоча цей показник покращився, порівняно з 46,7 % у 2005–2006 роках, він все ще залишається значним [13]. Кенія є президентською республікою з багатопартійною системою, де демократичні вибори час від часу супроводжуються політичною конкуренцією та етнічною поляризацією. У країні відсутні партії, засновані на політичних ідеях чи постійних цінностях; натомість політичні сили часто використовують сезонні етнічні проблеми та племінні ідентичності для мобілізації виборців.

У 2022 році відбулися президентські вибори, які міжнародні спостерігачі визнали вільними та справедливими. Проте опозиція оскаржила результати виборів, що викликало критику на адресу Незалежної комісії з питань виборів і кордонів. Верховний суд підтвердив результати, але юридичні суперечки посилили політичну напругу в країні. Окрім політичної нестабільності, Кенія також має справу з загрозою тероризму, зокрема з боку сомалійської радикальної групи «Аш-Шабаб» [14].

Кенія, одна з найбільш динамічних економік Африки, демонструє значний потенціал для сталого розвитку, особливо в технологічному секторі та сфері мобільних платежів. Однак для забезпечення цього потенціалу Кенії варто зосередитися на кількох важливих напрямках:

- 1) зменшення залежності від сільського господарства та сфери послуг шляхом розвитку промисловості, зокрема переробної та високих технологій;
- 2) боротьба з бідністю та нерівністю через спеціалізовані соціальні програми та створення нових робочих місць для молоді;
- 3) підтримка політичного діалогу для зменшення етнічної поляризації;
- 4) посилення заходів безпеки, розвідувальної роботи та контртерористичних дій, а також зміцнення стійкості громад через освітні ініціативи.

Країна є одним з основних прихильників участі в миротворчих місіях ООН, демонструючи свою відданість забезпеченню миру і безпеки. Кенія активно брала на себе керівництво міжнародними місіями, як-от розгортання місії безпеки на Гаїті для боротьби з бандитським насильством та участь у місії AMISOM в Сомалі для боротьби з тероризмом і стабілізації регіону [15]. Ці зусилля підкреслюють внесок Кенії в регіональну безпеку, її прихильність до panaфриканізму та важливу роль у зовнішній політиці як члена Африканського Союзу.

Кенія активно залучена в діяльність Східноафриканського співтовариства, де вона намагається посилити свою участь у реалізації протоколів Митного союзу Східної Африки, Спільного ринку та Валютного союзу. До того ж у Кенії розміщені важливі інституції ЕАС (міжурядова організація, англ. *The East African Community*), як-от Комісія басейну озера Вікторія та Організація рибальства озера Вікторія, які координують сталий розвиток в регіоні. Кенія є активним учасником Світової організації торгівлі з моменту її створення в січні 1995 року [16].

Отже, ПАР, Ефіопія та Кенія перебувають на шляху піднесення, хоча й проблемами їх розвитку є низка політичних, соціальних та економічних потрясінь. ПАР має розвинену економіку й інфраструктуру, але має справу з проблемами соціальної нерівності та корупції. Ефіопія володіє значним людським капіталом та потенціалом у сфері відновлювальної енергетики, але її розвиток стримується політичною нестабільністю та конфліктами. Кенія виступає важливим транспортним і логістичним центром Африки, а також лідирує у сфері мобільних технологій.

Держави Субсахарської Африки усвідомлюють своє міжнародне покликання, а тому намагаються відгравати більш активну роль у світовому порядку денному, поглиблюючи давні і встановлюючи нові зовнішньополітичні контакти на догоду своїх національних інтересів. Такі держави формують власний полюс сили як частина Глобального Півдня і стають все більш по-

мітними. Міжнародно-політичне значення країн Субсахарської Африки зростає, посилюючи цим позиції Глобального Півдня у світі. Ці тенденції не залишаються без уваги більш потужних суб'єктів світової політики, які намагаються поглиблювати свої зв'язки на всіх можливих рівнях з тими, хто донедавна вважався «третім світом». Отже, це означає, що Глобальний Південь, зокрема й субсахарський регіон, попри наявні внутрішньополітичні, економічні та соціальні виклики, знаходяться на правильному шляху.

Abstract. In recent times, Sub-Saharan Africa has increasingly captured the attention of the most influential actors of the international community, amplifying its standing in political, economic, and even security dimensions. Notably, states such as South Africa, Ethiopia, and Kenya have become important players in shaping the regional political landscape and active participants in various global processes. Their economic and resource potential, along with foreign policy ambitions, encourage them to engage more actively in international affairs. Despite certain achievements, these countries face serious challenges, including political instability, economic inequality, and social discord. This article examines the key factors contributing to the rise of the most prominent representatives of the Sub-Saharan region on the international stage, as well as the challenges to confront.

Keywords: Sub-Saharan Africa, South Africa, Ethiopia, Kenya, Global South.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Hartley R., Mills G. Careful What You Wish For – Misplaced Notion Behind SA's Bold Demand for UN Reform | The Brenthurst Foundation. *The Brenthurst Foundation*. 10.05.2024. URL: <https://www.thebrenthurstfoundation.org/news/careful-what-you-wish-for-misplaced-notion-behind-sas-bold-demand-for-un-reform/>
2. Wario H., Ras I. South Africa. *Transparency.org*. URL: <https://www.transparency.org/en/countries/south-africa>
3. Agriculture and Food Security | Ethiopia | U.S. Agency for International Development. *U.S. Agency for International Development*. URL: <https://www.usaid.gov/ethiopia/agriculture-and-food-security>
4. Ethiopia GDP Annual Growth Rate. *Trading economics | 20 million indicators from 196 countries*. URL: <https://tradingeconomics.com/ethiopia/gdp-growth-annual>
5. Overview About Ethiopia – Embassy of Ethiopia. *Embassy of Ethiopia*. URL: <https://ethiopianembassy.org/overview-about-ethiopia/>
6. Parandian S. Aid for Trade at a Glance: Звіт. Paris: OECD Publishing, 2022. 244 p. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9ce2b7ba-en.pdf?expires=1728769254&id=id&accname=guest&checksum=C7CC50FEEED4B97C48EDE57A3EE98DA2>
7. Executive Board of the United Nations Development Programme, the United Nations Population Fund and the United Nations Office for Project Services. Country programme document for Ethiopia (2020–2025). New York: United Nations, 2020. 15 p.
8. United Nations. Crisis, Resilience and Opportunity: Poverty, Human Development, and the Macro-Economy in Ethiopia, 2020-23. Working Paper Series, 2022. 59 p.
9. Productive Safety Net Programme in Ethiopia | Capacity4dev. *Capacity4dev | Connecting the Development Community*. URL: https://capacity4dev.europa.eu/projects/project_psnp_ethiopia_en
10. Country Reports on Human Rights Practices: Ethiopia. *U. S. Department of State*. 2018. URL: <https://www.state.gov/reports/2018-country-reports-on-human-rights-practices/ethiopia/>
11. Kenya GDP. *Trading economics | 20 million indicators from 196 countries*. URL: <https://tradingeconomics.com/kenya/gdp>
12. The World Bank, Milne P. Kenya poverty and equity assessment 2023. Washington: The World Bank Group, 2023. 26 p.
13. The World Bank. Poverty & Equity Brief. Africa Eastern & Southern. Kenya. The World Bank Group, 2023. 2 p.
14. Wario H., Ras I. Kenya's rise in al-Shabaab attacks calls for localised solutions | ISS Africa. *ISS Africa*. URL: <https://issafrica.org/iss-today/kenyas-rise-in-al-shabaab-attacks-calls-for-localised-solutions>
15. Kenya – KDF. *AMISOM*. URL: <https://amisom-au.org/kenya-kdf/>
16. WTO | Kenya – Member information. *World Trade Organization – Home page – Global trade*. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/kenya_e.htm

ІМІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ДЖОЗЕФА БАЙДЕНА ТА ДОНАЛЬДА ТРАМПА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В США 2024 РОКУ

І. І. Янчук, В. В. Берегута

Анотація. У статті розглянуто основні аспекти міграційної політики адміністрацій Джозефа Байдена та Дональда Трампа. Зокрема, проаналізовано міграційні заходи минулих років та перспективні плани з врегулювання міграційної кризи на кордоні США, які пропонують кандидати в президенти, а також критику, що лунала на адресу Байдена щодо недостатньо дієвої політики зі зменшення кількості мігрантів. У зв'язку з відмовою Джозефа Байдена брати участь у президентських виборах 2024 року в роботі додатково висвітлено візію нової кандидатки від Демократичної партії Камали Гарріс щодо майбутніх методів регулювання міграційних процесів у країні.

Ключові слова: імміграція, міграційна політика США, Джозеф Байден, Дональд Трамп, Камала Гарріс.

Сполучені Штати вже давно мають більше іммігрантів, ніж будь-яка інша країна – насправді у США проживає одна п'ята частина загальної кількості мігрантів у світі [1]. Останніми роками Вашингтон став свідком різкого збільшення кількості мігрантів, які перетинають південний кордон країни, що виявило давню слабкість демократів у цьому питанні та підвищило значення питань імміграції на майбутніх президентських виборах.

Лише з жовтня 2022 року до вересня 2023 року співробітники митниці та прикордонної служби виявили 2,47 мільйона мігрантів, які перетинали південний кордон з Мексикою, що значно більше, ніж у середньорічному показнику до пандемії COVID-19, який становив 500 000 осіб [2]. Тож міграція до США досі залишається на порядку денному та є одним із проблемних питань у політиці демократів і водночас важелем впливу у руках республіканців.

Метою цієї статті є виокремлення та аналіз основних напрямів імміграційної політики адміністрацій Президентів США Дональда Трампа та Джозефа Байдена, а також висвітлення міграційної проблеми як фактору їхньої політичної конкуренції під час президентських виборів 2024 року.

З того часу, як президент Джозеф Байден вступив на посаду президента, його адміністрація діяла на кількох фронтах, щоб скасувати обмеження епохи Трампа на імміграцію до США. Ці кроки включають плани щодо збільшення приймання біженців, збереження допомоги у разі депортації для неавторизованих іммігрантів, які прибули до США в дитинстві, і відсутність застосування правила «державного збору», відповідно до якого грін-карти не видаються іммігрантам, які можуть користуватися державними пільгами (наприклад, Medicaid). Байден також скасував обмеження, встановлені на початку пандемії коронавірусу, які різко скоротили кількість віз, виданих іммігрантам.

Натомість адміністрація президента Дональда Трампа намагалась обмежити легальну імміграцію різними способами, зокрема і за допомогою законодавства, яке б радикально змінило національну систему легальної імміграції шляхом різкого скорочення сімейної імміграції [3]. До того ж було розпочато будівництво великого паркану, який мав би перешкоджати потоку мігрантів з Мексики.

Проте варто зазначити, що за рекордної кількості мігрантів на кордоні США Байден все ж відновив певні міграційні рішення свого попередника, наприклад, політику «Remain in Mexico», ключовим пунктом якої є вимога до тих, хто шукає притулку, очікувати в Мексиці, поки їх претензії не будуть оброблені. Загалом же адміністрація Байдена, зіткнувшись із великою кількістю критики, насамперед від попереднього уряду Сполучених Штатів, все ж намагається змінити політику, оголошує нові правила, вводить нові обмеження тощо. Адже тут відбувалось і споконвічне звинувачення попереднього лідера держави в усіх «гріхах». На одній із пресконференцій Дж. Псакі сказала: «Остання адміністрація залишила нам непрацездатну систему, і, як із будь-якою іншою проблемою, ми зробимо все можливе, щоб її вирішити. Таким чином, наша увага тут зосереджена на рішеннях... Президент дуже зосереджений на прискоренні того, що відбувається на кордоні на кожному етапі цього процесу». І звісно, є ті, хто критикує дії уряду Байдена. Кевін Маккарті, лідер меншин у Палаті представників, на пресконференції в Техасі зазначив: «міграційна криза створюється президентською політикою цієї нової [на чолі

з Байденом – авт.] адміністрації» [4]. Дональд Трамп також у березні 2021 року звинуватив чинного на той час президента США у створенні кризи на кордоні з Мексикою. Як зазначив колишній глава Білого дому, його адміністрація передала команді Байдена «найнадійніший кордон в історії», проте «протягом пари тижнів нова влада перетворила національний тріумф на катастрофу». Трамп також закликав «негайно добудувати стіну» [5].

Також проблема міграції впливає і на імідж уряду, президента, держави, адже, якщо взяти до уваги ситуацію на кордоні протягом 2022 року, коли усі ЗМІ обговорювали міграційну кризу, неспроможність уряду розв'язати проблему, загострення сутичок на кордонах, дорікання експрезидента Трампа тоді ще чинному президенту, то все це неабияк «било» і по репутації та «зіграло на руку» республіканцям саме зараз.

Без сумніву, питання імміграції відіграє важливу роль у президентській кампанії 2024 року. Воно було одним із головних пунктів розбіжностей між президентом Байденом і колишнім президентом Дональдом Трампом під час дебатів 27 червня 2024 року. У блоці запитань про міграцію і захист південного кордону США кандидати обмінялися звинуваченнями у брехні. За словами Трампа, кордон із Мексикою є «найнебезпечнішим місцем на землі... Байден відкрив кордон для злочинців і терористів з усього світу». Тим часом представник демократів спробував пояснити, що він буде робити, щоб продовжувати зменшувати кількість нелегальних мігрантів, незважаючи на те, що ця кількість досягла історичного максимуму за час його перебування на посаді. Також Джозеф Байден наголосив, що Трамп «перебільшує і бреше: немає даних, які підтверджують це». Тим паче станом на червень 2024 року потік мігрантів скоротився. Однією з причин цього є указ Байдена, виданий на початку червня, який обмежує право подавати запит на притулок на кордоні США та Мексики, якщо кількість мігрантів, які перетинають кордон незаконно або без дозволу, досягає 2 500 осіб щодня. Джозеф Байден заявив, що його адміністрація працює над тим, щоб змінити ситуацію на кордоні: «Ми наполегливо працювали, щоб отримати двопартійну угоду, яка не тільки змінила все це... Я змінив це таким чином, що на 40 % менше людей перетинають кордон нелегально». У відповідь на це Трамп звинуватив Байдена в тому, що той скасував положення 42, яке дозволяло США швидко висилати мігрантів до країни їхнього походження або до прикордонних міст Мексики. Наказ діяв під час пандемії COVID-19 [6].

А що ж кандидати обіцяють робити задля зменшення кількості іммігрантів?

Трамп (разом з колишнім старшим радником президента Стівеном Міллером) планує реалізувати історично обмежувальну імміграційну програму США, починаючи з 2025 року:

- проведення «найбільшої операції з внутрішньої депортації в історії Америки»;
- наявність військових підрозділів на кордоні США та Мексики;
- санкціонування рейдів імміграційної та митної служби (ICE) на робочих місцях;
- відмова в належній судовій процедурі несанкціонованим мігрантам;
- будівництво додаткових центрів утримання ICE уздовж південного кордону та скасування поселення Флорес, яке забезпечує захист дітей мігрантів.

Трамп також має намір:

- скасувати громадянство за правом народження для дітей батьків без документів;
- депортувати та анулювати візи іноземних пропалестинських студентів-протестувальників;
- скасувати гуманітарне умовне звільнення та запровадити «ідеологічну перевірку».

Сьогодні Трамп оголосив лише одну пропозицію щодо збільшення імміграції: автоматичні грін-карти для випускників коледжів і університетів США, які не є громадянами США.

Кандидат від республіканців також планує відновити всю імміграційну політику свого першого терміну. Він знову хоче «побудувати стіну» вздовж південного кордону США, обмежити як легальну, так і нелегальну імміграцію, відновити дію угод «Remain in Mexico» та «Безпечна третя країна», а також піддавати заявників на візу «екстремальній перевірці» тощо [7].

Натомість Байден до виходу з президентських перегонів у 2024 році намагався обмежити нелегальну імміграцію за допомогою законодавства Конгресу, доклавши всіх зусиль за двопартійну угоду про кордон, яка провалилася спочатку в лютому 2024 року, а пізніше в травні

2024 року. Після першої невдачі Байден закликав Конгрес ухвалити угоду про кордон під час свого виступу про стан Союзу 7 березня 2024 року, дійшовши так далеко, що прямо закликав Дональда Трампа разом «натиснути» на Конгрес.

У червні 2024 року Джозеф Байден оголосив про ініціативу, яка може надати громадянство приблизно для півмільйона іммігрантів без документів, які одружені з громадянами США. Запропоновані ним імміграційні заходи, зокрема, включають:

- Відповідно до широкомасштабного нового плану імміграції, недокументовані подружжя громадян США, які проживають у США, можуть вимагати законного постійного проживання під час перебування в країні. Однак не всі запити будуть схвалені, і Департамент внутрішньої безпеки (DHS) розглядатиме ці запити в кожному окремому випадку.

- Байден оголосив про окрему політику, яка допоможе одержувачам програми Deferred Action for Childhood Arrivals (DACA), яких також називають «Мрійниками».

- Варто підкреслити, що красномовною була реакція республіканців на імміграційну програму Джозефа Байдена:

- Дональд Трамп: «Байден дбає лише про одне – про владу – і саме тому він дає масову амністію та надає громадянство сотням тисяч нелегалів, які, як він знає, зрештою проголосують за нього та за Партію відкритих кордонів-демократів».

- Майк Джонсон, спікер Палати представників: Байден «намагається грати на обидві сторони та надає амністію сотням тисяч нелегальних іноземців... Це є позитивним доказом плану демократів перетворити нелегалів на виборців».

- Рік Скотт, сенатор США від Флориди: «У той час як сім'ї борються з оплатою рахунків, Байден посилює наш дефіцит через притулок, щоб заплатити за безкоштовне житло та їжу для нелегальних іммігрантів» [8].

Віцепрезидентка Камала Гарріс повторила позицію Байдена про те, що імміграційна система США зламана і потребує законодавчого виправлення як під час передвиборчої кампанії, так і під час виконання своїх обов'язків віцепрезидентки. На саміти New York Times 30 листопада 2023 року Гарріс наголосила, що «вона [імміграційна система США – авт.] має бути відремонтована, і ми працюємо над цим таким чином, щоб створити безпечну, гуманну та впорядковану імміграційну систему на кордоні».

30 липня 2024 року під час передвиборчого мітингу в Атланті (штат Джорджія) Гарріс критикувала Трампа за те, що він зриває двопартійну угоду про кордон. Нова цифрова реклама кампанії Гарріс так само описує вибори 2024 року як вибір між «тим, хто виправить нашу зламану імміграційну систему, і тим, хто намагається її зупинити» [9].

Також необхідно зазначити, що 10 вересня 2024 року відбулися перші дебати вже між Дональдом Трампом та Камалою Гарріс, де Трамп подвоїв свою жорстку позицію, звинувативши Гарріс та адміністрацію Байдена в неспроможності контролювати південний кордон США. Натомість Гарріс захистила зусилля адміністрації, звинувачуючи Трампа в його розбіжній риторичі та перешкоджанні двопартійній імміграційній реформі.

Під час дебатів Трамп наголошував на тому, що він бачить сплеск злочинної діяльності, пов'язаної з імміграцією. Він пообіцяв відновити жорстку прикордонну політику та почати найбільшу депортацію в історії США, якщо його переоберуть.

Гарріс, захищаючи імміграційну політику адміністрації, виступала за спільний підхід до виправлення того, що вона назвала зламанною імміграційною системою. Вона висловила розчарування тим, що Трамп перешкоджає прийняттю Закону про кордон 2024 року – законопроекту, який має на меті збалансувати суворіші заходи на кордоні з легальними шляхами для іммігрантів. «Він воліє працювати над проблемою, а не вирішувати проблему», – наголосила Гарріс, звинувативши Трампа у використанні імміграції як політичної зброї, а не в пошуках реальних рішень [10].

Отже, демократична та республіканська партії у США є найбільшими та складають двопартійну систему, вони ідеологічно кардинальні та за своїми політичними напрямками діяльності та по-різному підходять до розв'язання внутрішніх проблем держави. Якщо представник одної з них знаходиться при владі, то інша відповідно стає опозиційною та активно критикує й пере-

шкоджає своєму супротивнику, тож, як наслідок, зараз ми можемо спостерігати виборче протистояння двох сил, і, звісно, особливо гостро це проявляється в питаннях міграційної політики. Адже два кандидати пропонують кардинально різні плани з врегулювання ситуації на кордонах та зменшення кількості мігрантів. Одна сторона пропонує гуманний підхід, толерантність, підтримку мігрантів та країни їх походження і загалом більш «м'які умови» для мігрантів, інша ж – обмеження, заборони, будівництво стіни, жорсткий контроль, реалізацію гасла «Америка для американців» тощо.

Наразі президентські вибори 2024 року залишаються однією з найактуальніших тем, тож весь світ ретельно пильнує за кандидатами, фіксуючи для себе їхні плани, висловлення, критику одне одного та інколи навіть зміну вже намічених ініціатив.

Abstract. The article examines the main aspects of the migration policy of the administrations of Joseph Biden and Donald Trump. Particularly, the migration measures of past years and prospective plans for resolving the migration crisis at the US border proposed by the presidential candidates were analyzed, as well as the criticism leveled at Biden regarding the insufficiently effective policy of reducing the number of migrants. In connection with the refusal of Joseph Biden to participate in the 2024 presidential elections, the paper additionally highlights the vision of the new candidate from the Democratic Party, Kamala Harris, regarding the future methods of regulating migration processes in the country.

Keywords: immigration, US migration policy, Joseph Biden, Donald Trump, Kamala Harris.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Moslimani M., Passel J. S. What the data says about immigrants in the U. S. *Pew Research Center*. 2024. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/07/22/key-findings-about-us-immigrants/>
2. Americans' Immigration Anxieties Pose a Problem for Harris and An Opportunity for Trump. *Redfield&Wilton Strategies*. 2024. URL: <https://redfieldandwiltonstrategies.com/americans-immigration-anxieties-pose-a-problem-for-harris-and-an-opportunity-for-trump/>
3. Krogstad J. M., Gonzalez-Barrera A. Key facts about U. S. immigration policies and Biden's proposed changes. *Pew Research Center*. 2022. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/01/11/key-facts-about-u-s-immigration-policies-and-bidens-proposed-changes/>
4. Zurcher A. President Joe Biden's 'big problem' at the US border. *BBC News*. 2021. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-56446814>
5. Debusmann B. How Joe Biden and Donald Trump's border policies compare. *BBC News*. 2024. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-65574725>
6. Barros A. Biden, Trump blame each other over immigration issues. *Voice of America*. 2024. URL: <https://www.voanews.com/a/biden-trump-blame-each-other-over-immigration-issues/7676677.html>
7. Hogan M. Trump vs. Harris on immigration: Future policy proposals. *PIIE*. 2024. URL: <https://www.piie.com/blogs/realtime-economics/2024/trump-vs-harris-immigration-future-policy-proposals>
8. Biden's new immigration plan: How will it work? *Al Jazeera*. 2024. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2024/6/19/bidens-new-immigration-plan-how-will-it-work>
9. Hogan M. Trump vs. Harris on immigration: Future policy proposals. *PIIE*. 2024. URL: <https://www.piie.com/blogs/realtime-economics/2024/trump-vs-harris-immigration-future-policy-proposals>
10. Trump and Harris Clash Over Immigration During First Debate. *Boundless*. 2024. URL: <https://www.boundless.com/blog/trump-and-harris-clash-on-immigration-during-first-debate/>

ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ Е-ВРЯДУВАННЯ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

К. А. Кондратьєва, Н. В. Прямухіна

Анотація. Стаття присвячена аналізу нормативно-правової бази України, що регулює різні аспекти е-врядування в умовах воєнного стану. Автором розглянуто сильні та слабкі сторони законодавства, підкреслено значення е-врядування для забезпечення національної безпеки в воєнний період. Презентовані висновки доводять важливість адаптації електронних технологій до потреб оборони та захисту громадян, а також активного впровадження інноваційних заходів для забезпечення ефективного функціонування системи управління.

Ключові слова: е-врядування, правове регулювання, національна безпека, воєнний стан.

Вступ. Сьогодні війна є сумною реальністю для України. Втрата контролю над частиною територій, значні людські втрати, руйнування інфраструктури, порушення комунікацій, масштабна міграція населення як загрози національній безпеці ставлять перед державою необхідність вирішення складних управлінських завдань та забезпечення потреб громадян. У цьому контексті електронне врядування стає ключовим інструментом, спрямованим на покращення ефективності управління, забезпечення національної безпеки та відновлення країни. Новаторське використання технологій, врахування потреб громадян та оперативна реакція на виклики є важливими елементами стратегії в умовах воєнного стану. Водночас постає необхідність попередження ризиків витоку конфіденційної інформації, злову сайтів та кібератак. Виникає нова політична і правова реальність, яка потребує законодавчого врегулювання надання електронних послуг, зберігання інформації, захисту електронного управління тощо, що свідчить про актуальність і доцільність цієї наукової розвідки.

Дослідження становлення і розвитку електронного врядування в Україні здійснювали дослідження чимало науковців, серед яких варто виділити М. Болдуєва, О. Болдуєву, С. Ісікова [1], К. Кислюка [2], Є. Котуха [3], З. Павлишина [4] та ін. Дослідженню правового аспекту е-врядування і е-демократії присвячені роботи М. Белекової [5; 6], Є. Каліщенко [7], Л. Матвейчук [8] тощо. Однак наукових розвідок, присвячених електронному врядуванню в умовах воєнного стану, доволі мало, що обумовлює необхідність вивчення цього питання.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей нормативно-правового складника електронного врядування в умовах воєнного стану крізь призму національної безпеки України.

Основна частина. У зв'язку з прямою воєнною агресією РФ 24 лютого 2022 року Президентом України введений в дію Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Країна опинилася в новому правовому полі, яке відкрило низку можливостей для військово-силових структур та створило умови для обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [9].

Відповідно до указу Президента № 64/2022, Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову № 263 від 12 березня 2022 року «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» [10]. Постановою визначені конкретні заходи, спрямовані на забезпечення безпеки та ефективності управління інформаційними ресурсами й електронними системами в час війни:

1) хмарні та зовнішні ресурси. Постанова передбачає можливість розміщення державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів на хмарних ресурсах або в центрах обробки даних, розташованих за межами України. Варто зазначити, що це сприяє забезпеченню інформаційної доступності та захисту даних у воєнний період;

2) резервне зберігання та захист даних. Для забезпечення цілісності й конфіденційності державних інформаційних ресурсів введені заходи стосуються створення резервних копій, зберігання їх у зашифрованому вигляді за межами країни, а також в ізольованих сегментах центрів обробки даних;

3) зупинення та обмеження роботи систем. Задля забезпечення контролю та захисту критичних інформаційних ресурсів у період воєнного стану доцільною стала можливість зупинення та обмеження роботи інформаційних систем, електронних реєстрів та комунікаційних систем.

Так, внаслідок запровадження воєнного стану було введено обмеження доступу до Державної казначейської служби. Урядовою постановою від 24 березня 2022 року № 364 [11], яка стала чинною з 27 березня, внесено зміни до регулювань державної реєстрації та функціонування реєстрів у воєнний період. Згідно з цими змінами, інформація з реєстрів може надаватися через державних реєстраторів, нотаріусів та адміністраторів центрів надання адміністративних послуг, розташованих у межах адміністративно-територіальних одиниць, не включених до переліку обмежених зон.

Варто зазначити, що обмеження доступу до реєстрів фактично унеможливило багато операцій на ринку нерухомості. Проте невдовзі влада розпочала послаблювати обмеження. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів від 19 квітня 2022 року № 480 [12] внесено зміни до нормативно-правових актів, що стосуються доступу до реєстрів та нотаріальних і реєстраційних дій, що поступово розблокувало повноцінне функціонування державних реєстрів. Зокрема, відновився доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно і встановилися нові правила доступу та вчинення реєстраційних дій.

З початку війни було припинено доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень (ЄДРСР). Заходи були спрямовані для забезпечення безпеки реєстру від потенційних кібератак і захисту інформації про суддів та судові рішення від знищення або можливого використання окупантами. Сьогодні реєстр значно посилено у сфері кіберзахисту і він перебуває під інтенсивним моніторингом щодо стану кіберзагроз, доступ до нього відновлено для всіх користувачів з 20 червня 2022 року. Однак Державна судова адміністрація України може обмежувати доступ до реєстру у випадку виявлення загроз кібербезпеці;

4) заборона використання хмарних ресурсів та/або центрів обробки даних, розташованих на тимчасово окупованій території, або тих, що належать державі-агресору, свідчить про спрямованість на захист національних інтересів та забезпечення безпеки інформаційного простору;

5) інтернаціональна координація та звітність. Постанова передбачає необхідність повідомлення адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації і Міністерства цифрової трансформації про використання зовнішніх ресурсів. Це вказує на важливість міжнародної координації та взаємодії у сфері кібербезпеки в умовах воєнного стану.

Узгодженість цих заходів з принципами електронного врядування сприятиме не лише забезпеченню безпеки та захисту даних, але й оптимізації управління державними інформаційними ресурсами у надзвичайних ситуаціях.

Протягом 2022–2023 року було внесено зміни до низки законів, спрямованих на гарантування безпеки електронних систем та сприяння розвитку електронного врядування в час війни. Серед основних варто виокремити:

– Закон України «Про хмарні послуги» № 2075-IX від 17 лютого 2022 р. [13] спрямований на розвиток платформ інформаційно-комунікаційних технологій, що базуються на хмарних обчисленнях. Визначає правові відносини під час використання технології хмарних обчислень та надання хмарних послуг.

– Закон України «Про забезпечення функціонування ІКТ та публічних реєстрів» № 2130-IX від 15 березня 2022 р. [14] спрямований на підвищення кіберзахисту державних інформаційних ресурсів і об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Забезпечує можливість створення резервних копій інформаційних ресурсів за межами країни.

– Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про електронні комунікації” щодо підвищення ефективності організації роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг в умовах воєнного стану» № 2240-IX від 3 травня 2022 р. [15] спрямований на забезпечення сталого функціонування електронних комунікаційних мереж держави в умовах воєнного стану.

– Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо покращення управління у сфері електронних комунікацій» № 2529-IX від 16 серпня 2022 р. [16] регулює видачу ліцензій та дозволів на користування ресурсом нумерації, що є важливим для забезпечення порядку та контролю у сфері електронних комунікацій.

– Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення умов для відновлення та розвитку електронних комунікаційних мереж» №2530-IX від 16 серпня 2022 р. [17]. Основна мета цього закону – створення умов для розвитку та відновлення зв'язку в Україні під час дії воєнного стану та у післявоєнний період.

– Закон України «Щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації» № 2801-IX від 1 грудня 2022 р. [18] спрямований на прискорену інтеграцію України до Єдиного цифрового ринку ЄС. Забезпечує взаємне визнання кваліфікованих електронних підписів та печаток, що спрощує електронну взаємодію між Україною та ЄС.

До того ж Верховною Радою було прийнято Постанову «Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 2022–2024 роки» № 2360-IX від 8 липня 2022 р. [19], яка визначає напрями діяльності для цифрового розвитку, електронного урядування, інформаційного суспільства, цифрових інновацій та технологій. Програма націлена на підтримку розвитку та впровадження цифрових інновацій і технологій для підняття конкурентоспроможності України.

Окремо варто зупинитися на Законі «Про національну програму інформатизації» від 1 грудня 2022 р. [20]. Цей нормативний акт забезпечує необхідні умови для впровадження проєктів інформатизації та цифрової трансформації в різних сферах суспільного життя, акцентує на важливості забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту держави в умовах зростаючих кіберзагроз, сприяє інтеграції України у світовий інформаційний простір, роблячи країну більш конкурентоспроможною та відкритою для співпраці.

Зазначені правові акти спрямовані на створення новітнього та конкурентоспроможного інформаційного середовища в Україні і впровадження заходів для забезпечення ефективного управління в сучасних умовах.

Серед позитивних змін у сфері цифровізації державних сервісів варто виділити послуги, які надаються через портали «Дія» та «Е-допомога». Зараз приватні особи можуть:

- отримати статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО) шляхом подання заяви на порталі «Дія» та здійснити відповідне оформлення виплат;
- повідомити про шкоду майнові внаслідок збройної агресії Російської Федерації;
- отримати в застосунку «Дія» у цифровій формі документи, що посвідчують особу, навіть якщо вони не є біометричними. Це стосується правовстановлюючих документів на транспортні засоби, страхових полісів та COVID-сертифікатів;
- використовувати е-паспорт та е-паспорт для виїзду за кордон, розташовані в додатку «Дія», для ідентифікації на території України [6].

Урядом було прийнято рішення про продовження дії паперового паспорта, термін дії якого вже завершився або до якого не вклеєно фото. Зокрема, у Постанові № 170 Кабінету Міністрів України зазначається, що у разі закінчення строку дії закордонного паспорта його термін може бути продовжено до 5 років під час внесення необхідної інформації органами державної міграційної служби безоплатно в день звернення. До того ж передбачено внесення до закордонного паспорта для виїзду за кордон фото та загальної інформації про дитину [21]. Пізніше в Постанову було внесено зміни, які передбачали внесення міграційною службою відповідних дій тільки у випадку відсутності технічної можливості оформлення, обміну та видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон засобами Єдиного державного демографічного реєстру. У «Дії» також можна отримати інформацію, яка зазвичай міститься у паперовому свідоцтві про народження дитини.

Водночас окремі дослідники, користувачі порталу «Дія» та ЗМІ виділяють окремі прогалини в законодавстві та технічному складнику:

- особи зі статусом ВПО, які змінили місце проживання через збройну агресію росії, стикаються з труднощами в отриманні допомоги, порівняно з тими, хто не має такого статусу. Проблема виникає не лише для осіб із постійним місцем реєстрації на окупованих територіях, але й для тих, хто отримав статус ВПО після 2014 року та зареєструвався в інших областях. Згідно з законодавством, вони втрачають статус ВПО, але інформація про це не відображена в офіційних базах даних. Особам треба самостійно звертатися за анулюванням статусу, але це часто

важко здійснити у зручний для них спосіб. В результаті – отримання допомоги затримується, а проблема поширюється не лише на осіб із окремих регіонів, а й на тих, хто втратив статус ВПО, але не здійснив необхідних дій через впевненість в автоматичному анулюванні статусу під час реєстрації на підконтрольних територіях;

– затримки в обробці поданих заяв на статус ВПО, що пов'язано з великою кількістю звернень, технічними проблемами застосунку «Дія», низьким рівнем цифрової грамотності на місцях, де обробляють електронні заяви. Уряд прагне виправити ці недоліки, зокрема шляхом введення автоматичного призначення статусу ВПО та виплат без залучення соцпрацівників. Такі кроки вказують на усвідомлення державою важливості вирішення цієї проблеми;

– проблеми оскарження ненадання або отримання статусу ВПО лише в застосунку «Дія» без відображення у відповідних реєстрах Міністерства соціальної політики. Так, у випадку подання особою заяви на набуття статусу ВПО через застосунок «Дія» і отримання відмови відсутня можливість оскарження відмови, оскільки вона не фіксується в електронних реєстрах. Ця проблема не врегульована на нормативно-правовому рівні [5; 6].

Загалом можемо констатувати, що портал «Дія» є цінним інструментом електронного врядування в умовах війни. Водночас потребує вирішення низка технічних проблем, що зумовлюють затримку в роботі системи, створюючи труднощі для користувачів. Задля поліпшення функціоналу «Дії» та забезпечення ефективності державних послуг в умовах віртуалізації перед урядом стоять завдання щодо сприяння розвитку цифрової грамотності як серед держслужбовців, так і серед населення та вирішення наявних правових недоліків з електронного оскарження рішень у застосунку.

Висновки. Сьогодні е-врядування залишається ключовим інструментом з підтримки ефективної роботи владних структур та забезпечення оперативної реакції на виклики, незважаючи на виниклі обмеження в умовах війни. Огляд нормативно-правової бази, що регулює різні аспекти е-врядування України в умовах воєнного стану, засвідчив стратегічний підхід України до створення ефективного та безпечного електронного врядування. З часу запровадження воєнного стану прийнято низку нормативних актів, які створюють правову базу для впровадження сучасних технологій, забезпечуючи стабільність і захист державних інформаційних ресурсів. Водночас існує потреба в адаптації законодавства до непередбачуваних ситуацій. Удосконалення технічного та організаційного складників електронного врядування є критичним завданням для забезпечення ефективної взаємодії в умовах воєнного стану та забезпечення національної безпеки.

Abstract. The article is dedicated to analyzing the regulatory framework of Ukraine governing various aspects of e-governance in times of martial law. The author examines the strengths and weaknesses of legislation, emphasizing the importance of e-governance for ensuring national security during wartime. The presented conclusions underscore the significance of adapting electronic technologies to defense needs and citizen protection, as well as the active implementation of innovative measures to ensure the effective functioning of the management system.

Keywords: e-governance, legal regulation, national security, martial law.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Болдуєв М. В., Болдуєва О. В., Ісіков С. М. Стан та перспективи розвитку електронного врядування в публічному управлінні України. *Економічний вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2020. № 3. С. 118–125.
2. Кислюк К. В. Розвиток електронного врядування в Україні як фактор соціокультурної динаміки. *Культура України. Серія: Культурологія*. 2018. Вип. 60. С. 228–237.
3. Котух Є. В. Електронне врядування як нова парадигма публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 3. С. 122–127.
4. Павлишин З. Я. Електронне врядування як інструмент модернізації державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 119–124.
5. Белікова М. І. Цифровізація публічного адміністрування в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Державне управління*. 2022. № 8(10). С. 381–393.
6. Белікова М. І. Вплив воєнного стану на розвиток електронного врядування в Україні. *Наукові перспективи. Серія: Право*. 2022. № 8(26). С. 243–251.
7. Каліщенко Є. Правове забезпечення розвитку електронного врядування в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 140–146.

8. Матвейчук Л. О. Електронне урядування: правовий аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 9. С. 85–88.
9. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» № 263 від 12 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 209» № 364 від 24 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-2022-%D0%BF#Text>
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» № 480 від 24 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#Text>
13. Закон України «Про хмарні послуги» № 2075-IX від 17 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>
14. Закон України «Про забезпечення функціонування ІКТ та публічних реєстрів» № 2130-IX від 15 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2130-20#Text>
15. Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про електронні комунікації” щодо підвищення ефективності організації роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг в умовах воєнного стану» № 2240-IX від 3 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-20#Text>
16. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо покращення управління у сфері електронних комунікацій» № 2529-IX від 16 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2529-20#Text>
17. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення умов для відновлення та розвитку електронних комунікаційних мереж» № 2530-IX від 16 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2530-20#Text>
18. Закон України «Щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації» № 2801-IX від 1 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-20#Text>
19. Постанова Верховної Ради України «Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 2022–2024 роки» № 2360-IX від 8 липня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2360-IX#Text>
20. Закон України «Про національну програму інформатизації» № 2807-IX від 1 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>
21. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання внесення інформації до паспорта громадянина України для виїзду за кордон» № 170 від 28 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-2022-%D0%BF#Text>

УДК: 327.019.57

ПІВНІЧНА КОРЕЯ, ПАРАГВАЙ ТА АНТИУКРАЇНЬСКА ПРОПАГАНДА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОТИСТОЯННІ

Ю. Д. Паламарчук, І. В. Мацицина

Анотація. Розглядаючи українські та російські засоби інформації, стаття має на меті: по-перше, розглянути та проаналізувати парадигми «Україна – Північна Корея», «Україна – Парагвай»; по-друге, розглянути вплив агентури кремля на поширення цієї парадигми через твіттер-ботів та блогерів; по-третє, розглянути та проаналізувати вплив цієї парадигми на інфопростір в Україні та за кордоном.

Ключові слова: Україна, Північна Корея, пропаганда, Парагвай, війна, Твіттер.

Російська війна проти України розпочалася ще у далекому 2014 році, принісши на землю нашої країни окупацію, руйнування, смерті. Пропаганда путінського режиму безпосередньо має вплив на український інформаційний простір від встановлення української державності у 1991 році. Пропагандистська машина РФ змінюється залежно від міжнародної ситуації щодо українського питання. Тому у цій статті будуть розглянуті свіжі кейси новітньої російської пропаганди – створення та поширення парадигм «Україна – Північна Корея» та «Україна – Парагвай», тобто відповідно до цієї інформаційної кампанії Україну чекає в майбутньому або «Північнокорейський» або «Парагвайський» сценарії. Ці кейси антиукраїнської пропаганди і всере-

дині держави, і ззовні на міжнародно-політичній арені потрібно поділити на **проросійську пропаганду**, яка здійснюється московськими та українськими твітер-ботами, які працюють на посилення розбрату та зради серед українського споживача контенту; та **міжнародну пропаганду**, яка спрямована на формування антиукраїнської думки щодо безвиході та непотрібності продовжувати підтримку України в війні.

Отже, до **першого типу пропаганди (проросійської)** належить більшість російсько- та україномовних акаунтів та ботів і блогерів-мільйонників у соцмережі Твіттер, які або були відносно нещодавно створені (як подано у нас на рис. 1, акаунт був створений у 2024 році), або в назві свого каналу мають у використанні значків (емодзі) двох прапорів країн – Північної Кореї та Парагваю [1].

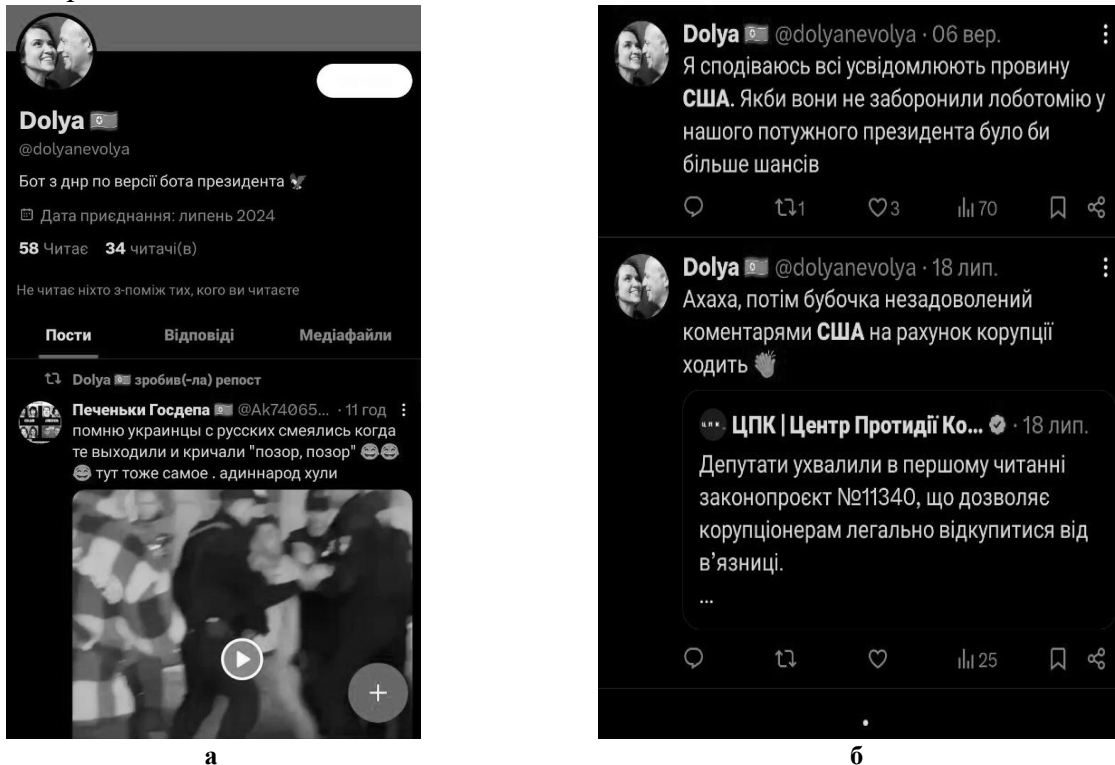

Рис. 1: а – твіттер-акаунт Dolya; б – публікації твіттер-каналу Dolya [1]

Чому виникли та поширилися такі акаунти? На це запитання можна відповісти з погляду московських провалів на українському фронті, що мотивує їх пропагандистську машину працювати на **дискредитацію української армії та населення**. Водночас основною мотивацією стають численні відео та пости щодо можливих неправових дій територіальних центрів комплектування (ТЦК), і ця тема набула популярності серед населення через низку причин. По-перше, оскільки фаза повномасштабного вторгнення уже триває майже 3 роки, російській пропагандистській машині набагато легше впливати на думки громадян України. По-друге, через продовження воєнного стану в державі створюється ситуація закритого кордону та проведення мобілізаційних заходів, що викликає обурення населення.

Тому зрозуміти логіку використання новітньої пропагандистської парадигми «Україна – Північна Корея» чи «Україна – Парагвай» можна через призму питання проведення мобілізаційних заходів на території України. Тому у 2023 році московськими журналістами було зроблено та проведено пропагандистську кампанію про 100-відсоткову можливість для українського майбутнього завершити фазу повномасштабного вторгнення через корейський чи парагвайські сценарії. У газеті «Взгляд», було видано матеріал, який пояснює проблеми «неефективної мобілізації в Україні» через призму кейсу війни в Парагваї, використовуючи вже аксіомний вислів путінської пропаганди – «до останнього українця» [2].

Відповідно до цього матеріалу, київський режим президента Зеленського схожий за своєю природою до режиму президента Франциско Лопеса в Парагваї. Аналізуючи цей матеріал, можна спостерігати використання кейсу культу особистості Лопеса у XIX ст. у порівнянні з президен-

том Зеленським та його «рейтинговою проблемою» в Україні. Автор статті у газеті «Взгляд» зазначає: «Очевидно, що Зеленський діє так само, як і парагвайський фюрер. Вони женуть на забій свій народ, прикриваючись націоналістичними гаслами... Спочатку нинішнє маріонеткове керівництво України відправляє на фронт чоловіків призовного віку, розширивши його з 17 до 65 років, потім мобілізує підлітків, створивши якийсь “зеляюгенд”, а потім бадьорим кроком на фронт замарширують жіночі батальйони смерті...» [2]. Як видно з цієї частини тексту, так званий парагвайський сценарій, який нібито загрожує Україні Зеленського, є нічим іншим, як типовою антиукраїнською пропагандою з використанням аналогій «Україна – фашизм». Проаналізувавши цю статтю, можна зрозуміти головну причину, чому антиукраїнська кампанія стала такою популярною серед українського населення, а саме через підняття болючої теми загибелі українських захисників на війні, яка продовжується.

У соцмережі Твіттер на прикладі новоствореного у липні 2024 року акаунту Dolya, окрім перепосту новин про «свавілля ТЦК», «бусифікацію» та прирівняння злочинів путінського режиму до подій на відео, що дискредитують Збройні Сили України і територіальні центри комплектування, можна також побачити й використання парадигми «Україна – Корея» [1]. Варто також зазначити, що не лише цей акаунт, а й інші зі схожими назвами та використанням прапорів Парагваю чи Північної Кореї у більшості випадків постять інформацію про нібито величезний вплив США на «маріонеткову владу президента Зеленського», порушуючи болючі та доволі поширені в Україні для обговорення теми: проблеми корупції, мобілізації та війни загалом.

Водночас, окрім твітер-ботів, для поширення «Парагвайського сценарію» використовуються й відомі українські блогери, які будували свій образ як блогера-жартівника, модниці, але а ж ніяк не блогера-політтехнолога. Нас цікавить кейс 2024 року, коли блогерка із Дніпра Владислава Роговенко (учасниця популярного українського ток-шоу «Від пацанки до панянки»), маючи велику аудиторію в соцмережах Інстаграм і ТікТок, поширювала наратив «Україна – Парагвай» і «Зеленський – Лопес» [3]. Маючи аудиторію 30 тис. підписників, Роговенко, яка зараз живе у США, після масованої атаки РФ на Україну 8 липня заявила в інстаграмі, що у війні Росії проти України винна влада двох країн. Зокрема, вона назвала Президента України Володимира Зеленського «клоуном» та закликала його «домовлятися про мир». Також вона почала поширювати тези: «повномасштабна війна між Україною та Росією нагадує події, що сталися у латиноамериканській країні у ХХ столітті – все це нагадує парагвайську війну... Досить безневинних смертей і цього жаху» [3].

а

б

Рис. 2: а – інстаграм-історія Владислави Роговенко; б – інстаграм-історія про Охматит [3]

Як можна побачити, парадигма новітньої московської пропаганди пронизує різні сфери українського інфопростору, що, безумовно, є деструктивним і в майбутньому може призвести до падіння довіри населення до інституту влади, а в найгіршому випадку – до небажання громадян України виступати за збереження державності.

Переходячи до **другого типу пропаганди (міжнародної), потрібно розглянути один із англомовних версій акаунтів**, що використовують вищезгаданий наратив «Україна –Парагвай». Вищезгаданий акаунт був створений раніше у 2020 році, але активним став лише у 2023 році, що співпадає з початком путінської кампанії «Зеленський – Лопес». Загрозливими для української пропаганди на Заході стають акаунти, які, ретранслюючи промосковські наративи щодо «свавілля ТЦК», «кровожерливості режиму Зеленського», **підривають український статус жертви війни в американському та європейському інфопросторах**. У випадку акаунту Thoughtcriminal, який займається доволі унікальною та загрозливою діяльністю для української пропаганди – поширенням наративу «Україна – диктатура». Цю парадигму можна спостерігати у твіттах про свавілля ТЦК, які нібито викрадають людей з вулиць та магазинів, використовуючи суто радянсько-російську термінологію «воєнний комісар» (military commissar). Тобто споживачі цієї інформації у Штатах чи в ЄС можуть потрапити у пастку дезінформації, що «грає на руку» і путінському режиму, і антиукраїнським настроям, які вже довгий час існують у США серед ультраправих і лівих груп.

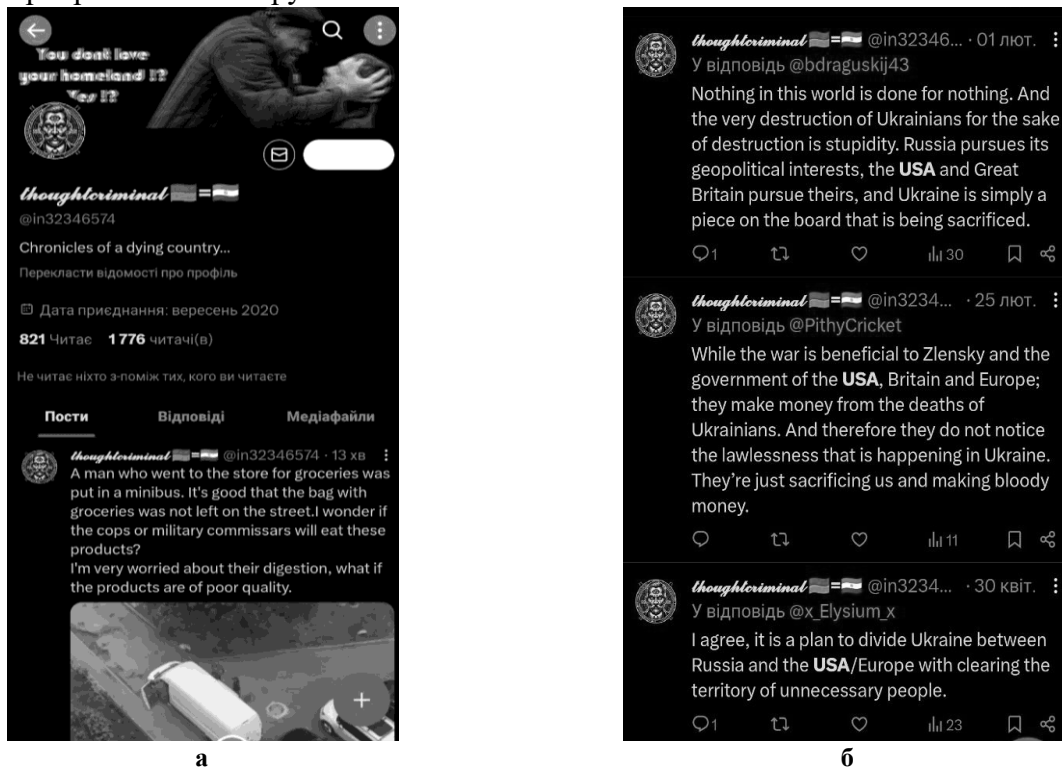

Рис. 3: а – твіттер-акаунт Thoughtcriminal; б – пости автора акаунту [4]

Отже, можна сказати, розроблені московською пропагандою методички «Україна – Корея» та «Україна – Парагвай» активно транслуються як на український, так і на західний інфопростір, що можна спостерігати на розглянутих вище твіттер- та інстаграм-акаунтах. Поширеність вищезгаданих наративів серед суспільства доводить, що українській пропагандистській машині потрібно проводити більш якісну контрпропаганду з використанням тих самих ботів у соцмережах Твіттер чи Інстаграм.

Abstract. Considering the Ukrainian and Russian media, the article aims to: firstly, consider and analyze the «Ukraine – North Korea» and «Ukraine – Paraguay» paradigms; secondly, consider the influence of the Kremlin’s agents on the spread of this paradigm through Twitter bots and bloggers; thirdly, consider and analyze the impact of this paradigm on the information space in Ukraine and abroad.

Keywords: Ukraine, North Korea, propaganda, Paraguay, war.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Твіттер акаунт *Dolya*. URL: <https://x.com/dolyanevolya?t=j1b7fd-8UEe0S6dE-XIgxg&s=09>
2. Миркин С. Украинских мужчин ждет судьба парагвайских, *Взгляд*. 12.09.2023. URL: <https://vz.ru/opinions/2023/9/12/1229530.html>
3. Подать А. Парагвайский сценарий: известную блогерку высмеяли и раскритиковали за ее пророчество массовой гибели мужчин в Украине. *Informator.ua*. 12.07.2024. URL: <https://informator.ua/ru/paragvayskiy-scenariy-izvestnuyu-blogerku-vysmeyali-i-raskritikovali-za-ee-prorochestvo-massovoy-gibeli-muzhchin-v-ukraine>
4. Твіттер-акаунт *Thoughtcriminal*. URL: <https://x.com/in32346574?t=Tqgq-pmcfawdIK5FECKDoQ&s=09>

УДК 328.185:351/354.08](477):061.1ЄС

ПРОБЛЕМАТИКА КОРУПЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

А. А. Приліпко, О. П. Іваницька

Анотація. У дослідженні пропонується аналіз ступеня вивченості проблематики корупції у вітчизняній та зарубіжній літературі, провідних наукових підходів до її дефініції, політичної концептуалізації проблематики протидії корупції у публічній службі. Методологічною основою роботи є логіко-правовий метод, принцип історизму, методи: узагальнення, порівняльний, аналізу та синтезу. Принцип історизму допомагає з'ясувати витoki корупційних діянь та роль держави у її протидії. Порівняльний аналіз політико-правових механізмів слугує виявленню недоліків у чинних законах та регуляторних актах щодо боротьби з корупцією. Дослідження в цій царині розширює теоретичні знання про корупцію та її протидію, створюючи нові концепції і моделі для подальших наукових антикорупційних розробок у сфері публічної адміністрації і права.

Ключові слова: Україна, корупція, Європейський Союз, публічна служба, протидія.

Вступ. Корупція та її безпосередні прояви – це прямі виклики та безпосередні перешкоди на шляху демократичного реформування як місцевого самоврядування, так і державного управління в Україні. Наразі ми реально спостерігаємо недосконалість у демократичній системі публічного управління, яка наявна в умовах взаємозалежності економіки та політики, що призводить до зрощення бізнесу і влади. Таке поєднання інтересів створює передумови проявів у державі корупції. Водночас вітчизняні політики, науковці та представники міжнародних організацій доводять, що у нашій державі спостерігається небезпечна тенденція до зростання масштабів корупції. З огляду на це Україна у світовій спільноті все ще сприймається як корумпована держава, яка не може забезпечити нормальну роботу відповідних інституцій – це стосується переважно публічного адміністрування та правосуддя.

Актуальність питання протидії корупції в Україні значно зросла у контексті взаємодії з Європейським Союзом та майбутнього вступу до цієї організації. Вирішення проблематики корупції на різних рівнях державного управління – одна з ключових умов для набуття повноправного членства в Європейському Союзі. ЄС наголошує на значущості ефективної боротьби з корупцією як на національному, так і на місцевому рівнях, що є важливим складником забезпечення прозорості, підзвітності та верховенства права в країні.

Метою нашої розвідки є вивчення сучасних наукових політико-правових підходів до корупції, її трактування у зарубіжній і вітчизняній науковій літературі та з'ясування політичної концептуалізації антикорупції.

Вітчизняна політологічна наука має серйозний доробок із теоретико-методологічних засад явища корупції, причин її існування, політико-правових механізмів її протидії, аналізу й досвіду боротьби з корупцією в Європейському Союзі та інших країнах. У сучасному науковому дискурсі України з питань публічного управління та адміністрування проблематика корупції досліджується насамперед шляхом аналізу нормативно-правових механізмів функціонування державних органів. Серед науковців, які активно вивчають цю тему, можна зазначити В. Мартиненка, В. Авер'янова, С. Дубенка, В. Бакуменка, М. Мельника, О. Прохоренка, Т. Мотренка, В. Олуйка, Н. Нижник, О. Катюкова, В. Солових, О. Чебана та інших.

Основна частина. Протягом останніх кількох десятиліть корупція стала об'єктом інтенсивного теоретичного та емпіричного дослідження, що спричинило появу безлічі різноманітних і

альтернативних підходів до її тлумачення, класифікації та методів її попередження. Ці дослідження дали поштовх до розробки численних концептуальних меж, які включають різні аспекти і прояви корупційних практик. Унаслідок цього спостерігається широке, хоча й часто неточне використання терміна «корупція» у політичному та суспільному дискурсі. Зазначається, що під поняттям «корупція» часто мають на увазі не тільки конкретні дії, як-от хабарництво або крадіжка державних коштів, але й цілий спектр сумнівних економічних і політичних практик, які включають зловживання владою для особистого збагачення політиками і чиновниками. Це призводить до того, що термін «корупція» часто охоплює широкий діапазон поведінкових актів і явищ, що ускладнює його чітке визначення та ефективне застосування в дослідженнях і політичних стратегіях.

Форми корупції надзвичайно різноманітні, охоплюючи широкий спектр учасників, ініціаторів, механізмів та ступенів поширеності. Причини корупції складні та багатогранні: вони можуть бути пов'язані з індивідуальною етикою, громадянською культурою, історичними традиціями, економічною системою, інституційною структурою та політичною системою. Наприклад, індивідуальна етика може бути підірвана соціальними нормами, які толерують або навіть заохочують корупційні практики, тоді як слабкі інститути можуть не мати достатніх механізмів контролю та відповідальності [1, с. 203].

Корупція в економічній системі часто пов'язана з непрозорими процедурами, недостатньою конкуренцією та можливістю зловживання владою для особистої вигоди. Політична корупція може включати підкуп виборців, маніпуляції з виборчими процесами та використання державних ресурсів для зміцнення влади певних осіб або груп. Соціальні та культурні фактори також відіграють роль, впливаючи на те, як корупція сприймається і толерується в суспільстві.

Тому корупція є багатогранним явищем, яке вимагає комплексного підходу до її розуміння та боротьби з нею. Концептуальні підходи до вивчення корупції мають враховувати всі ці різноманітні аспекти та конотації, що вимагає розробки аналітичних інструментів для більш детального визначення та аналізу корупції. Це дасть змогу не лише краще розуміти природу та механізми корупційних процесів, але й розробляти ефективніші стратегії та заходи для їх подолання [2, с. 100].

О. А. Котуков у співпраці із В. П. Солових розкрили відповідні аспекти корупції, зокрема її негативний вплив на державні витрати, соціальне забезпечення, збір податків, бюджетний дефіцит, гендерну рівність, незахищену зайнятість, вимір та освоєння коштів (вливання) із ЄС [3, с. 93]. Водночас вони зазначають, що соціально-економічні і пандемічні кризи піддали великому сумніву адекватність діючих наразі механізмів контролю та фіксації безпрецедентного обсягу фінансів у фокусі плану відновлення Європейського Союзу [4, с. 11]. До того ж В. П. Солових та О. А. Котуков встановили політичні та законодавчі межі і безпосередні інструменти ЄС, які оцінюють зусилля протидії та спротиву корупції. Водночас вченими було встановлено, що сьогодні у Європейському Союзі зони, що є вільними від корупції, відсутні. Це пов'язано, на їхню думку, саме з тим, що усі країни-члени різною мірою торкнулися проблеми корупції. Ці ж науковці наголошують на тому, що корупція є широкою соціально-економічною проблемою, що безпосередньо охоплює ряд питань (ідеться про клієнтелізм, конфлікт інтересів, торгівлю та різні форми фаворитизму) [5, с. 77].

Інший вітчизняний дослідник О. Чебан пропонує власне цікаве бачення корупції [6, с. 52]. Явище корупції він вивчає на базі підходу ґносеологічної інтерпретації і стверджує про її міждисциплінарний характер, що дає можливість усвідомити сутність проблеми корупції та сформулювати теоретико-методологічне підґрунтя щодо її формулювання загалом і в окремих конкретних випадках. Також у своїх дослідженнях О. Чебан детально розглядав принципал-агентську теорію, теорію колективних дій, теорію легітимності, інституціональну теорію та теорію гри [4, с. 53]. О. Чебаном детально проаналізовано окремі випадки корупції, зокрема корупцію видобувну (extractive) та корупцію перерозподільну (redistributive). Досліджуючи неопатримоніальні системи, науковець виділяє фаворитизм і клієнтелізм, які є проявом корупції у згаданих системах [6, с. 54].

На механізмах запобігання та протидії корупції в органах публічної влади України акцентує С. В. Якимова, розглядаючи державно-політичні, державно-правові, соціально-економічні, су-

спільно-громадянські та соціокультурні аспекти [7, с. 362]. Натомість І. В. Супрунова виділяє політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські та соціально-психологічні чинники розвитку корупції [8, с. 85]. К. В. Ростовська розробила концептуальні засади моделі та стратегії системної протидії корупції і детінізації економіки в контексті збалансованого соціально-економічного розвитку [9, с. 78]. С. А. Подоляка аналізує методи вимірювання та оцінки корупції з позиції міжнародних організацій, що здійснюють моніторинг корупції, та описує відповідні індикатори [10, с. 48]. Н. О. Максименцева характеризує низку індикаторів корупції, що можуть використовуватися для оцінки її рівня [11, с. 10].

На противагу зазначеним підходам, Д. Михайленко вважає вимірювання корупції завданням майже неможливим через її абстрактний та багатогранний характер. Він пропонує емпіричний та статистичний підхід для дослідження корупції, на основі якого будуються моделі корупційних процесів [12, с. 205].

У міжнародному науковому дискурсі заслуговує на окрему увагу науковий доробок Л. Р. Коллао, який детально аналізує методики вимірювання корупції в країнах Америки та Західної Європи, стверджуючи, що фактичний рівень корупції не можна визначити безпосередньо, оскільки його оцінка здійснюється через сприйняття респондентів, які представляють певні соціальні групи. Такий підхід може бути підданий критиці за можливу необ'єктивність даних через упередженість респондентів [13, р. 339]. Важливо, на нашу думку, об'єднувати респондентів у групи за певними характеристиками та враховувати ці особливості під час формулювання висновків.

За висновками іншого зарубіжного науковця В. Асафайла, рівень корумпованості фахівців публічної служби тісно переплетений із контекстом і процедурними механізмами її здійснення, а також із суспільним консенсусом щодо відносин, державно-владного характеру, що, наразі є домінуючими. На його думку, корупція є надзвичайно негативним явищем, яке можна охарактеризувати як певну «патологію політики», що руйнує всю політичну систему суспільства, включно з політичними інститутами, державними високопосадовцями і місцевими чиновниками. Розповсюдження цієї патології сприяє формуванню клептократичного політичного режиму, що базується переважно на корупційних відносинах [14, с. 92].

Із вищевикладеними підходами до корупції та політико-правових заходів щодо її запобігання перегукуються думки низки інших зарубіжних науковців: В. Станкевича [15, с. 27–53], К. Гладкі [16, р. 4001–4012], Й. Філека [17, с. 157–171] та інших.

Висновки. Отже, аналіз, здійснений нами у статті, дає змогу стверджувати, що у науковій зарубіжній та вітчизняній літературі існує значна кількість різноманітних політико-правових підходів і визначень корупції, що вказує на складність і багатогранність цього феномену. Різні організації та науковці пропонують свої трактування корупції, враховуючи особливості та контексти, в яких вона проявляється. Це свідчить про те, що корупція є комплексним і багатоаспектним явищем, яке потребує всебічного вивчення й розуміння для ефективної протидії та запобігання їй.

Abstract. The study offers an analysis of the degree of study of the problem of corruption in domestic and foreign literature, leading scientific approaches to its definition, political conceptualization of the problem of combating corruption in the public service. The methodological basis of the work is the logical-legal method, the principle of historicism, methods: generalization, comparative, analysis and synthesis. The principle of historicism helps to clarify the origins of corrupt acts and the role of the state in countering them. A comparative analysis of political and legal mechanisms serves to identify shortcomings in existing laws and regulatory acts regarding the fight against corruption. Research in this field expands theoretical knowledge about corruption and its counteraction, creating new concepts and models for further scientific anti-corruption developments in the field of public administration and law.

Keywords: Ukraine, corruption, European Union, public service, opposition.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Михайленко Д. Функціонування корупційних мереж як перешкода формуванню політичної волі протидіяти корупції. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 205–209.
2. Настюк В. Я. Протидія корупції як один із засобів забезпечення ефективної антитерористичної діяльності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 99–108.

3. Котуков О. А., Солових В. П. Визначення та вимір корупції в державах Європейського Союзу та використання напрямів оцінки корупційних дій в Україні. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. праць. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2023. Вип. 1(76). С. 93–106.
4. Котуков О. А., Солових В. П. Теоретичні аспекти формування антикорупційної політики в ракурсі державного управління (за досвідом країн, що розвиваються). *Державне будівництво*: зб. наук праць. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2022. № 2(32). С. 77–91. URL: <https://periodicals.karazin.ua/db/article/view/22470/20700>
5. Котуков О. А., Солових В. П. Цільовий підхід до формування антикорупційної реформи на прикладі країн, що розвиваються. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 9. С. 67–82.
6. Чебан О. Теоретичні підходи до визначення корупції в публічному управлінні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2021. Вип. 2. С. 52–57.
7. Якимова С. В. Протидія та запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, як злочину, що містить ознаки корупції (з огляду на міжнародні рекомендації). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 3. С. 362–369.
8. Супрунова І. В. Протидія корупції в публічних закупівлях під час воєнного стану. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 24. С. 85–89.
9. Ростовська К. В. Протидія корупції як специфічний вид діяльності у сфері державного управління. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. № 1151, вип. 19. С. 78–80.
10. Подоляка С. А. Протидія корупції в органах прокуратури як об'єкт адміністративно-правового наукового дослідження. *Наше право*. 2017. № 1. С. 48–53.
11. Максименцева Н. О. Протидія політичній корупції щодо фінансування політичних партій: перспективи імплементації законодавства ЄС. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. Вип. 5. С. 10–16.
12. Михайленко Д. Функціонування корупційних мереж як перешкода формуванню політичної волі протидіяти корупції. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 205–209.
13. Collao L. R. Delimitación del concepto penal de corrupción. *Revista de Derecho de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso*. 2004. № 25. P. 339–359.
14. Асафайло В. Протидія політичній корупції в Україні: інститути та організації. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 19. С. 92–97.
15. Stankiewicz W. Proces integracji Ukrainy z Unią Europejską. *Nowa Polityka Wschodnia*. 2013. № 2(5). S. 27–53.
16. Hladky V. The Manifestation of Corruption in Eastern Europe. *Path of Science*. 2018. Vol. 4, № 1(30). P. 4001–4012.
17. Filek J. Polski trójkąt korupcyjny. *Annales: etyka w życiu gospodarczym*. 2006. Vol. 9, № 1. S. 157–171.

ЛЕКСИЧНІ І ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ УКРАЇНСЬКОЮ ТА НІМЕЦЬКОЮ МОВАМИ

С. М. Блоха, Д. Є. Ігнатенко

Анотація. У статті висвітлюється низка проблем та складнощів, з якими може стикатися перекладач під час перекладу англомовних газетних заголовків українською та німецькою мовами. Визначено роль контексту під час передачі інформації іншими мовами у публіцистичному стилі. Встановлено, що найчастіше під час перекладу виникають складнощі зі способами передачі українською та німецькою мовами фразових дієслів, фразеологізмів, головних членів речення, цитат, пов'язаних з певним культурно-специфічним контекстом.

Ключові слова: переклад, газетний заголовок, новинний текст, алюзивність.

Вступ. Сучасний світ, у якому інформація поширюється надзвичайно швидко, вимагає ефективного перекладу новин та інформації насамперед з англійської мови, оскільки англійська – мова міжнародного спілкування, вона є вихідним джерелом для світових новин, аналітики, досліджень та інновацій. Оперативний переклад новин відомих інформаційних агентств дає змогу певній локальній аудиторії швидше дізнаватися про події у світі. За словами О. Чувардинського, засоби масової інформації є невід'ємною складовою громадського суспільства. Їх часто називають «четвертою владою», що наголошує на їх значущості [7, с. 455]. Тексти масмедіа, до яких належать і газетні статті, є потужним інструментом формування громадської думки. Окрім їх основної функції – інформувати суспільство про важливі події, – вони впливають на суспільну думку та формують певний настрій і поведінку громадськості. Тому точний і якісний переклад таких текстів є важливим для забезпечення об'єктивності інформаційного простору. Одним із ключових складників цього процесу є переклад газетних заголовків. Газетні заголовки відіграють важливу роль для привертання уваги читачів, а їх переклад може впливати на сприйняття тексту та його інтерпретацію. Газетні заголовки, як перший контакт читача з текстом, виконують важливу функцію залучення уваги та стимулювання подальшого читання, а саме сприяють прийняттю рішення: читати далі чи ні? Пропонована розвідка зорієнтована на з'ясування культурних відмінностей у моделюванні англомовних конструкцій газетних заголовків та їх трансформацій під час перекладу українською та німецькою мовами, де ключову роль відіграє класифікація досліджуваних мов: аналітичні англійська і німецька та синтетична українська. Аналітичні конструкції англійської мови часто використовуються в газетних заголовках для створення ефекту інтриги та залучення уваги читача. Англійські газетні заголовки характеризуються використанням складних конструкцій, непрямих запитань, алюзій та інших літературних прийомів. Синтетична українська мова, навпаки, прагне до лаконічності та чіткості викладу. У статті аналізуються заголовки статей, які стосуються тематики «Довкілля», оскільки ця тема є однією з найактуальніших у сьогоденному світі. Зміна клімату, екологічні проблеми, забруднення, глобальне потепління – це питання, які турбують мільйони людей. Важливість цієї рубрики полягає в тому, що вона формує екологічну свідомість населення і впливає на політику в галузі захисту навколишнього середовища.

Актуальність теми дослідження обумовлена чинником збільшення кількості англомовних видань і активним переходом на цифровий газетний формат, що забезпечує більшу кількість читачів, і відповідно – потребою перекладу цих джерел у зв'язку зі зростаючим інтересом до вказаних видань.

Мета дослідження полягає у виявленні системи особливостей англомовних газетних заголовків і потенціалу моделей їх перекладу українською та німецькою мовами з актуалізацією відповідних складнощів і перекладацьких трансформацій. Мета роботи зумовила постановку таких завдань: 1) з'ясувати лінгвокультурні відмінності між англійською, українською та німецькою мовами, що впливають на стратегію і тактики перекладу газетних заголовків; 2) проана-

лізувати моделі перекладу англomовних газетних заголовків українською та німецькою мовами, ідентифікуючи проблеми, що виникають під час перекладу; 3) розробити рекомендації для перекладачів та редакторів щодо успішного перекладу англomовних газетних заголовків українською та німецькою мовами.

Об'єкт дослідження – заголовки англomовних газет і трансформаційні моделі їх перекладу українською і німецькою мовами.

Предмет дослідження – лексичні і граматичні особливості англійських газетних заголовків та способи їх передачі українською і німецькою мовами. *Матеріалом* наукової розвідки виступають 210 заголовків новинних статей з тематики доквілля.

Теоретичні засади дослідження. Газетний заголовок – це короткий текст, що слугує своєрідною візитівкою статті, завданням якої є привернути увагу читача, здивувати, а також анонсувати основний зміст матеріалу. Заголовок виступає першою точкою контакту між текстом і його аудиторією, від нього залежить, чи зацікавиться читач подальшим читанням. Основними функціями газетного заголовка є: привернути увагу (заголовок повинен виділятися та запам'ятовуватися), надати уявлення про тему та зміст статті (коротко й лаконічно передати основну ідею статті), створити інтригу або ефект емоційної напруги (змусити читача поставити питання і шукати відповіді у тексті статті); передати тональність тексту, що може бути нейтральною, офіційною, драматичною чи навіть провокаційною [10, с. 14].

У кожній мові існують своєрідні особливості побудови заголовків, що відображають культурно-історичні та мовні аспекти конкретної лінгвокультури. Якщо звернути увагу на лінгвістичні особливості, то, наприклад, англійські заголовки характеризуються використанням багато-значних слів разом з активними дієсловами, які роблять заголовки більш цікавими та інтригуючими. До того ж в англomовних заголовках новинних текстів дозволено уникати навіть ключових граматичних конструкцій для збереження стислості та лаконічності [6, с. 158].

Українські заголовки зазвичай більш розгорнуті та емоційно забарвлені, що пов'язано з культурними особливостями сприйняття інформації. Вони можуть містити пояснення, емоційну оцінку ситуації, апелювати до почуттів читача.

Німецькі заголовки відзначаються точністю, стислістю та логічною структурою. Німецька мова з її багатокомпонентними словами дає змогу створювати чіткі, інформативні та беземоційні формулювання. Ефективність перекладу заголовків, зрозуміло, залежить від того, наскільки буде збережено інформативність, стилістичну тональність та імпакт оригінальних заголовків, а також своєрідність лінгвокультури цільової аудиторії.

Виклад основного матеріалу. У новинних текстах перекладач часто стикається з численними труднощами, пов'язаними з лексичними та граматичними конструкціями. Тексти масмедіа часто містять спеціалізовану термінологію (сфери політики і права, економіки, медицини, інженерії та ін.), власні імена, географічні назви, ідіоми, фразові дієслова, також використовуються алюзії, ремінісценції та ін. прийоми.

Терміни певних галузей часто вимагають точного перекладу через їх вузьку спеціалізацію. Слова можуть змінювати своє значення відповідно до контексту та мати специфічні значення у різних культурах та мовах. Важливим аспектом перекладу є передача власних імен та географічних назв. Часто під час перекладу повинні враховуватися фонетичні і граматичні (наприклад, сталий порядок слів у реченні в англійській та німецькій мовах) особливості мов. Для успішного перекладу новинного тексту перекладач повинен зрозуміти зміст, визначити комунікативне навантаження тексту і проаналізувати його структуру. До того ж важливо володіти значним обсягом фонових знань і враховувати цільову аудиторію конкретного повідомлення.

Під час перекладу газетних статей часто виникає низка проблем та складнощів. Труднощі з перекладом можуть бути пов'язані з використанням автором різних граматичних і лексичних конструкцій для економії часу та газетного простору.

Аналіз низки проблем і складнощів під час перекладу англійських газетних заголовків, що стосуються тематики доквілля, дав змогу встановити, що найчастіше траплялися проблеми з такими лексико-граматичними елементами: фразові дієслова, фразеологізми, алюзивність, опущення головних членів речення.

Розглянемо конкретні випадки з труднощами під час перекладу.

1. Особливу складність становлять фразові дієслова. Це дієслівні конструкції в англійській мові, що складаються з дієслова і одного або кількох прийменників чи прислівників. Фразові дієслова не мають прямих еквівалентів в українській мові, оскільки вони відрізняються від прямих значень дієслів та мають ідіоматичний характер, напр.:

Red weather warning issued for parts of Europe as Greece put on fire alert (The Independent).

Пожежі та сотні загиблих: Південну Європу та Близький Схід накрила пекельна спека (Зарубіжна преса Уніан).

Цей приклад показує, що перекладач, спираючись на контекст і значення фразового дієслова, знайшов відповідний еквівалент у цільовій мові, який передає таке саме значення. Помітною є модуляція (смысловий розвиток) внаслідок перекладу: якщо в оригінальному заголовку основний акцент зроблений на попередженні про погіршення погодних умов, то в українському варіанті перекладач додав експресивності, драматизму, звертаючи увагу на наслідки пожежі. До того ж, в українському перекладі спостерігається конкретизація: *сотні загиблих* – в англійському варіанті інформації про загиблих не було; а також *Південну Європу та Близький Схід* – в англійському варіанті *parts of Europe as Greece*.

Large patch of the Atlantic Ocean near the equator has been cooling at record speeds – and scientists can't figure out why (Live Science).

Велика ділянка Атлантичного океану поблизу екватора охолоджується рекордними темпами.

У цьому прикладі перекладач взагалі пропустив частину з фразовим дієсловом. Напевно, на думку перекладача, ця частина речення не містить важливого смислового навантаження. У цьому випадку використана трансформація опущення, щоб зробити заголовок більш стислим та формальним. Варто зазначити трансформацію зміни порядку слів. Оригінальний заголовок англійською має порядок, типовий для англословної побудови речень. У перекладі, щоб забезпечити природний для української мови порядок слів, цей порядок було дещо змінено.

2. Наступним елементом виступають фразеологізми. Їх вибір, місце в тексті, порядок уже мають певну закріплену позицію. Тому ні на вибір даних, ні на їх місце в тексті перекладач вплинути не може. А от передача інших засобів вираження цілком залежить від перекладача.

Взагалі проблема перекладу фразеологізмів потребує особливої уваги, адже передача їх дослівно неможлива. Це пояснюється тим, що вони являють собою єдиний образ, єдине семантичне ціле. Буквальний їх переклад не є гарантією правильного перекладу. Зникне образ, емоційний відтінок тексту, що може зменшити інтерес читача до матеріалу.

Як вже зазначалося, перекладач повинен розглядати фразеологізми як одне семантичне ціле. Відповідно першим кроком у процесі перекладу є пошук аналогічного виразу в цільовій мові. Причому потрібно шукати відповідники навіть з тим самим експресивним забарвленням для точної передачі змісту та намірів автора. Якщо точного відповідника немає, перекладач намагається замінити його виразом з подібною семантичною єдністю, напр.:

Europe and US could reach 'peak meat' in 2025 (The Guardian).

Європа почне відмовлятися від м'яса з 2025 року (Зарубіжна преса Уніан).

Значення фрази «peak meat» – момент максимального споживання м'яса перед початком його зменшення. Перекладач вжив дієслово «відмовитися», використавши смысловий розвиток, уже відомий результат дії. В українському перекладі акцент робиться тільки на Європу, тоді як в оригіналі згадуються і Європа, і США. Це приклад конкретизації, коли в перекладі зосереджено увагу на одному регіоні, оскільки в контексті української аудиторії акцент на Європі може бути більш актуальним. Водночас США з перекладу повністю виключено.

Top scientists warn of 'ghastly future of mass extinction' and climate disruption (The Guardian).

Вчені віщують вимирання людства через байдужість до Землі (Зарубіжна преса Уніан).

Значення фрази «ghastly future» – жахливе майбутнє з небажаними катастрофічними змінами. Частина з mass extinction перекладена виразом *вимирання людства*, для іншої частини використана трансформація опущення. До того ж відбувається зміщення акценту від майбутньої загрози масового вимирання різних видів до конкретного сценарію вимирання людства та «байдужості до Землі», що є суттєвою зміною, яка впливає на тон і сенс заголовка.

Heatwaves could become 'the new normal' for Europe, study finds (The Guardian).

Європі загрожують «екстремальна» спека, – дослідження (Зарубіжна преса Уніан).

Значення фрази «the new normal» – нова реальність після певних змін. Перекладач у цьому випадку використав експресивний прикметник у перекладі, що є характерним для української мовної культури.

Climate Change: The Clock is Ticking (The Guardian).

Час екологічної катастрофи вже настав (Зарубіжна преса Уніан).

Значення фрази «the clock is ticking» – наближення кінцевого терміну чогось. У цьому випадку – наближення катастрофи. Перекладач використав еквівалент відповідно до контексту.

3. Ще більша проблема у перекладі газетних текстів полягає у їх високій алюзивності. Виражається вона в тому, що журналісти у своїх текстах використовують приховане або явне цитування добре знайомих усім читачам фрагментів тексту з відомих кінофільмів, мультфільмів, популярних пісень, звукової та письмової реклами – коротко кажучи, спираються на широкий вербальний контекст усіх джерел масової інформації.

У цьому випадку перекладач має добре розуміти культурний контекст і знати джерела, на які посилається оригінальний текст. Тоді хоча б частину прихованих посилань він розшифрує і постарается відтворити або прокоментувати їх у перекладі. Перекладач не має права позбавляти читача цієї алюзивності, одної лише прямої цитати з серіалу може бути недостатньо. Напр.:

'Doomsday glacier' won't collapse the way we thought, new study suggests (The Independent).

Doomsday-Gletscher wird nicht wie von Wissenschaftlern befürchtet zusammenbrechen, heißt es in einer neuen Studie (Spiegel).

У цьому прикладі представлена відома всім відсилка на судний день. Тому перекладач не передав це слово німецькою мовою, а залишив його відомий широкому загалу англійський варіант для кращого розуміння культурного контексту.

The poison used to eradicate a biblical mouse plague ravaging southeast Australia is having a deadly effect on native wildlife (Insider).

В Австралії відбувається масове нашествя мишей. Однак екологи хвилюються, що отрута проти них нашкодить природі (Зарубіжна преса Уніан).

В оригінальному заголовку статті згадується масове нашествя гризунів з біблійних текстів, за яким слідували голод, спустошена земля, постраждали люди. Читаючи варіант перекладу українською, читач позбавлений цієї алюзивності. Спостерігається опущення слова *a biblical*.

4. Ще однією актуальною проблемою під час перекладу англійських заголовків є опущення головних членів речення. Це потребує ретельного опрацювання та розуміння змісту статті. Що в такому випадку робити перекладачеві?

Тут допустима лексична компенсація або часто з'являється необхідність змінювати граматичну конструкцію повністю, напр.:

Ozone layer on road to recovery despite volcano eruption, UN weather body says (Reuters).

UN-Experten rechnen mit Erholung der Ozonschicht (Unric).

В англійському заголовку пропущений присудок. Однак проаналізувавши структуру та зміст статті, перекладач використав трансформацію додавання слова *rechnen* для повноти перекладу.

Long-term thermal sensitivity of Earth's tropical forests (Science).

Рослини більш схильні пристосовуватися до похолодання, ніж до потепління – дослідження (Зарубіжна преса Уніан).

Заголовок вихідного новинного тексту є поширеною іменниковою фразою, що описує тропічні ліси на планеті. В оригінальному варіанті не використано жодного дієслова. Під час перекладу спостерігається лексична компенсація цього опущення дієсловом *пристосовуватися*.

Висновки. Дослідивши найпоширеніші труднощі під час перекладу англійських газетних заголовків українською та німецькою мовами, можна виокремити такі способи їх вирішення:

1. Фразеологізми, або стійкі вирази, є одними з найбільших складнощів у перекладі через їх культурну та мовну специфіку. Оскільки ці одиниці мають фіксоване значення, яке часто не співпадає з буквальним значенням їх компонентів, переклад фразеологізмів потребує ретель-

ного підходу. Перекладачеві необхідно обирати між буквальним перекладом, якщо він може бути зрозумілим у цільовій мові, і варіативними відповідниками, які краще передають зміст виразу. Переклад фразеологізмів в аналізованих заголовках варіативний, одиницею перекладу виступає словосполучення або речення.

2. Алюзії можуть бути запозиченнями з класичної літератури, міфології, релігійних текстів або відомих історичних подій, тому вони потребують не тільки перекладу, а й культурної адаптації. У випадках, коли культурні реалії джерела та цільової аудиторії не збігаються, переклад може потребувати додаткового пояснення в самому тексті або пояснення через виноски. Переклад прихованих цитат відбувається за допомогою варіативних відповідників або трансформацій, з коментуванням (внутрішнім або зовнішнім).

3. Опущення підмета або присудка під час перекладу відбувається за допомогою лексичної компенсації та зміни граматичних конструкцій. Такі трансформації дають змогу зберегти оригінальну ідею заголовка, водночас адаптуючи його до граматичних норм і стилістичних особливостей іншої мови. Це є особливо важливим у перекладі новин, де стислість повинна поєднуватися з точністю та зрозумілістю.

Всебічне дослідження особливостей перекладу англійських газетних заголовків українською та німецькою мовами сприятиме вдосконаленню перекладу та підвищенню його ефективності у сфері новинних текстів для збільшення читацької аудиторії та популяризації газет.

Abstract. The article explores a range of challenges and problems that translators may encounter when rendering English-language newspaper headlines into Ukrainian and German. The role of context in conveying information in other languages within a journalistic style is determined. It is established that the most common difficulties during translation arise from the methods of rendering phrasal verbs, idioms, the subject and the predicate, and quotations associated with a specific cultural context into Ukrainian and German.

Keywords: translation, newspaper headline, news article, allusivity.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваленко А. М. Заголовок англійського журнального мікротексту-повідомлення: структура, семантика, прагматика (на матеріалі тижневика Newsweek): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002. 19 с.
2. Болдарьова Є. Ф. Мовна гра у заголовках публіцистичних текстів. *Мовна особистість: проблема лінгвокультурології та функціонал. семантики*. Київ, 1999. С. 45–51.
3. Бакало А. Заголовок друкованого ЗМІ: рекламний слоган. *Друкарство*. 2006. № 5. С. 36–39.
4. Банзерук А. Перекладацькі трансформації в англійськомовному медіадискурсі. *Вісник студентського наукового товариства: збірник наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. Вип. 25. С. 39–42.
5. Бойчук К. В. Мова газетних текстів як засіб впливу на читача. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2009. Вип. 11. С. 135–139.
6. Пампура С. Ю. Мова англійських газетних заголовків: особливості перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 41, т. 2. С. 157–159.
7. Чувардинський О. «Четверта влада» в структурі громадського суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 32. С. 455–467.
8. Nachten W. A. Four Types of Newspapers. *Africa Today*. Press Freedom and African Development (Jun.–Jul., 1969). Vol. 16, № 3. P. 7–8. URL: <https://www.jstor.org/stable/4187829> (дата звернення: 04.05.2024).
9. Tiono N I. An Analysis on Syntactic and Semantic Factors Found in Newspaper Headlines. *K@ta: A Biannual Publication on the Study of Language and Literature*. 2003. Vol. 5(1). P. 49–61. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/143852-EN-an-analysis-on-syntactic-and-semantic-fa.pdf> (дата звернення: 11.08.2024).
10. Mozūraitytė R. Newspaper Style: Stylistic Features of the Headlines / Assoc. Prof. Dr. Sušinskienė. 2015. URL: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:8740579/datastreams/MAIN/content>

ПРО ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

В. П. Долганова, І. М. Запухляк

Анотація. У дослідженні подана інформація про перекладацькі трансформації на сучасному етапі розвитку перекладознавства. Проведено аналіз визначення адекватного перекладу та запропоновано огляд основних видів перекладацьких трансформацій: лексичних, граматичних та комплексних. Методологія дослідження включає аналіз праць провідних лінгвістів та дослідників у галузі перекладу. Основна увага приділяється впливу трансформацій на еквівалентність, адекватність та ідентичність перекладу, а також їх ролі у збереженні стилю та змісту оригіналу. Результати дослідження підкреслюють важливість трансформацій для забезпечення точного та ефективного перекладу.

Ключові слова: перекладацькі трансформації, переклад, еквівалентність, адекватність.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сьогодні проблема адекватного перекладу залишається однією з найважливіших у перекладознавстві і потребує детального вивчення. Відомо, що переклад – це не просто заміна елементів однієї мови на елементи іншої, а складний процес, що включає безліч труднощів. Щоб досягти адекватного перекладу, його текст має бути точно та повністю переданим змістом оригіналу за умови суворого дотримання стандартів мовних правил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато лінгвістів вивчали проблему перекладацьких трансформацій, тому вони всі погоджуються, що перекладацькі трансформації є важливою частиною процесу перекладу, і без них неможливо зробити текст перекладеним у належний спосіб. Проблематика перекладацьких трансформацій викликала інтерес у таких дослідників: В. Коптілов [1], Т. Терехова [2], А. Мамрак [3], Т. Кияк, А. Науменко, О. Огуй [4], О. Селіванова [5], В. Карабан [6], Ю. Мінцис та О. Калиняк [7], Н. Білоус [8], І. Запухляк та Д. Табаран [9].

Постановка завдання. *Мета статті* полягає в дослідженні проблеми адекватного перекладу, зокрема перекладацьких трансформацій, які використовуються для досягнення еквівалентності, адекватності та ідентичності в перекладі на сучасному етапі перекладознавства. Пропонована стаття спрямована на аналіз наявних підходів до перекладацьких трансформацій, вивчення їх ролі в передачі змісту і стилю оригінального тексту, а також обґрунтування важливості використання цих трансформацій для забезпечення точного та ефективного перекладу.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб переклад був адекватним, перекладач повинен передати сенс оригінального тексту максимально точно, без спотворень чи втрати інформації. Водночас важливо дотримуватися мовних норм і правил цільової мови, тобто граматики, стилістики та лексики. Інакше кажучи, переклад має бути не лише зрозумілим для носіїв цільової мови, а й зберігати всі ключові аспекти змісту оригіналу, включно з його стилем і емоційним забарвленням, відповідно до правил мови перекладу [1, с. 130]. Щодо адекватності перекладу, С. Терехова рекомендує для перекладу використовувати поняття «повноцінний» замість «адекватний». Дослідниця розтлумачила цей термін як повну передачу змісту оригіналу та невідповідність йому з погляду функції і стилю [2].

Загалом переклад має відповідати трьом основним вимогам: еквівалентності, адекватності та ідентичності [3, с. 24]:

- Еквівалентність означає ступінь передачі перекладом змістової, семантичної, стилістичної, функціональної та комунікативної інформації оригіналу. Тобто переклад повинен відповідати оригіналу за змістом і функціями, хоча в ньому можуть використовуватися інші мовні засоби.

- Адекватність підкреслює відповідність перекладу оригіналу з урахуванням конкретних комунікативних умов, як-от стиль, контекст або аудиторія. Перекладач має враховувати особливості мови оригіналу та мови перекладу, щоб зберегти комунікативну ефективність.

- Ідентичність вказує на спільність функцій і те, що оригінал та переклад належать до одного інваріанта, тобто збереження основних характеристик тексту під час перекладу. Це допомагає зберегти єдність між оригіналом і перекладом.

Ці три компоненти сприяють тому, що інформація, зміст і стиль оригіналу передаються в перекладеному тексті якомога точніше. Отже, головне завдання перекладача для досягнення адекватності полягає у вмілому використанні різних перекладацьких трансформацій. Вони застосовуються тоді, коли словникові відповідники того чи іншого слова мови оригіналу не можуть бути використані у перекладі з причин невідповідності з погляду значення і контексту [3, с. 24].

На сучасному етапі розвитку мовознавства та перекладознавства ще не існує єдиного, загальноприйнятого визначення терміна «перекладацькі трансформації». Проте існує низка поглядів і формулювань, які дають змогу охарактеризувати це явище. Як зазначають Т. Кияк, А. Науменко та О. Огуй, «перекладацька трансформація реалізується в тексті перекладу за допомогою відповідних засобів (особливих прийомів щодо визначення мовних засобів, необхідних для адекватного перекладу), які допомагають зберегти риси авторського стилю при відповідному відтворенні змісту тексту перекладу» [4, с. 494]. Перекладацькі трансформації допомагають перекладачеві передати оригінальний стиль автора, використовуючи відповідні мовні засоби цільової мови.

О. Селіванова зазначає, що перекладацькі трансформації – «це перетворення, модифікація форми, або змісту і форми, зокрема, з метою збереження відповідності комунікативного впливу на адресатів оригіналу й перекладного тексту» [5, с. 456]. Отже, перекладач здійснює такі зміни, щоб переклад викликав у читачів таку саму реакцію й передавав такий самий зміст, як і оригінал, але з урахуванням особливостей іншої мови.

Згідно з визначенням В. Карабана, перекладацькі лексичні трансформації – «це різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу під час перекладу з метою адекватної передачі їх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик із врахуванням норм мови перекладу та мовленнєвих традицій культури мови перекладу» [6, с. 300].

Дослідники Ю. Мінцис та О. Калиняк вважають, що трансформації, які з'являються під час перекладу художніх творів, спричинені кількома факторами:

- 1) прагненням досягнути гармонійної взаємодії мовних одиниць у перекладі;
- 2) використанням сталих конструкцій і виразів, які не характерні для мови перекладу;
- 3) бажанням уникнути неестетичного викладу, неприродності вживання окремих компонентів;
- 4) тенденцією до передачі реципієнту необхідної емоційно забарвленої і/або фонові інформації з одночасним нівелюванням надлишкової.

Зважаючи на класифікацію перекладацьких трансформацій, варто зазначити, що дослідники в галузі теорії перекладу досі не досягли консенсусу щодо єдиної класифікації цих перекладацьких прийомів. Тому сьогодні існує велика кількість класифікацій, які тою чи іншою мірою різняться між собою [7, с. 43–45].

Є. Бабенко, С. Амеліна та Н. Білоус узагальнили різноманітні класифікації перекладацьких трансформацій у чотири категорії: 1) граматичні (морфологічні та синтаксичні); 2) лексичні / лексико-семантичні; 3) стилістичні; 4) комплексні [8, с. 59].

В. Карабан розрізняє такі лексичні трансформації: 1) конкретизація; 2) генералізація; 3) додавання; 4) вилучення; 5) заміна слова однієї частини мови на слово іншої частини мови; 6) перестановка слова [6, с. 300–314]. Переклад вносить зміни до лексичних елементів мови оригіналу, щоб краще передати їх семантику, стиль і прагматичні аспекти. Це робиться з метою дотримання норм мови перекладу та мовних традицій країни перекладу.

Український перекладознавець С. Максимов стверджує, що текст, який проходить процес перекладу, створюється з мови-першоджерела, що знаходиться під впливом його специфічної лексики. У результаті створюється текст мовою оригіналу, на який впливає його власна культура, а потім він перекладається на мову перекладу, на яку також впливають відповідні культурні особливості. Кінцевим результатом є текст перекладу, який є синтезом двох культур і мов. До того ж вчений пропонує власну класифікацію перекладацьких трансформацій: лексичні трансформації (дослівне відтворення синтаксичних структур, транспозиція, заміна частин мови, додавання, опущення); лексико-граматичні трансформації (антонімічний переклад, повна трансформація (реорганізація), компенсація); лексико-семантичні трансформації (генералізація, ди-

ференціація, узагальнення, модуляція); граматичні трансформації (дослівне відтворення синтаксичних структур, транспозиція, додавання, опущення, заміна частин мови, додавання та калькування) [10].

Також можуть утворюватися комплексні трансформації, що поєднують кілька зазначених видів. Немає усталених меж між різними типами трансформацій; іноді одна трансформація може бути віднесена до різних типів. Також трансформації можна класифікувати за різними категоріями.

Комплексні перекладацькі трансформації – це частина системи, і вони завжди виконують функцію зміни. Такі трансформації іноді використовуються в різних поєднаннях, особливо це стосується перекладу художніх творів. Вони передають оригінальний текст, виконуючи функцію перевираження вихідного тексту за допомогою перекладацьких інструментів і змін, а також підводячи текст до рівня перекладу, еквівалентного йому [11 с. 7]. Саме вживання комплексних трансформацій допомагає досягти еквівалентності, адекватності та ідентичності перекладу між вихідним і цільовим текстами. Варто пам'ятати, що в ситуаціях, коли метод підстановок неможливий для перекладу, комплексні перекладацькі трансформації є єдиним можливим методом перекладу. Перекладацькі трансформації називаються комплексними, коли прості лексичні та граматичні трансформації в проаналізованих прикладах поєднуються, щоб створити складні перетворення [11, с. 10].

Одним із методів передачі іншомовних слів у перекладі є **транскодування** – спосіб перекладу, який використовує засоби абетки мови перекладу для передавання звукової та графічної форми слова вихідної мови [6, с. 282].

Згідно з твердженням В. Карабана, розрізняють чотири види транскодування: 1) транскрибування (коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови); 2) транслітерування (слово вихідної мови передається по літерах); 3) змішане транскодування (переважне застосування транскрибування з елементами транслітерування); 4) адаптивне транскодування (коли форма слова в вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу [6, с. 282]. Отже, під час транскодування літерами мови можна передавати всю форму мови або її частину.

Ще один термін на позначення транскрибування – **транскрипція**. Термін «транскрипція» стосується процесу перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом відтворення її форми за допомогою букв мови, яка використовується для перекладу. Транскрипція – це процес відтворення звукової форми іншомовного слова [12, с. 93]

Переклад складних термінів, які утворюються за допомогою поширених споріднених слів, часто вимагає **калькування**. Застосування калькування можливе лише за умови, що перекладний відповідник дотримується правил вживання та сполучуваності слів в українській мові [13, с. 113–114].

На думку В. Карабана, «калькування (дослівний або буквальний переклад) – це прийом перекладу нових слів (термінів), коли відповідником простого чи (частіше) складного слова (терміна) вихідної мови в цільовій мові вибирається, як правило, перший за порядком відповідник у словнику» [6, с. 286].

Висновки та перспективи досліджень у цьому напрямі. Отже, питання перекладацьких трансформацій досі залишається актуальним, проте не уніфікованим явищем. Оскільки міжнародна комунікація надзвичайно важлива в сучасному глобальному світі, видаються доволі перспективними подальші дослідження адекватності перекладу та способів його досягнення.

Abstract. At the present stage of the development of translation studies the notion of translation transformations. The research analyses the issue of adequate translation and provides an overview of the main types of translation transformations: lexical, grammatical and complex ones. The research methodology includes an analysis of the works of leading linguists and researchers in the field of translation. The main focus is on the impact of transformations on the equivalence, adequacy and identity of the translation, as well as their role in preserving the style and meaning of the original. The results of the study highlight the importance of transformations in ensuring accurate and efficient translation.

Keywords: translation transformations, translation, equivalence, adequacy.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ: Юніверс, 2003. 130 с.
2. Терехова С. І. Вступ до перекладознавства (Сучасні проблеми і теорії. Діяльність перекладача. Основи техніки перекладу): навч. посібник / вид. 2-ге, доповнене і перероблене. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2002. 163 с.
3. Мамрак А. В. Вступ до теорії перекладу. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 304 с.
4. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям): підручник для студентів вищ. навч. закл. 3-тє вид., доп. і перероб. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2014. 640 с.
5. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові: монографічне видання. Черкаси: Чабаненко Ю., 2012. 488 с.
6. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.
7. Мінцис Ю. Б., Калиняк О. Б. Перекладацькі трансформації у художніх англомовних творах як засіб досягнення еквівалентності. *Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи*. 2018. С. 43–45.
8. Актуальні проблеми теорії і практики сучасного перекладу: монографія / С. М. Амеліна, О. В. Бабенко, Н. В. Білоус та ін.; за заг. ред. С. М. Амеліної. Київ: «Центр учбової літератури», 2018. 470 с.
9. Запхляк І. М., Табаран Д. О. Лексичні трансформації у романі Маркуса Зузака «Крадійка книжок». *Закарпатські філологічні студії*. 2024. № 34, т. 2. С. 95–99.
10. Максимов С. Є. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету перекладачів та факультету заочного та вечірнього навчання: навчальний посібник. Київ: Ленвіт, 2006. 157 с.
11. Прищенко К. В. Роль перекладацьких трансформацій у процесі перекладу художнього тексту. *Журнал Науковий огляд*. 2020. Т. 8, № 71. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/2157> (дата перегляду: 10.10.2024).
12. Бец Ю. І. Лексичні перекладацькі трансформації у процесі перекладу турецьких науково-технічних текстів українською мовою. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XLVIII-ої Міжнар. науково-практ. конф. (м. Констанца, 7 верес. 2024 р.)*. 2024. С. 93–94.
13. Сидорук Г. І., Сухляк В. Ю. Калькування, описовий переклад та підстановки під час перекладу термінології наукових текстів. *Filologia, sociologia i kulturoznawstwo. Osiągnięcia naukowe, rozwój, propozycje*. 2016. С. 113–114.

УДК 821.111(73)-312.9

ДЖЕРЕЛА ТВОРЕННЯ І РОЛЬ ОНОМАСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ У ФОРМУВАННІ ФАНТАСТИЧНОГО СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ РОБЕРТА ДЖОРДАНА «ОКО СВІТУ»)

Я. І. Чернілевська, Д. Є. Ігнатенко

Анотація. У статті описується історія виникнення жанру фентезі, встановлюються його ключові особливості як літературного жанру, досліджується роль міфології у створенні фентезійного світу. Проаналізовано ономастичну лексику, яка використовується у романі Роберта Джордана «Око Світу», виокремлено 4 групи онімів: антропоніми, топоніми, етніоніми, хремотоніми, які формують унікальний світ фентезі. Встановлено міфологічні, історичні та літературні джерела аналізованих онімів.

Ключові слова: жанр фентезі, фантастичний світ, ономастична лексика.

Вступ. В епоху глобалізації та стрімкого технологічного розвитку популярність фентезі стрімко зростає. Від своїх витоків у фольклорі до багатотомних епопей сучасності, фентезі завжди чарував своєю здатністю відволікати читачів від повсякденної реальності та занурювати їх у дивовижний світ, де магія, героїзм і надприродні сили є звичним явищем. Вигаданий магічний світ, наявний у творах жанру фентезі, з одного боку, є унікальним, а з іншого, – слугує відображенням взаємозв'язку людських суспільств, оскільки під час його творення автор використовує весь доступний йому арсенал знань про культуру, історію, міфологію, літературу різних народів. Закони, за якими впорядкований світ творів жанру фентезі, не пов'язані з усталеними правилами реальності, навіть якщо цей світ і істоти, які в ньому живуть, нагадують звичайних людей, оскільки у ньому наявні магичні, надприродні елементи, які в реальному світі не існують. Особлива роль у створенні ірреального світу фентезі належить власним назвам.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростаючим інтересом до літератури жанру фентезі як форми художньої репрезентації альтернативних реальностей та її впливом на сучасну культуру. Лексичні засоби, зокрема оніми, за допомогою яких концептуалізується вигаданий світ фентезі, потребують детального вивчення і системного опису. *Мета* дослідження полягає

у визначенні особливостей мовної репрезентації фантастичного світу в романі Роберта Джордана «Око Світу» та описі власних назв, які використовуються в романі. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) виокремити і проаналізувати основні мовні засоби, що використовуються для опису фантастичного світу у романі Роберта Джордана «Око Світу»; 2) дослідити джерела творення ономастичних одиниць у романі та їх вплив на створення атмосфери та змісту твору. *Об'єктом* дослідження виступає роман Роберта Джордана «Око Світу», а *предметом* – оніми, за допомогою яких здійснюється вербалізація фантастичного світу в у романі.

Теоретичні основи дослідження. Через свою складність і синкретичну природу жанр фентезі привертає увагу численних літературознавців та лінгвістів. Дослідникам цікава не тільки структура та складність сюжету, але й міфологічне підґрунтя твору, творчий метод автора, жанрові особливості твору, книга як філософська алегорія та система художніх образів. Фахові дослідження також зосереджувались на класифікації фентезі та характеристиці його жанру. Дослідженням поняття жанру фентезі та його класифікації займалися такі вітчизняні науковці: Т. Бовсунівська, Н. Копистянська, Т. Кушнірова, А. Юриняк. Питання жанрових особливостей висвітлювали Д. Грант, Д. Клют, Б. Еттебері, Н. Логвіненко, О. Манахов, Д. Паранюк. Різноманітні підходи свідчать про зростання наукового інтересу до фентезі як у зарубіжному, так і у вітчизняному літературознавстві [7, с. 115]. Питанням категоризації фентезійних творів займався О. Буйвол і класифікував ці твори за проблемно-тематичним принципом англійського літературного критика Дж. Клюта, виокремивши п'ять піджанрів фентезі: героїчне, епічне, християнське, окультне та готичне [2, с. 238–241].

Як зазначає Б. Атебері у своєму дослідженні, фентезі починає розвиватися як жанр у XVIII столітті [10, с. 5]. Так, готика розпадається на наукову фантастику, фентезі та літературу жахів. У XVII ст. словом «фентезі» в англійській літературі називали екстравагантні та магічні твори, в яких фантазія автора не мала меж. Цілком оформлюється як літературний жанр фентезі на початку XX століття та базується на використанні міфологічних і казкових мотивів.

Як літературний жанр, фентезі займає особливе місце в сучасній культурі, поєднуючи у собі елементи міфу, легенди та казки, які слугують для створення нових і дивовижних світів. Міф – це перенесення індивідуальних рис образу, що має пояснити явище або ряд явищ, але не саме явище [9, с. 263]. На думку Г. Сабат, казка є художнім витвором, який тісно пов'язаний з історичним контекстом, відображаючи в собі погляди, цінності та суспільні настрої своєї епохи [8, с. 55]. Фентезі можна трактувати як різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії та лицарського епосу. Такі твори не підлягають прогнозуванню та логічному потрактуванню, тут панує бінарна етична опозиція «добро – зло» [3, с. 693].

Важливо відмежовувати поняття фентезі та фантастики: іноді ці жанри ототожнюються та мають певну схожість, проте між ними є певні відмінності. Фантастика розглядається як галузь літератури, яка відповідає всім літературним законам і вимогам, порушує загальні проблеми (людина і світ, людина і суспільство), проте в кожен фантастичний твір вводиться «елемент незвичайного» [4, с. 363].

Натомість фентезі має характеристику повністю вигаданого світу, де все відбувається за законами магії та чаклунства. Персонажами фентезі є казкові істоти, як-от мудраали, Айз-Сейдай, гобліни, ельфи, гноми тощо. Як зазначає А. Волков, фентезійний формат передбачає творення «внутрішньої енциклопедії світу», і його очевидними характеристиками є: 1) фатум (рівновага Всесвіту), 2) концепція «добра і зла», 3) «amor fati» – «посмішка долі», нагорода від вищих сил за надзусилля, 4) поняття дива «magic» як елементу зв'язку звичайного та трансцендентного [4, с. 592].

У літературознавчій енциклопедії зазначено, що визначальним для фантастики є фатум, «бінарна-етична позиція “добро-зло”», також важливими є винагороди за подолання перешкод, диво і «трансцендентне бачення як вияв свободи» [6, с. 622]. Іноді в таких текстах ірреальний світ подібний до реального, дуже часто можна побачити наявність середньовічного антуражу, наприклад, у романі Дж. Мартіна «Гра Престолів», де все відбувається хоч і у фантастичному

світі з драконами та магією, проте опис замків, лицарів, вбрання та життя простого люду створюють атмосферу реальної епохи середньовіччя.

Як було зазначено вище, основним джерелом фентезі вважається міфологія. Варто взяти до уваги слова польського письменника-фантаста і публіциста А. Сапковського, який стверджує, що використання у фентезі архетипів кельтських, скандинавських та фінських епічних саг і історій із «Артурівського циклу» є необхідним для «формування текстового полотна сучасної фентезійної літератури» [7, с. 115].

Отже, жанр фентезі має такі ключові ознаки:

- 1) наявність богів або інших вигаданих істот із надприродними силами, які впливають на людське життя подібно до того, як це робили Зевс та інші боги в давньогрецькій міфології;
- 2) сюжет обертається навколо людини з винятковими здібностями, які відрізняють її від інших, наприклад, Гаррі Поттер – «хлопчик, що вижив»;
- 3) у творі наявні фантастичні істоти, які живуть у вигаданому світі;
- 4) герой або герої мають виконати певну місію, або пройти через випробування, водночас це завдання кожен раз може бути різним [7, с. 115].

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що у світі літератури фентезі, де авторська уява створює цілі всесвіти, особливу роль відіграють власні назви. Вони не лише слугують для ідентифікації персонажів і локацій, а й містять у собі глибокий символічний зміст, відображаючи культуру, історію та ідеологію вигаданого світу, вони виступають інструментом світобудови, що дає змогу автору створити унікальний і автентичний світ. Дослідженням власних назв займається ономастика – «розділ мовознавства, що вивчає власні назви, їх виникнення, розвиток та функціонування в мові» [3, с. 844].

Коли людина називає об'єкт, вона не лише дає йому ім'я, але й приписує особливе значення. Такі слова формуються завдяки набутому емоційному досвіду, отриманим знанням та несвідомим чи фонетичним асоціаціям. Окрім особистісних знань, ономастична лексика може створюватися завдяки національним особливостям: соціально закріплені погляди, культурно зумовлені норми, спогади про етнічну історію та традиції. Саме тому ономастичну лексику доцільно досліджувати у творах жанру фентезі, адже власні імена в таких творах набувають потужних експресивних і характеризувальних якостей. Автори дуже ретельно добирають імена, адже заздалегідь знають характер та поведінкові риси своїх персонажів, усвідомлюючи, яку роль той або інший герой буде відігравати у розвитку сюжету та у реалізації теми твору. Різноманітність власних назв зумовлена незліченністю сфер їх ужитку. Традиційно власні назви поділяються на: антропоніми (особові імена людей), топоніми (назви географічних об'єктів), космоніми (назви космічних об'єктів), ергоніми (назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань), хрематоніми (чисельні назви матеріальних предметів та витворів духовної культури), етноніми (термін, що позначає етнос або етнічну спільність) тощо [1].

Роман Роберта Джордана «Око Світу» є яскравим прикладом того, як за допомогою ономастики автор будує багатий і деталізований ірреальний світ. Лексико-семантичний аналіз ономастичної лексики роману «Око Світу» Р. Джордана дав змогу виокремити 4 групи власних назв: антропоніми, етноніми, топоніми, хрематоніми.

1. Антропоніми. У художньому тексті антропоніми використовуються для вираження авторської позиції до героя чи окремої групи людей. Вони допомагають передати різноманіття людських характерів, вчинків героїв. Семантика антропонімів не лише передає інформацію на рівні підтексту, але й розкриває життєву позицію самого письменника, наприклад:

Rand al'Thor – *Ранд Ал'тор* – прізвище ранда Ал'тор – є схожим за звучанням до Артура, короля Артура, який народився в Ігрейні, а місто також схоже за звучанням з ім'ям його матері Тігрейн. Пророцтва про витягнення меча з каменю виконали обидва, хоча у випадку Ранда – це не було буквальним трактуванням;

Egwene al'Vere – *Егвейн Ал'вір* – походить від імені Гвіневри (Guinevere), дружини короля Артура. Ранд та Егвейн завжди припускали, що вони колись одружаться, проте цьому не судилося статися, чим автор відійшов від Легенд про Короля Артура;

Nynaeve al'Meara – *Найнів Ал'мір* – Найнів – це паралель до Nynve, одного з імен, які давали Володарці Озер. Оскільки Лан (її чоловік) є Володарем Озер, це робить Найнів Володар-

кою Озер, тобто таке присвоєння титулу нагадує артурівську легенду. В артурівській легенді Володарка Озер навчилася використовувати магію від Мерліна і має тенденцію з'являтися у вирішальні моменти, щоб використовувати свою силу. Це схоже на те, як велика сила Найнів допомагає їй здійснювати багато чудових подвигів, з якими інші жінки не змогли б впоратися. Прізвище *Meara* – це також гельське ім'я, що означає «басейн» або «озеро»;

Perrin Aybara – *Перін Айбара* – ім'я Періна майже ідентичне імені слов'янського бога війни Перуна. Зброєю Перуна були сокира, молот і стріла, паралельно з сокирою-півмісяцем, ковальським молотом і луком Періна. Перун асоціювався зі звуком бика, і в жертву йому приносили биків, паралельно з ім'ям, яким назвали Періна – «Молодий Бик».

2. Етноніми. У жанрі фентезі етноніми застосовуються для позначення окремих народів, вигаданих рас, підкреслюючи їх унікальність і відмінність від інших. Вони дають змогу передати культурні, соціальні та ідеологічні особливості певних груп, створюючи глибший контекст для розуміння їх дій і взаємодії з персонажами, наприклад:

Aes Sedai – *Аїз Седай* – назва *Aes Sedai* та їхня магічна природа походить з ірландського міфу, зокрема від *Aos Sidhi*, магічного народу з величезною силою, який володів здібностями, що конкурували з богами. У скандинавській міфології *seidr* був формою тканної магії, яку використовували переважно жінки. Цим жінкам, яких називали *seidr-kona*, відводилося особливе місце в суспільстві;

Tuatha'an – *Туатаан* – назва Туатаан походить від ірландської легенди про Туата Де Дананн (*the Tuatha De Danann*), які були расою людей, що оселилися в Ірландії. Культура Туатанів значною мірою походить від корінної ірландської етнічної меншини – ірландських мандрівників;

Children of the Light – *Діти світла* – ця назва може бути пов'язана з історичними християнськими організаціями, як-от єзуїти часів інквізиції, сама інквізиція, лицарі-тамплієри тощо. Роберт Джордан порівнює «Дітей Світла» з Тевтонським орденом, зокрема святим орденом, створеним для допомоги християнам у паломництві до Святої Землі, який у кінцевому підсумку захопив і колонізував землі в Балтійському регіоні під час Північних хрестових походів проти язичників.

3. Топоніми. У фентезійному жанрі топоніми використовуються для створення унікального простору, що підкреслює атмосферу і характер світу, в якому розгортаються події. Вони допомагають не лише окреслити географічні об'єкти, але й передати історію, культуру та значення місць для персонажів та сюжету, наприклад:

Mountains of Mist – *Гори Туману* – назва гір може бути посиланням на Туманні гори, відомий гірський хребет, який з'являється в «Хоббіті» та «Володарі перснів» Дж. Толкіна;

Ebou Dar – *Ебу-Дар* – Ебу-Дар, ймовірно, походить від Абу-Дабі на Близькому Сході та Абу-Дейя, міста в Чаді. Обидві частини назви Ебу-Дар також є назвами реальних міст: Ебу – місто в Центральноафриканській Республіці та Конго, а Дар – місто в Ємені, Чаді, Азербайджані та Малайзії;

Andor – *Андор* – назва, ймовірно, походить від біблійного Ендор. У Старому Заповіті, відьма з Ендору викликала дух пророка Самуїла для Саула. У книзі андоранці відправляють дочку-спадкоємицю на навчання до Тар Валону до «відьом» (на думку Білоплащиків). Ім'я Андор також використовувалося Толкієном як історична назва острова Нуменору, і, ймовірно, було запозичене ним з Біблії;

Camelin – *Кеймлін* – назва міста Кеймлін пов'язана з битвою при Камланні в артурівському міфі, де Артур і Мордред смертельно поранили один одного і дуже мало лицарів вижило після битви. Артур залишив Мордреда керувати Британією, поки воював на континенті, але зрадник скористався відсутністю Артура, щоб претендувати на корону, і одружитися з Гвіневрою. Артур поспішно повернувся і переміг Мордреда при Камланні;

Arad Doman – *Арад Доман* – це складна назва, яка натякає на «arid domain». Реальні міста зі схожими назвами – Ад-Дамман у Саудівській Аравії та Ад-Діман у Ємені.

4. Хремотоніми. Хремотоніми використовуються для позначення окремих предметів або артефактів, що мають особливе значення для героїв. Вони символізують силу, історію та ідеологію, пов'язану з конкретними подіями чи персонажами. Хремотоніми не тільки підкреслюють важливість певних об'єктів, але й створюють додаткове значення, що відображає авторське сприйняття світу та взаємодію персонажів із цими предметами, наприклад:

Sa'angreal – *Ca'angrial* – назва *Sa'angreal* майже ідентична за звучанням з французьким словосполученням *san greal*, що означає «Святий Грааль». Ця очевидна артурівська алюзія є особливо значущою, адже так само надає сили людям, які мають при собі цей предмет;

Callandor – *Каландор* – деякі легенди стверджують, що цей меч – той самий, що й знаменитий меч Артура Екскалібур, який має різні назви в кельтських мовах (*Caledfwlch*, *Kaledvoulc'h*, *Calesvol*) і схожу вимову з Калландор. Взяття цього меча було знаком того, що справжній король повернувся, так само, як взяття Каландора було проголошенням того, що Дракон відродився;

Horn of Valere – *Ріг Валіра* – Ріг Валіра виконує ту саму функцію, що й Гьяллархорн (*Gjallarhorn*) у скандинавській міфології: обидва звучать для оголошення про неминучу фінальну битву і кінець світу (Рагнарок у вікінгів і Тармон Гай'дон у світі Колеса Часу). До того ж ще одне ім'я власника Г'яллархорну, Хеймдаллр – *Vindhlér* (Віндлер). Цілком можливо, що у все-світі слово / ім'я «Валір» походить від цього альтернативного норвезького імені (і є похідним від нього), тому Ріг Валіра означає «Ріг Хеймдалра»;

Great Serpent ring – *Зміїний перстень* – зміїний перстень має безліч значень. Він символізує вічність, родючість, трансформацію та безсмертя. У книзі передається дівчині, яка стала Айз Седай, аби підтвердити її статус;

Five Powers – *П'ять сил* – стародавні греки вважали, що світ складається з п'яти елементів: Землі, Води, Повітря, Вогню та Ефіру. Напевне, що Роберт Джордан взяв це поняття зі Скандинавської міфології, де *Seidr* був різновидом магії, що полягав у переплетенні світу навколо *seidkona* (відьми). Вважається, що сейдр походить від прагерманського *saiðaz*, спорідненого з литовським *saitas*, «знак, віщування» та пракельтським *soito* – «чаклунство».

Висновки. Р. Джордан майстерно використовує ономастичну лексику для створення багатого і деталізованого світу «Колеса Часу». Завдяки використанню міфологічних паралелей та символіки автор створює унікальний світ.

Лексико-семантичний аналіз ономастичної лексики в романі Р. Джордана «Око Світу» продемонстрував, що автор запозичив багато власних назв з різних джерел, а саме: з легенд про короля Артура, скандинавської та ірландської міфології, Біблії. Через власні імена Р. Джордан передає відтінки відносин між людьми, створює історичний контекст, описує географію ірреального світу, завдяки чому читач отримує можливість зануритися в унікальну атмосферу твору. Перспективою подальших досліджень може бути структурно-семантичний аналіз інших лексичних групи, що дасть змогу глибше зрозуміти символічну і смислову структуру роману.

Abstract. The article traces the history of the fantasy genre, highlights its defining characteristics as a literary form, and examines the role of mythology in crafting a fantasy world. The author analyzes the onomastic vocabulary found in Robert Jordan's novel *The Eye of the World* and identifies four categories of onym: anthroponyms, toponyms, ethnonyms, and crematonyms, which together create a distinct fantasy realm. The article also discusses the mythological, historical, and literary sources that inform the analyzed onymes.

Keywords: fantasy genre, fantasy world, onomastic vocabulary.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вербич С. О. Ономастика. URL: <https://esu.com.ua/article-75454> (дата звернення: 05.10.2024).
2. Буйвол О. В. До проблеми жанрової класифікації фентезі. Мова і культура. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. Вип. 11. С. 238–241.
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000. Київ: Видавничий дім «Перун», 2005. 845 с.
4. Волков А. Р. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Видавництво «Золоті Литаври», 2001. 636 с.
5. Джордан Р. Колесо Часу Кн. 1. Око Світу, 2021. 760 с.
6. Ковалів Ю. І. Літературознавча Енциклопедія в 2 т. Київ: Видавничий центр «Академія», 2007. 622 с.
7. Манахов О. І. Літературна традиція і жанр фентезі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 8(2). С. 115–117.
8. Сабат Г. П. Казки – «Вандрівки» Івана Франка. *Слово і час*. 2008. Вип. 8. С. 55–56.
9. Потебня О. О. Из записок з теорії словесності. *Слово і міф*. Миколаїв: Видавництво «Правда». 1989. 263 с.
10. Attebery B. *The Fantasy Tradition in American Literature*. Publisher: Indiana University Press. 1980. P. 5.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ЕМПІРИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

11. The Wheel of Time: English to Old Tongue Dictionary. URL: <https://reactormag.com/the-wheel-of-time-english-to-old-tongue-dictionary/> (дата звернення: 01.10.2024).
12. The eye of the World / Glossary. URL: https://wot.fandom.com/wiki/The_Eye_of_the_World/Glossary (дата звернення: 29.09.2024).
13. Origin of the place names. URL: <https://13depository.blogspot.com/2002/03/origin-of-place-names.html> (дата звернення: 05.10.2024).

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОБЛАСНИХ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОБЛАСНИХ РАД

В. В. Літвінов, А. Є. Краковська

Анотація. Дослідження присвячене аналізу законодавства, що регулює повноваження обласних військових адміністрацій та обласних рад, питанню делегування таких повноважень, пошуку колізій та прогнозуванню можливих проблем, пов'язаних із розмежуванням таких повноважень. Запропоновано шляхи вирішення проблем, пов'язаних із розмежуванням повноважень обласних військових адміністрацій та обласних рад.

Ключові слова: повноваження, розмежування повноважень, обласна рада, обласна військова адміністрація, завдання, колізія норм.

Вступ. Указом Президента «Про утворення військових адміністрацій» [1] було створено 25 обласних військових адміністрацій, які фактично перебравали на себе повноваження державних адміністрацій та військово-цивільних адміністрацій. Виникає важливе питання: як саме вони співпрацюють з обласними радами? Ця взаємодія часто викликає чимало суперечок, оскільки на практиці ради делегують військовим адміністраціям не тільки виконавчі функції, але й купу інших повноважень. Тому питання розмежування цих повноважень – ключове для стабільної роботи в будь-якій області. Ось чому це дослідження актуальне.

Наукова література містить велику кількість даних про повноваження і взаємодію обласних рад та обласних військових адміністрацій. Серед таких наукових праць можна зазначити дослідження С. Ю. Обрусної, І. В. Іванова, Ю. В. Панімаш, К. М. Пасинчука [2] та працю О. М. Буханевича й О. В. Забожчука [3], що пояснювали причини існування обласних військових адміністрацій, законні підстави їх виникнення, процес їх виникнення, основні функції та деякі аспекти взаємодії з обласними радами.

Більш детальну структуру взаємодії обласних військових адміністрацій та обласних рад описує І. Ю. Хомишин [4], а Я. С. Богів [5] досліджує питання причини припинення повноважень органів місцевого самоврядування на користь військових адміністрацій під час воєнного стану.

Окремої уваги заслуговує праця В. С. Говорова [6], який досліджує деякі слабкі місця законодавства у питанні військових адміністрацій і факт збігання частини повноважень обласних рад і обласних військових адміністрацій, що може призвести до певних проблем. У науковій праці «Військові адміністрації як суб'єкти владних повноважень» [7] О. В. Рой пропонує ідеї покращення взаємодії обласних військових адміністрацій та обласних рад за допомогою збільшення спеціальних вимог до голів відповідних обласних військових адміністрацій.

Метою статті є дослідження питання розмежування повноважень обласних військових адміністрацій та обласних рад, пошук варіантів покращення їх взаємодії за допомогою внесення пропозицій до законодавства.

Основний розділ. Повноваження органів, що є предметом дослідження, доволі широкі, тому для виявлення можливих проблемних аспектів варто зазначити основні завдання та повноваження обласних військових адміністрацій і обласних рад та визначити проблемні аспекти. Саме завдання наочно продемонструють можливість схожості наданих повноважень, бо потреба вирішувати однакові завдання вказує на наявність однакових повноважень. Така логіка допоможе визначити аспекти, в яких повноваження однакові.

Основним нормативно-правовим актом з цього питання є Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [8], що визначає правові основи та завдання військових адміністрацій. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», основними завданнями та повноваженнями обласних військових адміністрацій є: забезпечення дії Конституції та законів України, реалізація заходів правового режиму воєнного стану, забезпечення оборони та цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захист критичної інфраструктури, а також охорона прав, свобод і законних інтересів громадян.

Натомість обласні ради, згідно з ч. 2 ст. 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9], представляють спільні інтереси територіальних громад міст, селищ і сіл. Перелік завдань обласних рад є більш обмеженим, порівняно з адміністраціями, але певні подібності між завданнями все ж існують. Це створює підґрунтя для потенційних колізій між повноваженнями обласних військових адміністрацій та обласних рад, бо схожі завдання спонукають їх вчиняти схожі дії.

Оскільки, відповідно до чинного законодавства, колізія норм – це суперечності або невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини, то пошук таких суперечностей або невідповідностей повноважень буде відбуватися згідно з простою логікою: якщо певне повноваження обласної ради не є делегованим адміністраціям за ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування», але закріплюється у повноваженнях військово-цивільних адміністрацій або обласних військових адміністрацій, то це можна ідентифікувати як колізію повноважень, яка потребує усунення за допомогою правотворчості, бо невідомо, хто саме матиме вирішальне слово.

У ст. 44 ч. 1 п. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» вказано, що адміністраціям делегується підготовка пропозицій до програм соціально-економічного та культурного розвитку, а у ст. 4 ч. 3 п. 2 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» [10] йдеться про підготовку та затвердження програм соціально-економічного і культурного розвитку, але ж повноваження щодо затвердження закріплено як повноваження обласної ради ст. 43 ч. 1 п. 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Така, на перший погляд, дрібниця може викликати багато питань, наприклад: хто саме має вирішальне слово у затвердженні і як це регулювати? Якщо розглядати важливість програм, то варто зазначити, що саме вони визначають цілі та пріоритети розвитку області в економічній, соціальній і культурній сферах та фіксують засоби і шляхи їх досягнення. Право затверджувати програми соціально-економічного і культурного розвитку повністю підпадає під визначення права місцевого самоврядування статтею 140 Конституції [11], а саме «самостійно розв'язувати питання місцевого значення». Також варто вказати, що вищезазначене право напряду не стосується безпеки, тому не має регулюватись військовими адміністраціями. Приклад такої дії можна помітити у Львівській обласній військовій адміністрації, що 26.08.2024 затвердила розпорядження № 847/0/5-24ВА «Про затвердження Порядку використання коштів для надання психологічної підтримки алко- та наркозалежним у 2024 році» [12] й 14.08.2024 розпорядження № 779/0/5-24ВА «Про затвердження Програми надання соціальної послуги з реабілітації (абілітації) мешканцям Львівської області, які безпосередньо брали (беруть) участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України» [13]. Знову ж таки, ці розпорядження не стосуються безпеки, а виглядають як програми соціального характеру, що мають прийматись обласною радою. Потрібно чітко розмежовувати повноваження, направлені на забезпечення безпеки, та інші, тому що місцеве самоврядування не може забезпечити демократизм без переліку повноважень (можливостей змінювати й впроваджувати), а вони можуть бути не виконаними в колізійних ситуаціях з обласними військовими адміністраціями.

Схожа ситуація зі ст. 43 ч. 1 п. 17 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де встановлюється повноваження обласної ради затверджувати обласні бюджети й вносити зміни до них, бо у ст. 15 ч. 3 п. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» закріплюється повноваження складання та затвердження обласних бюджетів, внесення змін до них тощо. Знову помічається певна колізія. Станом на 04.10.2024 Чернігівська обласна військова адміністрація затвердила розпорядження № 821 «Про внесення змін до обласного бюджету на 2024 рік» [14]. Конкретно у цих змінах немає нічого поганого, але все одно ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування» не закріплює делегування повноваження вносити зміни до обласного бюджету, і це не просто так. Народ обрав представників обласної ради, щоб вона виконувала свої повноваження, що прописані законодавством, і питання бюджету є дуже важливим, тому якщо обласним військовим адміністраціям і втручатись у це питання, то тільки щоб забезпечити безпеку населення, і цей момент варто прописати у законодавстві.

Також під час аналізу чинного законодавства та практики його застосування виявлено однакові повноваження, що стосуються управління об'єктами спільної власності у ст. 43 ч. 1 п. 20

Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та ст. 15 ч. 3 п. 2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». До таких об'єктів зазвичай належать: заклади освіти, медичні установи, культурні заклади, спортивні об'єкти тощо. Розпорядження Львівської обласної військової адміністрації від 01.05.2024 № 407/0/5-24ВА «Про затвердження Програми реформування системи шкільного харчування у Львівській області на 2024–2027 роки» [15] якраз стосується управління об'єктом спільної власності, а саме школою. Постає питання: а чому це розпорядження зробила адміністрація, якщо це не належить до її завдань? Це питання також можна сміливо назвати колізійним (виникає суперечність / невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини), бо обласна рада має таке ж повноваження.

Загалом проблема розмежування повноважень обласних рад та обласних військових адміністрацій не лише в описаних ситуаціях, бо є ще потенційні складнощі в майбутньому. Наприклад, ст. 4 п. 5 абз. 2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», де йдеться про заміщення посад державних службовців військовослужбовцями. Так утворюється ситуація, коли кадри, які мають досвід у розвитку області в мирний час, покидають свої посади. Така тенденція може призвести до розширення питання про розмежування повноважень після війни, бо відбудеться втрата механізмів публічного управління у мирний час. На подолання цієї можливої проблеми, імовірно, потрібно буде витратити якусь кількість часу та ресурсів, а це потрібно враховувати для подальшого розмежування повноважень.

Висновки. Взаємодія між обласними військовими адміністраціями та обласними радами за часів незалежної України ніколи не зазнавала таких масштабних змін, як у сучасних умовах воєнного стану. Це породжує безліч питань щодо ефективності та розмежування повноважень цих органів. Очевидно, що чітке розмежування повноважень є необхідною умовою для збереження демократичних принципів, до яких прагне Україна, оскільки демократія неможлива без ефективного функціонування органів місцевого самоврядування.

Обласні ради наразі дійсно потребують чіткішого визначення своїх повноважень. В окремих областях вже виникає питання про тимчасове припинення діяльності рад і повну передачу їх функцій обласним військовим адміністраціям. Це, ймовірно, пов'язане з послідовним обмеженням компетенції рад, що поступово може призвести до припинення їх діяльності. Така ситуація викликає занепокоєння, оскільки обласні ради мають відігравати важливу роль у представництві інтересів територіальних громад, міст, селищ і сіл.

Для уникнення подібних ситуацій та забезпечення належного розвитку місцевого самоврядування необхідно законодавчо гарантувати обласним радам відповідні повноваження. Це дасть їм змогу повноцінно виконувати свої функції й ефективно представляти інтереси місцевих громад. Тому пропонується закріпити такі зміни:

1) доповнити ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування» 22 пункт – «також делегуються інші повноваження згідно зі ст. 15 ч. 3 п. 1 й п. 2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»;

2) доповнити ст. 15 ч. 3 п. 1 й п. 2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та ст. 4 ч. 3 п. 2 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» умови – «якщо це стосується питання забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури».

За допомогою таких змін зникнуть згадані колізії, бо обласні військові адміністрації більше не зможуть втручатись у питання, що не стосуються безпеки, тому обласні ради матимуть змогу виконувати свої повноваження. Це забезпечить кращий рівень ефективності, бо кожен буде діяти в межах своїх повноважень.

Abstract. The study is devoted to the analysis of the legislation regulating the powers of regional military administrations and regional councils, the issue of delegation of such powers, the detection of conflicts and the forecasting of possible problems related to the distribution of these powers. As a result, ways of solving problems related to the distribution of powers between regional military administrations and regional councils are proposed.

Keywords: powers, separation of powers, regional council, regional military administration, tasks, conflict of norms.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України № 68/2022 від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>
2. Адміністративно-правовий статус органів публічної адміністрації військово-цивільного характеру як суб'єктів публічного управління / С. Ю. Обрусна, І. В. Іванова, Ю. В. Панімаш, К. М. Пасинчук. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Т. 2, вип. 78. С. 90–95. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/16.pdf>
3. Буханевич О. М., Забожчук О. В. Військові адміністрації та місцеві органи влади: правові аспекти розподілу повноважень в умовах воєнного стану. *Актуальні питання юриспруденції*. 2023. Вип. 1(38). С. 110–114. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/1/21.pdf>
4. Хомишин І. Ю. Публічна служба в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 7. С. 308–312. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/58.pdf>
5. Богів Я. С. Правова регламентація здійснення повноважень місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Академічні візії*. 2023. Вип. 15. С. 1–8. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/824/745>
6. Говоров В. С. Актуальні проблеми повноважень військових адміністрацій під час дії правового режиму воєнного стану. *Право та інновації*. 2024. Вип. 1(45). С. 87–95. URL: <https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/1099/794>
7. Рой О. В. Військові адміністрації як суб'єкти владних повноважень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 1. С. 441–446. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300015/292436>
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250. (Із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
9. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. (Із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 87. (Із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Про затвердження Порядку використання коштів для надання психологічної підтримки алко- та наркозалежним у 2024 році: Розпорядження Львівської обласної військової адміністрації від 26.08.2024 № 847/0/5-24ВА. URL: <https://loda.gov.ua/documents/115015> (дата звернення 15.10.2024).
13. Про затвердження Програми надання соціальної послуги з реабілітації (абілітації) мешканцям Львівської області, які безпосередньо брали (беруть) участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України: Розпорядження Львівської обласної військової адміністрації від 14.08.2024 № 779/0/5-24ВА. URL: <https://loda.gov.ua/documents/113643> (дата звернення 17.10.2024).
14. Про внесення змін до обласного бюджету на 2024 рік: Розпорядження Чернігівської обласної військової адміністрації від 04.10.2024 № 821. URL: <https://cg.gov.ua/index.php?id=11156&tp=7> (дата звернення 15.10.2024).
15. Про затвердження Програми реформування системи шкільного харчування у Львівській області на 2024–2027 роки: Розпорядження Львівської обласної військової адміністрації від 01.05.2024 № 407/0/5-24ВА. URL: <https://loda.gov.ua/documents/104517> (дата звернення 15.10.2024).

УДК 342.9

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

С. В. Нечитайло, А. Є. Краковська

Анотація. У роботі аналізуються особливості здійснення адміністративного судочинства на час дії воєнного стану. Визначено можливості, за допомогою яких дотримано право на захист прав і свобод людини і громадянина судом. Серед них виокремлено зміну територіальної підсудності судових справ або місцезнаходження судів; здійснення правосуддя в дистанційному режимі з використанням відеоконференцз'язку. У статті зазначено зустрічі, які були проведені з суддями з ФРН та Польщі, зокрема де обговорювались питання з приводу здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. Висвітлено зміни, які були внесені до національного законодавства задля вдосконалення участі в судовому засіданні в режимі відеоконференцз'язку. Зазначено окремі питання, які потребують подальшого опрацювання та врегулювання на законодавчому рівні.

Ключові слова: адміністративне судочинство, воєнний стан, захист від загроз, безпека учасників судового процесу, територіальна підсудність.

Вступ. Відповідно до ч. 5 ст. 125 Конституції України з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди [1]. Ч. 1 ст. 2 Ко-

дексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) визначає завдання адміністративного судочинства. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 2 КАСУ завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів судом у сфері публічно-правових відносин з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [2]. Щодо дотримання принципу своєчасності у вирішенні відповідних спорів судом сьогодні можуть виникати суперечності, оскільки 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 [3], затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX [4], було введено правовий режим воєнного стану у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Тривалі повітряні тривоги, ведення активних бойових дій на території України, перебування учасників судового процесу в лавах Збройних Сил України кидають виклик здійсненню адміністративного судочинства та інших форм судочинства з дотриманням принципу своєчасності. Тому важливим є узагальнення та конкретизація поглядів, що стосуються здійснення адміністративного судочинства на час дії воєнного стану, задля дотримання та забезпечення основоположного принципу захисту прав і свобод людини і громадянина адміністративними судами, а також права на оскарження в адміністративних судах рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Сьогодні існує чимала кількість наукових робіт, присвячених аналізу особливостей здійснення адміністративного судочинства на час дії правового режиму воєнного стану. А. Г. Соломаха у роботі «Особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану» визначає необхідність подальшого удосконалення правового забезпечення з приводу здійснення правосуддя судами на час воєнного стану [5]. О. М. Козакевич та А. О. Романенко в науковій публікації «Особливості адміністративної юрисдикції в умовах правового режиму воєнного стану» здійснюють аналіз законодавчих змін, що стосуються забезпечення здійснення адміністративного судочинства зокрема [6]. А. В. Завидняк у роботі «Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану» акцентує на використанні електронних засобів для забезпечення можливості доступу до адміністративного правосуддя [7]. М. І. Смокович у праці «Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін» зазначає необхідність внесення змін до процесуального законодавства задля забезпечення функціонування судів на час дії воєнного стану [8]. Важливим є узагальнення та конкретизація поглядів, що стосуються здійснення адміністративного судочинства на час дії воєнного стану, задля дотримання та забезпечення основоположного принципу захисту прав і свобод людини і громадянина судом.

Основний розділ. Варто зазначити, що незважаючи на те, що згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть бути встановлені окремі обмеження прав і свобод, міститься вичерпний перелік статей Конституції України, права і свободи, передбачені ним, обмеженими бути не можуть. До таких належить і ст. 55 Конституції України: права і свободи людини і громадянина захищаються судом. У ч. 2 цієї ж статті Конституції України зазначається, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Відповідне положення віднайшло закріплення й у ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [9]: у період дії воєнного стану повноваження судів припинені бути не можуть. Ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» регулює питання з приводу здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. Зокрема, у ч. 1 ст. 26 Закону зазначено, що правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється виключно судами. На відповідній території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Під час дії воєнного стану скорочення або прискорення будь-яких форм судочинства (у т. ч. адміністративного судочинства) забороняється (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»). Важливими сьогодні є положення, що містяться в ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються відповідними судами або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Ч. 3 ст. 26 закону у певний спосіб регулює питання вирішення спорів судами, що знаходяться на територіях, де ведуться активні бойо-

ві дії. Конкретизує відповідні положення ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10], яка зазначає, що в разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану зокрема, може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді за рішенням Вищої ради правосуддя (далі – ВРП), що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду (далі – ВС), шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення відповідного повноваження ВРП, воно здійснюється за розпорядженням Голови ВС. Таке рішення є також підставою для передачі всіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється. Проаналізувавши розпорядження ВС та рішення ВРП, що стосуються зміни територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану, а також розпорядження ВС та рішення ВРП, що відновлюють роботу судів, територіальну підсудність яких було змінено, виявляємо, що з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України було змінено територіальну підсудність деяких судів Донецької, Житомирської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей, Автономної Республіки Крим, м. Севастополя. Територіальна підсудність справ судів Житомирської, Київської, Миколаївської, Чернігівської, деяких судів Сумської, Харківської, Херсонської областей є відновленою [11].

Зважаючи на викладені вище положення, можна зробити висновок, що завдяки зміні територіальної підсудності судових справ суди продовжили функціонування, правосуддя здійснювалось, а отже, було дотримано та забезпечено право на захист прав і свобод людини і громадянина судом, а також право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Необхідно також зазначити, що на розширеній робочій зустрічі, що відбулася у Верховному Суді, розглядалися нагальні проблеми діяльності адміністративних судів, а також питання щодо правозастосування під час дії правового режиму воєнного стану. Було зазначено, що впродовж 2023 року до адміністративних судів на розгляд надійшло приблизно 900 тисяч справ [12]. Незважаючи на дію правового режиму воєнного стану, судова система в Україні продовжує функціонувати. Підтвердженням цьому є наведена вище кількість справ, що надійшли протягом минулого року до судів адміністративної юрисдикції. Тому можна говорити про важливість подальшої ефективної роботи адміністративних судів.

Якщо питання здійснення правосуддя на територіях, де ведуться активні бойові дії, може бути вирішене зміною територіальної підсудності судових справ або зміною місцезнаходження судів, то питання з приводу забезпечення безпеки суддів та інших учасників судових засідань в судах на своїй території України потребує вирішення. Задля забезпечення права учасників судових засідань на захист від загроз можливим є здійснення правосуддя в дистанційному режимі.

Саме з цього питання 25 липня 2022 року було проведено онлайн-зустріч суддів України, Німеччини, Польщі, організовану Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду (далі – КАС у складі ВС) та Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва (Internationale rechtliche Zusammenarbeit). М. Смокович, очільник КАС у складі ВС, наголосив, що відсутність безпеки учасників судових засідань є однією з проблем під час здійснення правосуддя судами адміністративної юрисдикції. Н. Блажівська, суддя КАС у складі ВС, зазначила, що розгляд справ у дистанційному режимі є доволі поширеним: з 24 лютого до 11 квітня 2022 року понад 9 тисяч судових засідань було проведено в режимі онлайн. Також суддя додає, що принцип публічності розгляду відповідних справ не є порушеним, адже згідно з ч. 6 ст. 10 КАСУ, якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, то трансляція засідання в мережі Інтернет здійснюється обов'язково [13]. Питання щодо здійснення правосуддя в дистанційному режимі, електронного документообігу, суддівських зборів, як зазначає Голова Конституційного суду та Вищого адміністративного суду землі Райнланд-Пфальц, Ларс Брокер, обговорювались також 8–12 липня 2024 року на 18-му німецько-українському колоквиумі з адміністративної юстиції [14].

Доцільно також зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 18 КАСУ в судах функціонує Єдина судова інформаційно-комунікаційна система. Ч. 3 ст. 18 КАСУ містить положення щодо авто-

матизованого розподілу справ. У ч. 4 цієї ж статті КАСУ зазначається, що Єдина судова інформаційно-комунікаційна система згідно з законом забезпечує обмін документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу та участь учасників судового процесу в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Ч. 2 ст. 161 КАСУ уможливорює подання позовної заяви та доданих до неї документів в електронній формі через електронний кабінет із поданням доказів надсилання її копії та копій доданих документів іншим учасникам справи з урахуванням положень, що містяться в ст. 44 КАСУ. Варто також зазначити ст. 195 КАСУ, що регулює участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Доречно зауважити, що ст. 195 КАСУ викладено в новій редакції, згідно з набранням чинності 19.07.2024 Законом України № 3755-IX «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції» [15]. Частиною 1 цієї статті КАСУ учаснику справи, його представнику надається право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або в приміщенні іншого суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, окрім випадків, якщо явка такого учасника справи в судові засідання визнана судом обов'язковою.

Необхідно підкреслити, що на законодавчому рівні у певний спосіб регулювання питань з приводу дистанційного судочинства, участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції здійснюється, проте все ж існують питання, що потребують вирішення. З цього приводу доречно зазначити думку М. Смоковича щодо пропозиції внесення змін до національного законодавства. Серед них він виокремлює питання щодо організації та здійснення зборів суддів під час дії воєнного або надзвичайного стану в дистанційному режимі; пошуку альтернативи автоматизованому розподілу справ у випадку об'єктивної неможливості функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи; участі суддів у судовому засіданні в дистанційному форматі з використанням відеоконференцв'язку; можливості розгляду будь-якої судової справи у випадку письмового клопотання сторін відповідно до правил спрощеного позовного провадження [8].

Тобто здійснення правосуддя судами в дистанційному режимі з використанням відеоконференцв'язку можна вважати своєрідним вирішенням питання з приводу забезпечення безпеки учасників судових засідань у судах по всій території України на час дії правового режиму воєнного стану, проте необхідним є подальше опрацювання та врегулювання на законодавчому рівні питань з приводу забезпечення безпеки суддів; можливості проведення зборів суддів у дистанційному форматі; пошуку альтернативи Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі задля можливості розподілу справ у випадку неможливості її функціонування.

Висновки. Отже, повномасштабне вторгнення РФ на територію України кинуло виклик здійсненню адміністративного судочинства судами, зокрема з дотриманням принципу своєчасності під час вирішення спорів судом у сфері публічно-правових відносин з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, згідно з положеннями ч. 1 ст. 2 КАСУ. Територіальну підсудність судів, які знаходились на територіях, де ведуться активні бойові дії, було змінено. Саме завдяки зміні територіальної підсудності судових справ було дотримано та забезпечено основоположне право на захист прав людини і громадянина адміністративними судами, а також право на оскарження в адміністративному суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Проте питання з приводу забезпечення безпеки суддів та інших учасників судових засідань все ще потребує детального опрацювання та вирішення. Незважаючи на те, що Законом України № 3755-IX «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції», що набрав чинності 19.07.2024, було внесено зміни до КАСУ, які мали на меті вдосконалити участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, питання щодо можливості здійснення правосуддя судьями та проведення зборів суддів в дистанційному режимі; пошуку альтернативи Єдиній судовій інформаційно-комунікацій-

ній системі у випадку неможливості її функціонування зокрема, потребує вирішення та врегулювання.

Abstract. The article analyzes features of administrative proceedings during martial state. The opportunities, through which the right to protect the rights and freedoms of a person and a citizen by the court are observed. Among them the change of territorial jurisdiction of court cases or the location of courts and administrative proceedings using video conferences are highlighted. The article mentions meetings that were held with judges from Germany and Poland, in particular, where issues related to the implementation of administrative proceedings under martial state were discussed. The changes that were made to the national legislation in order to improve the participation in the court session in the mode of video conferencing are highlighted. Issues that require further processing and regulation at the legislative level are specified.

Keywords: administrative proceedings, martial law, protection from threats, safety of trial participants, territorial jurisdiction.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
5. Соломаха А. Г. Особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 316–319. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-8/73.
6. Козакевич О. М., Романенко А. О. Особливості адміністративної юрисдикції в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 301–304. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-5/73.
7. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. С. 218–222. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.01.41.
8. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. С. 450–455. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.70.72.
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
11. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану (зведена таблиця). 02.09.2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporyadjenya/Zagalna_tablica_sudiv_02_09_2024.pdf
12. Нагальні питання діяльності адміністративних судів і проблеми правозастосування: у Верховному Суді відбулася розширена робоча зустріч. URL: surl.li/etudnq
13. Правосуддя в дистанційному режимі забезпечує право учасників судових засідань на захист від загроз. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1301262/>
14. 18-тий німецько-український колоквиум з адміністративної юстиції. 23.07.2024. URL: <https://www.irz.de/index.php/en/partner-states/ukraine/4136-18th-german-ukrainian-colloquium-on-administrative-jurisdiction>
15. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції: Закон України від 23 травня 2024 року № 3755-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3755-20#Text>

ЩОДО ТРУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

К. Ю. Рева, Л. П. Амелічева

Анотація. У статті досліджено особливості застосування трудової медіації як альтернативного способу вирішення трудових спорів. Здійснено аналіз законодавчої основи застосування процедури медіації при вирішенні трудових спорів. Проаналізовано переваги і недоліки медіації та розроблено пропозиції удосконалення її правового регулювання.

Ключові слова: трудова медіація, трудові спори, процедура медіації.

Вступ. Відносини щодо розгляду трудових спорів тісно пов'язані з трудовими, від ефективною реалізації яких залежить психологічний клімат у колективі, продуктивність праці на виробництві. Виникнення цих спорів може бути зумовлене різними причинами, пов'язаними з працею працівника або діяльністю роботодавця. Традиційним способом вирішення таких спорів є звернення до суду. Проте останнім часом все більшої популярності у розвинених країнах світу набуває альтернативний метод вирішення спорів – медіація. Саме медіація дає змогу більше заощадити сторонам спору гроші на витрати й час, за допомогою медіатора налагодити комунікацію та обрати той варіант рішення, який задовольнить інтереси і потреби обох учасників спору. Однією з особливостей медіації є те, що процес влаштовується за взаємною згодою сторін, що стимулює їх активність та залучення до пошуку рішення. Медіатор не вирішує спір за сторони, а надає їм необхідну підтримку та сприяє подоланню розділених позицій. Такий варіант вирішення спору дає можливість створити безпечний простір для конструктивного діалогу, знизити рівень напруження, усвідомити наслідки рішення, а також надає сторонам відчуття справедливості, контролю над ситуацією та внутрішнього задоволення від процесу медіації.

Вчені-правознавці приділяють значну увагу дослідженню правового регулювання медіації у сфері трудових відносин. Серед них такі автори: В. П. Мельник [1], Р. Я. Бутинська [2], З. В. Красіловська [3], Н. М. Гресь [4], Н. Г. Орлова, О. В. Соловійов та інші. Наукові праці цих авторів створюють важливе підґрунтя для сучасних досліджень із цієї теми. Однак у них не проводиться системного аналізу недоліків правового регулювання медіації при вирішенні трудових спорів в умовах сьогодення.

Метою наукової статті є: визначення трудової медіації та розробка пропозицій з удосконалення законодавства про працю у сфері медіації.

Медіація наразі є важливою позасудовою процедурою вирішення трудових спорів, що впливає з міжнародних нормативно-правових актів.

Відповідно до статті 13 Європейської конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод право на ефективний засіб правового захисту» передбачає наявність відповідного механізму захисту права і свобод людини, що включає як судові, так і позасудові процедури врегулювання спору (конфлікту) [6] та згідно зі статтею 3 Директиви 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» медіація розглядається як структурована процедура, у якій дві або більше сторін намагаються досягти примирення та згоди самостійно, на добровільній основі, для вирішення спору між ними за допомогою посередника [7, ст. 3].

Навіть більше, медіація є ефективним і популярним методом вирішення конфліктів не лише на міжнародному рівні, а й у національних законодавствах багатьох країн. Наприклад, у 2001 р. був розроблений і ухвалений Типовий закон США «Про медіацію» (The Uniform Mediation Act). На початку XXI ст. у США вже існувала серйозна законодавча база для медіації, діяли сотні організацій, що надавали послуги ADR, практикували тисячі професійних медіаторів. У всіх без винятку штатах були засновані програми судової медіації, які передбачали цілий набір моделей медіації – від добровільної до суворо обов'язкової [8, с. 227]. У США більш ніж 250 правил конфіденційності та привілеїв, що діють у різних штатах, визначають питання про те, яка саме інформація може бути розкрита у процесі медіації без побоювання її подальшого поширення. Саме з метою узагальнення і уніфікації цих правил був розроблений Типовий закон «Про

медіацію» (The Uniform Mediation Act). Цей Акт також розкриває низку умов, за яких конфіденційність неможлива (привілеї про конфіденційність не поширюються на інформацію, яка є відкритою для ознайомлення на підставі закону тощо). Локальні акти штатів США встановлюють право суду призначити до медіації будь-яку цивільну справу або її частину, якщо це не зачіпає конституційних прав особи. Справу також може бути підібрано для медіації за згодою сторін та за погодженням із судом чи за клопотанням. До того ж внаслідок широкого застосування медіації значно зменшується навантаження на судову систему, а також відбувається покращення якості вирішення спорів через врахування інтересів обох сторін. Медіація сприяє збереженню відносин між учасниками конфлікту та сприяє досягненню гармонії й результативним рішенням.

Варто зазначити, що збройна агресія РФ проти України з 24 лютого 2022 року суттєво ускладнила ситуацію у багатьох сферах життя, включно з медіацією. Цей конфлікт значно затягнув процес впровадження медіації, яка почала здобувати все більшу популярність після прийняття Закону України «Про медіацію» 16 грудня 2021 року № 1875-IX [9]. У зв'язку зі збройними діями на території України встановлені певні обмеження конституційних прав, в тому числі у сфері праці, що ускладнює здійснення судочинства. У цих умовах важливе посилення ролі медіації як альтернативного методу вирішення трудових спорів. До того ж медіація опиняється під серйозним тиском, оскільки виникає необхідність швидко пристосуватися до нових реалій та забезпечити безперервне функціонування. Помітно, що підвищується потреба в кваліфікованих медіаторах, здатних ефективно вирішувати конфлікти, які можуть виникати в умовах воєнних дій у сфері праці. У деяких регіонах України, де збройний конфлікт проявляється активніше, зазнаються серйозні втрати у сфері застосування медіації. Небезпека фізичних пошкоджень та психологічного тиску ставить під загрозу життя та роботу медіаторів і учасників спору, що ускладнює ситуацію зі впровадженням цього методу вирішення конфліктів.

Важливим стає законодавчо забезпечити захист тих, хто безпосередньо займається медіацією на територіях, де висока ймовірність нараження на воєнні ризики. У зв'язку з внутрішньою та зовнішньою загрозою національній безпеці України медіація може відіграти вирішальну роль у зменшенні напруги між конфліктуючими сторонами трудових відносин та пошуку ефективного мирного вирішення трудового спору. Важливо забезпечити доступ до медіації як можливості для всіх верств населення, особливо в умовах надзвичайних подій, коли інші методи вирішення спорів працюють недостатньо ефективно. Отже, розвиток медіації у важливий час для України вимагає комплексного та дбайливого підходу для забезпечення стабільності й гармонії в суспільстві.

З метою удосконалення захисту порушених прав у сфері праці, забезпечення ефективності механізму врегулювання трудових спорів був доповнений Кодекс законів про працю України статтею 222-1, у якій зазначено, що трудовий спір між працівником і роботодавцем може вирішуватися шляхом застосування медіації [5]. Так у трудовому праві з'явився додатковий засіб вирішення спорів між учасниками трудового договору. Завдяки медіації у трудових відносинах можливо підвищити якість роботи колективу та забезпечити стабільність на робочому місці, що в сукупності позитивно позначиться на продуктивності та задоволенні працівників.

Вже кілька років поспіль під егідою Національної служби посередництва і примирення розроблюється проект «Про колективні трудові спори», який наразі проходить стадію громадського обговорення. У статті 1 цього законопроекту запропоновано визначення трудової медіації як способу вирішення трудового спору шляхом проведення позасудової, добровільної, конфіденційної, структурованої процедури, під час якої сторони такого спору за допомогою трудового медіатора(ів) намагаються врегулювати спір» [10]. Завдяки конфіденційності процесу та професіоналізму трудових медіаторів сторони конфлікту можуть відкрито обговорити свої позиції та знайти взаємовигідні рішення. Така ініціатива може сприяти покращенню трудових відносин та зменшенню конфліктів на робочому місці, забезпечуючи ефективне врегулювання суперечок шляхом мирного діалогу та співпраці сторін.

Варто додати, що трудова медіація має певні особливості, якими відрізняється від інших видів. На думку Я. Р. Бутинської, медіація у сфері праці має такі риси: «1) це позасудовий порядок вирішення трудового спору з використанням неюрисдикційних способів захисту трудо-

вих прав працівника і роботодавця, який спрямований на примирення і вироблення сторонами спору узгодженого рішення за допомогою компромісу; 2) це трудове примирення за допомогою посередника, без втручання уповноважених державних органів. Сторони конфлікту самостійно визначають, хто конкретно буде посередником; 3) інститут медіації передбачає переговорний процес, за підсумками якого виявляються інтереси і потреби сторін трудових відносин, що ґрунтується на основі не позицій, а інтересів; 4) медіація завершується добровільною угодою (основана на взаємних поступках) сторін трудової розбіжності. При цьому медіатор позбавляється можливості приймати обов'язкове для сторін рішення» [2, с. 148].

Як зазначає З. В. Красіловська, законодавче визначення медіації відкриває нові можливості для громадян у більш ефективному управлінні своїм життям як незалежними учасниками. Це також дає можливість органам публічної влади переосмислити сучасну демократичну парадигму управління та перейти до більш відкритого підходу, який відповідатиме сучасному інформаційному суспільству. Процес сприятиме плюралізму, новим цінностям, потребам, методам і процедурам у суспільстві [3, с. 4]. Загалом трудова медіація є ефективним і добровільним способом вирішення трудових спорів з використанням конструктивного підходу до досягнення компромісу. До того ж збереження інформації (конфіденційність), обговореної під час процедури, що дає змогу сторонам відчувати себе захищеними і вільними від зайвих обтяжень. Медіатор виступає як нейтральна сторона, яка допомагає сторонам зосередитися на пошуку конструктивних рішень та уникнути дальших конфліктів.

Сьогодні існують ще деякі фактори, які гальмують поширення медіації під час вирішення трудових спорів. По-перше, сторони трудового договору мають обмежене розуміння про можливість медіації та не мають достатньої інформації про її переваги як нового методу вирішення трудових конфліктів. Важливо проводити освітні заходи серед працівників і роботодавців щодо переваг медіації, показуючи їм, як цей метод сприяє швидкому і конструктивному вирішенню суперечок. По-друге, ринок медіаційних послуг в Україні ще не розвинений, і кількість кваліфікованих медіаторів обмежена, їх авторитет недостатньо відомий широкому загалу. Для підвищення авторитетності медіаторів важливо забезпечити їхню якісну підготовку і сертифікацію, а також створити умови для постійного професійного зростання цієї категорії фахівців. По-третє, реєстри медіаторів формується різними організаціями, які надають медіаційні послуги, включно з центрами безоплатної вторинної правової допомоги. Для покращення системи медіації в Україні важливо створити єдиний реєстр медіаторів, який би був публічно доступний і забезпечував можливість швидкого знаходження та зв'язку з кваліфікованими медіаторами.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що трудова медіація – це процес вирішення конфліктів (спорів) за допомогою незалежної третьої сторони, яка допомагає роботодавцям та працівникам знайти взаємовигідні рішення шляхом обговорення, діалогу та пошуку компромісів. Цей процес сприяє покращенню взаєморозуміння між працівниками та роботодавцями, зменшенню конфліктів і підвищенню продуктивності. Трудова медіація включає у себе способи вирішення суперечок через діалог, обговорення та пошук компромісів за участю незалежного посередника. Вона сприяє побудові довіри та співпраці між сторонами, що є ключовими складниками успішного функціонування організації, установ тощо.

До того ж можемо виділити переваги та недоліки застосування медіації у трудових спорах. Перевагами є: 1) швидкість; 2) конфіденційність; 3) збереження конструктивних відносин (медіація може допомогти сторонам зберегти або відновити конструктивні відносини); 4) заощадження часу та грошей. Важлива перевага медіації у вирішенні трудових спорів полягає в тому, що цей підхід спрямований на побудову співпраці та взаєморозуміння між сторонами конфлікту, а не на пошук «винних» і вирішення питання «хто має рацію». Це дає змогу знайти компроміс, який враховує інтереси обох сторін, та зберегти доброзичливі відносини після вирішення спору. Медіатор, як нейтральна сторона, допомагає сторонам почути одне одного, виразити свої почуття та переживання, а також знайти взаєморозуміння. Отже, медіація стимулює позитивний діалог та сприяє побудові довгострокових відносин, зберігаючи гідність і самоповагу всіх учасників трудового спору.

Недоліками медіації є: 1) медіація не завжди приводить до угоди, якщо сторони не готові йти на компроміс; 2) існує ризик того, що сторони не зможуть знайти спільну мову і медіація закінчиться без результату; 3) необхідність наявності кваліфікованих медіаторів.

Одним із шляхів покращення правового регулювання трудової медіації в Україні є необхідність доповнення окремою главою «Трудова медіація» Кодексу законів про працю, у якій би передбачався порядок застосування трудової медіації, враховані були б її основні принципи.

До того ж впровадження законопроекту «Про колективні трудові спори» та визначення у ньому трудової медіації як ефективного механізму вирішення конфліктів на робочому місці відкриває новий етап у розвитку захисту трудових прав та інтересів. Цей крок сприятиме покращенню відносин між працівниками та роботодавцями, створить можливість для більш ефективного вирішення трудових спорів.

Abstract. The article examines the peculiarities of the use of labor mediation as an alternative way of resolving labor disputes. An analysis of the legal basis for the application of the mediation procedure in the resolution of labor disputes was carried out. The author analyses the advantages and disadvantages of mediation and develops proposals for improving its legal regulation.

Keywords: labor mediation, labor disputes, mediation procedure.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мельник В. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів: науково-практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2022. № 1. С. 1–19.
2. Бутинська Р. Я. Медіація у трудовому праві України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 3. С. 146–150.
3. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.01. Одеса, 2017. 221 с.
4. Гресь Н. М. Медіація як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів: дис. ... д-ра філос. 081 – Право. Суми, 2023. 208 с.
5. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
6. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.XI. 1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text2
7. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах: Міжнародний документ від 21.05.2008. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>
8. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11. С. 225–236.
9. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text>
10. Продовжується робота над проектом закону про вирішення трудових спорів. *Конфедерація роботодавців України*. 10.05.2023. URL: <https://employers.org.ua/news/id2486>

МЕТОДИ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

К. Р. Балабан, Г. В. Бей

Анотація. Сучасний бізнес функціонує в умовах високої невизначеності, що зумовлено глобалізацією, технологічними змінами та економічними циклами вимагає від підприємств постійної адаптації та розробки гнучких стратегій. Стаття присвячена аналізу методів, які дадуть змогу підприємствам ефективно формувати стратегії в умовах невизначеності. Особлива увага приділяється практичному використанню цих інструментів для підвищення стійкості та конкурентоспроможності бізнесу, що функціонує в умовах постійних змін. Результати дослідження можуть бути корисними для підприємств, які прагнуть ефективно адаптуватися до викликів сучасного ринку, та для фахівців, які займаються розробкою стратегій в умовах невизначеності.

Ключові слова: стратегія, підприємство, антикризове управління, конкурентоспроможність, невизначеність.

Постановка проблеми. У сучасній українській економічній моделі розвиток конкуренції в умовах розгортання кризових процесів потребує особливої ваги. Кризові явища порушують рівновагу підприємств, що змушує керівництво активно використовувати інструментарій прогнозування кризи та її раннього розпізнавання, а також ефективно нейтралізувати її негативний вплив. Водночас забезпечити успішну діяльність підприємства можна лише через формування конкурентної стратегії, яка надає ринкові переваги та є інструментом антикризового управління. Проте недооцінка важливості розробки таких стратегій в антикризовому управлінні стає перешкодою для збільшення виробничо-технічного потенціалу та стабільного економічного зростання як окремих підприємств, так і національної економіки загалом. У цих умовах виникає потреба у вдосконаленні підходів до формування конкурентних стратегій у межах антикризового управління, які б дали змогу підприємствам ефективно використовувати ресурси, забезпечувати конкурентні переваги та зміцнювати позиції на ринку, оперативно реагуючи на всі негативні зміни ринкового середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення стратегічного планування є доволі розповсюдженою темою серед вітчизняних і зарубіжних науковців. Основні методологічні положення розроблення стратегії опубліковані в працях І. Ансоффа, П. Друкера, Г. Мінцберга, М. Портера, В. Ляшенко, В. Міщенко, Б. Пшика, Р. Слав'юка, Л. Шемаєвої, В. Савчука, М. Шевчука, В. Пономаренка, М. Чумаченка та ін. Проте ця тема залишається актуальною постійно, тому і потребує регулярних досліджень та розвитку серед вчених.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування методології та інструментів розробки ефективної конкурентної стратегії в умовах негативного впливу зовнішніх факторів, динамічності та невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Стратегія – це узгоджений комплекс зобов'язань і дій, орієнтованих на використання ключових компетенцій та отримання конкурентної переваги. Обираючи стратегію, підприємства приймають рішення серед можливих альтернатив, щоб визначити, як саме вони досягатимуть стратегічної конкурентоспроможності. У сучасних умовах, зокрема під час воєнного стану та карантинних обмежень, підприємства стикаються з обмеженим спектром діяльності, фінансовими та маркетинговими кризами, що вимагає ефективного стратегічного планування. Правильне та якісно організоване стратегічне планування дає змогу підприємству адаптуватися до кризових зовнішніх умов із мінімальними втратами. Стратегічне планування полягає у формуванні конкретного плану для досягнення глобальної мети, водночас в умовах сьогодення основними цілями можуть бути виживання підприємства, фінансова безпека та потенційний розвиток.

Стратегічне планування ґрунтується на таких принципах [1, с. 60]:

- динамічна рівновага, тобто під час визначення цілей і планування ключових показників треба передбачати, що темпи зростання доходів перевищуватимуть темпи зростання витрат;
- участь, а саме обов'язкове залучення до процесу планування керівників усіх рівнів і спеціалістів;

- неперервність, тобто необхідність постійного перегляду результатів діяльності та їх передумов з урахуванням змін у зовнішньому середовищі;
- інтеграція щодо узгодження планів на всіх рівнях ієрархії та координація планів на одному рівні.

Різні підходи до створення системи стратегічного управління вимагають чіткого розуміння його переваг для діяльності окремих підприємств. Змістовне поняття стратегії трактується кожним вченим по-різному, проте має спільні характеристики: унікальність, наукова новизна, можливість втілення в реальність, практична корисність та сучасний підхід до моделей системи бізнесу.

Розглянемо визначення науковців щодо змісту стратегії (табл. 1). У таблиці представлено різні підходи до визначення поняття «стратегія», які підкреслюють різноманітність розуміння цього терміна в наукових колах. З погляду Л. Протасової, стратегія розглядається як системний підхід, що визначає напрями діяльності підприємства.

Таблиця 1

Характеристика підходів до визначення поняття стратегії

Автор	Визначення поняття
Л. В. Протасова [2]	Стратегія – системний підхід визначення напрямів діяльності підприємства
М. Портер [3]	Стратегія – підхід до реагування на зовнішні можливості та загрози, а також на внутрішні сильні та слабкі сторони, з метою досягнення стійких конкурентних переваг у довгостроковій перспективі
Дж. Кемпбел [4, с. 13]	Стратегія – визначення основних довгострокових цілей і завдань підприємства, ухвалення курсу дій і розміщення ресурсів, необхідних для виконання цих цілей
Г. Мінцберг [4, с. 15]	Стратегія – ефективна ділова концепція бізнесу, доповнена набором реальних дій, які здатні привести цю ділову концепцію до досягнення реальної конкурентної переваги, здатної зберігатися тривалий час

Джерело: складено автором на основі [2–4]

Класичне визначення М. Портера акцентує на стратегії як способі реагування на зовнішні можливості та загрози, а також на сильних та слабких сторонах підприємства, що сприяє досягненню довгострокових конкурентних переваг.

Інтерпретація стратегії за Дж. Кемпбелом спрямована на визначення за допомогою стратегії основних довгострокових цілей підприємства, ухвалення курсу дій і оптимального розподілу ресурсів для досягнення цих цілей. Г. Мінцберг та його послідовники розглядають стратегію як ефективну бізнес-концепцію, підкріплену конкретними діями, спрямованими на досягнення стійкої конкурентної переваги, здатної забезпечити тривалий успіх підприємства.

Важливою частиною стратегії є аналіз ринкових можливостей і визначення внутрішнього та зовнішнього середовища існування підприємства. Нестабільність і невизначеність суттєво впливають на вибір стратегії під час стратегічного планування в період кризи. У цей період майбутнє стає важкопрогнозованим, підприємства часто переходять від довгострокових цілей до короткострокових, що дає змогу швидше реагувати на зміни та пристосовуватися до нових умов. Невизначеність вимагає від бізнесу бути гнучким та здатним швидко адаптуватися, і у стратегічному плануванні передбачає формування більшої кількості варіантів розвитку, що дають змогу оперативно змінювати напрями й тактичні дії.

Виділяють такі види криз [5]:

- фінансова криза (або криза ефективності) виникає внаслідок погіршення економічних та фінансових показників через збиткові операції, що знижують прибутковість і рентабельність підприємства;
- операційна криза виникає внаслідок поточної чи потенційної збиткової діяльності підприємства, обумовлена відсутністю системного операційного контролю та аналізу;
- маркетингова криза виникає у разі втрати наявних клієнтів, відсутності нового попиту та зростання витрат на маркетинг;
- соціальна криза виникає через внутрішні конфлікти на виробництві, між підрозділами або між працівниками та керівництвом;

- інформаційна криза проявляється через політичні та соціальні бар'єри сприйняття інформації, а також надлишок інформації, що ускладнює виділення важливої інформації для підприємства;
- кадрова криза обумовлена нестачею кваліфікованих кадрів та високою плинністю персоналу;
- техніко-технологічна криза виникає внаслідок відставання від сучасних технологій, відсутності автоматизації та оновлення обладнання;
- організаційно-управлінська криза формується через управлінські помилки, суперечливі стратегії та незлагодженість в управлінських рішеннях, що ускладнює розвиток підприємства.

Ці різновиди криз зумовлені як зовнішніми факторами (політична ситуація, карантинні обмеження, законодавчі бар'єри, зниження платоспроможності), так і внутрішніми – через неефективне управління та господарську діяльність на підприємстві.

Розглянемо методи аналізу стратегічного планування в умовах нестабільності та невизначеності (табл. 2). Застосування кожного з методів залежить від конкретних умов зовнішнього та внутрішнього середовища, в якому діє підприємство. Представлені методи покривають широкий спектр аспектів стратегічного управління, як-от оцінка конкурентного середовища, аналіз внутрішніх ресурсів і управління процесами.

Таблиця 2

Методи аналізу стратегічного планування в умовах невизначеності

Метод стратегічного планування	Опис	Переваги	Недоліки	Коли застосовувати?
<i>Сценарне планування</i>	Аналіз різних можливих сценаріїв розвитку ситуації та підготовка стратегій для кожного з них	Гнучкість у реагуванні на різні ситуації; підготовленість до змін	Вимагає багато ресурсів і часу; складність у створенні всіх сценаріїв	Коли існує висока невизначеність, і необхідно розробити кілька можливих стратегій для адаптації
<i>SWOT-аналіз</i>	Оцінка сильних та слабких сторін, можливостей та загроз для підприємства	Проста реалізація; надає загальне уявлення про стан підприємства	Суб'єктивність оцінок; не враховує динамічність зовнішнього середовища	Для загального аналізу поточної ситуації підприємства або під час розробки базових стратегій
<i>PEST-аналіз</i>	Аналіз політичних, економічних, соціальних і технологічних факторів, які можуть впливати на підприємство	Допомагає врахувати макроекономічні фактори; системний підхід	Не враховує внутрішніх аспектів підприємства; іноді обмежений в аналізі	За необхідності оцінки зовнішнього середовища та факторів макросередовища, які впливають на стратегію
<i>Метод аналізу сценаріїв «Що, якщо?»</i>	Оцінка наслідків можливих змін у зовнішньому середовищі для підприємства, використовуючи різні сценарії	Допомагає оцінити вплив конкретних факторів; гнучкий підхід	Трудомісткий метод; залежить від точності прогнозів	Коли потрібно оцінити вплив конкретних подій або змін зовнішнього середовища на бізнес
<i>Метод 5 сил Портера</i>	Аналіз конкурентного середовища за допомогою оцінки конкурентних сил: загрози нових учасників, конкуренції	Допомагає зрозуміти конкурентне середовище; сприяє позиціонуванню	Орієнтований тільки на зовнішнє середовище; не враховує внутрішні фактори	Для оцінки конкуренції та визначення ринкової позиції підприємства, особливо на нових ринках
<i>Матриця BCG (Boston Consulting Group)</i>	Класифікація продуктів або бізнес-одиниць за рівнем зростання ринку та часткою ринку	Полегшує прийняття рішень щодо інвестицій; зрозуміла візуалізація	Застосовується тільки для великих компаній; вузька спеціалізація	Коли необхідно оцінити інвестиційні можливості для окремих бізнес-одиниць або продуктів
<i>BSC (Збалансована система показників)</i>	Збалансований підхід до оцінки діяльності підприємства, включно з фінансовими, клієнтськими, процесними аспектами	Всеосяжний підхід; допомагає встановити стратегічні цілі та показники	Вимагає значних ресурсів на впровадження; потребує постійного контролю	Коли потрібно встановити комплексну систему стратегічних цілей і забезпечити їх моніторинг

Джерело: складено автором на основі [4, 6–8]

Порівняльна оцінка методів стратегічного аналізу показує, що кожен з них має свою послідовність, обов'язкові етапи реалізації, інструментарій, а реалізація дає змогу підприємствам набутти конкурентних переваг. Проте всі методи мають певні недоліки, зокрема обмежену доступ-

ність даних про витрати та інші показники конкурентів, а також статичний характер моделей [8]. До того ж вітчизняні підприємства часто стикаються з певними труднощами у стратегічному управлінському аналізі, а саме відсутністю спеціалізованих підрозділів для проведення такого аналізу, недостатністю необхідної інформації через слабку організацію управлінського обліку, а також браком інтересу керівництва до стратегічного управлінського аналізу.

Висновки. Стратегічне планування в умовах економічної невизначеності є важливим інструментом для забезпечення стійкості та адаптації підприємства до нових викликів. Вибір конкретного методу стратегічного планування залежить від багатьох чинників, зокрема від рівня невизначеності ринку, ресурсних можливостей підприємства та його цілей. Проте поєднання різних методів, орієнтованих на аналіз зовнішнього середовища, внутрішніх ресурсів та ринкових тенденцій, забезпечує підприємству більшу стійкість і готовність до змін. Отже, гнучкий та комплексний підхід до стратегічного планування є ключовим фактором для успішного розвитку підприємства в сучасних ринкових умовах.

Abstract. Modern business operates under high uncertainty caused by globalization, technological changes, and economic cycles, which requires enterprises to adapt and develop flexible strategies constantly. The article is devoted to the analysis of methods that allow enterprises to formulate strategies under conditions of uncertainty effectively. Particular attention is paid to the practical use of these tools to increase the sustainability and competitiveness of businesses operating in a constantly changing environment. The results of the study may be useful for enterprises seeking to effectively adapt to the challenges of the modern market and for professionals involved in developing strategies under conditions of uncertainty.

Keywords: strategy, enterprise, crisis management, competitiveness, uncertainty.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковалевська А. В. Антикризисное управління підприємством. *Економіка підприємства*. Харків. ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. 140 с.
2. Протасова Л. В. Стратегічне планування розвитку підприємства: особливості оцінки та інтеграції. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. № 3. С. 101–105.
3. Портер М. Е. Конкурентна стратегія. Техніки аналізу галузей і конкурентів. Наш формат, 2020. 424 с.
4. Петрук Ю. В., Артеменко Л. П. Особливості стратегічного планування підприємства в умовах кризи. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2022. С. 72–78.
5. Крайнюк О. В., Буц Ю. В., Барбашин В. В. SWOT-Аналіз впровадження цифрових технологій для забезпечення безпеки праці. *Комунальне господарство міст*. 2021. С. 234–238.
6. Коноплянко Д. Сутність та методи оцінки стратегічного потенціалу підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 34. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-34-89.
7. Артюшок В. Методи та моделі стратегічного аналізу у системі бізнес-планування. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-44-61.
8. Феєр О. В., Хаустова К. М., Густі С. М. Стратегічне управління підприємством в умовах воєнного стану. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 4. С. 90–97.

УДК 368

РОЗВИТОК СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

А. В. Безпалько, В. В. Волкова

Анотація. У статті подано інформацію про сутність страхового ринку та обґрунтовано його роль у забезпеченні економічної безпеки країни. Також визначено сучасні тенденції розвитку страхового ринку в кризових умовах розвитку економіки України. На основі методу узагальнення визначено перспективні напрями подальшого розвитку страхового ринку України.

Ключові слова: страхова компанія, розвиток страхового ринку, конкурентоспроможність, криза.

Вступ. Страховий ринок є невід’ємною частиною сучасної фінансової системи будь-якої країни. Він забезпечує захист економічних суб’єктів від можливих ризиків і є інструментом стабілізації економіки. Розвиток страхового ринку України в умовах ринкових трансформацій набув особливої актуальності, оскільки ефективна система страхування є важливим складником економічної безпеки країни, сприяє залученню інвестицій та підвищенню рівня соціального захисту населення.

Основна частина. Сучасні науковці розглядають розвиток страхового ринку як один із провідних факторів забезпечення соціально-економічної безпеки населення та регіонів, а також як важливий елемент економічного зростання країни. Стан і тенденції розвитку цього ринку є об'єктом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких можна відзначити П. Борна, Д. Буяковські [1], Л. Чвертко, О. Вінницьку, Т. Корнієнко [2], А. Полторака [3], Н. Сінгхала [4] інших.

Дослідження П. Борна і Д. Буяковські [1] акцентують на тісному взаємозв'язку між економічним розвитком і страхуванням, підкреслюючи вплив монетарної стабільності та соціальної політики на різні види страхування. Робота Н. Сінгхала, Ш. Гояла та Т. Сінгхала [4] демонструє, що економічні та демографічні фактори по-різному впливають на страховий ринок у різних країнах Азії, показуючи регіональні відмінності у взаємодії страхування з економічним зростанням. Водночас дослідження Л. Чвертко, О. Вінницької та Т. Корнієнко [2] вказують на те, що страховий ринок України відстає від сучасних вимог, характеризується низьким рівнем добровільного страхування. Нарешті, А. Полторака [3] у своєму дослідженні виділяє ключові проблеми – пандемію, кліматичні ризики, безробіття та корупцію, – які визначають тенденції розвитку страхового ринку як в Україні, так і в інших регіонах світу. Ці твердження підкреслюють складність процесів, що відбуваються на страховому ринку, а також необхідність подальших досліджень для розробки ефективних стратегій його розвитку.

Описуючи сучасні тенденції розвитку страхового ринку в Україні, варто зазначити, що з 2018 до 2022 року кількість страхових компаній зменшилася на 54,4 %, тобто в 2,4 рази. Станом на кінець травня 2023 року в країні залишилося лише 15 компаній, порівняно зі 128 у 2022 році, 155 у довоєнному 2021 році та 281 компанією у 2018 році.

Цю тенденцію можна пояснити політичною нестабільністю, зокрема війною та окупацією східних і південних регіонів, а також пандемією COVID-19. Основною причиною, на нашу думку, є посилення нагляду з боку регулятора ринку небанківських фінансових послуг, яким з 1 липня 2020 року є Національний банк України (далі – НБУ). У цей період скорочення кількості страхових компаній становило 26 %, порівняно з попереднім роком, тоді як у воєнні роки цей показник знизився до 17 %. За період 2017–2021 років, на фоні загального зростання кількості укладених страхових договорів (+17,444 тис. одиниць), вартість одного договору знизилася майже вдвічі. Подібна тенденція спостерігається і щодо валових страхових виплат: хоча їх загальний обсяг у довоєнний період зріс до 17,958 млн грн, на один договір у 2021 році припадало 137 тис. грн, що на 12 тис. грн менше, ніж у 2017 році. У 2022 році через воєнний стан в Україні загальні тенденції розвитку страхового ринку були порушені: кількість укладених договорів страхування, порівняно з 2021 роком, скоротилася у 1,5 раза, а обсяг валових страхових премій зменшився на 10,1 млрд грн. Внаслідок цього середній розмір страхових премій на один договір зріс на 72 грн і становив 450 грн.

Основні показники розвитку страхового ринку України у 2017–2022 рр. наведемо у табл. 1.

Таблиця 1

Основні показники розвитку страхового ринку України у 2017–2022 рр. [5]

Показник	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміни за 2017–2019
Кількість укладених договорів страхування, тис. од.	70 658	77 495	80 271	120 577	131 562	88 102	17 444
Валові страхові премії, млн грн	43 432	49 367	53 001	45 176	49 708	39 616	–3 816
Валові страхові премії на 1 договір страхування, грн	615	637	660	375	378	450	–165
Валові страхові виплати, млн грн	10 537	12 863	14 338	14 854	17 958	13 001	2 464
Валові страхові виплати на 1 договір страхування, тис. грн	149	166	179	123	137	148	–2
Рівень валових витрат, %	24,26	26,06	27,05	32,88	36,13	32,82	8,56 в. п.
Показник проникнення, %	1,45	1,39	1,33	1,08	0,91	н/д	–
Показник щільності страхування, грн на 1 особу	10,25	1 171	1 265	1 086	1 207	н/д	–

Як видно з табл. 1, протягом 2020–2023 років спостерігається стабільне зростання валових страхових премій за всіма основними видами страхування. Добровільне страхування демонструє найбільшу динаміку зростання – на 27,8 % за цей період, що свідчить про зростання інтересу до страхових продуктів за вибором клієнтів. Обов'язкове страхування також стабільно збільшувалося, хоч і менш інтенсивно, зростаючи лише на 12 %. Сектор страхування життя збільшився на 26,7 %, що може вказувати на зростання попиту на довгострокове фінансове забезпечення. Загальна сума страхових премій зросла на 22,6 %, що підтверджує позитивний розвиток страхового ринку України.

У 2023 році український страховий ринок продовжує відчувати наслідки війни та економічної нестабільності. Згідно з даними НБУ, кількість страхових компаній зменшилася, а ті, що залишилися, продовжують нарощувати капіталізацію. Це свідчить про велику конкуренцію на ринку, а також про прагнення компаній відповідати міжнародним стандартам.

Станом на кінець 2023 року в Україні функціонувало 115 страхових компаній. Це значне скорочення, порівняно з довоєнним періодом, коли їх було понад 280. Основними причинами такого зменшення можна вважати жорсткі вимоги законодавства, зокрема нову модель регулювання ринку, запроваджену Національним банком України, а також виклики, пов'язані з війною та пандемією. Обсяги страхових премій у 2023 році показують нестабільні тенденції. Хоча деякі компанії демонструють зростання, загальний обсяг страхових виплат значно зменшився через зниження кількості укладених договорів. Вартість одного страхового договору зросла, що може свідчити про підвищення ризиків, пов'язаних з воєнними умовами. Від фізичних осіб отримано 28,76 млрд грн страхових премій, від юридичних осіб 17,2 млрд грн, від перестраховальників 1,06 млрд грн. Чисті страхові премії перевищили 46 млрд грн, чисті зароблені страхові премії склали 38,7 млрд грн, підписані премії 46,5 млрд грн. За даними НБУ, загальна кількість укладених договорів страхування в 2023 році перевищила 94,82 млн одиниць.

У 2024 році український страховий ринок демонструє ознаки стабілізації та поступового зростання. Після значного скорочення кількості компаній, яке спостерігалось у 2022–2023 роках, ринок адаптується до нових реалій і починає формуватися нове конкурентне середовище. На початок 2024 р. в Україні функціонує 101 страхова компанія, багато з них акцентують на вдосконаленні своїх продуктів і послуг.

Згідно з даними НБУ, у 2024 році середній обсяг активів на одну компанію продовжує зростати, що свідчить про нарощування капіталізації ринку. Наприклад, середній обсяг активів на одну компанію сягнув 600–700 млн грн. Це зростання обумовлене не лише поліпшенням фінансових показників компаній, але й посиленням вимог регулятора до капіталізації. Обсяги страхових премій у 2024 році також демонструють позитивну динаміку. Очікується, що загальний обсяг страхових премій зросте на 15–20 %, у порівнянні з 2023 роком, що пов'язано з відновленням економіки, підвищенням інтересу до добровільних видів страхування, а також активізацією ринку медичного страхування та страхування життя. Однак виплати залишаються на стабільному рівні через збереження високих ризиків, пов'язаних з воєнними діями.

Отже, страховий ринок України стикається з проблемами, що сформувалися в довоєнний період і посилюються внаслідок воєнних дій на всій території країни. Для об'єктивного аналізу виявлених хронічних проблем та нових викликів з боку Російської Федерації доцільно застосувати методичний підхід PEST-аналізу (табл. 2). Визначення джерел наявних проблем за політичними, економічними, соціальними та технологічними напрямками дасть змогу виявити перспективні інструменти для подолання загроз і використання можливостей розвитку страхового ринку.

PEST-аналіз підтверджує, що страховий ринок України стикається з численними викликами, які стали наслідком довоєнних і воєнних обставин. Економічні проблеми, зокрема ухилення від податків, неефективність розміщення страхових ресурсів і низька рентабельність, поглибилися через зменшення кількості страхових договорів і зростання страхових випадків. Політичні аспекти також вимагають уваги, адже недосконалість страхового законодавства і брак підтримки учасників ринку потребують вирішення. Водночас спрощення регуляторних вимог і реалізація нового законодавства можуть стати основою для відновлення страхового ринку.

Страховий ринок України продовжує розвиватися, хоча його перспективи значною мірою залежать від удосконалення законодавчої бази, яка регулюватиме не лише страхову діяльність, а й інші сфери, що впливають на неї.

PEST-аналіз проблем і перспектив розвитку страхового ринку України

Вектор	Довоєнний період	Період воєнного стану	Можливості та перспективи
Економічний	<ul style="list-style-type: none"> – підстави для ухилення від податкових зобов'язань; – підстави для виведення капіталу; – неефективні механізми розміщення страхових ресурсів; – низька рентабельність; – обмежена інвестиційна привабливість сектора; – необхідність підвищення рівня управління в страховиках 	<ul style="list-style-type: none"> – загрози для стабільності роботи страховиків і страхувальників; – зменшення кількості укладених страхових договорів; – збільшення кількості страхових випадків, особливо в медичному страхуванні 	<ul style="list-style-type: none"> – розробка програм страхування ризиків у будівництві, енергетиці, інфраструктурі тощо; – фокусування на особистому медичному страхуванні
Політичний	<ul style="list-style-type: none"> – недосконале законодавче регулювання; – брак належної підтримки для учасників ринку; – потреба в розробці проектів державно-приватного партнерства 	<ul style="list-style-type: none"> – спрощення регуляторних вимог 	<ul style="list-style-type: none"> – посилення регуляторного контролю; – реалізація оновленого закону України «Про страхування»
Технологічний	<ul style="list-style-type: none"> – невідповідність структури активів багатьох страховиків їх зобов'язанням; – потреба в підвищенні якості послуг; – необхідність розширення асортименту послуг; – потреба в інноваціях в управлінні та обслуговуванні 	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність програм страхування від воєнних ризиків; – тимчасове обмеження в обслуговуванні певної категорії клієнтів 	<ul style="list-style-type: none"> – ефективне впровадження дистанційних методів урегулювання страхових випадків; – розширення асортименту страхових послуг та підвищення їх якості

Джерело: розроблено автором на основі [1–4]

Одним із головних завдань з боку страхових компаній є підвищення ефективності страхового менеджменту через використання економіко-математичних інструментів та сучасних технологій моделювання. Це дасть змогу компаніям швидше реагувати на зміни на ринку, вчасно приймати рішення, оцінювати ефективність формування технічних резервів і точніше прогнозувати фінансові показники. Застосування кількісних моделей у страховому менеджменті також сприятиме оптимізації витрат на управління, покращенню інвестиційної політики та правильній розробці стратегії маркетингу.

До того ж одним із пріоритетних напрямів розвитку вітчизняного страхового ринку залишається масове: страхування життя, пенсійне страхування, автострахування, медичне страхування, страхування майна та страхування туристів.

Вважаємо, що головна мета з боку регулятора в цих умовах полягає у вдосконаленні нормативно-правової бази для захисту прав споживачів, розвитку інфраструктури та підвищення фінансової стабільності страховиків. Також доцільно сприяти розвитку незалежного страхового посередництва, асистенських послуг, впроваджувати нові інформаційні технології управління та міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і звітності. Важливими є системи внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю страховиків, прозоре корпоративне управління та підтримка конкуренції на ринку недержавного пенсійного забезпечення.

Обов'язкове страхування повинне базуватися на принципі формування страхових резервів, які мають використовуватись виключно для відшкодування збитків постраждалим, а не для покриття витрат, пов'язаних із неефективним управлінням чи безвідповідальністю громадян. Важливим завданням є розробка принципів і вимог до обов'язкового страхування, оптимізація переліку об'єктів, що підлягають обов'язковому страхуванню, та посилення контролю за наявністю чинних страхових полісів.

Висновки. Отже, для подальшого розвитку страхового ринку країни необхідно вжити низку заходів як з боку страховиків, так і з боку регулятора – Національного банку України. Серед цих заходів можна виділити реформування законодавчої бази, покращення процесу ефективності управління страховими компаніями та розвиток страхової культури населення країни. Зав-

дяки цьому можна створити конкурентоспроможний та стабільний ринок страхових послуг, який сприятиме захисту інтересів громадян і забезпеченню фінансової стійкості страхових компаній.

Annotation. The article provides information on the essence of the insurance market and substantiates its role in ensuring the country's economic security. Modern trends in the development of the insurance market in the crisis conditions of the development of the economy of Ukraine are also determined. On the basis of the method of generalization, promising directions for the further development of the insurance market of Ukraine have been determined.

Keywords: insurance company, insurance market development, competitiveness, crisis.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борн П., Буяковський Д. Економічний перехід і розвиток страхового ринку: дані з посткомуністичних європейських країн. *Женевський огляд ризиків і страхування*. 2022. С. 1–37.
2. Чвортко Л. А., Корнієнко Т. О., Вінницька О. А. Фінансова інклюзія на страховому ринку України: передумови та чинники формування. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2022. Вип. 18(2). С. 146–158. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprger_2022_18\(2\)__17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprger_2022_18(2)__17) (дата звернення 12.10.2024).
3. Полторак А. С. Розвиток страхових ринків як базис забезпечення резильєнтності систем гарантування соціально-економічної безпеки регіонів. *Modern Economics*. 2022. № 34. С. 82–89.
4. Сінгхал Н., Гойял С. і Сінгхал Т. Взаємозв'язок між страхуванням та економічним зростанням в Азії країни: регіональна перспектива. *Макроекономіка та фінанси в країнах з ринковою економікою, що розвивається*. 2022. № 15(3). С. 301–322.
5. Показники діяльності страхових компаній. *Наглядова статистика*. НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (дата звернення 12.10.2024).

УДК 336.22: 334.012.64

ПОДАТКОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

В. М. Білоус, Л. Л. Гевлич

Анотація. У дослідженні проаналізовано функціонування спрощеної системи оподаткування в Україні та її роль у підтримці малого підприємництва. Особливу увагу приділено впливу нових податкових заходів, запроваджених під час воєнного стану, на діяльність малих підприємств. Розглянуто Національну стратегію доходів до 2030 року, проведено аналіз переваг і обмежень податкових пільг та преференцій для підприємців, окреслено можливості вдосконалення податкового режиму, надано оцінку перспектив вдосконалення фіскальної політики для зменшення корупції та підвищення конкурентоспроможності української економіки.

Ключові слова: малий бізнес, податкове законодавство, податкове навантаження, спрощена система оподаткування.

Постановка проблеми. Питання податкової політики в Україні, особливо в частині оподаткування малого бізнесу, є ключовим у створенні сприятливого економічного клімату. У цьому контексті спрощена система оподаткування виступає як важливий інструмент, покликаний знизити витрати підприємців та стимулювати їхню участь в економіці. Однак часті законодавчі зміни і нові податкові вимоги в умовах війни призводять до зростання невизначеності для підприємців, створюючи додатковий тиск на малий бізнес та ускладнюючи його діяльність.

Аналізуючи останні дослідження і публікації, варто зазначити, що багато вітчизняних авторів (Т. Добрунік, А. Шевчук, Н. Матвійчук, С. Теслюк, А. Плоскіна, Д. Писарчук [1–3]) вивчали питання впливу спрощеної системи оподаткування на економічне зростання малого бізнесу. Зокрема, досліджували питання податкових пільг, зменшення податкових бар'єрів, вплив на легалізацію економіки та акцентували, що часті зміни у законодавстві і посилення адміністративного тиску викликають ризик переходу малого бізнесу в тіньову економіку та знижують інвестиційну привабливість країни. Незважаючи на значний внесок у розуміння цього питання, залишаються невирішеними аспекти ефективності реформування спрощеної системи в умовах воєнного стану та економічної нестабільності. Зокрема, якою має бути оптимальна модель спрощеної системи, щоб забезпечувати баланс між інтересами бізнесу та держави. Невирішеним

залишається також питання про те, якою мірою ці зміни впливають на конкурентоспроможність малого бізнесу та його здатність забезпечувати податкові надходження в умовах нестабільності.

Метою статті є аналіз сучасних змін у спрощеній системі оподаткування України, оцінка її ефективності для розвитку малого бізнесу в умовах воєнного стану, визначення ризиків та напрямів удосконалення податкової політики.

Основний розділ. Стабільне та передбачуване податкове законодавство є ключовим фактором розвитку бізнесу, особливо малого. Спрощена система оподаткування, як спеціальний режим, покликана зменшити податкове навантаження на підприємців та стимулювати їх до прозорої діяльності. Вона забезпечує податкові надходження до бюджетів та сприяє ефективному веденню бізнесу. В умовах війни податкові новації стали необхідним заходом для підтримки підприємництва. Уряд запровадив податкові преференції, щоб полегшити податковий тягар на бізнес, однак у липні 2023 р. більшість із них вже не діяли. Затверджена Національна стратегія доходів до 2030 року [4] спрямована на модернізацію податкової системи, основною її метою названо забезпечення стабільних надходжень до бюджету та побудова партнерських відносин з бізнесом, а одним із ключових напрямів реформи є кардинальна зміна спрощеної системи оподаткування.

Концепція спрощеної системи оподаткування, покликана знизити податковий тиск на малий бізнес, на практиці часто супроводжується додатковими фінансовими обмеженнями. В Україні спеціальний режим оподаткування для малого та мікробізнесу неодноразово зазнавав змін, що призводило до чергування періодичного послаблення та посилення вимог до його застосування. Це викликало дискусії щодо доцільності надання податкових пільг малому бізнесу, питання щодо ефективності такого режиму: чи сприяє він розвитку малого бізнесу та залученню його до легальної економічної діяльності, чи, навпаки, створює умови для зловживань та ухилення від сплати податків, а також чи не обмежує він потенційні податкові надходження до бюджету. До того ж виникали питання щодо реальних користувачів спрощеної системи та їхнього внеску в економіку країни.

Розглянемо доцільність застосування спрощеної системи оподаткування для суб'єктів малого підприємництва в Україні за допомогою SWOT-аналізу (рис. 1).

<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Спрощення обліку та звітності • Зменшення податкового навантаження • Стимулювання розвитку малого підприємництва • Гнучкість 	<ul style="list-style-type: none"> • Обмеження за видами діяльності • Обмеження за кількістю працівників • Ризик переходу на загальну систему • Можливість зловживань
<i>Можливості</i>	<i>Загрози</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Розширення переліку видів діяльності • Збільшення лімітів • Удосконалення законодавства 	<ul style="list-style-type: none"> • Зміна податкового законодавства • Збільшення контролю • Конкуренція з великими підприємствами

Рис. 1. SWOT-аналіз доцільності застосування спрощеної системи оподаткування в Україні

Так, суб'єкти господарювання, які обрали спрощену систему, звільняються від ведення складного обліку, що дає змогу економити час і кошти. Спрощена система передбачає сплату єдиного податку, що значно нижче, ніж сума всіх податків на загальній системі оподаткування, формує сприятливі умови для створення та розвитку малого бізнесу, руйнуючи бар'єри для виходу на ринок, дає змогу підприємцям самостійно обирати ставку єдиного податку та систему оподаткування, що відповідає їхнім особливостям діяльності. Однак єдиний податок має свої обмеження: дохід не може перевищувати встановленого ліміту, кількість працівників, види діяльності та форми розрахунків регламентовані. Для 1–2 груп податок розраховується як відсоток від прожиткового мінімуму або мінімальної зарплати, незалежно від фактичного доходу.

У разі перевищення ліміту суб'єкт господарювання має перейти на загальну систему оподаткування із значним збільшенням податкового навантаження, що породжує ризики ухилення від сплати податків шляхом дроблення бізнесу або використання інших схем. ФОП 3 групи платять 5 % або 3 % від доходу. Якщо обрано ставку 3 %, підприємство автоматично стає платником ПДВ. Особливість спрощеної системи – визначення доходу за датою отримання коштів, а не за датою продажу товарів або послуг. Виняток становлять сільгоспвиробники, які використовують загальні правила обліку.

Спрощена система є далеко не досконалою і потребує реформування. Існує потенціал для розширення переліку видів діяльності, які можуть перейти на спрощену систему. Можливе збільшення лімітів за кількістю працівників та обсягом доходу для підприємств на спрощеній системі. Вдосконалення податкового законодавства може зробити спрощену систему більш ефективною та прозорою, хоча, з іншого боку, – призвести і до ускладнення системи оподаткування або збільшення податкового навантаження для підприємств на спрощеній системі. Посилення контролю з боку податкових органів може збільшити адміністративний тиск на підприємців. Малі підприємства, які працюють на спрощеній системі, можуть стикатися з конкуренцією з боку великих підприємств, які мають ширші можливості.

Відповідно спрощена система оподаткування в Україні має як свої переваги, так і недоліки. Вона є важливим інструментом підтримки малого бізнесу, але потребує подальшого вдосконалення. Для успішного застосування спрощеної системи суб'єктами господарювання необхідно ретельно аналізувати свою діяльність і обирати оптимальний режим оподаткування.

Затверджена урядом Національна стратегія доходів на 2024–2030 роки має на меті вдосконалення системи оподаткування, посилення контролю над виконанням податкових норм, а також боротьбу з тіньовою економікою. Реформа спрощеної системи оподаткування повинна сприяти розвитку мікро- та малого бізнесу в Україні та прибрати можливості для великих компаній використовувати переваги цієї системи, що може спотворювати конкуренцію. Стратегія передбачає поступове впровадження заходів для вдосконалення чинної спрощеної системи оподаткування. Основними реформами, що передбачаються надалі, є:

- підвищення ставки єдиного податку для юридичних осіб третьої групи до рівня податку на прибуток протягом наступних трьох років. Після цього спрощена система оподаткування для таких підприємств буде скасована;
- об'єднання другої та третьої груп спрощеної системи оподаткування в одну, з новою системою розрахунку єдиного податку: відсоток сплати залежатиме від виду діяльності та обсягу отриманого доходу, з мінімальною ставкою 3 % (діяльність у сфері торгівлі) та максимальною – 17 % (діяльність у сфері надання послуг);
- введення для першої групи спрощеної системи оподаткування обмежень на види діяльності, скасування фіксованого податку та перехід на оподаткування за фактичним доходом;
- обов'язкове застосування РРО / ПРРО для всіх готівкових розрахунків платників єдиного податку об'єднаної другої групи;
- встановлення єдиного порогу для обов'язкової реєстрації платником ПДВ, який поширюється на всіх платників єдиного податку;
- зміна підходу до оподаткування сільськогосподарських підприємств шляхом введення податку на землю, розрахованого на основі її ринкової вартості;
- наступні три роки стануть перехідним періодом для сільгоспідприємств. Їм доведеться поступово адаптуватися до нової податкової системи з вищими ставками, а потім повністю відмовитися від спрощеного оподаткування;
- введення зобов'язання, що стосується обов'язковості ведення обліку незалежно від організаційної структури та напрямку діяльності суб'єкта господарювання [4].

Більшість пропозицій, які стосуються реформування спрощеної системи, є недостатньо обґрунтованими, що підвищує ризики ведення бізнесу та може призвести до негативних фіскальних наслідків. Представники української Ради бізнесу підкреслюють, що чимало суб'єктів господарювання, які обрали спрощену систему оподаткування, зробили це саме для полегшення ведення бізнесу та адміністративного процесу. Для малих і мікробізнесів складність податко-

вого законодавства і високі ризики загальної системи оподаткування є неприйнятними. Впровадження нових норм призведе до зростання корупції та тінізації економіки. Підвищення фіскального навантаження може спровокувати перехід бізнесу в тінь або релокування до країн з більш вигідними умовами ведення бізнесу. Заплановані Національною стратегією доходів зміни фактично ліквідують спрощену систему оподаткування, спочатку для юридичних осіб, а потім і для фізичних осіб-підприємців. До того ж ця стратегія передбачає реєстрацію всіх платників спрощеної системи в системі ПДВ у разі досягнення порогу реєстрації платником ПДВ. Також з'явиться вимога ведення обліку та документального підтвердження походження товарів для «спрощенців», що ускладнить бухгалтерську звітність.

Окрім запланованих реформ, в Україні вже впроваджуються нововведення, що зумовлені крайньою необхідністю – економічною кризою – наслідком тривалих воєнних дій. Законопроект № 11416-д [5], який пропонує внести зміни до Податкового кодексу України стосовно особливостей оподаткування в умовах воєнного стану, станом на зараз прийнято в цілому. Він пропонує збільшення ставки військового збору з 1,5 % до 5 % (за винятком військовослужбовців та працівників «силових» структур); введення військового збору для фізичних осіб-підприємців (ФОП) 1, 2 та 4 груп у розмірі 10 % від мінімальної заробітної плати; встановлення військового збору на рівні 1 % від доходу для ФОП та юридичних осіб III групи єдиного податку; підвищення військового збору обмежено податковим періодом, протягом якого скасують воєнний стан; військовий збір буде спрямовуватися через спеціальний фонд виключно на фінансування Збройних сил України (ЗСУ); збільшення ставки податку на прибуток для банків до 50 %; введення щомісячних авансових платежів з податку на прибуток для автозаправних станцій; встановлення щомісячної звітності з ПДФО, військового збору та єдиного соціального внеску. На наш погляд, такі зміни до податкового законодавства України, спрямовані на збільшення податкового навантаження на бізнес, матимуть значні наслідки для суб'єктів господарювання та економіки країни загалом, зокрема:

- підвищення ставок військового збору, введення нового податку для ФОПів та збільшення ставки податку на прибуток фінустанов призведе до значного зростання податкового навантаження на бізнес, що призведе до скорочення прибутків компаній, зменшення інвестицій та гальмування економічного зростання;
- введення щомісячної звітності з ПДФО, військового збору та ЄСВ збільшить адміністративний тиск на бізнес, особливо на малий та середній, бо потребуватиме додаткових ресурсів і часу на ведення обліку та податкову звітність;
- збільшення податкового навантаження може спонукати частину бізнесу переходити в тінь, щоб уникнути сплати податків, що призведе до зменшення податкових надходжень до бюджету та посилення корупції;
- для компенсації зростання податкового навантаження бізнес може підвищити ціни на свою продукцію або послуги і, як результат, спостерігатиметься зростання інфляції та зниження купівельної спроможності населення;
- збільшення податкового навантаження може призвести до скорочення робочих місць, оскільки компанії будуть змушені скорочувати витрати для збереження прибутковості;
- збільшення податкового навантаження може знизити конкурентоспроможність українських підприємств на світовому ринку, оскільки їх продукція стане дорожчою для іноземних покупців.

Щоб забезпечити бюджетні надходження від податків без надмірного тиску на бізнес, особливо на малий і середній, у воєнний час, доцільно враховувати такі аспекти:

- часті зміни в податковій політиці призводять до невизначеності та зниження інвестиційної привабливості. Запровадження мінімум трирічного мораторію на зміни в системі оподаткування малого бізнесу забезпечить стабільність та знизить ризик переходу підприємців у тіньову економіку;
- поєднання другої та третьої груп спрощеної системи з можливістю гнучко обирати відсоткову ставку податку залежно від діяльності може стимулювати підприємців легально розвивати бізнес. Наприклад, замість фіксованих лімітів доходу варто враховувати середньорічні доходи або дозволити мікробізнесу продовжувати працювати на спрощеній системі навіть за незначного перевищення ліміту;

- надання податкових знижок для бізнесів, що працюють у сферах, критично важливих для економіки під час війни (агросектор, виробництво тощо), може стати важливим стимулом розвитку. Уряд може переглянути розмір податкових ставок для цих секторів або тимчасово знизити податкове навантаження для них;

- введення зниженої ставки єдиного податку для стартапів протягом перших трьох років їх діяльності допоможе залучити більше бізнесів до легальної економіки та зменшить рівень безробіття;

- обов'язкове використання РРО / ПРРО без посилення податкового тиску дасть змогу податковим органам краще контролювати рух коштів і зменшить ризик ухилення від оподаткування. Це також можна підтримати за допомогою часткової компенсації витрат на впровадження цифрових рішень для малого бізнесу;

- на підприємства, що працюють у цих регіонах, можна поширити податкові пільги та пільгові кредити для відновлення бізнесу після стабілізації ситуації. Це сприятиме підтримці регіональних економік і стимулюватиме бізнес продовжувати діяльність в Україні;

- збільшення ставок на прибуток або введення військового збору для великих компаній у менш критичних секторах (банківська сфера, роздрібна торгівля) з поступовим поверненням до попередніх рівнів після стабілізації економіки також може бути ефективним, щоб уникнути додаткового тиску на малий бізнес.

Ці заходи допоможуть уникнути надмірного податкового навантаження на малий бізнес і одночасно підтримати бюджет у кризовий період.

Висновки. Проаналізувавши запропоновані зміни до податкового законодавства України та їх потенційні наслідки для суб'єктів господарювання, можна зробити висновок, що підвищення податкового навантаження на бізнес, особливо на малий та середній, матиме негативні наслідки для економіки країни загалом. Збільшення податків може призвести до скорочення прибутків компаній, зменшення інвестицій, зростання безробіття, переходу бізнесу в тінь та зниження конкурентоспроможності українських підприємств на світовому ринку.

Для подальших досліджень буде актуальним вивчення напрямів удосконалення обліку розрахунків за податками в умовах цифрової економіки.

Abstract. The study analyzed the functioning of the simplified taxation system in Ukraine and its role in supporting small entrepreneurship. Special attention is paid to the impact of new tax measures introduced during martial law on the activities of small enterprises. The National Revenue Strategy until 2030 was considered, the advantages and limitations of tax benefits and preferences for entrepreneurs were analyzed, the opportunities for improving the tax regime were outlined, and the prospects for improving fiscal policy to reduce corruption and increase the competitiveness of the Ukrainian economy were assessed.

Keywords: small business, tax legislation, tax burden, simplified taxation system.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Добрунік Т. П. Спрощена система оподаткування: фіскальна значимість та пріоритети розвитку. *Економіка та суспільство*. 2024. № 60. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-60-10.
2. Шевчук А. М. Податкові ризики національної стратегії доходів України. *Світ фінансів*. 2024. № 2(79). URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1691>
3. Реформування спрощеної системи оподаткування в умовах воєнного стану / Н. Матвійчук, С. Теслюк, А. Плоскіна, Д. Писарчук. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2024. № 2(34). URL: <https://echas.vnu.edu.ua/index.php/echas/article/view/815>
4. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf
5. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану № 11416-д від 30.08.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44809>

АДАПТАЦІЯ МОТИВАЦІЙНИХ ПРОГРАМ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

А. О. Білошкан, Г. В. Серєда

Анотація. Високий рівень невизначеності, зумовлений збройними конфліктами, вимагає від компаній постійного переосмислення своїх підходів до управління персоналом. Мета дослідження – проаналізувати стратегії управління персоналом в умовах невизначеності, спрямовані на підвищення мотивації співробітників, збереження їхньої працездатності та максимальне використання індивідуального потенціалу. Визначено труднощі, з якими стикаються компанії у сфері управління персоналом, та шляхи їх подолання. З'ясовано, що вплив збройного конфлікту на розвиток особистісного потенціалу працівників може бути як руйнівним, так і стимулюючим. Проаналізовано складники матеріальної та нематеріальної мотивації. Обґрунтовано, що для ефективного використання індивідуального потенціалу співробітників компанії повинні застосовувати персоналізований підхід до управління персоналом.

Ключові слова: дефіцит кадрів, управління людськими ресурсами, матеріальна і нематеріальна мотивація, особистісний потенціал, психологічна підтримка.

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільності, спричинених збройним конфліктом, українські компанії опинилися перед безпрецедентними викликами. Високий рівень невизначеності, економічні потрясіння та зміни в соціальному житті суттєво впливають на мотивацію та продуктивність працівників.

Збереження залученості та мотивації персоналу в таких умовах стає стратегічно важливим завданням для будь-якої організації. Адже саме задоволені та мотивовані співробітники є рушійною силою розвитку бізнесу. Інвестуючи в мотиваційні програми та створюючи сприятливий робочий клімат, компанії не лише підтримують високу продуктивність, але й демонструють турботу про своїх працівників, що підвищує лояльність до компанії та зміцнює її репутацію як надійного роботодавця. В умовах кризи, коли багато українців стикаються з труднощами, компанії мають можливість продемонструвати свою соціальну відповідальність та стати прикладом для інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективного управління персоналом набуло особливої актуальності в умовах збройного конфлікту. Вітчизняні дослідники приділяють значну увагу вивченню мотиваційних механізмів, які дають змогу зберегти залученість працівників у складних умовах. Так, А. В. Холодницька та В. О. Мотуз [1] продемонстрували, що внутрішня мотивація є потужним драйвером професійного розвитку навіть у період кризи. З іншого боку, Н. І. Горбаль та К. Ю. Мельничук [2] звернули увагу на демотивуючі фактори, як-от несправедлива винагорода та відсутність визнання, та запропонували використовувати гейміфікацію як інструмент для підвищення залученості.

Сучасні дослідження, зокрема роботи В. Г. Яковенка та К. В. Громової [3], О. Г. Череп, Ю. В. Калюжної та Л. В. Михайліченко [4], Г. В. Серєди та К. В. Паламарчук [5], а також К. Б. Козака, Н. П. Корсікової та Ю. О. Петренка [6], розширюють розуміння потреб працівників у кризових ситуаціях. Вони підкреслюють важливість індивідуального підходу, адаптації мотиваційних програм до змінних умов та врахування особливостей поколінь. О. Г. Серєда та Н. М. Швець [7] обґрунтували необхідність поєднання матеріальної та нематеріальної мотивації, спираючись на досвід зарубіжних компаній.

Однак, незважаючи на значні досягнення, питання мотивації персоналу в умовах війни залишається відкритим для подальших досліджень. Зокрема, варто звернути увагу на такі аспекти: вплив тривалої невизначеності на мотивацію, роль лідерства у створенні позитивного психологічного клімату, а також ефективність різних моделей гнучкого графіка роботи.

Мета статті – дослідити підходи до управління персоналом в умовах стрімких змін, спрямовані на підвищення мотивації працівників, збереження їхньої продуктивності та максимізацію використання особистісного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Умови невизначеності, в яких перебуває Україна, є наслідком комплексу взаємопов'язаних факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Збройний конфлікт, економічна криза, політична нестабільність, соціальна напруга та енергетична кри-

за – це лише деякі з них. Кожен з цих факторів посилює інші, створюючи ефект доміно. Війна, як каталізатор змін, призвела до руйнування інфраструктури, втрати людських ресурсів та економічних збитків. Це спричинило економічну кризу, що посилила соціальну напругу та міграцію населення. У таких умовах передбачити майбутнє стає практично неможливо, а рівень ризику для будь-яких починань значно зростає.

У сучасному динамічному світі, особливо в умовах кризи та невизначеності, мотивація працівників набуває особливого значення. Вона є рушієм, який спонукає людей до якісної роботи та розвитку. Мотивація – це не просто набір матеріальних стимулів, а комплекс заходів, спрямованих на задоволення як матеріальних, так і нематеріальних потреб працівників. Вона дає змогу не лише утримувати цінних кадрів, а й розкривати їхній потенціал повною мірою.

Правильно підібрані мотиваційні заходи можуть допомогти працівникам не лише зберегти продуктивність, а й розвиватися професійно та особистісно. Коли людина відчуває, що її внесок цінується, її потреби враховуються, вона готова докладати більше зусиль та брати на себе відповідальність.

Сучасні підходи до розробки мотиваційних програм враховують індивідуальні потреби та цінності працівників, забезпечуючи їхню активну участь у процесах прийняття рішень та розвитку. Такі програми можуть включати різноманітні елементи, як-от матеріальні стимули, можливості для професійного зростання, розвиток корпоративної культури та багато іншого. Наведено головні завдання розробки мотиваційних програм [8]:

- аналіз потреб персоналу;
- визначення мети та цілей програми;
- розробка системи винагород;
- забезпечення умов праці;
- стимулювання розвитку та навчання;
- залучення працівників до участі в управлінні підприємством;
- моніторинг та оцінка ефективності програми.

Аналіз потреб персоналу є першим і найважливішим кроком у розробці ефективної мотиваційної програми. Потреби працівників можуть змінюватися швидше, ніж зазвичай. Тому необхідно регулярно проводити опитування та анкетування, щоб зрозуміти, що саме мотивує співробітників у цей момент, які у них є побоювання та які додаткові ресурси їм необхідні. Це може включати як матеріальні потреби (наприклад, підвищення заробітної плати, соціальні гарантії), так і нематеріальні (наприклад, визнання досягнень, можливості для розвитку, гнучкий графік роботи).

Визначення мети та цілей програми вимагає чіткого розуміння того, чого саме компанія хоче досягти за допомогою мотиваційної програми. У період невизначеності цілі можуть бути більш короткостроковими та спрямованими на збереження стабільності й підвищення залученості персоналу. Однак не варто забувати і про довгострокові цілі, як-от розвиток компанії та підвищення її конкурентоспроможності.

Розробка системи винагород – це складний процес, який вимагає врахування як матеріальних, так і нематеріальних стимулів. Важливо, щоб система винагород була зрозумілою, справедливою та прозорою для всіх співробітників. Особливу увагу треба приділяти гнучкості системи винагород, щоб мати можливість швидко адаптуватися до змін.

Забезпечення умов праці – це не лише про створення комфортних робочих місць, але й про забезпечення безпеки та здоров'я працівників. В умовах кризи особливо важливо дбати про психологічний стан співробітників, надавати їм необхідну підтримку та створювати сприятливий робочий клімат.

Стимулювання розвитку та навчання є інвестицією в майбутнє компанії. Навіть у складний період важливо продовжувати вкладати кошти в розвиток своїх співробітників. Це може бути як внутрішнє навчання, так і зовнішні тренінги та курси.

Залучення працівників до участі в управлінні підприємством дає змогу підвищити їхню залученість і лояльність. Співробітники, які відчувають свою причетність до прийняття рішень, більш мотивовані до досягнення спільних цілей.

Моніторинг і оцінка ефективності програми є невід'ємною частиною будь-якого мотиваційного проекту. Це дає змогу визначити, наскільки ефективні обрані заходи, і внести необхідні

корективи. В теперішніх умовах моніторинг треба проводити частіше, щоб своєчасно реагувати на зміни.

Як приклад розглянемо результати опитування Центру продажу Вінниця-2 страхової групи ТАС щодо ефективності мотиваційної програми (табл. 1).

Таблиця 1

Результати опитування щодо задоволеності мотиваційною програмою

Вік	Загальна задоволеність	Кількість співробітників	Найбільш популярні елементи мотивації	Основні пропозиції для покращення
30–39	Висока (4–5)	2	Бонуси, премії, гнучкий графік, визнання досягнень	Більше комунікацій, індивідуальний підхід до розвитку
30–39	Середня (3)	1	Бонуси, премії, гнучкий графік, оплата відпочинку, корпоративи, соц. пакет	Більше корпоративів, чітка стратегія кар'єрного розвитку
50–59	Висока (4–5)	1	Бонуси, премії, соц. пакет	Більше довіри, більше бонусів і премій
50–59	Середня (3)	1	Премії, гнучкий графік, соц. пакет	Тренінги, майстеркласи, індивідуальний підхід
60+	Середня (4)	1	Комісії, бонуси, премії, гнучкий графік, соц. пакет, підвищення % від продажів	Заохочення за досягнення, додаткові відпустки, частіше залучення співробітників до обговорення тощо

Результати опитування серед співробітників різних вікових груп демонструють високий рівень задоволеності наявною мотиваційною програмою, особливо серед молоді (30–39 років). Найбільш популярними елементами мотивації є бонуси, премії, гнучкий графік, визнання досягнень та соціальний пакет. Молодші співробітники також позитивно оцінюють оплату відпусток та корпоративні заходи. Старші колеги (50–59 років та 60+) більше зосереджені на фінансових стимулах (бонусах, преміях) та соціальному пакеті.

Проаналізувавши пропозиції співробітників, можна виділити кілька ключових напрямів для покращення мотиваційної програми. Це, зокрема, посилення комунікації між керівництвом і підлеглими, розробка чіткої стратегії кар'єрного зростання, а також індивідуальний підхід до кожного співробітника. Старші співробітники висловлюють бажання бути більш залученими до процесу прийняття рішень.

Важливо зазначити, що сучасні реалії з їх викликами (пандемії, економічні кризи тощо) вимагають від компаній гнучкості та адаптивності. Це стосується і систем мотивації персоналу. Щоб зберегти залученість і продуктивність співробітників в умовах невизначеності, необхідно регулярно переглядати наявну мотиваційну програму та вносити необхідні зміни. Адаптація мотиваційних програм – це постійний процес, який вимагає креативності та відкритості до нових ідей.

Отже, для ефективної мотивації співробітників необхідно враховувати як їхні індивідуальні потреби, так і загальні тенденції. Комбінація матеріальних і нематеріальних стимулів, індивідуальний підхід та гнучкість системи мотивації дадуть змогу забезпечити стабільність бізнесу та підвищити задоволеність персоналу.

Висновки. Проведене дослідження демонструє, що в умовах високої невизначеності, спричиненої збройним конфліктом, ефективно управління персоналом набуває стратегічного значення. Компанії, які здатні адаптувати свої підходи до мотивації та розвитку співробітників, мають більші шанси на успіх.

Ключовим висновком дослідження є необхідність індивідуального підходу до кожного працівника. Умови невизначеності підкреслюють важливість гнучких систем мотивації, які враховують як матеріальні, так і нематеріальні потреби співробітників. Особливу увагу треба приділяти розвитку корпоративної культури, яка сприяє створенню атмосфери довіри, взаєморозуміння та підтримки.

Важливим аспектом є також фокус на розвитку та навчанні персоналу. Інвестиції в людський капітал дають змогу не лише підвищити кваліфікацію співробітників, але й зміцнити їхню лояльність до компанії. До того ж розвиток лідерських якостей серед менеджерів є критично важливим для ефективного управління командою в умовах невизначеності.

Окремо треба відзначити роль психологічної підтримки співробітників. Стрес, викликаний нестабільністю, може негативно впливати на продуктивність і здоров'я працівників. Тому компанії повинні надавати необхідну психологічну допомогу та створювати сприятливі умови для роботи.

Отже, ефективна мотивація персоналу в умовах невизначеності передбачає комплексний підхід, який включає в себе:

- індивідуалізацію мотиваційних програм: врахування індивідуальних потреб і цінностей кожного співробітника;
- гнучкість: адаптацію мотиваційних програм до змінних умов;
- розвиток: інвестиції в навчання і професійний розвиток співробітників;
- комунікацію: відкритий діалог з персоналом, прозорість у прийнятті рішень;
- психологічну підтримку: створення сприятливого психологічного клімату.

Реалізація цих заходів дасть змогу не тільки зберегти команду, але й підвищити її ефективність і адаптивність до нових викликів.

Abstract. The high level of uncertainty caused by armed conflicts necessitates a constant reevaluation of companies' approaches to human resource management. The goal of this study is to analyze HR strategies in conditions of uncertainty aimed at increasing employee motivation, maintaining their work capacity, and maximizing individual potential. The study identifies the difficulties that companies face in the field of HR management and ways to overcome them. It is found that the impact of armed conflict on the development of employees' personal potential can be both destructive and stimulating. The components of material and non-material motivation are analyzed. It is argued that companies should apply a personalized approach to human resource management to effectively utilize the individual potential of employees.

Keywords: labor shortage, human resources management, material and non-material motivation, personal potential, psychological support.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Холодницька А. В., Мотуз В. О. Використання сучасних інструментів підтримання мотивації та ефективності використання трудового потенціалу персоналу. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління.* 2024. № 12.
2. Горбаль Н. І., Мельничук К. Ю. Підвищення мотивації працівників українських підприємств в умовах кризи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління».* 2023. № 7. С. 107–119.
3. Яковенко В. Г., Громова О. В. Вплив соціально-психологічних чинників на управління людськими ресурсами в умовах кризових явищ. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2024. № 85. С. 125–135.
4. Череп О. Г., Калюжна Ю. В., Михайліченко Л. В. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 48.
5. Серета Г., Паламарчук К. Особливості застосування методів управління персоналом в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство.* 2023. № 50.
6. Козак К. Б., Корсікова Н. М., Петренко Ю. О. Управління мотивацією персоналу в умовах постпандемії та воєнного стану. *Економіка харчової промисловості.* 2022. Т. 14. Вип. 4. С. 26–34.
7. Серета О. Г., Швец Н. М. Актуальні питання мотивації працівників в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 11. С. 229–232.
8. Колот А. М., Цимбалюк С. О. Мотиваційний менеджмент: підручник. Київ: КНЕУ, 2014. 479 с.

УДК 658.155:005.915

СVP-АНАЛІЗ ЯК МЕТОД СИСТЕМНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ВИТРАТ, ОБСЯГУ ДІЯЛЬНОСТІ І ПРИБУТКУ

В. С. Віндіктова, Є. Є. Іонін

Анотація. У статті розглядається СVP-аналіз як ефективний метод системного дослідження взаємозв'язку між витратами, обсягом діяльності та прибутком. Проаналізовано його ключові концепції, зокрема визначення точки беззбитковості, аналіз впливу змін у витратах та обсягах виробництва на прибутковість підприємства. Окрема увага приділяється недолікам традиційного підходу до СVP-аналізу. Запропоновано управлінський підхід, який забезпечує більш гнучке і точне відображення реальних умов підприємницької діяльності.

Ключові слова: СVP-аналіз, витрати, обсяг діяльності, прибуток, точка беззбитковості, постійні витрати, змінні витрати, управлінський підхід.

Постановка проблеми. В умовах постійних змін ринкового середовища підприємства часто стикаються з непередбачуваними коливаннями попиту, змінами у вартості ресурсів та нестабільністю економічних умов. Це вимагає від них гнучкості у прийнятті управлінських рішень, особливо у сфері фінансового планування та контролю витрат. CVP-аналіз стає критично важливим інструментом, оскільки дає змогу оцінювати, як різні фактори, як-от зміна обсягів виробництва чи рівень витрат, впливають на прибутковість підприємства. Завдяки цьому аналізу підприємства можуть оперативно реагувати на зміни, адаптувати свою стратегію та приймати рішення, які сприяють збереженню фінансової стабільності й конкурентоспроможності навіть в умовах нестабільності ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем застосування та використання CVP-аналізу займалися такі вчені: І. А. Маркіна, В. В. Лень [1], С. Ф. Голов [2], А. Г. Осадча, Н. М. Брик [3], Н. Д. Бабяк, Н. Ю. Крутоус [4] та ін. Проте, незважаючи на значну кількість напрацювань із цього питання, не всі завдання організації та оптимізації виробничих процесів на основі CVP-аналізу вирішенні, що вимагає продовження їх досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті CVP-аналізу як методу дослідження взаємозв'язку витрат, обсягу діяльності і прибутку залишається кілька невирішених проблем, які унеможливають процес ефективного його застосування в діяльності підприємств. Зокрема, традиційний підхід не враховує можливі зміни у структурі витрат у разі зміни обсягів виробництва, що вимагає гнучкішого аналізу. Недостатньо дослідженими залишаються методи точного розподілу постійних витрат між різними продуктами або підрозділами. Це і зумовило вибір та підтверджує актуальність теми цієї статті.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей використання CVP-аналізу як методу системного дослідження взаємозв'язку витрат, обсягу діяльності і прибутку.

Виклад основного матеріалу. Сучасна діяльність підприємств здебільшого залежить від умов навколишнього середовища, для якого наразі характерно кризові явища, політична нестабільність, високі темпи науково-технічного прогресу, інноваційний характер здійснення та орієнтація на отримання прибутку. Ці фактори впливають на формування стратегій підприємств, які прагнуть забезпечити ефективне функціонування для їх подальшої довгострокової та перспективної діяльності. Аналіз співвідношення витрат, обсягу та прибутку, а саме аналіз беззбитковості, є важливим і актуальним інструментом для прийняття управлінських рішень. Завдяки цьому аналізу можна відповісти на ключові питання, що виникають у разі зміни напряму діяльності: як зміна ціни вплине на прибуток, який додатковий обсяг продажу потрібен для покриття збільшених постійних витрат у разі розширення діяльності, чи варто скорочувати або збільшувати кількість персоналу. Ці процеси дає змогу дослідити CVP-аналіз (Cost – Volume – Profit Analysis), або аналіз взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток»; цей аналіз також має назви: аналіз беззбитковості, операційний аналіз, маржинальний аналіз, аналіз «витрати – вихід продукції – прибуток» та інші.

І. А. Маркіна визначає CVP-аналіз як метод системного дослідження взаємозв'язку витрат, обсягу діяльності та прибутку підприємства з метою одержання відповіді на такі питання:

- який обсяг діяльності забезпечить відшкодування всіх витрат (одержання очікуваного розміру прибутку);
- за якої ціни доходи покривають витрати (забезпечать отримання прибутку);
- як вплине на прибуток зміна ціни реалізації;
- як вплине на прибуток одночасне зменшення ціни і збільшення обсягу реалізації;
- яка структура витрат є найоптимальнішою [1, с. 180].

С. Ф. Голов також трактує CVP-аналіз як метод системного дослідження взаємозв'язку витрат, обсягу діяльності та прибутку підприємства. Ним було запропоновано групування методів аналізу у дві групи:

1. Математичні: метод рівняння, маржинальний метод.
2. Графічні: графік беззбитковості, взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток», маржинального доходу [2, с. 30].

Основою аналізу беззбитковості для короткострокового періоду є кілька ключових припущень (рис. 2).

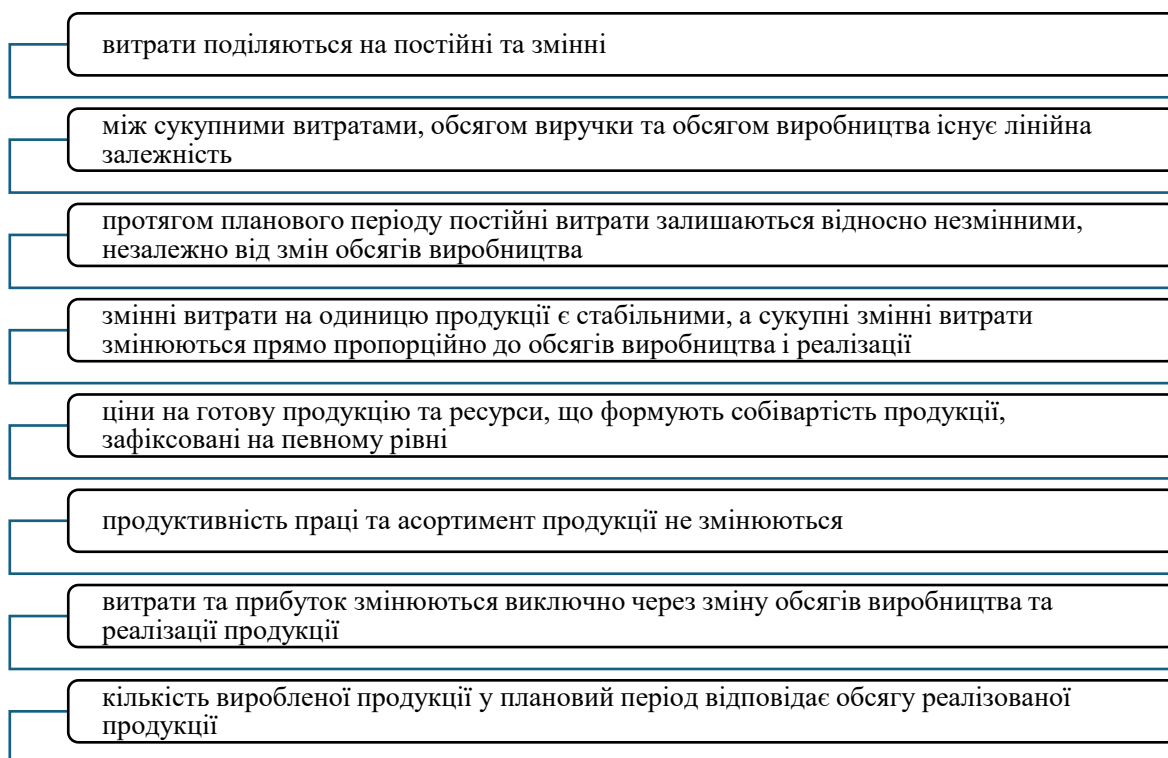

Рис. 1. Основні постулати моделі аналізу безбитковості в короткостроковому періоді

Джерело: сформовано автором на основі [3]

Наведені вище припущення є основою для спрощеного аналізу безбитковості та дають змогу оцінити взаємозв'язок між витратами, обсягом виробництва та прибутком підприємства в короткостроковому періоді.

Як уже зазначалось вище, CVP-аналіз також часто має назву «аналіз точки безбитковості». Цей аналітичний метод допомагає визначити критичний обсяг виробництва та реалізації продукції, за якого доходи підприємства повністю покривають усі понесені витрати. Точка безбитковості характеризує обсяг реалізації, за якого доходи суб'єкта господарювання дорівнюють його витратам, а прибуток і збиток дорівнює нулю. Інакше кажучи, це точка, в якій підприємство переходить від збитковості до прибутковості. Графік точки безбитковості відображає рівень постійних та змінних витрат, а також обсяг доходу від продажів за різних рівнів діяльності підприємства, показуючи динаміку зміни прибутку. Він дає змогу побачити, за якого обсягу продажів усі витрати будуть покриті, а підприємство почне отримувати прибуток. Завдяки цьому графіку можна зрозуміти, як взаємопов'язані доходи, постійні та змінні витрати, а також визначити оптимальний рівень виробництва.

Для його формування зазвичай відображають три лінії:

- лінію постійних витрат, що наноситься паралельно горизонтальній осі;
- лінію загальних витрат, яка створюється шляхом додавання до величини постійних витрат змінної складової. Натомість лінія змінних витрат будується з початку координат з використанням ще одного значення обсягу діяльності;
- лінію доходу від реалізації, яка також формується за допомогою двох значень обсягу діяльності [4].

Для точного аналізу залежності між доходами та витратами підприємства на графіку безбитковості обсяг діяльності необхідно вимірювати в натуральних одиницях (штуках, кілограмах тощо). Це дає змогу уникнути спотворень результатів, які можуть виникнути через зміни ціни. Якщо ж на горизонтальній осі відкладати грошовий вимір (наприклад, виручку), то зростання всіх показників на графіку може бути обумовлено не збільшенням обсягу виробництва чи реалізації, а просто інфляцією. Отже, використання натуральних одиниць дає змогу отримати більш об'єктивну картину і порівнювати результати діяльності за різними періодами.

Однією з найбільших переваг цього графіка є те, що він надає цінну інформацію про взаємозв'язок між обсягом продажів, доходами та витратами підприємства. Однак він має певні обмеження, серед яких варто виділити, що на графіку не завжди легко визначити точні значення таких важливих показників, як-от змінні витрати, маржинальний дохід та прибуток за різних обсягів виробництва.

CVP-аналіз можна проводити двома методами – традиційним і управлінським. Найбільші труднощі у застосуванні цього аналізу виникають під час розподілу постійних витрат у багато-продуктовому виробництві. Розглянемо два підходи до розрахунку точки беззбитковості та проаналізуємо їх результати. Для порівняння розрахуємо точку беззбитковості за традиційним і управлінським методами, використовуючи вихідні дані, що наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Показники реалізації та витрат з звітній період (місяць)

№ з/п	Показники	Продукція			Разом
		№ 1	№ 2	№ 3	
1	Обсяг реалізації, грн	12 600	6 900	7 820	27 320
2	Змінні витрати на весь обсяг реалізації, грн	8 680	5 200	5 500	19 980
3	Постійні витрати, грн				7 040
4	Прибуток, грн				300

Розрахунок точки беззбитковості здійснюють за допомогою формули:

$$ТБ = \frac{Сп}{Цод - Сзо}, \quad (1)$$

де ТБ – точка беззбитковості у натуральному виразі, од.;

Сп – постійні витрати за розрахунковий період, грн;

Цод – ціна одиниці виробу, грн;

Сзо – змінні витрати на одиницю продукції, грн.

Під час розгляду традиційного методу часто використовується спосіб розподілу постійних витрат за видами продукції пропорційно обсягам їх реалізації, тобто певна продукція, яка краще реалізується, потребує більше постійних витрат, аніж продукція, яка реалізується в менших обсягах. Такий підхід не забезпечує об'єктивної оцінки внеску окремих товарних позицій у загальний фінансовий результат підприємства. З метою порівняння результатів, отриманих за допомогою традиційного методу, проведемо розрахунок точки беззбитковості для трьох видів продукції (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок точки беззбитковості продукції за традиційним методом

№ з/п	Показники	Продукція		
		№ 1	№ 2	№ 3
1	Фактичний обсяг реалізації, од.	84	30	46
2	Ціна одиниці продукції, грн	150	230	170
3	Обсяги реалізації, грн	12 600	6 900	7 820
4	Змінні середні витрати, грн на од. продукції	103,33	173,33	132,6
5	Постійні витрати за період, грн	7 040		
6	Питома вага обсягу реалізації кожного виду продукції в загальній виручці, %	46,12	25,26	28,62
7	Розподіл постійних витрат за видами продукції пропорційно обсягам реалізації	3 246,85	1 778,04	2 015,11
8	Маржинальний дохід, грн	46,67	56,67	37,39
9	Точка беззбитковості, од.	70	31	39

Аналіз за традиційним методом CVP продемонстрував, що лише два види продукції приносять прибуток компанії, а саме продукція № 1 та № 3. Продукція № 2 виявляється збитковою, адже обсяг виробництва цього товару не перевищує точку беззбитковості. Для отримання більш точних результатів, крім традиційного CVP-аналізу, було проведено аналіз за управлінським підходом до розподілу постійних витрат. Результати цього аналізу наведено в табл. 3.

Розрахунок точки беззбитковості продукції за управлінським підходом

№ з/п	Показники	Продукція		
		№ 1	№ 2	№ 3
1	Фактичний обсяг продажу, од.	84	30	46
2	Ціна одиниці продукції, грн	150	230	170
3	Обсяг реалізації за період, грн	12 600	6 900	7 820
4	Змінні середні витрати на одиницю, грн	103,33	173,33	132,6
5	Постійні витрати (лізингові платежі), грн		450	
6	Постійні витрати (орендні платежі), грн	700		300
7	Постійні витрати, грн	5 700		
8	Питома вага обсягу реалізації кожного виду продукції в загальній виручці, %	46,12	25,25	28,63
9	Розподіл постійних витрат за видами продукції пропорційно обсягам реалізації	2 905,56	1 550,73	1 717,42
10	Маржинальний дохід, грн	46,67	56,67	50,43
11	Точка беззбитковості, од.	63	27	34

У разі застосування управлінського підходу підприємство не зазнає збитку під час виробництва всіх трьох видів продукції. Зміна методології розподілу постійних витрат показала суттєву різницю між двома підходами розрахунку точки беззбитковості (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняння показників беззбитковості за традиційним та управлінським підходами

№ з/п	Показники	Продукція		
		№ 1	№ 2	№ 3
1	Фактичний обсяг реалізації	84	30	45
2	Точка беззбитковості, од. (традиційний підхід)	70	31	39
3	Точка беззбитковості, од. (управлінський підхід)	63	27	34

Порівняння результатів, отриманих за традиційним та управлінським підходами, дає змогу виявити відмінності в оцінці точки беззбитковості. Управлінський підхід до розрахунку точки беззбитковості відрізняється від традиційного тим, що допомагає точніше розподілити витрати, зокрема прямі витрати на виробництво конкретних видів продукції. Наприклад, лізингові та орендні платежі безпосередньо відносяться на той вид продукції, для виробництва якого вони були здійснені. Інші постійні витрати, які важче розподілити, відносяться пропорційно обсягам реалізації, як і в традиційному підході. Саме завдяки такому детальному аналізу витрат управлінський підхід надає більш точну інформацію про рентабельність кожного виду продукції та допомагає приймати більш обґрунтовані управлінські рішення.

Висновки. Як важливий інструмент фінансового аналізу, CVP-аналіз із детальним розподілом постійних витрат дає змогу підприємствам отримувати цінну інформацію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Він допомагає оцінювати взаємозв'язок між витратами, обсягом діяльності та прибутком, визначати точку беззбитковості та аналізувати, як зміна обсягів продажів чи витрат вплине на фінансові результати. Варто пам'ятати, що визначення точки беззбитковості є лише першим кроком в аналізі діяльності підприємства. Після цього необхідно враховувати інші важливі фактори, як-от зміна структури витрат, сезонні коливання попиту, цінові стратегії та зовнішні економічні ризики. Лише комплексний підхід до аналізу дасть змогу підприємству не тільки уникнути збитків, але й збільшити свою прибутковість, залишаючись гнучким і стійким в умовах динамічних змін ринку.

Annotation. In this article, CVP analysis is considered as an effective method of systematic study of the relationship between costs, volume of activity and profit. Its key concepts are analyzed, in particular, the determination of the break-even point, the analysis of the impact of changes in costs and production volumes on the profitability of the enterprise. Particular attention is paid to the shortcomings of the traditional approach to CVP analysis. A managerial approach is proposed, which provides a more flexible and accurate reflection of the real conditions of entrepreneurial activity, as well as the prospects of its application in the conditions of a modern market economy.

Keywords: CVP analysis, costs, volume of activity, profit, break-even point, fixed costs, variable costs, management approach.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маркіна І. А., Лень В. В. Управління витратами з погляду теорії менеджменту. *Формування та перспективи розвитку підприємницьких структур в рамках інтеграції до європейського простору*: тези доповіді III Між-нар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 24 бер. 2020 р.). Полтава: РВВ ПДАА, 2020. С. 178–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2020_4_26
2. Голов С. Ф. Управлінський облік: підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 2018. 534 с.
3. Бабяк Н. Д., Крутоус Н. Ю. СVP-аналіз в умовах багатопродуктового виробництва як інструмент операційного контролінгу. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2021. № 1 URL: https://web.archive.org/web/20210717041826id_/https://visnyk.mnau.edu.ua/statti/2021/n109/n109v1r2021babiak.pdf
4. Осадча А. Г., Брик Н. М. СVP-аналіз як ефективний засіб планування і прогнозування діяльності підприємств. *Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки»*. 2020. Вип. 1(89). С. 153–167. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/18275/1/Ve8914%20%281%29.pdf>

УДК 657.1.012:330.341.1]:330.46:004.9

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ В ЕРУ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

В. С. Віндіктова, О. О. Разборська

Анотація. У статті розглядаються сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку в контексті викликів цифрової трансформації економіки. Аналізується вплив інноваційних рішень на процес складання та подання фінансової звітності. Особлива увага приділяється можливостям, які відкриваються перед підприємствами завдяки впровадженню новітніх технологій, як-от штучний інтелект, блокчейн та хмарні обчислення. Дослідження також висвітлює виклики, з якими стикаються підприємства в процесі цифрової трансформації бухгалтерського обліку.

Ключові слова: цифрова трансформація, бухгалтерський облік, фінансова звітність, Індустрія 4.0, автоматизація, хмарні технології, великі дані, блокчейн.

Постановка проблеми. У сучасному світі підприємства стикаються з необхідністю обробки величезних обсягів даних, що вимагає використання новітніх технологій для забезпечення точності, швидкості та прозорості фінансової інформації. Цифрові інструменти, як-от Big Data, блокчейн і хмарні технології, дають змогу оптимізувати процеси складання звітності, полегшують прийняття рішень та підвищують фінансову безпеку. Отже, впровадження інноваційних підходів до бухгалтерської звітності стає необхідним кроком для підприємств, які прагнуть бути конкурентоспроможними у глобалізованому економічному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження впливу та розвитку цифрових інструментів на бухгалтерську звітність здійснювали Ю. М. Попівняк [1], М. М. Бенько, Г. О. Москалюк [2], С. В. Онешко, Н. П. Хомяк, Н. О. Томілова-Яремчук, Д. Л. Кобець [3], С. Ф. Легенчук, О. М. Денисюк [4] та ін. Проте, незважаючи на значну кількість напрацювань із цього питання, цей напрям досліджень є надзвичайно динамічним, оскільки технології постійно розвиваються, що вимагає продовження їх опрацювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Традиційні методи ведення обліку та складання фінансової звітності вже не відповідають вимогам сучасного бізнесу, який потребує оперативної, точної та детальної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень. Це і зумовлює вибір та підтверджує актуальність теми цього дослідження.

Мета статті полягає у вивченні та аналізі впливу цифрових технологій на сучасну бухгалтерську звітність, а також у визначенні нових можливостей та викликів, які виникають внаслідок цієї трансформації.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація стала невід'ємним елементом розвитку сучасного суспільства. Загальносвітові тенденції оцифрування не минули й Україну та поширились у всі сфери життя українців. Четверта промислова революція стала рушійною силою трансформації бізнес-середовища, що включає зміну механізму діяльності та управління підприємством. Концепція «Індустрія 4.0», що лежить в основі цих змін, передбачає створення інтегрованого виробничого середовища, де всі процеси автоматизовані та взаємодіють у реальному часі, мінімізуючи потребу в людському втручанні.

Цифрові інновації не минули бухгалтерський облік, зокрема і фінансову звітність. Автоматизація процесів, забезпечення доступу до даних підприємств у режимі реального часу та посилення кібербезпеки – це лише деякі з аспектів, які революціонізують збір, обробку та аналіз фінансової інформації. Ці трансформації не тільки вдосконалюють управління фінансами підприємств, але й змінюють саму парадигму бухгалтерського обліку. Завдяки впровадженню сучасних технологій складання фінансової звітності стає більш ефективним та надійним. Достовірна та прозора звітність є фундаментом для сталого розвитку економіки.

Ю. М. Попівняк наголошує, що перетворення фінансової звітності під впливом цифрових технологій зачіпає всі етапи – від створення такої звітності до подання і оброблення її показників. Причому звітність в епоху цифрових трансформацій – інтерактивна, розумна та формується в режимі реального часу. Вона повинна бути повністю автоматизованою, зрозумілою для користувачів, прозорою та сприяти оперативному виявленню і ліквідації проблем, що виникають на підприємстві [1].

Натомість М. М. Бенько та Г. О. Москалюк розглядають бухгалтерську й управлінську звітність як інформаційний драйвер розвитку підприємства, призначений для зовнішніх і внутрішніх користувачів [2].

Стрімкий розвиток інформаційних технологій створює безліч нових підходів до обробки обліково-аналітичної інформації, зокрема до формування та аналізу фінансової звітності. Варто зазначити, що кожному етапу формування звітності притаманний певний цифровий інструмент і технологія (табл. 1).

Таблиця 1

Чинники впливу цифровізації на фінансову звітність

Етап циклу формування фінансової звітності	Цифрові інструменти та технології	Переваги
<i>Збір первинних даних для подальшого формування звітності</i>	– використання автоматичних інструментів для швидкого та точного заповнення облікових даних; – системи для зберігання та обробки даних	– швидке та точне заповнення даних, зменшення кількості помилок; – централізоване зберігання даних, забезпечення цілісності та доступності інформації
<i>Процес обробки первинної інформації</i>	– забезпечення внутрішнього комунікаційного середовища за допомогою локальної мережі; – забезпечення взаємодії з клієнтами за допомогою вебпорталів та інших онлайн-інструментів; – використання сучасних інструментів для збору, аналізу та візуалізації даних	– швидкий обмін інформацією між співробітниками; – покращення взаємодії з клієнтами та постачальниками
<i>Формування показників звітності</i>	– введення нових показників для обліку цифрових активів; – технологія блокчейн	– розширення спектра показників для більш повного відображення діяльності підприємства; – забезпечення прозорості та безпеки обліку цифрових активів
<i>Формування фінансової звітності</i>	– інтеграція програмних рішень для автоматизації процесу складання звітів; – розробка індивідуального програмного рішення для генерації звітів	– автоматизація процесу складання звітів, зменшення часу та витрат; – можливість адаптації звітів до специфічних потреб підприємства; – підвищення рівня захисту інформації
<i>Фінансова звітність у якості вихідної інформації</i>	– електронний документообіг звітності з використанням цифрового підпису для забезпечення автентичності та цілісності даних; – прозоре оприлюднення фінансової інформації для всіх зацікавлених сторін; – створення єдиного документа, що містить фінансову, нефінансову та іншу суттєву інформацію про діяльність підприємства; – хмарні сервіси для забезпечення доступності та безпеки даних	– підвищення прозорості та довіри до компанії; – покращення комунікації з інвесторами, кредиторами та іншими зацікавленими сторонами; – забезпечення безпечного зберігання та доступу до фінансової інформації
<i>Використання інформації звітності</i>	– хмарні рішення; – мобільні програми; – AR (доповнена реальність); – AI (штучний інтелект)	– можливість аналізу даних в режимі реального часу; – створення інтерактивних дашбордів та візуалізацій; – автоматизація процесів прийняття рішень на основі даних

Цифрова трансформація перетворює бухгалтерську та управлінську звітність на потужний інструмент для прийняття стратегічних рішень. Інтеграція нових технологій дає змогу створювати інтерактивні, персоніфіковані та всеосяжні звіти. Кожна з цих технологій спрямована на підвищення точності, швидкості та прозорості облікових і аналітичних процесів, а також на створення інтегрованих інформаційних систем, що дають змогу компаніям зберігати, аналізувати та використовувати великі обсяги даних для досягнення стратегічних цілей.

1. Хмарні технології (англ. cloudtechnologies) – технології, покликані надавати комп’ютерні ресурси (обчислювальні потужності, сховище даних, програмне забезпечення) як онлайн-сервіс через інтернет. Процеси формування фінансової звітності виходять на новий рівень завдяки хмарним технологіям. Використання хмарних технологій передбачає використання однієї з трьох моделей (рис. 1).

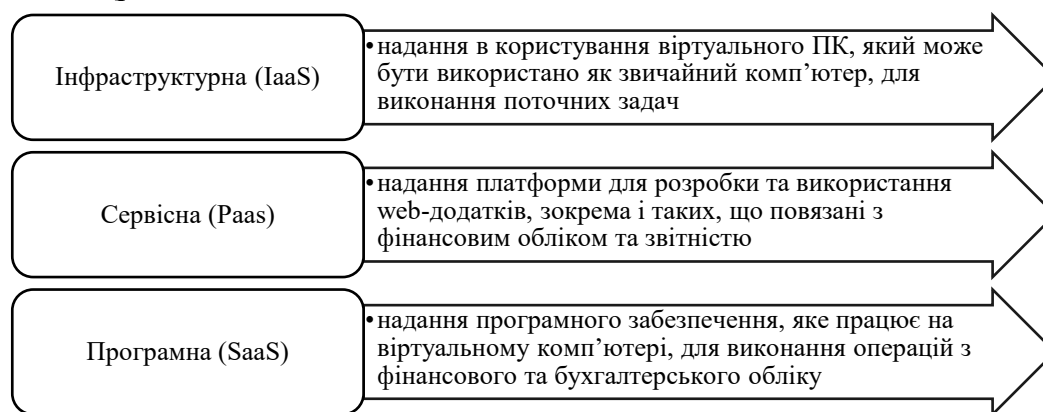

Рис. 1. Моделі хмарних технологій [3]

Моделі хмарних технологій забезпечують гнучкий підхід до автоматизації процесів формування фінансової звітності, надаючи нові можливості для підвищення ефективності та точності.

2. Великі дані (англ. Big Data) – це складна система, яка включає в себе великі обсяги даних у різних форматах, а також інструменти та методи їх збору, обробки та інтерпретації. Для удосконалення методичних аспектів бухгалтерського обліку важливе значення також має можливість обробки та аналізу Big Data в режимі реального часу, що дає змогу посилити релевантність облікової інформації та зменшити кількість економічних подій, які впливають на облікові показники «після дати балансу» [4].

Основна перевага використання технологій Big Data та інструментів для їх обробки полягає у здатності отримувати більш детальну та аналітично цінну інформацію для прийняття рішень. Завдяки виявленню прихованих кореляцій та трендів підприємства можуть оптимізувати операційну діяльність, прогнозувати ринкові тенденції та персоналізувати взаємодію з клієнтами, т забезпечуючи конкурентну перевагу та стійкий розвиток.

3. Блокчейн (англ. Blockchain) – це розподілений реєстр даних, у якому зберігається інформація про кожну транзакцію, здійснену в закритій одноранговій системі користувачів. Інформація зберігається у вигляді послідовності блоків, що містять записи про транзакції. Підробити їх неможливо, адже кожен новий запис підтверджує вже наявні ланцюги даних. Для зміни певних даних потрібно змінювати інформацію в усіх інших блоках. Завдяки тому, що система розподілена, актуальна інформація про записи та їх зміни зберігається в усіх учасників та оновлюється автоматично під час внесення змін. У системі блокчейн не існує нікого, хто може спотворити інформацію та умовно «розірвати ланцюг», оскільки остаточна версія інформації є у всіх учасників системи [5, с. 89].

Технологія блокчейн забезпечує можливість зберігання даних у безпечній системі, до якої мають доступ аудитори та контрагенти. Завдяки її застосуванню підвищується прозорість фінансової інформації, що допомагає запобігти шахрайству. Впровадження блокчейну в облікові процеси сприяє збору, систематизації та структуруванню інформаційних потоків, а також забезпечує швидкий доступ до даних. Це дає змогу зменшити час між отриманням інформації та її обробкою, мінімізуючи ризик помилок у фінансовому обліку та прийнятті рішень. Технологія

також інтегрує різні рівні обліку в єдину базу даних, автоматизує формування звітів і сприяє ефективному контролю процесів.

4. XBRL (eXtensibleBusinessReportingMarkupLanguage) – це спеціальна мова для створення фінансових звітів у цифровому вигляді на основі стандарту XBRL, який є відкритим стандартом обміну діловою інформацією. Цей стандарт використовується у багатьох країнах для подання звітів до державних органів та публікації на сайтах компаній. XBRL спрощує обмін фінансовою інформацією між компаніями, інвесторами та регуляторами. Уніфікований електронний формат InlineXBRL дає змогу:

- оперативно та автоматично формувати звіти, у тому числі консолідований звіт;
- підвищити якість інформації, що надається;
- здійснювати доступний пошук звітної інформації у мережі Інтернет;
- обробляти та аналізувати показники звітності;
- зниження витрат на обробку та аналіз показників звітності;
- зниження технічних та рахункових помилок у звітності [2, с. 93].

Впровадження XBRL є невід’ємною частиною процесу глобалізації та цифрової трансформації бізнесу. Його ключова перевага полягає у забезпеченні єдиного стандартизованого формату, зрозумілого для зацікавлених користувачів різних країн.

На сучасному етапі розвитку підприємництва в Україні, крім глобальних стандартів, як-от XBRL, значну роль в автоматизації обліку та фінансової звітності відіграють вітчизняні розробки систем електронного документообігу. Серед найбільш поширених рішень можна виділити FossLook, Вчасно ЕДО, програмне забезпечення від Prozorro та М.Е.Дос. Автоматизація процесів введення даних мінімізує ризик людського фактору та забезпечує високу точність інформації, що відображається в облікових реєстрах. Це підвищує достовірність фінансової звітності.

Перехід у цифрову еру ставить перед підприємствами високі вимоги до захисту інформації. Зростання кіберзагроз вимагає впровадження комплексних систем безпеки, які забезпечували б цілісність, конфіденційність і доступність даних. Серед ключових елементів таких систем можна виділити системи виявлення та запобігання вторгненням (IDS / IPS) та системи запобігання витоку конфіденційної інформації (DLP).

IDS / IPS – це активні засоби захисту мережі, призначені для виявлення та блокування спроб несанкціонованого доступу до інформаційних систем. Вони працюють шляхом аналізу мережевого трафіка на предмет ознак атак: як сканування портів, спроби підбору паролів, експлуатація вразливостей програмного забезпечення. DLP-системи призначені для захисту конфіденційної інформації від несанкціонованого розголошення. Вони виявляють та блокують спроби передачі конфіденційних даних за межі організації різними каналами: електронною поштою, миттєвими повідомленнями, USB-носіями тощо.

Нові інформаційні технології в обліку та формуванні фінансової звітності, з одного боку, забезпечують високу якість робіт, а з іншого – створюють безліч загроз, що призводять до непередбачуваних і навіть катастрофічних наслідків для підприємства. До таких загроз належать проникнення сторонніх осіб у бази облікових і фінансових даних, поширення комп’ютерних вірусів, помилкове введення фінансових даних, помилки в процесі проєктування та впровадження економічних систем та ін. [3].

Цифрова трансформація часто стикається з фінансовими бар’єрами, особливо для малих та середніх підприємств. Висока вартість впровадження нових технологій, включно з обладнанням, програмним забезпеченням та навчанням персоналу, може стати серйозною перешкодою для їх розвитку. Швидкий розвиток цифрових технологій висуває нові вимоги до фахівців бухгалтерського обліку. Поєднання знань з обліку та цифрових технологій є ключовим для успішної трансформації підприємств, а дефіцит таких спеціалістів гальмує цей процес.

Висновки. Цифрова трансформація стала невід’ємним складником сучасного бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Цифрові інновації радикально змінюють підхід до збору, обробки та аналізу даних. Вони підвищують точність, прозорість і швидкість процесів, що сприяє більшій ефективності та релевантності бухгалтерського обліку. Впровадження таких технологій дає змогу підприємствам покращувати прийняття стратегічних рішень, знижувати ризики помилок і шахрайства, а також інтегрувати управлінську та фінансову інформацію в єдину

систему. Однак успіх цих трансформацій у національній та глобальній економіках залежить від подолання фінансових бар'єрів, доступу до технологій і наявності кваліфікованих кадрів.

Annotation. The article examines modern trends in accounting caused by the development of digital technologies. The influence of innovative solutions on the process of drawing up and submitting financial statements is analyzed. Special attention is paid to the opportunities that open to enterprises due to the implementation of the latest technologies, such as artificial intelligence, blockchain and cloud computing. The study also highlights the challenges faced by enterprises in the process of digital transformation of accounting.

Keywords: digital transformation, accounting, financial reporting, Industry 4.0, automation, cloud technologies, big data, blockchain.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попівняк Ю. М. Перетворення методу бухгалтерського обліку в епоху розвитку цифрових технологій. *Інтернаука*. 2020. № 8. С. 43–52. URL: <http://surl.li/lffxsl>
2. Бенько М. М., Москалюк Г. О. Бухгалтерська та управлінська звітність в умовах глобалізації та цифровізації: інновації та проблеми. Publishing House «UKRLOGOS Group», 2022. С. 86–102. URL: <https://publishing.logos-science.com/index.php/books/article/view/145/143>
3. Розвиток цифрових інструментів бухгалтерської (фінансової) звітності та її роль у забезпеченні фінансової безпеки економічного суб'єкта / С. В. Онешко., Н. П. Хомяк., Н. О. Томілова-Яремчук, Д. Л. Кобець. *Академічні Візії*. 2022. № 10–11. С. 29–37. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/66/57>
4. Легенчук С. Ф., Денисюк О. М. Перспективи та проблеми розвитку обліку в умовах використання Big Data. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2022. Вип. 3(53). URL: <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8140/3.%20%D0%9B%D0%B5%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Спільник І., Палюх М. Бухгалтерський облік в умовах цифрової економіки. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*: Міжнародний науковий журнал. 2019. Вип. 1–2. С. 83–96. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/36331/1/%D0%A1%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

УДК 005.922.3:303.425-028.51

НЕОБХІДНІСТЬ І НАУКОВА ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ АНОНІМНОСТІ ПІД ЧАС АНКЕТУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ

М. Р. Говоруха, Г. В. Серєда

Анотація. У статті обґрунтовано об'єктивну необхідність використання анонімності під час заповнення опитувань у воєнний час, виділено основні фактори спотворення відповідей під час заповнення неанонімних опитувань. Авторами доведено небезпеку виникнення ефекту «соціальної бажаності» на прикладах попередніх наукових досліджень. Було досліджено наявні платформи збору даних на безпечність і наявність шифрування даних. Подальші дослідження в обраній темі можуть розширити знання про причини занепокоєння респондентів під час заповнення опитувань, а в перспективі – допоможуть створити систему, що забезпечить надходження повної та правдивої інформації від респондентів.

Ключові слова: анонімність, ефект «соціальної бажаності», захист інформації.

Актуальність. Збереження анонімності під час анкетування у воєнний час набуває особливої ваги через вразливість громадян та суспільства загалом. В умовах воєнних дій, коли інформаційна безпека є критично важливою, учасники опитувань можуть побоюватися репресій або переслідувань за свої відповіді, що потенційно впливає на щирість наданих даних. Анонімність у таких опитуваннях допомагає зберегти безпеку респондентів, забезпечуючи достовірність зібраної інформації, що має вирішальне значення для соціологічних та політичних досліджень у кризовий період. Під час конфліктів або окупації збереження конфіденційності відповідей дає змогу уникнути ризиків, пов'язаних з ідентифікацією респондентів, захистити їх від можливого переслідування з боку влади чи окупаційних сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковими дослідженнями щодо перевірки ефективності застосування анонімності та дослідженнями прав на анонімність займалися численні закордонні та вітчизняні вчені: Бенджамін Сондерс, Дженні Кіцінгер, Селія Кіцінгер, Дарія Маріц, Юрій Ходанич. Проте досліджень, що класифікують фактори, які спричиняють заповнення опитувань неправдивими відповідями, не існує.

Метою цієї роботи є наукове обґрунтування необхідності збереження анонімності під час анкетування у воєнний час, зокрема в контексті збору даних щодо політичних поглядів, соціально-економічної ситуації, настроїв населення та інших чутливих тем.

Формулювання цілей дослідження. Автори сконцентрували свою увагу на розробці і детальному описі класифікації причин неефективності під час заповнення неанонімних опитувань.

Виклад основного матеріалу. Анонімність під час збору даних у наукових чи соціальних дослідженнях виконує важливу роль. Особливо це стосується анкетувань, які часто використовуються для збору інформації про суб'єктивні відчуття, поведінкові реакції або інші приватні аспекти життя респондентів. У разі порушення анонімності респондентів можливе виникнення значної кількості соціально бажаних відповідей, що знижує валідність даних.

Психологічний вплив анонімності на респондентів відіграє ключову роль у формуванні якісних відповідей. У дослідженнях, де респонденти відчувають переваги анонімності, ймовірність отримання правдивих відповідей значно зростає [1]. Зокрема, анонімність допомагає уникнути ефекту соціальної бажаності – ситуації, коли респондент дає відповідь, яка є соціально схваленою, але неправдивою [2].

Дослідження з вивчення психічного здоров'я ветеранів демонструють, що анонімні відповіді містять більше соціально неприйнятної інформації щодо травматичних подій, як-от пережитий стрес, негативний досвід перебування в армії або психологічні проблеми, порівняно з відповідями, коли респонденти знали, що їх ідентифікують [3]. Відповідно до результатів іншого дослідження, було досягнуто подібних результатів: учасники, які заповнювали анонімні анкети, в 1,8 раза частіше погоджувалися з симптомами, що свідчили про проблеми з психічним здоров'ям, порівняно з тими, хто заповнював неанонімні опитувальники [4].

У спільному дослідженні інституту креативних технологій (університету Південної Каліфорнії) та школи комп'ютерних наук (університету Карнегі-Меллона) було виявлено, що військовослужбовці вдвічі частіше визнавали наявність симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) під час проведення анонімних опитувань, порівняно з ідентифікованими анкетами [5]. Це слугує підтвердженням можливості введення фактору анонімності для зниження сорому, упереджень та страху перед визнанням проблем зі здоров'ям, особливо в психологічній сфері діючих чи відставних військовослужбовців.

Отже, численні експерименти та наукові дослідження доводять, що забезпечення анонімності під час опитувань суттєво підвищує точність відповідей респондентів. Однак за відсутності анонімності існує низка чинників, які можуть змусити респондентів надавати неправдиві або спотворені відповіді. Тому важливо систематизувати ці чинники, щоб краще зрозуміти, що саме викликає побоювання респондентів у таких умовах і як це впливає на їхню поведінку під час опитувань.

На рис. 1 зображено запропоновану авторами систематизацію причин побоювань респондентів під час опитувань, що не захищають всі чи частину персональних даних.

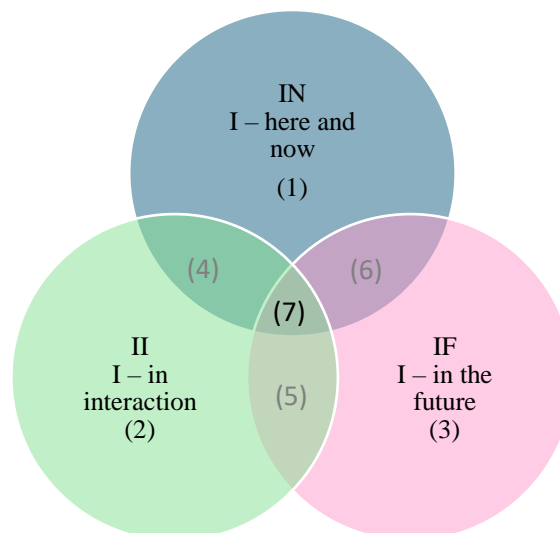

Рис. 1. Фактори спотворення інформації респондентами під час неанонімних опитувань

Запропоновано три групи факторів:

1) IN (коротка назва від англ. «I – here and now») – група, що описує причини, які стосуються поточної ситуації респондента. До цієї групи належить цілий спектр страхів та потреб, що можуть потенційно нашкодити теперішньому життю особи, серед них:

– Афіліація та побоювання респондентів у суспільствах, де панує соціальний контроль або конфліктна ситуація, що їхні відповіді призведуть до соціальної ізоляції або вилучення з певних груп чи колективів. Анонімність дає змогу респондентам висловлювати свої думки, не ризикуючи втратити підтримку своєї спільноти або групи, до якої вони належать.

– Вплив на репутацію респондента. В умовах війни або політичних конфліктів репутаційні ризики можуть бути надзвичайно високими. Відкриті відповіді, особливо на чутливі та контроверсійні теми, можуть зашкодити респонденту. В цю групу також входить страх небажаної стигматизації та осуду. Анонімність забезпечує можливість для респондентів вільніше висловлювати свої справжні думки без страху за те, як їх оцінять інші.

– Бажання соціального схвалення, яке люди часто прагнуть отримати від інших, особливо в умовах конфлікту, де групова ідентичність є важливою. Респонденти можуть надавати відповіді, які відповідають очікуванням соціальної групи. Анонімність захищає респондента від соціального осуду.

– Намагання узгодити відповіді логічно до своїх установок, тобто уникати когнітивного дисонансу – стану, коли окремі думки або відповіді суперечать їх системі переконань або самоідентифікації. Наприклад, людина, яка вважає себе патріотом, іманентно може уникати підтверджувальної відповіді на всі питання, з якими згодна, але які можуть ставити під сумнів її систему цінностей. Схожа ситуація очікується під час заповнення опитувальників щодо психологічного здоров'я, пережитого насилля чи стресу військових. Анонімність може знизити цей вплив, оскільки респонденти можуть бути більш відкритими до висловлення складних або суперечливих поглядів без страху за свою ідентифікацію.

2) II (коротка назва від англ. «I – in interaction») – група, що описує причини, які стосуються благополуччя оточення респондента. До цієї групи належить два підвиди страхів:

– Пряма загроза оточенню респондента, наприклад: у воєнний час респонденти можуть побоюватися, що їхні відповіді можуть призвести до переслідувань не лише їх самих, але й членів їхньої родини або близького оточення, тобто існує страх безпосереднього впливу на сім'ю, репресій, направлених на батьків, можливості відрахування дітей з навчальних закладів через невідповідність до стандартів академічної доброчесності чи добропорядності, відмови від фінансування через певні відмінності.

– Опосередкована загроза оточенню респондента, що є фактично страхом погіршення благополуччя соціально важливих для респондента контактів через обмеження його можливостей. Сюди належить страх втрати будинку, де проживає сім'я респондента; страх втрати матеріальних об'єктів (зокрема об'єктів, що становлять особливий культурний інтерес), що належать клубу, общині, групі осіб; страх втрати батьківських прав, джерел доходу, свободи респондента, що змінить рівень життя його найближчого оточення; побоювання репутаційних втрат, що може спричинити закриття закладів / бізнесів і призвести до стресу та масових звільнень працівників.

3) IF (коротка назва від англ. «I – in the future») – група, що описує причини побоювань заповнення неанонімних опитувань для майбутнього респондента. До цієї групи належать:

– Страх зміни стандартів оцінки (до прикладу, через 10 років після заповнення опитування 20 % відповідей, що корелюють з агресивною поведінкою, матимуть відповідний маркер за умови вищого стандарту під час заповнення).

– Страх зміни соціальних норм у суспільстві. Респонденти можуть побоюватися, що їхні відповіді в неанонімних анкетах будуть збережені і повторно використані (зокрема проти них) через роки, коли контекст зміниться. Люди усвідомлюють, що їхні теперішні думки можуть суперечити майбутнім соціальним трендам або законодавчим змінам.

– Страх майбутньої зміни влади, особливо у політично нестабільних умовах або під час конфліктів. У контексті політичної нестабільності або воєнних дій респонденти можуть бояти-

ся, що їхні відповіді, надані в час чинної влади, можуть бути використані проти них у разі зміни режиму. Зміна влади також часто супроводжується змінами у правовій системі, що може включати ретроспективні закони, які можуть покарати людей за дії чи погляди, висловлені за попереднього режиму. Це підвищує страх серед респондентів, що їхні попередні відповіді можуть стати підставою для юридичних переслідувань. Респонденти можуть побоюватися, що їхні відповіді, особливо якщо вони пов'язані з підтримкою або критикою певних політичних сил, можуть бути використані задля політичної помсти. У країнах з авторитарними режимами це може означати арешти, втрату майна або репутаційні втрати.

– Страх застарівання інформації, або страх збереження інформації на тривалий час, пов'язаний із тим, що респонденти побоюються, що їхні відповіді, висловлені на певний момент часу, будуть збережені й залишаться доступними навіть тоді, коли вони змінять свої переконання чи погляди. Це викликає тривогу через розуміння ймовірності, що респондентів можуть оцінювати чи критикувати за судження, які вже не відповідають їхньому актуальному світогляду.

– Страх перед технологічним прогресом, кібератаками. Респонденти також можуть боятися, що з розвитком технологій їхні відповіді можуть бути викраденими та стати доступними або відслідковуваними, навіть якщо зараз такі ризики мінімальні.

У сучасних умовах війни використання цифрових технологій для збору анонімних даних є важливим інструментом захисту респондентів. Платформи для онлайн-опитувань, як-от SurveyMonkey або Google Forms (див. табл. 1), дають змогу дослідникам збирати дані без необхідності ідентифікації респондентів. Це дає можливість отримувати більш достовірні відповіді навіть у воєнних умовах, коли респонденти не завжди можуть брати участь в особистих інтерв'ю. До того ж використання методів шифрування даних, захищених серверів для зберігання інформації та систем автоматичного видалення ідентифікаційних параметрів гарантує, що зібрані відповіді не можуть бути доступними для третіх осіб або урядів (наприклад, мобільні опитування з високим рівнем шифрування, що гарантують уникання витоку даних і захист респондентів).

Таблиця 1

Огляд методів забезпечення анонімності на різних платформах для збору даних

Платформа	Рівень анонімності	Способи забезпечення анонімності
Google Forms	Високий	Шифрування даних (HTTPS), без збирання IP, однак використання Google-акаунту впливає на сприйняття анонімності
SurveyMonkey	Середній	Часткова анонімність, шифрування, IP зберігається, однак за замовчуванням може збирати певну інформацію про респондентів (якщо не налаштовані відповідні параметри)
LimeSurvey	Дуже високий	Повна анонімність, немає збирання персональних даних, дає можливість приховати всі ідентифікаційні дані
LamaPoll	Високий	Пропонує опції повної анонімності та надає можливість використовувати шифрування й захист персональних даних. Відсутні реєстраційні вимоги для респондентів

Сучасні анкетування в паперовому форматі також можуть бути анонімними, якщо дослідник вживає певних заходів для збереження конфіденційності. Наприклад, анкети можуть бути зібрані через спеціальні анонімні бокси, які гарантують, що ніхто не дізнається, хто подав ту чи іншу відповідь.

Рис. 1, що описує фактори побоювань під час неанонімних опитувань, одночасно описує переваги використання анонімних опитувань. Описана класифікація пояснює необхідність введення анонімності задля отримання повних та достовірних даних. На рисунку, окрім трьох описаних факторів, що відповідають зонам 1, 2 та 3, є також зони 4–7, що відповідають за ситуацію, коли поведінкою респондента керують кілька груп факторів. Опис та дослідження цих зон є темою для майбутніх робіт.

Висновки. Ця робота науково обґрунтувала, що анонімність під час проведення опитувань суттєво підвищує достовірність зібраних даних, особливо на чутливі теми, як-от психічне здоров'я, політичні вподобання або особисті переконання. Авторами було введено нову класифікацію факторів, що спотворюють відповіді під час неанонімних досліджень. Анонімні опиту-

вання, на відміну від відкритих, значно зменшують ефект соціальної бажаності, знижують відчуття страху репресій або соціального осуду, обмежують спотворення відповідей через побоювання респондентів щодо можливих наслідків для себе або своїх близьких, що підвищує надійність і точність результатів досліджень. Це особливо актуально для військових досліджень, де респонденти часто схильні приховувати свої справжні переживання через страх осуду.

Abstract. The article substantiates the objective necessity of using anonymity when conducting surveys, highlighting the main factors that lead to the distortion of responses in non-anonymous surveys. The authors demonstrate the danger of the “social desirability” effect based on examples from previous studies. The study also analyzes existing data collection platforms in terms of their security and the presence of data encryption. Further research in this area may expand knowledge about the reasons for respondents’ concerns during survey completion and, in the long run, help create a system that ensures the collection of complete and truthful information from respondents.

Keywords: anonymity, «social desirability» effect, information security.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Preisdörfer P., Wolter F. Who Is Telling the Truth? A Validation Study on Determinants of Response Behavior in Surveys. *Public Opinion Quarterly*. Vol. 78, iss. 1, Spring 2014, P. 126–146. DOI: /10.1093/poq/nft079.
2. Meisters J., Hoffmann A., Musch J. Controlling social desirability bias: An experimental investigation of the extended crosswise model. *PLoS ONE*. 2020. Vol. 15(12). DOI: 10.1371/journal.pone.0243384.
3. Impact of different privacy conditions and incentives on survey response rate, participant representativeness, and disclosure of sensitive information: a randomized controlled trial / M. Murdoch, A. B. Simon, M. A. Polusny et al. *BMC Med Res Methodol*. 2014. Vol. 14, 90. DOI: 10.1186/1471-2288-14-90.
4. Does anonymity increase the reporting of mental health symptoms? / N. T. Fear, R. Seddon, N. Jones et al. *BMC Public Health*. 2012. Vol. 12, 797. DOI: 10.1186/1471-2458-12-797.
5. Reporting Mental Health Symptoms: Breaking Down Barriers to Care with Virtual Human Interviewers / G. M. Lucas, A. Rizzo, J. Gratch, S. Scherer, G. Stratou, J. Boberg, L-P. Morency. *Frontiers in Robotics and AI*. 2017. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/robotics-and-ai/articles/10.3389/frobt.2017.00051>

УДК 657:631.1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Т. С. Кривенко, Л. Л. Гевлич

Анотація. У статті досліджуються теоретичні аспекти обліку фінансових результатів сільськогосподарських підприємств України з погляду формування ефективної облікової системи підтримки управління. Аналіз законодавчого регулювання та наукових підходів до визначення фінансових результатів дав змогу запропонувати авторське трактування цієї категорії. Здійснено порівняння зарубіжних та вітчизняної моделей розрахунку фінансових результатів підприємства. Використано методи аналізу літературних джерел, законодавства, порівняльний аналіз та системний підхід. За результатами дослідження зроблено висновки, надано рекомендації з удосконалення вітчизняної законодавчої бази, визначено напрями подальших досліджень.

Ключові слова: фінансові результати, доходи, витрати, облік, управління.

Постановка проблеми. Сьогодні суб’єкти господарювання, зокрема сільськогосподарські, стикаються з необхідністю нагального реагування на зміни у мега- та мезосередовищі. Швидкість такої реакції залежить від внутрішніх чинників підприємств, визначеної стратегії розвитку, оптимізації процесів, створення сприятливих умов ефективного функціонування. Основним маркером ефективності діяльності підприємства виступає фінансовий результат. Тому особливої актуальності набувають питання розробки системного підходу до теоретичних аспектів формування фінансових результатів, який дає змогу організувати ефективну облікову та управлінську системи суб’єкта господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблеми теорії та методології формування й обліку доходів, витрат, фінансових результатів діяльності розглядалися у роботах таких дослідників: Н. Мардус, Е. Чернишова, В. Лопатовський, Р. Красуцький, Г. Пчелинська, М. Кирилова, О. Ковальова, М. Іоргачова, Ю. Масюк, В. Боюн [1–5]. Водночас поза увагою залишилися нові методичні інструменти обліку фінансових результатів діяльності, зокрема з ура-

хуванням специфіки діяльності вітчизняного аграрного сектору економіки, що вимагає розвитку наявних досліджень.

Метою статті є розробка пропозицій з удосконалення теоретичних аспектів обліку фінансових результатів діяльності вітчизняного сільськогосподарського підприємства погляду формування ефективної облікової системи підтримки управління.

Основний розділ. Результати аналізу вітчизняного законодавства та облікових регламентів засвідчили, що чітке визначення дефініції фінансового результату відсутнє, а основні нормативно-правові документи уточнюють зміст понять «прибуток», «збиток» і наводять різні назви видів фінансових результатів [6–10]. Тому існує потреба уточнення поняття «фінансовий результат» у законодавчому полі. Також неоднозначне розуміння сутності цієї дефініції в науковій дискусії [1–5]. Найпоширенішими підходами є пряме ототожнення фінансового результату діяльності з прибутком чи збитком підприємства, з нульовим фінансовим результатом, з результатом зіставлення доходів та витрат. Також доволі розповсюджена думка щодо визначення фінансового результату як якісного та кількісного показника діяльності підприємства та приросту чи зменшення власного капіталу.

Підсумовуючи, сформуємо авторський підхід до розуміння категорії «фінансовий результат діяльності» як узагальненого показника діяльності суб'єкта господарювання за певний часовий період, який визначається як різниця між доходами та витратами підприємства. Цей показник може розраховуватися за окремими напрямками чи видами діяльності, підрозділами та суб'єктом господарювання загалом і є визначальним під час прийняття управлінських рішень щодо останнього для зовнішніх користувачів. Розрахунок фінансового результату здійснюється за підсумками діяльності звітного періоду і призводить до приросту чи зменшення капіталу економічного суб'єкта.

Категорія фінансового результату пов'язує процеси бухгалтерського обліку господарських операцій з механізмом прийняття управлінських рішень, і так орієнтована на оптимізацію фінансового стану та результатів діяльності суб'єкта господарювання за допомогою інструментів обліку, аналізу, прогнозування. Верифікація показників фінансових результатів здійснюється через механізми внутрішнього та зовнішнього контролю, а достовірна фінансова інформація слугує основою ефективних управлінських рішень, прийнятих зовнішніми користувачами на основі фінансової звітності підприємства. Аналіз фінансових результатів спрямований на виявлення наявних проблем і внутрішніх резервів для удосконалення стану та діяльності підприємства загалом.

Класифікаційні ознаки фінансових результатів діяльності економічного суб'єкта, що найчастіше зустрічаються на практиці, наведено на рис. 1.

Дослідження закордонної практики дає змогу виділити два варіанти формування фінансових результатів:

- 1) французький, коли величину фінансового результату формують такі показники:
 - експлуатаційний фінансовий результат як різниця виручки від продажу та суми витрат, пов'язаних із процесами виробництва та реалізації продукції;
 - фінансовий результат, що пов'язаний з емісією акцій, фінансовим обслуговуванням підприємства, фінансовою участю в діяльності інших підприємств;
 - надзвичайний фінансовий результат, що пов'язаний з операціями довгострокового характеру;

- 2) англо-американський, що передбачає поділ результатів діяльності за функціями підприємства (виробництво, реалізація, управління тощо).

Можна зазначити, що система поділу фінансових результатів на три складники за французьким підходом є подібною до вітчизняної класифікації діяльності – операційна, фінансова, інвестиційна, водночас англо-американський варіант має схожість з визначенням вітчизняного фінансового результату від операційної діяльності, у який залучені три функції: виробництво, збут, управління. Алгоритм визначення фінансових результатів вітчизняного підприємства представлений на рис. 2.

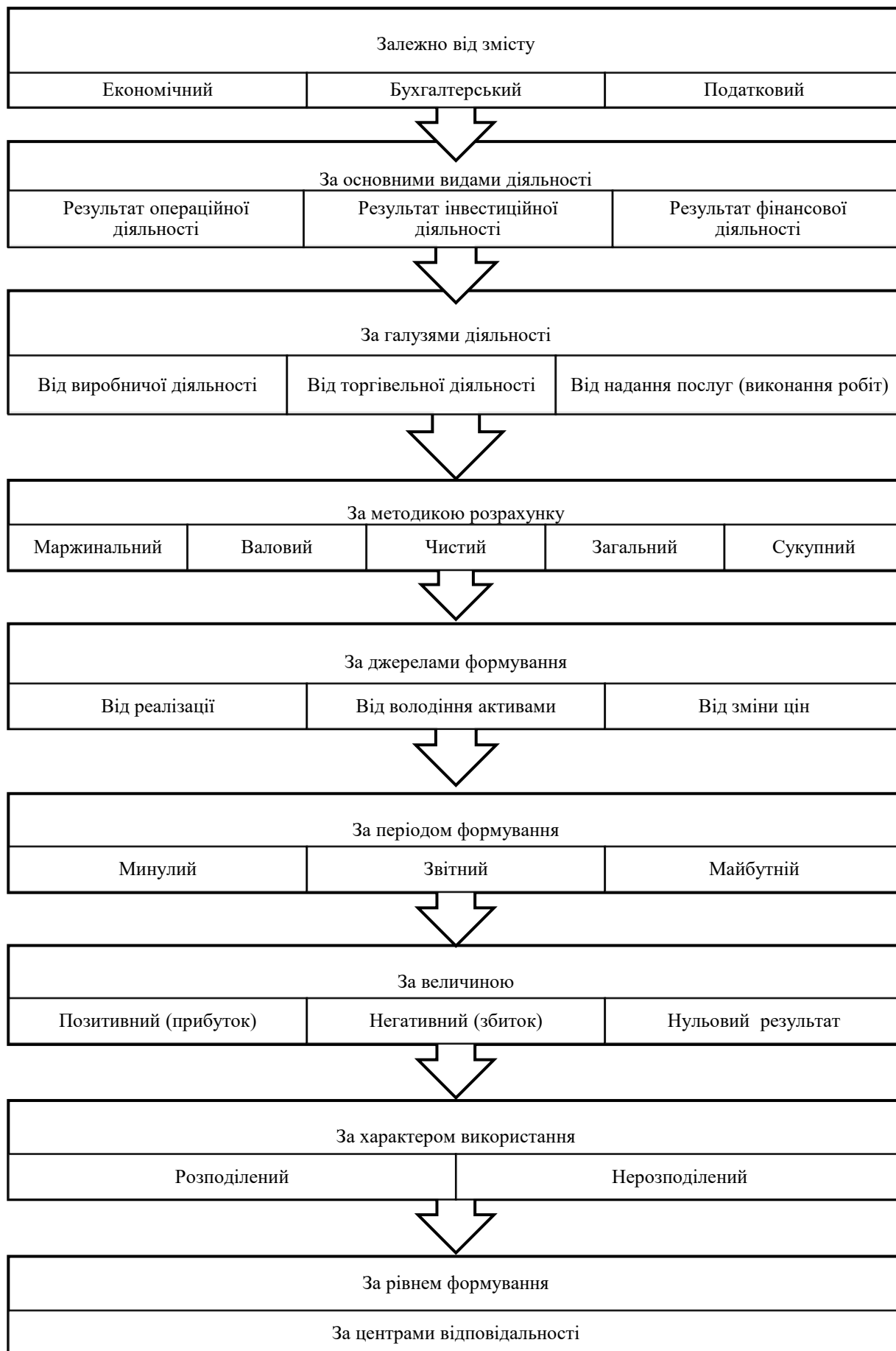

Рис. 1. Класифікація фінансових результатів діяльності підприємств

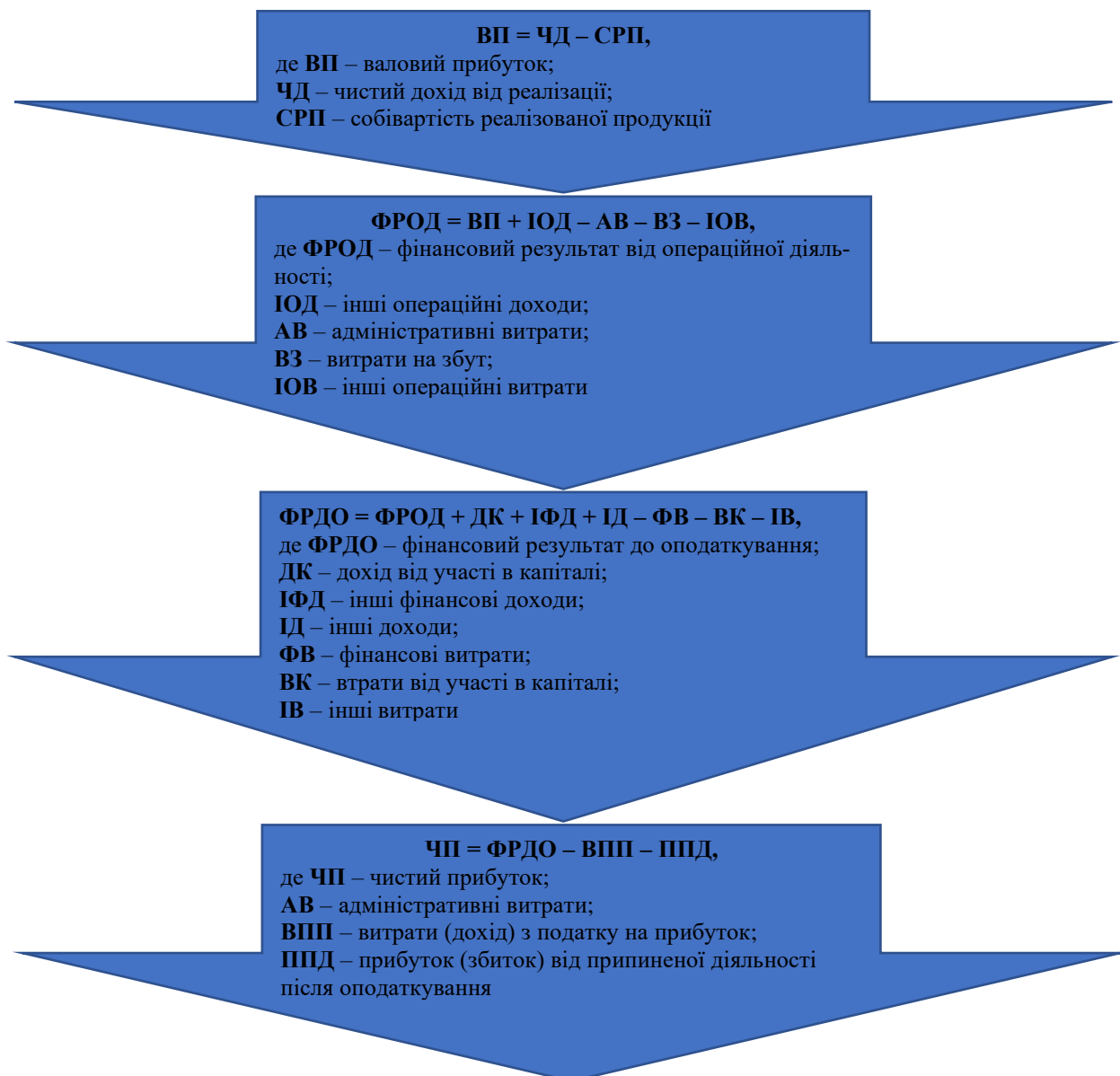

Рис. 2. Алгоритм визначення фінансового результату вітчизняного підприємства

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що регламентація формування та відображення фінансових результатів діяльності підприємства в обліку та звітності є резервом підвищення інформативності інформації, причому що місце самих фінансових результатів у системі нормативного регулювання в Україні наразі визначено недостатньо. Тому вважаємо за необхідне розроблення положення, яке буде регламентувати визначення фундаментальних категорій формування, обліку та відображення у звітності фінансових результатів діяльності, а також відсутню наразі специфіку сільськогосподарської галузі та результатів сільськогосподарської діяльності у розрізі підгалузей (тваринництво, рослинництво, садівництво тощо), зокрема щодо урахування ризиків діяльності.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що покращення розуміння поняття фінансових результатів є необхідною умовою ефективного управління суб'єктами господарювання. Важливо уточнити законодавче визначення фінансового результату, оскільки нинішнє трактування є неоднозначним. Запропоноване авторське визначення сприятиме більш ефективному аналізу діяльності підприємств. Інтеграція специфіки аграрної галузі у законодавчу базу дасть змогу створити більш точну систему обліку, що підвищить якість фінансової звітності. Це сприятиме оптимізації фінансового стану підприємств і їх довгостроковій стабільності.

Напрямом подальших досліджень буде виявлення проблем обліку фінансових результатів сільськогосподарських підприємств з погляду розробки напрямів їх вирішення.

Abstract. The article examines the theoretical aspects of accounting for the financial results of agricultural enterprises of Ukraine from the point of view of the formation of an effective accounting system for management support. Analysis of legislative regulation and scientific approaches to determining financial results allowed us to offer an author's interpretation of this category. A comparison of foreign and domestic models for calculating the company's financial results was made. Methods of analysis of literary sources, legislation, comparative analysis and systematic approach are used. Based on the results of the study, conclusions were drawn, recommendations for improving the domestic legislative framework were given, and directions for further research were determined.

Keywords: financial results, income, expenses, accounting, management.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мардус Н. Ю., Чернишова Е. О. Теоретичні підходи до визначення поняття «фінансові результати». *Вісник НТУ «ХПИ» (економічні науки)*. 2021. № 4. URL: <http://es.khpi.edu.ua/article/view/259844>
2. Лопатовський В. Г., Красуцький Р. І. Особливості формування та використання інформації про фінансові результати діяльності господарюючого суб'єкта як результативного показника його обліку та звітності. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 1. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vesnik/wp-content/uploads/2022/03/pdf>
3. Пчелинська Г., Кирилова М. Сучасна проблематика обліку фінансових результатів за видами діяльності підприємства. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2020. № 6. С. 97–102.
4. Ковальова О. М., Горгачова М. І. Фінансовий результат як індикатор інвестиційної привабливості підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article>
5. Масюк Ю. В., Боюн В. Ю. Управління фінансовими результатами діяльності сільськогосподарського підприємства. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 93–96. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2021/18.pdf
6. Господарський кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення 11.10.2024).
7. Податковий кодекс України. Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 11.10.2024).
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення 11.10.2024).
9. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування. Наказ Міністерства фінансів України 30.11.1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text> (дата звернення 11.10.2024).
10. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 «Податок на прибуток»: Наказ Міністерства фінансів України від 28.12.2000 р. № 353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-01#Text> (дата звернення 11.10.2024).

УДК 336:005.52]:658.14/.17

РОЗШИРЕННЯ ГОРИЗОНТІВ ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ: ІНТЕГРАЦІЯ НЕФОРМАЛІЗОВАНИХ МЕТОДІВ

А. Я. Максим'як, Є. Є. Іонін

Анотація. У статті проведено аналіз сучасних підходів до оцінки господарської діяльності підприємств з акцентом на неформалізованих методах. Обґрунтовано необхідність інтеграції досвіду, інтуїції та творчого мислення у процес аналізу, особливо під час вирішення стратегічних завдань. Дослідження охоплює широкий спектр неформалізованих методів, як-от SWOT-аналіз, методи експертних оцінок, мозковий штурм та інші. Наведено результати емпіричних досліджень, які підтверджують ефективність комбінованого використання формалізованих та неформалізованих методів у практиці управління. Рекомендовано поширювати використання неформалізованих методів у фінансовому аналізі з огляду на вимоги Стандарту бізнес-аналізу, що дасть змогу суттєво підвищити ефективність отриманих результатів аналізу.

Ключові слова: фінансовий аналіз, методи, формалізовані методи, неформалізовані методи, фінансова діяльність, суб'єкти господарювання, господарська діяльність, фінансовий стан, стратегічний аналіз.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування суб'єкта господарювання незалежно від його форми власності та організаційної структури значною мірою залежить від прийнятих управлінських рішень та їх подальшої реалізації. У сучасних умовах економічної та політичної нестабільності основою для прийняття виважених рішень є ефективне використання інструментів фінансового аналізу. Своєчасний фінансовий аналіз, проведений на основі достовірної та якісної фінансової інформації, дає змогу ухвалювати більш обґрунтовані рішення

щодо управління фінансами підприємств. Особливо важливим у таких умовах є поєднання формалізованих методів фінансового аналізу з неформалізованими, що можуть бути корисними через нестандартні ситуації, з якими стикаються українські підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фінансового аналізу діяльності суб'єктів господарювання та методичних підходів до його проведення присвячені роботи таких науковців: І. Боярко [6], Т. Бондарук [1], Т. Василюшин [2], Є. Іонін [9], О. Дейнека [6], І. Заїчко [1], М. Синькевич [2], О. Рузакова [10], А. Кулик [4], І. Школьник [6] та інші. Високо оцінюючи внесок цих вчених у вивчення цієї проблематики, треба зазначити, що більшість з них зосереджуються на формалізованих методах оцінки, надаючи лише побіжну увагу неформалізованим методам. Тому дослідження ролі неформалізованих методів у фінансовому аналізі суб'єктів господарювання вимагає більшої уваги.

Метою статті є розширення меж фінансового аналізу шляхом інтеграції елементів неформальних методів та оцінка їх впливу на якість прийняття управлінських рішень.

Основний розділ. Постійна оцінка господарської діяльності будь-якого суб'єкта господарювання за допомогою різних методів фінансового аналізу є основою для прийняття обґрунтованих та ефективних бізнес-рішень, що сприяють своєчасній діагностиці проблем та покращенню фінансового стану суб'єкта. Тому важливо розуміти суть поняття «метод» та виокремлювати ключові методи фінансового аналізу. Як відомо, термін «метод» походить з грецької мови, де *μέθοδος* означає «шлях дослідження», «спосіб пізнання».

Методи фінансового аналізу можна узагальнено визначити як «систему теоретико-методичних принципів, інструментів і способів дослідження фінансового стану суб'єкта господарювання, що мають наукове підґрунтя» [1]. Існує значний перелік методів фінансового аналізу, які відрізняються між собою залежно від мети та специфіки застосування. Менеджмент підприємства обирає методи, що відповідають цілям і завданням аналізу, часто використовуючи комбінацію різних методів для підвищення результативності. Хоча не існує повністю стандартизованого поділу методів фінансового аналізу, у практиці використовуються певні усталені та перевірені методи.

У системі методів фінансового аналізу зазвичай виділяють формалізовані та неформалізовані методи.

Формалізовані методи базуються на чітких фінансових даних і є важливим складником для прийняття бізнес-рішень у господарській діяльності. Однак, оскільки вони використовують точні алгоритми та розрахунки, ці методи дають змогу аналізувати лише ті явища, які можна кількісно виміряти. У фінансовій сфері існують аспекти, що важко піддаються формалізації, але вони можуть мати значний вплив на результати діяльності. Тому разом із формалізованими методами доцільно використовувати неформалізовані, які спираються на інтуїцію, творчий підхід, логіку та досвід експертів. Через це такі методи часто називають евристичними.

Неформалізовані методи найчастіше застосовують у ситуаціях часткової або повної невідомості, коли відсутня точна інформація про майбутні події або можливі сценарії розвитку [2]. У фінансовій діяльності суб'єктів господарювання часто виникають нетипові завдання, обумовлені швидкими змінами в економіці та зовнішніх умовах, як-от воєнні конфлікти. Це змушує підприємства використовувати не лише формалізовані методи, а й залучати досвід фахівців, інтуїцію менеджменту та потенціал творчого мислення.

Отже, неформалізовані методи спрямовані на вирішення завдань за умов браку або обмеженості інформації, а також для нестандартних ситуацій. Як складник більш широкого економічного аналізу, ці методи найчастіше застосовуються у стратегічному аналізі.

Дослідження показують, що SWOT-аналіз залишається популярним інструментом серед великих корпорацій, особливо тих, що входять до списку Fortune 500. Приблизно 80 % цих компаній, зокрема й гіганти галузі, як-от Coca-Cola, Apple і Starbucks, регулярно використовують SWOT для прийняття стратегічних рішень. Цей підхід допомагає їм проаналізувати внутрішні сильні та слабкі сторони, а також визначити зовнішні можливості й загрози, які можуть вплинути на їхню позицію на ринку. Apple, наприклад, використовує SWOT, щоб збалансувати силу свого бренду та інновації проти ринкових загроз, як-от зростання конкуренції з боку Samsung і Google. Starbucks використовує SWOT для оцінки своєї глобальної присутності та лояльності до бренду, але визнає проблеми високої плинності кадрів [3].

SWOT-аналіз особливо цінується за його гнучкість у різних бізнес-контекстах, що робить його наріжним каменем стратегічного планування та управління ризиками.

Дослідження показують, що компанії, які регулярно застосовують SWOT-аналіз, мають на 15–20 % вищі показники успішного впровадження стратегій. Цей інструмент дає змогу чітко визначити сферу розвитку та краще підготуватися до ринкових змін.

Це підтверджує, що SWOT-аналіз залишається важливим елементом у стратегічному плануванні навіть для найбільших корпорацій, які намагаються адаптувати його до нових викликів і можливостей.

Зазвичай розрізняють дві **основні категорії неформалізованих (евристичних) методів**: психологічні методи та експертні методи (включно з методами експертних оцінок і методами експертиз). Важко чітко віднести деякі методи до однієї з цих категорій, оскільки вони часто переплітаються і мають спільні ознаки. Однак розподіл на ці групи зазвичай здійснюється на основі домінуючих психологічних чи експертних характеристик, властивих певному методу [4].

Психологічні методи у фінансовому аналізі зосереджені на активізації творчого і нестандартного мислення, логіки і інтуїції, тобто використовують методи психологічної активізації творчого мислення [4]. Серед них можна виділити техніки «мозковий штурм», методи аналогій, інверсії, «конференції ідей» тощо.

Найбільш популярним методом активізації творчого мислення є метод генерації ідей, відомий як «мозковий штурм». Цей метод здійснюється через співпрацю фахівців з різним досвідом і знаннями для вирішення конкретного завдання. «Мозковий штурм» зазвичай проводиться у формі засідання, де ключовими фігурами є самі учасники та модератор. Модератор організовує процес, контролює дотримання правил і стежить за тим, щоб обговорення залишалось у межах поставлених цілей. Учасники натомість генерують ідеї, розвивають та комбінують їх. Цей метод є універсальним і може бути застосований не лише у фінансовому аналізі, а й в інших сферах.

У практиці оцінки фінансових ризиків господарської діяльності, коли інші методи виявляються непридатними, може використовуватися метод аналогій. Цей метод передбачає порівняння з уже реалізованими угодами або проектами, аналізуючи знання про ризики з метою врахування потенційних ризиків у нових проектах, які мають схожі характеристики з попередніми.

У загальному розумінні методи експертних оцінок (або експертиз) являють собою техніки, які базуються на припущенні, що можливо створити адекватну картину майбутнього розвитку, враховуючи всі можливі відхилення і коливання, за допомогою думок спеціалістів у відповідній галузі [5].

Під час використання цієї групи методів можуть проводитися різноманітні опитування, які можуть бути як одноетапними, так і багатоступеневими. Загалом ці методи є простими у застосуванні та зазвичай дають змогу швидко сформулювати висновки щодо досліджуваного об'єкта.

Застосування методів експертиз у фінансовому аналізі передбачає використання знань, досвіду та інтуїції експертів для оцінки господарської діяльності підприємств і організацій або окремих її аспектів. Щодо точності цих оцінок, вона визначається частотою збігу висновків експертів з фактичними змінами об'єкта дослідження.

Комплекс експертних методів складається з індивідуальних і колективних підходів. Основні характеристики ключових методів експертних оцінок представлені в табл. 1.

У табл. 1 наведені тільки основні методи експертних оцінок, що застосовуються у фінансовому аналізі для оцінки фінансових явищ у суб'єктів господарювання, тому цей перелік не є вичерпним.

Необхідно узагальнити основні характеристики неформалізованих методів у контексті їх застосування у фінансовому аналізі:

- підвищений рівень суб'єктивізму, порівняно з формалізованими методами;
- часте використання разом із формалізованими методами;
- здебільшого застосовуються для прогнозування фінансових тенденцій і оцінки фінансових ризиків.

Загальна характеристика ключових методів експертних оцінок

Метод експертної оцінки	Суть	Мета
<i>Метод сценаріїв</i>	Моделювання можливих майбутніх станів об'єкта дослідження з урахуванням різних факторів	Оцінка потенційних ризиків та можливостей
<i>Аналітичний метод</i>	Глибоке вивчення об'єкта дослідження кваліфікованим фахівцем із метою формування експертного висновку	Отримання детальної інформації про об'єкт
<i>Метод «інтерв'ю»</i>	Структурований діалог з експертом для отримання інформації про конкретний об'єкт чи проблему	Уточнення деталей та отримання якісних даних
<i>Метод комісії</i>	Коллективне обговорення та оцінка експертами різних поглядів на об'єкт дослідження	Вироблення консенсусу та прийняття обґрунтованих рішень
<i>Метод Дельфі</i>	Багатораундове анкетування експертів з метою досягнення консенсусу	Отримання узгоджених оцінок та прогнозів
<i>Матричний метод</i>	Систематизація факторів та оцінка їх впливу на об'єкт дослідження за допомогою матриці	Ідентифікація ключових факторів та їх взаємозв'язків
<i>Морфологічний метод</i>	Систематичний пошук усіх можливих варіантів розв'язання задачі шляхом розбиття її на складники	Генерація нових ідей та альтернатив

Джерело: складено автором на основі [4–6]

Стандарт бізнес-аналізу (СБА) передбачає основні методи (техніки) аналізу залежно від способу групування завдань, що є дотичним до відповідного напрямку та піднапрямку проведення аналітичної роботи. Такий підхід, безумовно, позитивно сприяє документуванню аналітичного процесу, його формалізації, як необхідна вимога диджиталізації обліково-аналітичного складника сучасного менеджменту. Передбачено 44 методи аналізу, які не є остаточними і можуть бути доповнені залежно від поставлених задач [7].

Під час проведення методики важливо поширювати можливість використання неформалізованих методів як невід'ємної частини СБА, забезпечуючи адаптивність та всебічний аналіз ситуацій.

Наприклад, під час розробки нової стратегії можна використати формалізовані методи для збору кількісних даних, а потім застосувати неформалізовані для їх інтерпретації, беручи до уваги контекст і специфіку ринку. Так, McKinsey провела опитування серед більш ніж 2 000 компаній по всьому світу, щоб вивчити, як вони використовують аналітику для прийняття рішень. В результаті – 70 % компаній зазначили, що інтуїтивний аналіз є критично важливим для їхньої стратегії прийняття рішень. Це особливо актуально для стартапів та малих підприємств, які часто не мають ресурсів для проведення глибоких аналітичних досліджень. Керівники цих компаній вказують, що безпосередній досвід та інтуїція дають їм змогу швидше реагувати на зміни в ринку. Опитування виявило, що компанії, які комбінують формалізовані методи (як-от статистичні моделі) з неформалізованими (наприклад, обговоренням в команді), мають вищі шанси на успіх у швидко змінюваному середовищі. Хоча багато компаній визнають важливість аналітики, лише невелика частина інвестує у створення структурованих аналітичних підрозділів. Багато з них використовують аналітику на базовому рівні, покладаючись на інтуїцію для прийняття ключових рішень [8].

Дослідження показує, що хоч дані та аналітика є важливими, неформалізовані методи та інтуїція залишаються критично важливими для адаптації та швидкого реагування в бізнес-середовищі. Це ще раз підкреслює баланс між формалізованими та неформалізованими методами, що допомагає компаніям залишатися конкурентоспроможними.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що ефективність управління підприємством значною мірою залежить від якості прийнятих управлінських рішень. Неформалізовані методи, як-от SWOT-аналіз та експертні оцінки, виявилися ефективним інструментом для стратегічного планування та прийняття рішень в умовах невизначеності. Вони дають змогу врахувати суб'єктивні фактори, які важко формалізувати, та забезпечують більш глибоке розуміння бізнес-процесів. Під час реалізації методики важливо акцентувати на розширенні можливостей застосування неформалізованих методів як невід'ємного елемента СБА, що забезпечить адаптивність і комплексний аналіз ситуацій.

Результати дослідження свідчать про необхідність подальшого розвитку теоретичних засад та методології фінансового аналізу, зокрема в контексті інтеграції неформалізованих методів. Перспективним напрямом досліджень є розробка інтегрованих моделей фінансового аналізу, які дають змогу об'єднати переваги різних підходів.

Практична значущість отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані менеджерами підприємств для оптимізації фінансових рішень та підвищення конкурентоспроможності бізнесу.

Abstract. The article analyses modern approaches to assessment of financial and economic activity of enterprises with a focus on informal methods. The necessity of integrating experience, intuition and creative thinking into the process of analysis, especially when solving strategic tasks, is substantiated. The study covers a wide range of informal methods, such as SWOT analysis, expert evaluation methods, brainstorming, and others. The results of empirical studies confirming the effectiveness of the combined use of formal and informal methods in management practice are presented. It is recommended to spread the use of informal methods in financial due diligence based on the requirements of the Business Analysis Standard, which will significantly increase the efficiency of the analysis results.

Keywords: financial analysis, methods, formalised methods, informal methods, financial activity, subject matter.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарук Т. Г., Заїчко І. С., Бондарук І. В. Діагностика фінансового стану та інвестиційної привабливості підприємства в системі фінансового менеджменту. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2022. № 1–2. С. 62–75. URL: <https://nasoa-journal.com.ua/index.php/journal/article/download/263/258/> (дата звернення: 04.10.2024).
2. Синькевич М. І., Василюшин Т. М. Аналіз існуючих прийомів і методів фінансового аналізу діяльності суб'єктів господарювання. *Бізнес Інформ*. 2014. № 4. С. 313–317. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=binf_2014_4_55 (дата звернення: 13.09.2024).
3. SWOT analysis: The ultimate guide to maximize business growth. *MarketingScoop*. 2024. URL: <https://www.marketingscoop.com/marketing/swot-analysis-the-ultimate-guide-to-maximize-business-growth/> (дата звернення: 21.09.2024).
4. Кулик А. В. Теорія економічного аналізу: навч. посіб. Київ: ДП «Вид. дім “Персонал”», 2018. 452 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/teoria_ekon_analizu_2018.pdf (дата звернення: 21.09.2024).
5. Грабовецький Б. С. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 171 с. URL: <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/download/324/612/651-1?inline=1> (дата звернення: 21.09.2024).
6. Фінансовий аналіз: навч. посіб / за заг. ред. І. О. Школьник; І. О. Школьник, І. М. Боярко, О. В. Дейнека та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 368 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/50318/5/Shkolnyk_%20Finansovy%20analiz.pdf (дата звернення: 21.09.2024).
7. Іонін Є. Є. Міжнародний стандарт бізнес-аналізу: теоретико-методологічний базис обґрунтування управлінських рішень. *Економіка і організація управління: журнал*. Вінниця, ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. № 1(53). С. 40–50. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/15984> (дата звернення: 04.10.2024).
8. Analytics comes of age. *McKinsey & Company*. 2018. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/McKinsey%20Analytics/Our%20Insights/Analytics%20comes%20of%20age/Analytics-comes-of-age.ashx> (дата звернення: 21.09.2024).
9. Іонін Є. Є. Діагностика відповідності платоспроможності базовим концепціям бухгалтерського обліку. *Фінанси, облік, банки: наук. журнал*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. № 1(24). С. 129–137. URL: <https://jfub.donnu.edu.ua/article/view/7416> (дата звернення: 04.10.2024).
10. Рузакова О. В. Аналіз сучасних методик оцінювання фінансового стану підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 2(304). С. 7–13. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=12030> (дата звернення: 04.10.2024).

АТРИБУТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВНУТРІШНІОГО КОНТРОЛЮ ЗА РОЗРАХУНКАМИ З ОПЛАТИ ПРАЦІ У ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ

А. Я. Максим'як, О. О. Разборська

Анотація. У статті розглянуто процеси внутрішнього контролю за фінансовою звітністю підприємства в контексті розрахунків з оплати праці. Встановлено, що ефективний внутрішній контроль є необхідним для попередження правопорушень у сфері трудового та бухгалтерського законодавства. Виділено основні завдання та ключові атрибути внутрішнього контролю за звітністю щодо розрахунків з оплати праці.

На основі узагальнених даних про результати контролю представлено лінійний алгоритм його здійснення. Також акцентовано на типових помилках, що можуть виникати під час виконання контролю, та запропоновано шляхи їх усунення на рівні підприємства.

Ключові слова: внутрішній контроль, заробітна плата, фінансова звітність, розрахунки з оплати праці.

Постановка проблеми. Правильне відображення операцій з розрахунків з оплати праці в обліку безпосередньо впливає на фінансові результати підприємства, дотримання бюджету та достовірність інформації щодо розрахунків з працівниками. Внутрішній контроль є ефективним інструментом і важливим джерелом інформації для керівництва, що допомагає налаштувати ефективну діяльність підприємства в частині коректного складання та подання фінансової звітності з оплати праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема внутрішнього контролю за фінансовою звітністю підприємств щодо розрахунків з оплати праці активно досліджується вітчизняними науковцями. Вагомий внесок у цей напрям зробили: І. І. Афанас'єва [2], Г. М. Бескоста [4], О. О. Костенко [2], Ю. В. Подмешальська [4], К. В. Стафійчук [4], Н. А. Ткаченко [5].

Мета статті полягає в аналізі процедур внутрішнього контролю за фінансовою звітністю підприємств щодо розрахунків з оплати праці в контексті сучасного законодавчого регулювання, виділенні ключових атрибутів і операцій, а також представленні лінійного алгоритму його здійснення з виявленням типових помилок і шляхів вирішення проблем.

Основний розділ. Внутрішній контроль за фінансовою звітністю щодо розрахунків з оплати праці відіграє ключову роль у підготовці та поданні звітності будь-яким суб'єктом господарювання. Його впровадження необхідне для попередження можливих порушень трудового та бухгалтерського законодавства в майбутньому. Недотримання правил складання такої звітності може призвести до фінансових санкцій або штрафів для підприємства. Відповідно внутрішній контроль здійснюється керівництвом та бухгалтерським відділом підприємства [1].

Основною метою внутрішнього контролю є забезпечення правильності та своєчасності нарахувань, а також їх коректного відображення в системі обліку, зокрема облікових регістрах і звітності. На основі цієї мети визначаються основні завдання внутрішнього контролю за розрахунками з оплати праці, що наведені на рис. 1.

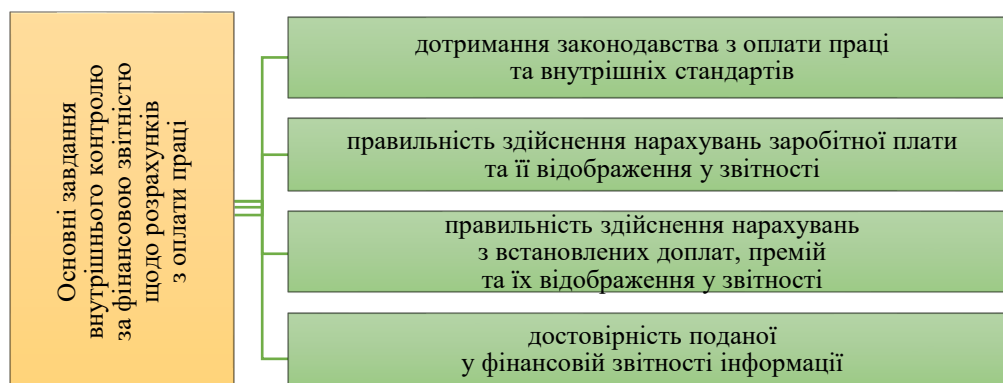

Рис. 1. Основні завдання внутрішнього контролю за фінансовою звітністю щодо розрахунків з оплати праці

Джерело: побудовано автором на основі [1, 2]

Процес внутрішнього контролю включає виконання певних дій, що відповідають визначеним завданням. Під час перевірки дотримання законодавства та внутрішніх стандартів розглядаються національні й внутрішні нормативні акти, що регулюють діяльність підприємства, трудові відносини з працівниками, особливості організації та ведення персоналізованого обліку, а також складання й подання фінансової звітності.

Особлива увага приділяється перевірці правильності нарахувань заробітної плати та їх відображенню у звітності. Це завдання включає перевірку точності, своєчасності та достовірності розрахунків із заробітної плати на основі даних кадрової служби щодо штатного розпису, табулювання працівників та використання робочого часу. Це одне з найбільш складних завдань внутрішнього контролю, яке потребує значної концентрації та уваги.

Під час перевірки правильності нарахувань, таких як доплати і премії, а також їх відображення у звітності, аналізуються операції, пов'язані з виплаченими преміями та доплатами. Завдання полягає у перевірці легітимності цих нарахувань та виплат, що передбачає обробку значного обсягу первинної інформації та додаткових даних для підтвердження підстав для таких виплат. Також оцінюються правильність, своєчасність і достовірність розрахунків щодо цих виплат.

Перевірка достовірності інформації у фінансовій звітності є важливим аспектом як внутрішнього, так і зовнішнього контролю. Ця операція є трудомісткою і вимагає підтвердження достовірності відображення та розкриття інформації згідно з затвердженими принципами фінансової звітності [2]. Загалом внутрішній контроль за фінансовою звітністю щодо розрахунків з оплати праці виконує важливу функцію в системі управління та керівництва господарською діяльністю підприємства. Він полягає в оцінці здатності підприємства виконувати зобов'язання перед працівниками (щодо виплати заробітної плати, премій і надбавок) та перед державою (щодо правильного відображення здійснених операцій). Основні атрибути та операції внутрішнього контролю за фінансовою звітністю в цій сфері представлені на рис. 2 [3].

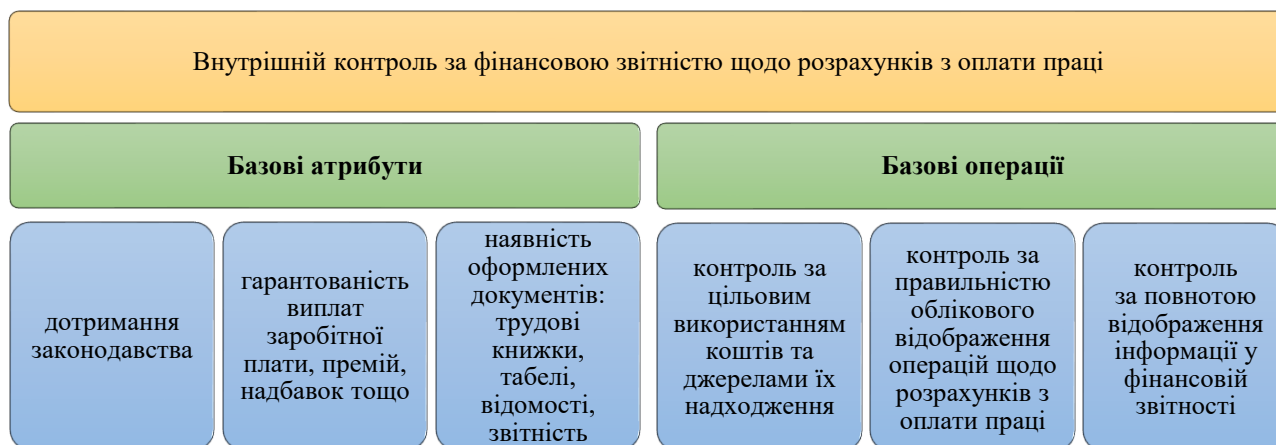

Рис. 2. Базові атрибути та операції з внутрішнього контролю за фінансовою звітністю щодо розрахунків з оплати праці

Джерело: побудовано автором на основі [1–3]

Атрибути та операції, визначені на рис. 2, є взаємопов'язаними та відповідають за забезпечення достовірності інформації, що наведена у фінансовій звітності. Такий симбіоз та інтеграція забезпечують підтримку ефективності системи внутрішнього контролю на підприємстві, внаслідок чого керівництво та ТОП-менеджери отримують надійну інформацію про фінансову звітність у контексті розрахунків з оплати праці, що дає їм змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення [2].

Під заходами внутрішнього контролю треба розуміти певні політики та процедури, згідно з якими функціонує система внутрішнього контролю. Виділяють такі заходи внутрішнього контролю: превентивні, детективні та корегувальні.

Саме превентивні заходи внутрішнього контролю фінансової звітності підприємства щодо розрахунків з оплати праці, як попереджувальні заходи, спрямовані на зниження ймовірності

впливу та швидкості розгортання небажаних умов і подій. До прикладу, саме людські ресурси є об'єктами таких заходів, що можуть бути досліджені під час прийняття на роботу (розподіл повноважень, посадові інструкції, перевірка фактів біографії та поданих документів тощо).

Детективні заходи внутрішнього контролю за фінансовою звітністю підприємства щодо розрахунків з оплати праці – це викривальні заходи контролю, що призначені для виявлення дійсних або потенційних небажаних умов та подій. Прикладами таких заходів є звірка розрахунків з оплати праці (зокрема за авансовими виплатами), перевірка банківських виписок, перевірка відповідності витрат на оплату праці (зокрема витрат бюджету) тощо.

Корегувальні заходи контролю призначені для нейтралізації та подолання наслідків небажаних умов та подій. Корегувальні заходи розробляються для виконання таких функцій: припинення (або уповільнення) шкідливих наслідків, викликаних небажаними подіями; повернення підприємства до стабільного стану; вирішення проблем та усунення причин, які призвели до небажаної ситуації; інформування відповідних зацікавлених сторін.

Отже, завдяки узагальненій інформації про результати внутрішнього контролю фінансової звітності щодо розрахунків з оплати праці можна бути впевненим у її достовірності. Для цього треба скористатися результатами проведення внутрішнього контролю фінансової звітності підприємства в частині розрахунків з оплати праці із застосуванням лінійного алгоритму за відповідними етапами [4]. Дотримуючись лінійного алгоритму, викладеного на рис. 3, можна виявити порушення у складанні фінансової звітності. Такий внутрішній контроль сприяє оперативному прийняттю управлінських рішень і усуненню недоліків, які можуть виникнути в процесі діяльності підприємства.

Рис. 3. Лінійний алгоритм проведення внутрішнього контролю за фінансовою звітністю підприємства щодо розрахунків з оплати праці

Джерело: узагальнено автором на основі [4]

Серед поширених помилок, які можуть виникати під час внутрішнього контролю фінансової звітності підприємства щодо розрахунків з оплати праці, можна виділити такі:

- нецільове використання бюджетних коштів для виплати заробітної плати;
- недостатня обґрунтованість вибору форм і систем оплати праці;
- несвоєчасне або неповне відображення розрахунків за виплатами;
- неналежне документальне оформлення господарських операцій, пов'язаних з нарахуванням і виплатами заробітної плати;
- відсутність узгодженості між національними та міжнародними стандартами обліку у питаннях виплат працівникам;
- розбіжності у формах фінансової, податкової, спеціальної та статистичної звітності щодо виплат працівникам.

Викладений список типових помилок, що виникають під час проведення внутрішнього контролю фінансової звітності підприємства в частині розрахунків з оплати праці, не є вичерпним і може бути розширений. Застосовуючи внутрішній контроль як інформаційний ресурс, керівництво підприємства зможе проактивно уникати помилок і забезпечити ефективну діяльність підприємства в аспекті оформлення та подання фінансової звітності з розрахунків з оплати праці.

Шляхи вирішення проблем внутрішнього контролю за фінансовою звітністю в цій сфері на рівні підприємства можна систематизувати та представити у табл. 1.

Таблиця 1

Шляхи вирішення проблем внутрішнього контролю за фінансовою звітністю щодо розрахунків з оплати праці на рівні підприємства

Проблема	Рішення
Розбіжності між фактичними та плановими показниками витрат на оплату праці	Проведення детального аналізу причин розбіжностей, включно з порівнянням фактичних даних із плановими, аналізом динаміки за статтями витрат, виявленням помилок у розрахунках
Порушення послідовності відображення операцій з оплати праці в бухгалтерському обліку	Впровадження системи внутрішнього контролю, що забезпечує послідовність і повноту відображення операцій з оплати праці у первинних документах та регістрах бухгалтерського обліку
Недостатня документація щодо розрахунків з персоналом	Розробка та впровадження уніфікованих форм первинних документів з обліку праці та її оплати, забезпечення їх своєчасного та повного заповнення
Необґрунтований вибір систем оплати праці	Проведення аналізу наявних систем оплати праці, їх відповідність цілям підприємства та законодавству, розробка обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації систем оплати праці
Порушення облікової політики щодо розрахунків з оплати праці	Розробка та затвердження детальної облікової політики щодо розрахунків з персоналом, забезпечення її відповідності чинному законодавству та стандартам бухгалтерського обліку
Помилки у бухгалтерських проводках з оплати праці	Регулярна перевірка правильності відображення операцій з оплати праці бухгалтерського обліку, проведення звірки розрахунків із персоналом з даними бухгалтерського обліку

Джерело: складено автором на основі [4]

Отже, запропоновані шляхи вирішення проблем внутрішнього контролю за фінансовою звітністю в контексті розрахунків з оплати праці сприятимуть поліпшенню процесу перевірки цих розрахунків, а також гарантуватимуть коректність відображення господарських операцій у бухгалтерському обліку та звітності.

Висновки. Внутрішній контроль фінансової звітності, що стосується розрахунків з оплати праці, має на меті забезпечення достовірності та точності інформації, відображеної в обліку цих операцій. Цей контроль здійснюється під наглядом керівника підприємства та бухгалтерської служби, які спільно відповідають за перевірку та верифікацію даних.

Внутрішній контроль виконує важливу превентивну функцію, оскільки дає змогу виявляти потенційні помилки та недоліки до їх виникнення. Завдяки узагальненій інформації про результати внутрішнього контролю підприємство може бути впевненим у достовірності своїх фінансових звітів щодо розрахунків з оплати праці.

До того ж своєчасно виявлені та усунені недоліки сприяють точному відображенню господарських операцій у бухгалтерських рахунках і формах звітності. Це зменшує ризики фінансо-

вих помилок і підвищує загальну надійність фінансової звітності підприємства, що є критично важливим для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Варто зазначити, що від внутрішнього контролю власники і управлінський менеджмент підприємства можуть очікувати виключно обґрунтованого рівня забезпечення досягнення поставлених цілей, але не абсолютної гарантії безпомилкового функціонування підприємства.

Abstract. The article examines the processes of internal control over the financial statements of an enterprise in the context of payroll. It is established that effective internal control is necessary to prevent offences in the field of labour and accounting legislation. The main tasks and key attributes of internal control over the reporting on payroll are allocated.

Based on generalised data on the results of control, a linear algorithm for its implementation is presented. Attention is also focused on typical errors that may arise during the implementation of control, and ways to eliminate them at the enterprise level are proposed.

Keywords: internal control, salary, financial statements, payroll.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Костенко О. О., Афанас'єва І. І. Функції та завдання організації внутрішнього аудиту на авіаційних підприємствах. *Бухгалтерський облік, оподаткування, аналіз і аудит: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку*: VI Міжнародна науково-практична конференція (м. Чернігів, 27 листопада 2020 р.): тези доповідей. Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2020. С. 63–65. URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/20379>
3. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.99 р. № 996- XIV (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-14>
4. Подмешальська Ю. В., Бескоста Г. М., Стафійчук К. В. Аудит розрахунків з оплати праці. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. С. 12–15. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5975>
5. Ткаченко Н. А. Особливості документального оформлення операцій з обліку праці та її оплати. *Облік і фінанси АПК: освітній портал*. URL: <https://magazine.faaf.org.ua/osoblivosti-dokumentalnogo-oformlennya-operaciy-z-obliku-praci-ta-ii-oplati.html>

УДК 657.6:004.9

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АУДИТУ НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

А. Я. Максим'як, І. Г. Гевлич

Анотація. Стаття присвячена актуальним проблемам аудиту необоротних активів у контексті цифрової трансформації економіки. Проаналізовані традиційні методи аудиту, виявлені їх обмеження в сучасних умовах, ідентифіковані проблеми організації ефективної аудиторської перевірки, розглянуті можливості інструментів диджитал-аудиту: RFID, штучного інтелекту, блокчейну, ERP-систем тощо. Констатовані виклики, пов'язані зі впровадженням цифрових технологій в аудит, зокрема кібербезпека та підвищення кваліфікації аудиторів. За результатами дослідження зроблені висновки та запропоновані рекомендації щодо підвищення ефективності аудиторського процесу за допомогою інноваційних технологій.

Ключові слова: аудит, необоротні активи, оптимізація, диджитал-інструменти, цифрова економіка.

Постановка проблеми. Необоротні активи є ключовим елементом у функціонуванні будь-якого підприємства, забезпечуючи діяльність і займаючи значну частину вартості, тому точність даних про них у фінансовій звітності має вирішальне значення для користувачів. Аудит є дієвим інструментом верифікації показників звітності щодо необоротних активів, оскільки мінімізує ризики ефективності управлінських рішень, які приймаються на основі звітності. У сучасних умовах впровадження новітніх технологій, автоматизація бізнес-процесів і розвиток цифрової економіки створюють нові виклики для аудиту, що потребує адаптації наявних підходів та методологій. Удосконалення аудиту необоротних активів у диджитал-економіці є важливим завданням забезпечення прозорості фінансової звітності, зменшення ризиків та підвищення довіри з боку користувачів інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками дослідження проблем оптимізації аудиту необоротних активів проводили науковці О. О. Дядюн, А. І. Орехова, Л. В. Гольченко, А. В. Конєва, З. П. Урусова у роботах [1–3]. Водночас варто зазначити, що цифровізації

аудиту необоротних активів не було приділено належної уваги, що вимагає продовження та осучаснення досліджень.

Метою статті є ідентифікація основних проблем, що виникають під час аудиту необоротних активів на вітчизняних підприємствах, з погляду розробки рекомендацій для їх вирішення за допомогою диджитал-інструментів.

Основний розділ. Зазначимо, що наразі визначення необоротних активів у міжнародних стандартах фінансової звітності відсутні, національні ж облікові стандарти (НП(С)БО 1) визначають їх як активи, що не є оборотними, тобто не є грошима, їх еквівалентами, активами, призначеними для реалізації чи використання протягом операційного циклу чи дванадцяти місяців з дати балансу [4]. Це основні засоби (будинки, споруди, передавальні пристрої, машини, обладнання, транспортні засоби, інструменти, виробничий інвентар тощо), нематеріальні активи (патенти, ліцензії, торговельні марки, ноу-хау, авторські права, програмне забезпечення), малоцінні необоротні матеріальні активи (наприклад, меблі, інструменти), довгострокові біологічні активи, довгострокові фінансові інвестиції, довгострокова дебіторська заборгованість.

Завданням аудиту необоротних активів є підтвердження достовірності оцінки, наявності активів та відповідності їх відображення у фінансовій звітності підприємства вимогам стандартів. Це здійснюється шляхом отримання аудиторських доказів через здійснення таких аудиторських процедур:

- аналітичні процедури як порівняння даних про необоротні активи з попередніми періодами, бюджетами та планами, аналіз співвідношення окремих елементів необоротних активів між собою та іншими статтями фінансової звітності, виявлення незвичайних коливань та відхилень;
- інспектування первинних документів як дослідження договорів купівлі-продажу, актів приймання-передачі, інвентарних карток, накладних та інших документів, що підтверджують наявність та рух необоротних активів, перевірка правильності оформлення та обґрунтованості сум, зазначених у документах;
- інвентаризація необоротних активів з метою підтвердження їх наявності, стану та відповідності обліковим даним, зіставлення результатів інвентаризації з даними бухгалтерського обліку;
- оцінка методів амортизації як перевірка відповідності обраних методів амортизації характеру використання необоротних активів та вимогам нормативних документів, повторний розрахунок сум амортизації та їх порівняння з даними бухгалтерського обліку;
- перевірка обчислень – правильності обчислення первісної та залишкової вартості необоротних активів, накопиченої амортизації та зносу;
- перевірка правильності відображення у бухгалтерському обліку операцій з необоротними активами;
- оцінка ризику помилок або шахрайства стосовно інформації щодо необоротних активів у фінансовій звітності.

Під час аудиторської перевірки необоротних активів виникає низка проблем, які значно ускладнюють процес аудиту. Однією з головних перешкод є трудомісткість перевірки великої кількості документів та численних активів у натуральній формі під час інспектування та інвентаризації зі врахуванням того, що вибірковість може призвести до ризику невиявлення суттєвих викривлень. Для вирішення цієї проблеми можна застосовувати сучасні цифрові інструменти, зокрема RFID-технології та штрих-коди, що дають змогу швидко і точно ідентифікувати активи, зменшуючи кількість ручної роботи, а для інвентаризації на великих об'єктах, як-от склади чи виробничі приміщення, додатково використовувати дрони.

Іншою важливою проблемою є суб'єктивність оцінки нематеріальних активів, як-от патенти, бренди, торгові марки, нематеріальні активи, розроблені самою компанією, адже їх оцінка часто базується на припущеннях та судженнях укладачів звітності. Для вирішення цієї проблеми доцільно застосовувати штучний інтелект (AI), який допомагає автоматизувати оцінку активів, спираючись на ринкові дані та прогнози і мінімізуючи вплив людського фактора.

Експерти стверджують, що вже у поточному році штучний інтелект буде використовуватися у 30 % аудитів фінансової звітності, що дасть змогу забезпечити більшу прозорість, об'єктив-

ність і надійність під час оцінки інформації [5]. Штучний інтелект є ключовим інструментом аудиторів у виявленні потенційних ризиків і сприяє підвищенню довіри як з боку клієнтів, так і з боку користувачів фінансових звітів, верифікованих аудиторами.

Загальновідомо, що ризик аудиту значно зростає, якщо система внутрішнього контролю компанії, яка перевіряється, недостатньо ефективна. Для підвищення прозорості та надійності обліку активів може бути впроваджена блокчейн-технологія, яка забезпечує незмінність і прозорість усіх операцій з активами: усі транзакції реєструються у розподіленій базі даних, що унеможлиблює маніпуляції або приховування інформації. Не менш важливо інтегрувати ERP-системи для централізованого управління даними, що забезпечує контроль та видимість усіх операцій в режимі реального часу.

Ще однією проблемою є трудомісткість збору даних під час ручного обліку, який використовується і компаніями, що перевіряються, і самими аудиторами. Ручний облік є неефективним, містить ризики помилок, займає багато часу. Для вирішення зазначеної проблеми доцільно використовувати ERP-системи, які автоматизують процес обліку та управління. До того ж для моніторингу стану активів у реальному часі можуть використовуватися IoT-сенсори, що дають змогу миттєво отримувати актуальні дані.

В умовах воєнного стану в Україні проведення інвентаризації та аудиторських перевірок стає більш ускладненим через обмеження пересування та небезпеку для членів інвентаризаційних комісій на певних територіях. У таких випадках можливим рішенням є застосування дронів для дистанційної інвентаризації активів, що дає змогу виконувати перевірку, не відвідуючи об'єкт фізично. Також використання хмарних технологій для зберігання та доступу до облікових і фінансових даних допомагає забезпечити безперервний доступ до інформації з будь-якої точки світу, незалежно від фізичного розташування активів.

Отже, можна констатувати, що аудит необоротних активів наразі все більше перетворюється на високотехнологічний процес, що вимагає не тільки знання традиційних методик, а і вміння працювати з сучасними диджитал-інструментами: RFID, дронами, штучним інтелектом, блокчейном, ERP-системами тощо. Їх впровадження суттєво спрощує процес аудиту, зменшує ризики та підвищує ефективність перевірки у складних умовах, зокрема під час воєнного стану в Україні. Водночас застосування цифрових інструментів викликає нові проблеми – загрози кібербезпеки, що потребують додаткових заходів захисту інформації, а також потреби постійного оновлення навичок аудиторів для ефективного використання інноваційних технологій. Для ефективного вирішення цих проблем необхідний системний підхід, який включає розробку та впровадження нових стандартів, навчання персоналу, створення сприятливого законодавчого середовища та активну співпрацю всіх зацікавлених сторін.

Основні диджитал-інструменти, що можуть бути використані для оптимізації аудиту необоротних активів, узагальнені у табл. 1.

Таблиця 1

Диджитал-інструменти оптимізації аудиту необоротних активів

№ з/п	Проблема	Можливі ризики	Диджитал-інструменти
1	Тривалість і трудомісткість перевірки	Високий ризик пропущених суттєвих викривлень, що призводить до неправильних висновків	RFID, штрих-коди, дрони
2	Суб'єктивність оцінки нематеріальних активів	Неточні оцінки, що впливають на фінансовий стан компанії	Штучний інтелект (AI)
3	Високий ризик суттєвого викривлення даних	Викривлення звітності внаслідок шахрайства, втрата активів	Блокчейн, ERP-системи
4	Труднощі збору даних під час ручного обліку	Помилки в обліку, затримки в оновленні даних	ERP-системи, IoT-сенсори
5	Проблеми перевірки в умовах воєнного стану	Неможливість проведення інвентаризації на місцях, втрата активів	Дрони, хмарні технології

Джерело: укладено автором

Крім згаданих технологій, значно покращити якість аудиторської перевірки може залучення таких диджитал-інструментів:

1. Роботизація процесів автоматизації (RPA) дає змогу автоматизувати рутинні завдання, як-от обробка документів, перевірка бухгалтерських записів та порівняння даних, що скорочує кількість помилок і звільняє час для більш складного аналізу.

2. Аналітика великих даних (Big Data Analytics) забезпечує можливість аналізувати величезні обсяги інформації та швидко виявляти аномалії або викривлення в облікових даних, що можуть вказувати на можливі помилки чи шахрайства.

3. Віртуальна та доповнена реальність (VR / AR) використовується для віддаленої перевірки активів, коли аудиторі можуть віртуально «перебувати» на об'єкті, оглядаючи активи або стан документів без фізичної присутності.

Отже, поєднання диджитал-інструментів та підвищення кваліфікації аудиторів дає змогу суттєво покращувати якість аудиту необоротних активів, зробивши його більш ефективним, точним та безпечним.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити такі висновки:

1. Аудит необоротних активів є ключовим елементом забезпечення достовірності фінансової звітності підприємств.

2. Традиційний аудит сьогодні стикається з численними проблемами, як-от тривалість і трудомісткість перевірки, суб'єктивність оцінки нематеріальних активів, високий ризик суттєвого викривлення даних, труднощі збору даних під час ручного обліку, проблеми перевірки в умовах воєнного стану.

3. У цифровій економіці ідентифіковані проблеми можуть бути успішно вирішені за допомогою диджитал-інструментів, як-от технології RFID, штрих-коди, IoT-сенсори, дрони під час інвентаризації, штучний інтелект, блокчейн, ERP-системи тощо.

4. Цифрові інструменти відкривають нові можливості оптимізації аудиторських процесів, знижуючи ризики та підвищуючи довіру до фінансової інформації, але викликають нові проблеми – загрози кібербезпеці та потреби підвищення кваліфікації аудиторів для ефективного використання інноваційних технологій. Їх вирішення має бути у центрі уваги аудиторської спільноти та регуляторних органів.

Дослідження зміни регулювання аудиту в умовах цифрової економіки буде напрямом подальших пошуків.

Abstract. The article is devoted to the current problems of the audit of non-current assets in the context of the digital transformation of the economy. Traditional audit methods are analyzed, their limitations in modern conditions are revealed, problems of organizing an effective audit are identified, the possibilities of digital audit tools are considered: RFID, artificial intelligence, blockchain, ERP systems, etc. The identified challenges related to the introduction of digital technologies in auditing, in particular, cyber security and improving the qualifications of auditors. Based on the results of the research, conclusions were drawn, and recommendations were made to increase the effectiveness of the audit process with the help of innovative technologies.

Keywords: audit, non-current assets, optimization, digital tools, digital economy.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дядюн О. О. Планування та етапи аудиту нематеріальних активів підприємства. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2021. № 2(119). С. 79–85. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2021/2_2021/16.pdf

2. Орехова А. І., Гольченко Л. В. Організація та методика аудиту необоротних активів: принципи та послідовність перевірки. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 48. С. 271–275. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/48_2020_ukr/52.pdf

3. Конєва А. В., Урусова З. П. Сучасні проблеми обліку і аудиту нематеріальних активів на підприємствах. *Молодий вчений*. 2020. № 6(82). С. 203–206. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/940/903>

4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Закон України від 07.02.2013 р. № 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 30.09.2024).

5. Використання технологій на основі штучного інтелекту в аудиті. *Kreston Ukraine*. 03.08.2023. URL: <https://kreston.ua/vykorystannia-tekhnohohiy-na-osnovi-shtuchnoho-intelektu-v-audyti> (дата звернення 30.09.2024).

РОЛЬ МАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ У ФОРМУВАННІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Т. А. Савицька, І. Г. Гевлич

Анотація. Формування інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств є запорукою відновлення та розвитку повоєнної економіки України, тому дослідження впливу окремих факторів на цей показник є важливим науковим та практичним завданням. Метою дослідження є визначення ролі матеріальних активів у формуванні інвестиційної привабливості підприємства. У роботі надане авторське визначення інноваційної привабливості суб'єкта господарювання, розкритий визначальний вплив на неї матеріальних активів, визначений їх склад. За результатами дослідження зроблені висновки, визначені напрями подальших досліджень.

Ключові слова: матеріальні активи, інвестиційна привабливість, вітчизняне підприємство.

Постановка проблеми. Іноземні та міжнародні інвестиції є критично важливими для повоєнної відбудови України. Водночас інвестори оцінюють економічний потенціал країни через аналіз привабливості окремих підприємств. Отже, формування інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств є запорукою відновлення та розвитку повоєнної економіки України, тому дослідження впливу окремих факторів на цей показник є важливим науковим та практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз правового поля та наукової дискусії [1–5] показав відсутність єдиної думки науковців про поняття інвестиційної привабливості підприємства чи фіксації його сучасної трактовки у національних чи міжнародних стандартах обліку, законах чи інших нормативних актах. До того ж поза увагою науковців (Т. Китайчук, Н. Воськало, Т. Ковальчик, Н. Пилипенко) залишився розгляд впливу важливого компонента ресурсів підприємства – матеріальних активів – на інвестиційну привабливість вітчизняних підприємств, що обумовило тему дослідження.

Метою статті є виявлення ролі матеріальних активів у процесі формування інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств у повоєнний період.

Основний розділ. Інвестиційна привабливість – це багатогранне поняття, яке залежить від багатьох факторів та не має чіткої кількісної характеристики. Єдиний нормативний акт, що її формулює, – це Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій [6]. Тут інвестиційна привабливість підприємства характеризується як рівень задоволення певних вимог чи інтересів інвестора (фінансових, виробничих, організаційних тощо) щодо конкретного суб'єкта господарювання – підприємства, і оцінюється значеннями певних показників, зокрема інтегральної оцінки. Однак ця Методика прийнята більш як чверть сторіччя тому, і не відображає сучасного бачення як напрямів аналізу, так і конкретних значень оціночних показників. Тому пропонуємо використовувати широке поняття інвестиційної привабливості підприємства як сукупності характеристик суб'єкта господарювання, які роблять його цікавим для інвесторів з погляду можливості отримання ними доходу та/або приросту капіталу.

Оцінка інвестиційної привабливості ґрунтується на аналізі фінансових і нефінансових показників діяльності підприємства, зокрема:

- фінансових показників, як-от прибутковість, рентабельність, ліквідність, платоспроможність, структура капіталу тощо;
- нефінансових показників, як-от частка ринку, конкурентні переваги, управлінська команда, інноваційний потенціал, ділова репутація тощо;
- перспектив розвитку підприємства як очікуваних темпів зростання, планів виходу на нові ринки, впровадження нових продуктів / технологій;
- ситуації в галузі та національній економіці – темпів зростання галузі, рівня державної підтримки, політичної та економічної стабільності.

Одне з ключових місць у межах як окремих, так і комплексних показників для такої оцінки (коефіцієнтів оборотності активів, зносу основних засобів, платоспроможності, рентабельності тощо) займають матеріальні активи підприємства. Вони є важливим показником фінансової стійкості підприємства. Інвестори розглядають підприємства з великою часткою матеріальних акти-

вів як менш ризиковані, оскільки ці активи можуть бути використані для забезпечення кредитів або як гарантія повернення інвестицій. Наявність значних матеріальних активів свідчить про стабільність, здатність забезпечувати високий рівень продуктивності, потенціал підприємства для зростання. Підприємства зі значними матеріальними активами мають більшу здатність до відновлення після кризових ситуацій. Наявність і стан матеріальних активів також є індикатором ефективного управління підприємством як потенціалу досягнення високих фінансових результатів.

Поняття матеріальних активів відсутнє у вітчизняних нормативних документах, українських та міжнародних облікових стандартах, адже воно є комплексним і включає як оборотні, так і необоротні активи, які мають матеріальну форму, як це показано у табл. 1 відповідно до вимог організації обліку (Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкції про його застосування, а також НП(С)БО 7 «Основні засоби», 9 «Запаси», 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність» та 30 «Біологічні активи» [7–30]). У матеріальні активи не включені капітальні інвестиції та готівка, адже хоча вони і мають деякі ознаки матеріальності, але сутнісно представляють собою відповідно витрати і фінансові активи.

Таблиця 1

Склад матеріальних активів вітчизняного підприємства

Складник	Зміст складника	Визначення активів
Необоротні активи	Основні засоби	матеріальні активи, які утримуються для використання в процесі виробництва / постачання продукції (товарів, послуг), виконання робіт, надання в оренду, здійснення адміністративних / соціально-культурних функцій, якщо очікуваний термін корисного використання (експлуатації) таких активів перевищує один рік або операційний цикл (якщо останній довший за рік)
	Інші необоротні матеріальні активи	матеріальні активи, які утримуються для використання в процесі виробництва / постачання продукції (товарів, послуг), виконання робіт, надання в оренду, здійснення адміністративних / соціально-культурних функцій, якщо очікуваний термін корисного використання (експлуатації) таких активів перевищує один рік або операційний цикл (якщо останній довший за рік), але за вартісною ознакою не є основними засобами
	Довгострокові біологічні активи	біологічні активи, які здатні створювати сільськогосподарську продукцію та/або інші біологічні активи, а також інакше генерувати економічні вигоди протягом одного року або операційного циклу (якщо останній довший за рік), за винятком тварин на вирощуванні і відгодівлі
Оборотні активи	Виробничі запаси	сировина і матеріали, будівельні матеріали, запасні частини, матеріали сільськогосподарського призначення, паливо, тара й тарні матеріали, відходи основного виробництва
	Поточні біологічні активи	поточні біологічні активи тваринництва, зокрема зернові, технічні, овочеві та інші культури тощо
	Малоцінні та швидкозношувані предмети	предмети, що використовуються протягом одного року операційного циклу (якщо останній довший за рік), зокрема інструменти, господарський інвентар, спеціальне оснащення, спеціальний одяг тощо
	Незавершене виробництво	не закінчені обробкою і складанням деталі, вузли, вироби
	Напівфабрикати	проміжні продукти виробництва, які зазнали певних технологічних обробок, але не є готовими до кінцевого споживання чи продажу без додаткової обробки або завершення виробничого процесу
	Готова продукція	продукція, обробка якої закінчена та яка пройшла випробування, приймання, укомплектування згідно з умовами договорів із замовниками і відповідає технічним умовам і стандартам
	Продукція сільськогосподарського виробництва	продукція, одержана від власних підрозділів і призначена для продажу на стороню, невиробничого споживання, споживання як корми, вирощена для годівлі худоби, побічна продукція та відходи, одержані при доведенні товарної продукції та насіння до належних кондицій, насіння та посадковий матеріал
Товари	матеріали, вироби, продукти, спеціально придбані для продажу	
Активи, утримувані для продажу	Матеріальний необоротний актив, що утримується для продажу і одночасно виконує такі умови: – згенерує економічні вигоди не від використання за призначенням, а від продажу; – готовий до продажу в теперішньому стані; – продаж очікується з високою ймовірністю протягом року при звичайних умовах продажу подібних активів	

Напрями впливу матеріальних активів на інвестиційну привабливість підприємства представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Напрями впливу матеріальних активів на інвестиційну привабливість підприємства

Напрямок впливу	Параметр впливу	Характеристика
1. Фінансова стійкість	Забезпечення	Матеріальні активи слугують заставою для отримання кредитів
	Ліквідність	У разі фінансових труднощів матеріальні активи можуть бути реалізовані, щоб розрахуватися з кредиторами
2. Стабільність та продуктивність	Довгострокові інвестиції	Наявність значних матеріальних активів свідчить про орієнтацію на стабільне зростання
	Виробничий потенціал	Якісні матеріальні активи забезпечують високий рівень продуктивності
	Ефективність	Рациональне використання матеріальних активів свідчить про здатність генерувати прибуток
3. Зростання та потенціал	Масштабування	Матеріальні активи дають можливість розширювати виробництво, виходити на нові ринки
	Інновації	Інвестиції в матеріальні активи сприяють впровадженню інновацій та підвищенню конкурентоспроможності
	Диверсифікація	Різноманіття матеріальних активів допомагає підприємству диверсифікувати свою діяльність та знизити ризики
4. Стійкість до криз	Відновлення	У разі кризових ситуацій матеріальні активи можуть допомогти підприємству відновитися та повернутися до нормальної роботи
	Адаптивність	Можливість модернізувати матеріальні активи дає підприємству гнучкість, здатність адаптуватися до викликів ринку
5. Якість управління	Ефективне використання	Ефективність використання матеріальних активів свідчить про якість менеджменту
	Довгострокове планування	Наявність чіткої стратегії розвитку щодо матеріальних активів свідчить про відповідальність керівництва
	Контроль та прозорість	Прозорість у питаннях управління та контролю за матеріальними активами дає інвесторам впевненість у надійності та перспективності бізнесу

Важливо зазначити, що вплив матеріальних активів на інвестиційну привабливість залежить від багатьох факторів, таких як галузева орієнтація (наприклад, у машинобудуванні матеріальні активи відіграють значно більшу роль, ніж у інших галузях економіки), стан самих активів (застарілі та зношені активи мають меншу цінність для інвесторів, ніж нові та сучасні), ефективність управління ними (навіть значні матеріальні активи можуть втратити свою цінність через неефективне управління ними).

Висновки. За результатами дослідження можна зробити такі висновки:

1. Поняття інвестиційної привабливості є ключовим у процесі відновлення національної економіки України у повоєнний період.

2. На інвестиційну привабливість значно впливають матеріальні активи підприємств, які представлені необоротними, оборотними активами, матеріальними необоротними активами, утримуваними для продажу, та забезпечують фінансову стійкість, стабільність і продуктивність підприємства, його зростання та потенціал, стійкість до криз і якість управління.

3. Вплив матеріальних активів на інвестиційну привабливість залежить від галузевої орієнтації підприємств, стану самих активів, ефективності управління ними та інших факторів.

Дослідження можливостей застосування інноваційних технологій в удосконаленні управління матеріальними активами буде напрямом подальших пошуків.

Abstract. The formation of the investment attractiveness of domestic enterprises is the key to the recovery and development of the post-war economy of Ukraine, therefore the study of the influence of individual factors on this indicator is an important scientific and practical task. The purpose of the study is to determine the role of material assets in forming the investment attractiveness of the enterprise. The author's definition of the innovative attractiveness of a business entity is provided in the work, the determining influence of material assets on it is revealed, and their composition is determined. Based on the results of the research, conclusions were drawn, directions for further research were determined.

Keywords: material assets, investment attractiveness, domestic enterprise.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Китайчук Т. Інвестиційна привабливість: теоретичний аналіз та впливові фактори. *Економіка та суспільство*. 2023. № 54. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-54-65.
2. Воськало Н. М., Ковальчик Т. М. Роль обліково-аналітичного забезпечення у формуванні інвестиційної політики підприємства. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-61-135.
3. Пилипенко Н. М. Принципи та фактори інвестиційної привабливості підприємства. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/141441967.pdf>
4. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#top>
5. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 р. № 1116-IX. URL: <http://surl.li/mchgig>
6. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій: Наказ Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 23.02.1998 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-98#Text>
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: наказ Міністерства фінансів України від 20.10.1999 р. № 246. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність»: наказ Міністерства фінансів України від 07.11.2003 р. № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1054-03#top>
10. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 № 790. URL: <http://surl.li/kgdhik>

УДК 339.138:330.341

МАРКЕТИНГ ІННОВАЦІЙНИХ ТОВАРІВ НА ПРИКЛАДІ М'ЯСОПЕРЕРОБНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Є. М. Сівецький, Н. Ю. Буга

Анотація. У статті розглянуто місце маркетингу інновацій в успішній діяльності м'ясопереробного підприємства. Доведено, що завдяки правильному використанню маркетингових інструментів можна запобігти «зависанню» продукту на ринку. Основними аспектами маркетингу інноваційних товарів є: інноваційність як конкурентна перевага, визначення цільової аудиторії, позиціонування на ринку, комунікаційна стратегія, цінова стратегія, адаптація продукту до ринку, використання ранніх адоптерів, ризик неуспіху. Об'єктом дослідження в статті став маркетинг інновацій ТОВ «Житомирський м'ясокомбінат». Підприємству пропонується розглянути можливість випуску нового виду продукту (ковбаса «Олів'є+» першого гатунку), який можна віднести до комбінованих м'ясопродуктів, що поєднують в собі традиційні споживчі якості і використання в них повноцінної сировини рослинного походження.

Ключові слова: маркетинг інновацій, м'ясопереробне підприємство, ковбасні вироби.

Постановка проблеми. Інновації та інноваційні товари є ключовими факторами розвитку бізнесу, економіки регіону, держави, оскільки вони дають змогу компаніям адаптуватися до змін у ринку, задовольняти нові потреби споживачів і залишатися конкурентоспроможними, створювати нові робочі місця, платити податки тощо. Проте ризики, пов'язані з розробкою та впровадженням інноваційних товарів, доволі великі, тому підприємства з великою обережністю ставляться до впровадження нових ідей. Якщо діяльність конструкторів і технологів пов'язана з виробництвом товарів, то робота маркетологів полягає в тому, щоб вживати заходів, які б сприяли зниженню рівня потенційного ризику «зависання» продукту на ринку. З огляду на це можемо визначити, що без застосування інструментів маркетингу інновацій марно сподіватися на ефективне представлення нового продукту на ринку та створення попиту, й відповідно досягнення стабільного рівня продажів. Особливо важливим є застосування маркетингу інноваційних товарів у м'ясопереробній галузі. Зараз дуже важко здивувати покупця новим видом м'ясних виробів, оскільки на ринку спостерігається сильна конкуренція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання ведення успішного бізнесу на основі маркетингу інновацій розглядають С. М. Ілляшенко [1], Л. О. Гризовська [2], І. П. Вовк, В. В. Барабанова [3], Л. М. Кур-

бацька, І. Г. Кадирус [4] та інші. А. А. Шустов [5] зосереджує увагу на можливостях маркетингу інновацій в роботі підприємств і вважає його найважливішим напрямом інноваційної діяльності. Проте ця тема продовжує цікавити українських вчених у частині їх застосування в повоєнний період. Вважаємо, що треба розглянути практичне застосування цього процесу на м'ясопереробному підприємстві.

Мета статті – визначити особливості розвитку маркетингу інновацій на м'ясопереробному підприємстві; охарактеризувати умови та інструменти маркетингу інновацій метою підвищення ефективності діяльності підприємства.

Основні матеріали дослідження. Маркетинг інновацій – це діяльність, пов'язана зі створенням і поширенням нововведень із подальшим отриманням прибутку. У спрощеному вигляді маркетинг інновацій – це просування на ринок істотно нового типу товару або послуг. Примітно, що у цьому разі можуть застосовуватися як цілком традиційні інструменти маркетингу, так і нестандартні рішення. Головна суть полягає у нововведенні самого продукту, який призначений для масового поширення [6].

Основними аспектами маркетингу інноваційних товарів є:

- інноваційність як конкурентна перевага. В основі маркетингу інноваційних товарів лежить унікальність продукту. Компанії повинні підкреслювати ті характеристики, які відрізняють їх товар від наявних на ринку аналогів. Це можуть бути нові технології, покращені функції, екологічність, висока ефективність тощо. Інновації стають ключовою конкурентною перевагою, яку необхідно донести до споживачів;

- визначення цільової аудиторії. Для інноваційного товару важливо правильно визначити цільову аудиторію. Споживачі інноваційних продуктів зазвичай готові до нових технологій і змін у своїх звичках. Вони можуть бути більш прогресивними, відкритими до нових рішень, або ж мати певні потреби, які задовольняє новий продукт. Визначення і сегментація цієї аудиторії дає змогу більш ефективно просувати товар на ринку;

- позиціонування на ринку. Позиціонування – це процес створення у свідомості споживачів чіткого образу товару, який вигідно відрізняється від конкурентів. Для інноваційних товарів це може бути пов'язано з підкресленням унікальних переваг, як-от революційність, якість, технологічність або користь для користувача. Правильне позиціонування дає змогу споживачам зрозуміти, чому цей продукт краще відповідає їхнім потребам;

- комунікаційна стратегія. Важливо донести до споживачів інформацію про новий продукт через відповідні канали комунікації. Інноваційні товари часто потребують більш детального пояснення, демонстрації або тестування, щоб споживачі могли зрозуміти їх переваги. Використання цифрових каналів, соціальних медіа, блогерів, відеоконтенту і тестових кампаній є ефективними методами комунікації для інноваційних товарів;

- цінова стратегія. Визначення ціни для інноваційного товару може бути складним завданням. З одного боку, висока ціна може бути виправданою через унікальність і технологічність продукту. З іншого боку, занадто висока ціна може відлякати потенційних покупців, особливо на початкових етапах. Іноді використовується стратегія «скримінгу», коли ціна встановлюється на високому рівні для покриття витрат на розробку, а потім поступово знижується. Інший підхід – встановлення доступної ціни для швидкого завоювання ринку;

- адаптація продукту до ринку. Інноваційні товари можуть вимагати адаптації залежно від ринку, на якому вони продаються. Це може стосуватися дизайну, функцій, способів використання або навіть маркетингових повідомлень. Компанії повинні бути гнучкими і готовими модифікувати свій продукт відповідно до специфіки різних ринків або сегментів споживачів;

- використання ранніх адоптерів. Ранні адоптери – це споживачі, які першими приймають нові технології та продукти. Вони можуть стати ключовими амбасадорами інноваційного товару, сприяючи його популяризації. Використання ранніх адоптерів для тестування продукту, збору відгуків і просування може бути ефективним інструментом маркетингу. Споживачі можуть створювати певні виклики для інноваційних товарів. Споживачі не завжди розуміють, чому новий продукт є кращим або чому їм варто його купити. Це вимагає додаткових зусиль у навчанні та інформуванні ринку. Деякі споживачі можуть бути неготовими до нових технологій або змін у своїх звичках. Маркетологи повинні знайти способи подолання цього опору;

– ризик неуспіху. Інноваційні товари часто пов'язані з високими ризиками, оскільки важко передбачити реакцію ринку. Це вимагає ретельного планування, тестування і швидкої адаптації стратегії.

ТОВ «Житомирський м'ясокомбінат» – це потужне м'ясопереробне підприємство, яке займається забоєм великої рогатої худоби, свиней, коней, птиці, виробництвом м'яса і субпродуктів, м'ясних напівфабрикатів, ковбасних виробів, копченостей. Торгові марки під якими ТОВ «Житомирський м'ясокомбінат» випускає свою продукцію, – це: ТМ «М'ясна Гільдія», ТМ «Ранчо», ТМ «Gremio de la Carne». Підприємство випускає більше 100 найменувань продукції. Вона реалізується в фірмових магазинах, роздрібних магазинах і в супермаркетах по всій Україні. З кожним роком асортимент продукції збільшується, щоб задовільнити потреби та смаки будь-якого споживача. Випуск нової та вдосконалення наявних ліній товарів базується насамперед на уважному дослідженні попиту та моніторингу відгуків на продукцію підприємства [7].

Розширити асортимент продукції підприємства можна завдяки новим видам ковбасних виробів, найбільш популярними серед споживачів будуть:

– безглютенові ковбаси, виготовлені без використання глютенівмісних інгредієнтів. Такі ковбаси можуть бути виготовлені на основі рисового борошна або інших безглютенових наповнювачів. Цільова аудиторія – люди з непереносимістю глютену і ті, хто дотримується безглютенової дієти;

– органічні ковбаси, виготовлені з органічного м'яса, без використання штучних консервантів, барвників і стабілізаторів. Такі продукти можуть мати сертифікацію органічної продукції. Цільова аудиторія – споживачі, які надають перевагу екологічно чистим продуктам без хімічних добавок;

– ковбаси з альтернативного м'яса – виготовлені з рослинних білків, як-от соя, пшениця або горох. Ці вироби можуть мати смак і текстуру, максимально наближені до традиційних м'ясних ковбас. Цільова аудиторія – вегетаріанці, вегани і люди, які зменшують споживання тваринного м'яса;

– ковбаси зі зменшеним вмістом солі, виготовлені з використанням спеціальних технологій для збереження смаку і консистенції продукту. Цільова аудиторія – споживачі, які контролюють споживання натрію;

– сушені ковбасні вироби (джерки) – популярний продукт серед молоді, вживається з пивом. Сушені ковбаси, джерки або м'ясні снеки, що пропонуються у компактній упаковці, можуть бути виготовлені з різних видів м'яса і містити мінімум консервантів. Цільова аудиторія – споживачі, які шукають зручні та довговічні перекуси.

На підставі проведеного аналізу асортиментної політики за 2021–2023 роки було виявлено, що найбільш затребуваними товарами серед споживачів стали ковбасні вироби торговельної марки «М'ясна гільдія». З цих позицій розглядаємо можливість виробництва нового виду продукції, а саме, ковбаса «Олів'є+» першого гатунку, яка буде задовольняти запити економ-сегмента споживачів. Продукт, не втрачаючи смакових характеристик, буде дешевшим, тобто доступнішим для громадян, які мають низькі доходи в сучасних умовах. «Олів'є+» можна віднести до комбінованих м'ясопродуктів, що поєднують у собі традиційні споживчі якості і можливість використання в них повноцінної сировини рослинного походження. Збільшення виробництва комбінованих м'ясних продуктів пов'язано не тільки з економією м'ясної сировини та раціональним використанням білкових препаратів, але і зі створенням та одержанням нових продуктів високої якості, які володіють збалансованими медико-біологічними властивостями [8].

Внаслідок проведених досліджень можна вдосконалити рецептуру ковбасного виробу ковбаси «Олів'є+» першого гатунку із заміною м'яса птиці вищого гатунку на гороховий білковий ізолят у кількості 10 %. Така заміна дасть можливість досягнути високих показників функціонально-технологічних і органолептичних властивостей.

Схожа технологія була застосована у випробувальній лабораторії ТОВ «Інкофуд»: там виробили пробну партію ковбаси «Лікарська» вищого гатунку та провели її комплексну органолептичну оцінку, визначили хімічний склад, енергетичну, харчову і біологічну цінність, показники безпеки [9].

Запровадження таких нових ковбасних виробів може допомогти ТОВ «Житомирський м'ясокомбінат» виділитися на ринку, залучити нових споживачів і задовольнити запити різних сегментів ринку.

Для успішного просування інноваційного товару ТОВ «Житомирський м'ясокомбінат» необхідно розробити комплексну маркетингову стратегію, яка поєднує традиційні та цифрові інструменти і буде містити такі рішення:

1. **Позиціонування на ринку.** Виділити основні сегменти споживачів (здоровий спосіб життя, гурмани, молоді сім'ї, вегетаріанці тощо, споживачі з низьким доходом) та позиціонувати інноваційний продукт відповідно до їхніх потреб.

2. **Розробка брендингу та упаковки.** Для створення впізнаваного бренду варто оновити або створити новий бренд для інноваційного продукту, який би відображав їх унікальність (натуральність, екологічність тощо). Розробити упаковку, яка б відображала інноваційність товару (функціональна упаковка для збереження продукту, яскравий дизайн). Упаковка повинна привертати увагу на полицях магазинів.

3. **Застосування цифрового маркетингу та просування у соціальних мережах.** Публікувати фото, відео, рецепти з використанням продукції, а також проводити інтерактиви, опитування та конкурси. Співпраця з інфлюенсерами полягає в залученні інфлюенсерів, блогерів у сфері харчування, здорового способу життя та кулінарії для просування продукції. Вони можуть робити огляди нових продуктів, готувати з ними страви та ділитися своїми враженнями з підписниками. Використовувати таргетовану рекламу у соцмережах і Google Ads для охоплення широкої аудиторії. Реклама повинна бути націлена на людей, зацікавлених у здоровому харчуванні, інноваціях у продуктах та органічних товарах.

4. **Традиційна реклама та PR.** Створювати короткі рекламні ролики про новий продукт, підкреслюючи його переваги та унікальні властивості. Ролики можуть бути адаптовані для різних аудиторій (здорове харчування, споживачі з низьким доходом тощо). Розміщення статей і прес-релізів у спеціалізованих виданнях (харчова промисловість, здоровий спосіб життя), а також на популярних новинних сайтах. Ці публікації допоможуть розповісти про інноваційність продукції широкій аудиторії.

5. **Дегустації у торгових мережах.** Організувати дегустації продукції в супермаркетах та спеціалізованих магазинах, щоб споживачі могли скуштувати нові продукти, і сформувати позитивне враження.

6. **Акції та програми лояльності.** На початковому етапі продажів запускати акційні пропозиції та знижки, щоб привернути увагу покупців та стимулювати купівлю. Впровадити бонусні програми лояльності для постійних клієнтів, що стимулюватиме повторні покупки інноваційних товарів та підвищить лояльність до бренду.

7. **Залучення зворотного зв'язку від споживачів.** Запускати кампанії зі збору відгуків споживачів про інноваційні товари, які можна використовувати для вдосконалення продукції та маркетингової стратегії. Програми «Товар у відповідь за відгук» – запропонувати споживачам спробувати нові продукти безкоштовно або за зниженою ціною в обмін на їхні чесні відгуки.

Висновки. Отже, вищезазначені заходи допоможуть ефективно просувати інноваційні товари ТОВ «Житомирський м'ясокомбінат», привертаючи увагу до їх унікальності та задовольняючи потреби різних сегментів ринку. Перспективні напрями виробництва інноваційних м'ясних продуктів можуть бути пов'язані з використанням:

– рослинного м'яса. Продукти на основі рослин, що імітують смак, текстуру та вигляд м'яса, стають дедалі популярнішими. Компанії Beyond Meat та Impossible Foods створюють «м'ясо» з рослинних білків, яке містить менше насичених жирів і холестерину, але водночас зберігає смакові якості традиційного м'яса;

– лабораторно вирощеного м'яса (м'яса, створеного з клітин тварин, вирощених у лабораторних умовах, без необхідності забою тварин). Це інноваційне рішення вже підтримується компаніями Memphis Meats та Mosa Meat. Лабораторне м'ясо має потенціал для зменшення екологічного впливу м'ясної індустрії та покращення умов утримання тварин;

– м'яса з альтернативних джерел білка. Використання комах як джерела білка стає все більш популярним у м'ясній індустрії. Продукти, що містять білки комах, є інноваційним рішенням, яке сприяло сталому розвитку у східних країнах, і пропонує високий вміст поживних речовин.

Abstract. The article examines the place of innovation marketing in the successful operation of a meat processing enterprise. It has been proven that due to the correct use of marketing tools, it is possible to prevent the product from «hanging out» on the market. The main aspects of marketing of innovative products are: innovation as a competitive advantage, definition of the target audience, positioning in the market, communication strategy, price strategy, adaptation of the product to the market, use of early adopters, risk of failure. The object of research in the article was the marketing of innovations of Zhytomyr meat processing plant LLC. The enterprise is offered to consider the possibility of releasing a new type of product, first-grade «Olivier+» sausage, which can be classified as a combined meat product that combines traditional consumer qualities and the use of full-fledged raw materials of plant origin.

Keywords: marketing of innovations, meat processing enterprise, sausage products.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу: монографія / за ред. С. М. Ілляшенка. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 615 с.
2. Гризовська Л. О., Романова А. В. Маркетинг інновацій як інструмент успішного бізнесу. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 301–307. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/46.pdf
3. Вовк І. П., Вовк Ю. Я. Маркетинг інновацій. Курс лекцій для студ. спец. 8.03060102 «Менеджмент інноваційної діяльності». Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2015. 144 с.
4. Курбацька Л. М., Кадирус І. Г. Впровадження маркетингових інновацій в діяльність промислових підприємств. *Економіка та держава*. 2020. № 4. С. 187–190. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.187.
5. Шустов А. А. Маркетингові інновації як одне з найважливіших напрямів інноваційної політики. *Молодий вчений*. 2013. № 9. С. 258–263. URL: <https://moluch.ru/archive/56/7685>
6. Маркетинг інновацій та його головні відмінності. *Fractus*. URL: <https://fractus.com.ua/uk/blog/korynsn-statii/marketyng/marketing-innovacij-ta-jogo-golovni-vidminnosti/>
7. Сайт ТОВ «Житомирський м'ясокомбінат». URL: <https://zhmk.com.ua/>
8. Буряк В. Г. Оптимізація технологічних процесів при виробництві комбінованих продуктів та підвищення якості сировини. *Вісник ХНТУ*. 2018. № 1(64). С. 92–102.
9. Славов В. П., Коваленко О. В. Інноваційні технології переробки тваринницької сировини та виробництва харчових продуктів: навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 356 с.

УДК 640.412

АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБСЛУГОВУВАННЯ КЛІЄНТІВ В ГОТЕЛЬНОМУ ГОСПОДАРСТВІ

В. Ю. Сіромаха, Н. Ю. Буга

Анотація. У статті розглядаються питання підвищення якості обслуговування клієнтів завдяки автоматизації процесів управління та надання послуг. Визначено програмні засоби, CRM-система, що дають змогу автоматизувати рутинні завдання, підвищити якість обслуговування, створити єдиний центр управління для різних каналів комунікації, зібрати детальну базу клієнтів, оптимізувати збір аналітики, проконтролювати роботу співробітників. Для зручного обслуговування гостей запропоновано використовувати можливості мобільних засобів у вигляді додатка, який відрізнятиметься особливостями готелю, корпоративною політикою, клієнтоорієнтованістю та вартістю розробки.

Ключові слова: готельне господарство, автоматизація, CRM-система.

Постановка проблеми. З розвитком автоматизації та попитом на персоналізацію даних про клієнтів актуальними стали питання про CRM- та PMS-системи. Сфера гостинності не є винятком. Готельєри і топ-менеджмент готельних компаній жваво зацікавилися наявними на ринку сервісами обліку даних, їх можливостями та впливом на прибуток.

PMS – система первинного обліку, що займається операційною діяльністю в готелі: бронюванням, заселенням, розрахунком гостей, роботою з фіскальним устаткуванням, кодуванням карт-ключів, друкуванням анкет, підтвердженням бронювання, операціями з виселення, збором статистики, є майже в усіх готелях. Окремим блоком є хаускіпінг, формування завдань з прибирання, контроль виконання, статуси за ремонтами у номерах. Це базові завдання, які розв'язує PMS.

Але для здійснення більш ефективної комерційної діяльності потрібно чіткіше відбудувати бізнес-процеси, відстежувати стадії певних угод, налаштувати додаткові правила. В цьому разі запроваджується CRM для готелю, за допомогою якої автоматизують більшу частину рутинних

операцій, підвищують швидкість і якість обслуговування клієнтів, аналізують завантаження номерного фонду. Програма допомагає забезпечити еталонний сервіс та спростити управління готелем. Призначення CRM для готелів – упорядкування бізнес-процесів, зміцнення відносин з гостями та підвищення продажів.

Вибір системи для управління готелів, інтеграція систем для підвищення ефективності адміністрування та зручності обслуговування гостей є однією з актуальних проблем бізнесу індустрії гостинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Під час підготовки статті були досліджені роботи українських вчених та практиків, присвячених питанню удосконалення автоматизації управління сферою гостинності, зокрема Л. М. Нецадим та С. В. Тимчук [1], В. А. Гросул та Н. Ю. Балацької [2]. Проте в більшості досліджень увага зосереджена на застосуванні ІТ-технологій для підвищення ефективності власне бізнесу. У цьому дослідженні ми звертаємося до застосування засобів автоматизації не лише з метою покращення системи управління бізнесом, а й до підвищення якості обслуговування клієнтів, надання їм зручних та якісних сервісів.

Мета статті – узагальнити досвід використання програмних засобів автоматизації системи управління підприємствами індустрії гостинності з метою розробки рекомендацій щодо підвищення зручності та якості обслуговування клієнтів.

Основні матеріали дослідження. Готельний комплекс є складною системою, де клієнт проживає, харчується, забезпечується послугами зв'язку, отримує інформацію про можливість бронювання, розрахунку, забезпечення безпеки тощо. Тому система управління є «мозком» готелю, і чим більший номерний фонд, тип та його місцезорозташування, тим складнішою є система управління. Для автоматизації управління готелем використовуються різні сервіси, що відрізняються функціями та інтеграцією:

- PMS – система управління готелем, що дає змогу керувати номерним фондом, контролювати завантаженість і здійснювати бронювання номерів;

- CRM – система управління відносинами з клієнтами, яка автоматизує стратегії взаємодії з ними, сприяє збільшенню продажів, оптимізації маркетингових процесів і покращенню обслуговування клієнтів. Вона зберігає інформацію про клієнтів та їхні контакти, вдосконалює бізнес-процеси і проводить аналіз результатів взаємодії;

- Channel Manager – це універсальний інструмент для автоматизації продажів у готелі, який поєднує кілька каналів збуту. Він дає змогу автоматично оновлювати доступність номерів, змінювати тарифи, створювати рекламні пропозиції з одного інтерфейсу, не вносячи зміни на кожному каналі окремо.

- Booking Engine – це модуль для онлайн-бронювання на вебсайті готелю, що дає можливість забронювати номер, оплатити його, змінити дати або скасувати бронювання. Модуль також може і повинен бути інтегрований із PMS [3].

Найбільшу популярність мають CRM-системи, впровадження яких дає змогу:

- автоматизувати рутинні завдання. Завдяки CRM відправлення повідомлень, підготовка анкет, рахунків і актів виконується автоматично, що суттєво зменшує витрати часу на ці процеси;

- підвищити якість обслуговування. Чим менше часу персонал витрачає на стандартні завдання, тим більше ресурсів залишається для спілкування з гостями та забезпечення індивідуального підходу до кожного з них;

- створити єдиний центр управління для різних каналів комунікації. Заявки від клієнтів, що надходять через месенджери, електронну пошту або телефон, обробляються в одному інтерфейсі без необхідності перемикатися між каналами;

- зібрати детальну базу клієнтів. Інформація про нових та постійних гостей, тривалість їхнього перебування та додаткові послуги допомагає оцінити джерела основного доходу готелю і розробити ефективну маркетингову стратегію;

- оптимізувати збір аналітики. Відділи продажів і маркетингу отримують повну інформацію про поточний стан справ, що дає змогу планувати подальші дії;

– проконтролювати роботу співробітників. Керівництво готелю в будь-який момент може отримати актуальні дані про клієнтів і стадії виконання завдань з їх обслуговування.

Впровадження CRM-системи допомагає покращити обслуговування гостей на всіх етапах їх перебування в готелі, починаючи від бронювання номера до моменту виїзду. Також CRM полегшує роботу з корпоративними клієнтами, зокрема в питаннях оренди конференц-залів, організації фуршетів та екскурсій. Наприклад, якщо гість звертається до готелю для уточнення вартості номера і паралельно цікавиться бронюванням на літо, то за місяць до початку літнього сезону система може проаналізувати всіх клієнтів, які питали про літні місяці. Якщо бронювання не було здійснено, але такий запит був, CRM автоматично надішле гостю спеціальну пропозицію. CRM-система дає змогу «бачити» клієнтів і розуміти, які послуги вони використовували.

Для поліпшення сервісу в готелі, перетворення тих, хто заїхав вперше, в постійних клієнтів пропонується використовувати мобільний додаток для готелю. Мобільні сервіси на Android та iOS дадуть готелю кілька серйозних переваг перед конкурентами [4]. Мобільний додаток виконує відразу кілька функцій, важливих для розвитку готелю:

– маркетинговий інструмент. Додаток у смартфоні – це канал взаємодії готелю з її клієнтами, причому не тільки нинішніми, але і майбутніми. З повідомлень у смартфоні можна розповісти про спеціальні пропозиції, додаткові послуги, цікаві події в місті. Також можна повідомити про вечірню шоу-програму та інші розваги для гостей. За допомогою мобільного додатка можна збирати відгуки і працювати з запереченнями;

– комунікація з клієнтами. Через додаток користувачі можуть зв'язатися не тільки з адміністрацією готелю. На окремих сторінках можна розмістити рекламу партнерів: туристичних агентств, ресторанів, гідів. За допомогою мобільного додатка можна розвантажити працівників рецепції;

– інструмент сервісу. Через додаток гості готелю можуть забронювати номер, замовити напої та їжу, трансфер або таксі і багато іншого. Список функцій, які можуть бути в сервісі, величезний. Все залежить від побажань замовника і бюджету.

Поглянемо на ситуацію з боку туриста. Чим йому може бути корисний і цікавий додаток?

У сервісі можна реалізувати функцію «віртуальний тур». Майбутній гість зможе розглянути номери, територію готелю і навіть околиці. Через додаток можна ознайомитися з відгуками. Думка інших гостей завжди дуже важлива для туристів. І якщо у вашого готелю хороша репутація, то ви з більшою ймовірністю залучите нових туристів. Гості, які вже заселилися, зможуть через смартфон увімкнути кондиціонер у номері за 30 хвилин до повернення з пляжу, замовити напої та їжу в номер, забронювати трансфер та інші послуги. Гості зможуть залишити відгук і поділитися ним на сторінці готелю в соціальних мережах. У додаток можна вбудувати програму лояльності, яка допоможе туристам економити на бронюванні.

Найвідомішими мобільними додатками, які використовуються в готелях та ресторанах, є: HotelinPocket, Hoteza, Booking.com, Hotels.com, Jowi Waiter, Resti. Але пропонується розробити власний додаток. Впровадження додатка дасть змогу повністю автоматизувати процес управління готелем.

Для завантаження додатка буде створено сторінку на сайті готелю, наприклад, сайт готелю «Львів», яка міститиме таку інформацію:

Дорогі гості! Ми раді повідомити Вам, що вже доступний для завантаження власний додаток готелю:

LvivHotel – на App Store

LvivHotel – на Google Play

Завантаживши додаток, Ви зможете мати карту постійного гостя у себе в смартфоні, накопичувати бали, отримувати подарунки, завжди бути в курсі всіх акцій та подій нашого готелю.

Вигляд сторінок показано на рис. 1 та 2.

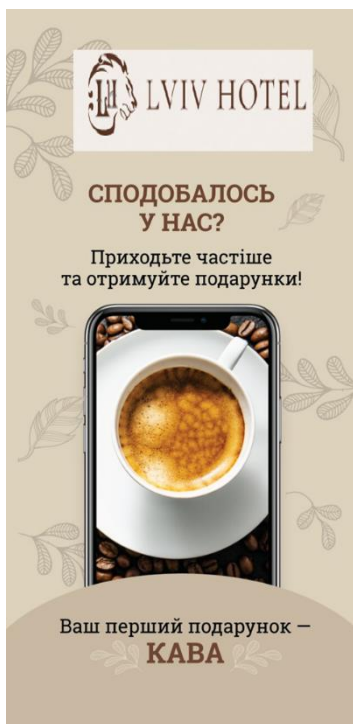

Рис. 1 – Мобільний додаток

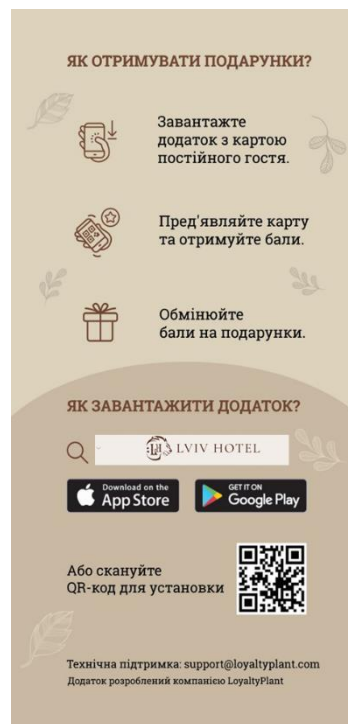

Рис. 2 – Вигляд сторінки завантаження мобільного додатка

Вартість реалізації проекту щодо впровадження мобільного додатка залежить від багатьох чинників: завдання, які має вирішувати додаток; операційна система (розробка додатків для iOS, Android, крос-платформи); складність функціоналу; масштаб робіт – реалізація проекту «під ключ» чи розробка окремих розділів; склад команди проекту та країна розробки тощо.

Висновки. Отже, провадження CRM-системи в готелі має низку вагомих переваг, які суттєво покращують якість обслуговування та ефективність управління, основними з них є:

- персоналізація послуг. CRM дає змогу збирати та аналізувати дані про вподобання і поведінку гостей, що допомагає пропонувати їм індивідуалізовані послуги. Наприклад, готель може підготувати номер з урахуванням особистих побажань клієнта (зволоження повітря, певні напої в мінібарі тощо), що покращує загальний досвід перебування гостя;

- підвищення рівня обслуговування. Завдяки автоматизації рутинних завдань персонал може зосередитися на важливіших аспектах обслуговування гостей, приділяючи їм більше уваги та забезпечуючи високий рівень комунікації. Це підвищує якість обслуговування та рівень задоволеності клієнтів;

- ефективна робота з клієнтськими даними. CRM зберігає всю інформацію про клієнтів, зокрема історію їхніх замовлень, терміни перебування, запити та скарги. Це дає змогу оперативно вирішувати проблеми і пропонувати відповідні послуги, підвищуючи лояльність клієнтів;

- покращення лояльності клієнтів. Завдяки персоналізованому підходу, кращому обслуговуванню та постійній комунікації CRM підвищує лояльність клієнтів, що сприяє їх повторним візитам та позитивним відгукам про готель.

Впровадження CRM дає змогу готелю підвищити ефективність роботи, поліпшити взаємодію з клієнтами та отримати конкурентну перевагу на ринку.

Abstract. The article examines the issue of improving the quality of customer service thanks to the automation of management processes and service provision. So, software tools, a CRM system, are defined that allow you to automate routine tasks, improve the quality of service, create a single control center for various communication channels, collect a detailed customer base, optimize the collection of analytics, and monitor the work of employees. For convenient guest service, it is proposed to use the capabilities of mobile devices in the form of an application, which will differ in the features of the hotel, corporate policy, customer orientation and development cost.

Keywords: hotel industry, automation, CRM system.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нещадим Л., Тимчук С. Автоматизація бізнес-процесів підприємств індустрії гостинності як чинник підвищення економічної ефективності. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1166>
2. Гросул В., Балацька Н. Digital-маркетинг як дієвий інструмент антикризового розвитку підприємства ресторанного бізнесу в період пандемії та її рецесії. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 11. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.20>.
3. Як організувати комплексну систему продажів в готелі без російської автоматизованої системи управління. *RibasGroup*. 07.05.2022. URL: surl.li/ukchaj
4. Маркетинг готелю: «Завжди пам'ятайте, що людина має смартфон». *RibasGroup*. 17.01.2020. URL: <https://ribashotelsgroup.ua/blog/marketing-otelya-vsegda-pomnite-hto-u-cheloveka-est-smartfon/>

УДК 330.3:005:658

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

А. О. Столяр

Анотація. У статті досліджено теоретичне підґрунтя формування конкурентної стратегії підприємства в сучасних умовах. Визначено сутність процесу формування стратегії та її вплив на менеджмент і конкурентоспроможність підприємства. Систематизовано базові стратегії підприємства (виживання, стабілізації та розвитку) з визначенням теоретико-прикладної значущості кожної з них. Визначено теоретичну сутність стратегічного планування як управлінського інструменту, який дає змогу заздалегідь ідентифікувати потенційні загрози, можливості, а також розробити ефективні механізми реагування. На основі аналізу наукової літератури виділено основні етапи стратегічного планування підприємства та сформовано схему їх послідовності під час формування конкурентної стратегії підприємства.

Ключові слова: підприємство, стратегія, конкурентоспроможність, зовнішнє середовище, внутрішнє середовище.

В сучасних умовах кожне підприємство намагається вести свою діяльність ефективно, а також прагне до стратегічних змін та забезпечення конкурентоспроможності. Підприємство формує свою основну конкурентну стратегію залежно від своїх цілей та можливих ресурсів. Але у багатьох випадках не враховується кон'юнктура споживчого ринку, яка вагомо впливає на реалізацію стратегій розвитку та ефективне функціонування суб'єкта господарювання. На ринку відповідного сегмента функціонує велика кількість підприємств, які орієнтуються на відповідні стратегії, зважаючи на рівень конкуренції, клас споживачів та їх платоспроможність, ефективність використання ресурсів, унікальність продукту та інше. Тому за умови підвищення конкурентоспроможності на споживчому ринку, мінливості економічного середовища та негативного впливу зовнішніх факторів виникає потреба в оптимізації механізмів формування та реалізації стратегій розвитку підприємств. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується збільшенням попиту на певні види товарів та послуг. Це потребує зростання можливостей підприємств функціонувати у складних умовах зовнішнього та внутрішнього середовища, підвищення рівня стратегічного потенціалу. Щоб досягти успіху в конкурентній боротьбі, суб'єкти господарювання повинні розробляти та реалізовувати стратегії свого розвитку. За таких умов визначення напрямів розвитку та шляхів досягнення стратегічних цілей набуває особливої актуальності.

Питання про формування стратегії та конкурентоспроможність досліджували вітчизняні науковці (О. В. Василенко, З. В. Герасимчук, Є. В. Кіяшко, О. І. Ковтун, О. Я. Лотиш) та закордонні вчені (М. Портер, Дж. О. МакКінсі та інші).

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів формування конкурентної стратегії підприємства з урахуванням сучасних тенденцій розвитку менеджменту та бізнес-середовища.

Успішна стратегія суб'єктів господарювання – це чіткий план дій, спрямований на досягнення поставлених цілей. Така стратегія передбачає ефективне використання всіх ресурсів компанії з урахуванням постійно мінливих потреб ринку та фінансових обмежень. Для розробки ефективної стратегії керівництво підприємства має провести чіткий аналіз зовнішнього та внут-

рішнього середовища суб'єкта господарювання, визначити свої конкурентні переваги та розробити план маркетингових заходів. Аналіз внутрішнього середовища включає в себе не тільки фінансові показники, але й оцінку факторів (ефективність управління, рівень кваліфікації персоналу, репутація компанії на ринку).

Загалом стратегія підприємства охоплює великий спектр економічних важелів досягнення економічної стабільності з великою кількістю функцій та їх впливом на підрозділи, а саме на виробництво, фінанси, маркетинг, кадри та проєктування. Вибір конкретної стратегії залежить від багатьох факторів, як-от розмір компанії, її фінансовий стан, ринкові умови та амбіції власників. Прийняття стратегічного вибору для розробки тієї чи іншої стратегії означає пов'язання бізнесових рішень та конкурентоспроможних дій, зібраних у відділах підприємства в один управлінський вузол. Саме такі дії з управлінськими підходами відображають стратегію підприємства.

З погляду сучасних тверджень вчених, стратегія була і залишається однією з сильних сторін підприємства з діловим акцентом на концепцію реальних управлінських дій, здатна привести цю бізнес-концепцію до створення реальної конкурентної переваги підприємства в сучасних економічних умовах. Тому, стратегія – це комбінація із запланованих управлінських дій та швидких рішень щодо адаптації підприємства до нової ситуації, нових можливостей отримання конкурентних переваг та загроз послаблення її конкурентних позицій [1, с. 73].

Стратегія складається із багатьох конкурентоспроможних дій та підходів, від яких прямо залежить конкурентне управління підприємством. Вибір конкретної стратегії означає, що з множини шляхів розвитку і способів дій, які відкриваються перед підприємством, приймається рішення вибрати один, у якому компанія буде розвиватися.

Сьогодні науковці зазвичай найчастіше виділяють такі базові конкурентні стратегії [2, с. 97]: стратегії виживання, стратегії стабільності та стратегії розвитку підприємства.

Коли підприємство опиняється у скрутних економічних умовах, як-от криза, інфляція або загальна нестабільність, воно часто вдається до стратегії виживання. Мета цієї стратегії – зберегти бізнес та мінімізувати збитки. Це може включати скорочення витрат, оптимізацію виробництва, пошук нових ринків або навіть вихід із неефективних сегментів бізнесу. Така стратегія стає необхідною, коли фінансові результати компанії постійно погіршуються і є загроза банкрутства.

Коли компанія досягла стабільних позицій на ринку і отримує стабільний прибуток, вона може обрати стратегію стабілізації. Ця стратегія спрямована на підтримання наявного стану справ та уникнення ризикованих змін. Компанії, що працюють у галузях зі зрілими технологіями та стабільним попитом, часто обирають таку стратегію. Однак навіть в умовах стабільності підприємства можуть впроваджувати невеликі інновації або розширювати асортимент продукції для забезпечення довгострокового зростання.

Стратегія розвитку передбачає активне зростання бізнесу. Компанії, які обирають таку стратегію, прагнуть збільшити обсяги продажів, підвищити прибутковість та розширити свою присутність на ринку. Ця стратегія особливо актуальна для компаній, які працюють у динамічних галузях з високими темпами технологічного розвитку. Для реалізації стратегії розвитку можуть використовуватися різні інструменти, як-от інновації, розширення асортименту продукції, вихід на нові ринки, злиття та поглинання інших компаній.

Часто підприємства використовують комбінацію різних стратегій. Наприклад, велика компанія може одночасно реалізовувати стратегію стабілізації для основного бізнесу та стратегію розвитку для нових перспективних напрямів. Стратегії не є статичними і можуть змінюватися з часом відповідно до змін у зовнішньому середовищі та внутрішніх умовах компанії.

Загалом процес розробки конкурентної стратегії підприємства в сучасних економічних умовах складається з ряду послідовних етапів (див. рис. 1). Можна виділити такі основні етапи стратегічного планування [3, с. 425]:

1. Оцінка поточної ситуації, що дасть уявлення, в якому стані знаходиться компанія та наскільки ефективна стратегія, яку вона реалізує.

2. Аналіз можливих ресурсів. Наскільки підприємство забезпечене ресурсами для впровадження нової стратегії.

3. Вибір стратегії. Здійснюється на основі таких складників: ключових факторів успіху, що характеризують стратегію; результатів аналізу ресурсів; альтернативних варіантів стратегій.

4. Аналіз обраної стратегії здійснюється задля змоги визначити, чи приведе вибрана стратегія до досягнення підприємством своїх цілей.

5. Розроблення стратегічного плану та цілей. Прийнята стратегія є фундаментом для складання стратегічного плану та цілей підприємства.

Для досягнення високої ефективності розробленої стратегії необхідно врахувати умови, в яких вона буде здійснюватися, і з огляду на ці умови визначити всі подальші дії.

Рис. 1. Етапи створення конкурентної стратегії підприємства

Підприємство має змогу вибрати напрями розвитку, що залежить від низки чинників: цілей підприємства, потреб клієнтів, технології виробництва, потенціалу, становища підприємства на ринку, впливу конкурентів та їх щодо створення стратегії, політичної ситуації в країні, економічного розвитку, науково-технічного прогресу та ін.

Стратегічне планування – це інвестиція в майбутнє підприємства. Воно дає змогу заздалегідь ідентифікувати потенційні загрози та можливості, а також розробити ефективні механізми реагування на них. Добре продумана стратегія є своєрідним компасом, який допомагає компанії рухатися в потрібному напрямі навіть в умовах невизначеності. Однак варто пам'ятати, що стратегія – це не статичний документ, а динамічний інструмент, який потребує постійного оновлення та адаптації.

Підсумовуючи висновки представленої дослідження, варто зазначити, що в умовах динамічного ринку розробка конкурентної стратегії підприємства є не просто планом дій, а радше живим організмом, який постійно адаптується до змін. Ефективна конкурентна стратегія повинна не лише визначати напрям руху, але й передбачати різні сценарії розвитку подій. Важливо розуміти, що навіть найкраща стратегія не є панацеєю від усіх проблем. Однак вона забезпечує компанії міцний фундамент і допомагає швидше відновлюватися після криз. Ключову роль у цьому процесі відіграє менеджер, який має не тільки розробити стратегію, але й забезпечити її гнучку реалізацію. Отже, для успішної реалізації конкурентної стратегії сучасному менеджменту підприємств необхідно зосередитись на подальшому дослідженні традиційних теоретичних засад стратегічного управління та доповненні їх новими практиками стратегічного планування й адаптації до мінливого зовнішнього середовища.

Abstract. The article examines the theoretical basis of the formation of the company's competitive strategy in modern conditions. The essence of the process of strategy formation and its influence on the management and competitiveness of the enterprise is determined. The basic strategies of the enterprise (survival, stabilization and development) are systematized, with the determination of the theoretical and applied significance of each of them. The theoretical essence of strategic planning as a management tool, which allows to identify potential threats and opportunities in advance, as well as to develop effective response mechanisms, is defined. On the basis of the analysis of scientific literature, the main stages of strategic planning of the enterprise are highlighted and a scheme of their sequence in the formation of the competitive strategy of the enterprise is formed.

Keywords: enterprise, strategy, competitiveness, external environment, internal environment.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Байдін М. В., Коцюба О. О., Маковецька І. М. Розробка стратегії підприємства в сучасних економічних умовах. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2024. Вип. 1(44). С. 72–77.
2. Черняєва А. О., Радченко І. О. Методологічні засади формування стратегії розвитку торговельних підприємств. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2024. Вип. 2(75). С. 96–99.
3. Жихарева В. В., Савельєва Т. М. Формування стратегії розвитку підприємства в умовах невизначеності. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 423–427.

УДК 005.95/.96(477)

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ КОМПАНІЇ

Ю. В. Цимбалюк, О. А. Дороніна

Анотація. Стаття аналізує виклики, що постали перед підприємствами в умовах воєнного стану, зокрема в контексті управління персоналом. Описано ключові аспекти забезпечення безпеки, підтримки та підготовки працівників до змін і невизначеності. Важливе місце займають питання адаптації внутрішньої структури компаній до нових реалій, ефективної роботи з кадрами, підтримки мотивації та розглядається питання уникнення професійного вигорання. У статті розглядаються також заходи щодо психологічної підтримки персоналу, реорганізації робочих процесів і важливість гнучких стратегій та інноваційних підходів для досягнення стабільного успіху на ринку.

Ключові слова: воєнний стан, управління персоналом, адаптація, виклики.

Вступ. Воєнний стан в Україні, запроваджений з лютого 2022 р., створив непередбачені виклики для українського бізнесу. Одним з найбільш гострих питань стало управління персоналом в умовах нестабільності та підвищеного рівня стресу. Тривалий характер такої ситуації в країні вимагає більш глибокого розуміння довгострокових тенденцій та розробки стійких стратегій управління персоналом на рівні компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських науковців досліджували питання впливу воєнного стану на управління персоналом, а саме О. П. Білінська, Г. В. Жосан, В. І. Караваєв, В. І. Куделя, О. Погарська, Л. Г. Федунчик, Л. І. Чернишова, В. Г. Яковенко.

Метою даного дослідження є визначення впливу воєнного стану на особливості управління персоналом в українських компаніях та ключових факторів, що сприяють збереженню кадрового потенціалу в таких умовах.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан став серйозним викликом для всіх організацій і підприємств, які потребують адаптації до нових реалій та швидких змін в економічному, соціальному й політичному середовищі. В умовах воєнної агресії проти України виникає проблема щодо вирішення управління особовим складом в умовах війни. Це включає забезпечення безпеки та здоров'я працівників, навчання та підтримку, а також підготовку організаційної стабільності та результативності в умовах невизначеності і складних обставин [1].

У таких складних умовах підприємства повинні постійно вдосконалювати підхід до управління людськими ресурсами. Саме працівники є ключовим складником, який забезпечує успішне досягнення стратегічних цілей організації. Ефективна робота з кадрами дає змогу не лише підвищувати продуктивність праці, але й створювати міцний фундамент для подальшого розвитку компанії. Інвестування у професійний розвиток, мотивацію та утримання кадрів сприяє збереженню конкурентних переваг та забезпечує стабільний успіх на ринку в умовах постійних змін та викликів [2].

У статті В. Є. Чухліба зазначається, що в умовах воєнного часу в країні бізнес повинен навчитися орієнтуватися, швидко пристосовуватися до нестабільності, дбати про збереження ключового персоналу, підвищувати або підтримувати наявний рівень продуктивності праці, працівники повинні знижувати рівень стресу. Удосконалення системи управління персоналом у військово-правових ситуаціях має бути спрямоване на зміну взаємодії в колективі, розвиток лідерства та комунікації, психологічну підтримку особового складу. Керівництво зобов'язане систематично гарантувати удосконалення і модернізацію кваліфікації працівників, що посилить продуктивність виробничо-господарської діяльності та сформує фундамент для подальшого зростання і процвітання організації [3].

Внаслідок значного спаду економічної діяльності та еміграції в регіонах, що розташовані близько до лінії фронту, значна частина населення втратила свої робочі місця. Емігранти, які переселилися в межах країни та за кордон, не зосереджуються на пошуках роботи та не вважають їх своїм головним пріоритетом. Як наслідок – рівень безробіття помітно зріс [4].

Загострення воєнних дій в Україні може спричинити зниження бажання трудових мігрантів повертатися на батьківщину та брати участь у відбудові держави. За даними НБУ в березні 2023 року, лише 45 % українських мігрантів, які перебувають у Польщі, мали намір повернутися додому. Однак цей показник може суттєво зменшитися через непередбачувані ризики та нестабільність ситуації [5]. Такий розвиток подій несе серйозні загрози для економіки, оскільки країна після завершення війни може зіштовхнутися з великим дефіцитом робочої сили, що ускладнить відновлювальні процеси та економічне зростання.

Згідно з дослідженням Центру економічної стратегії, на початку 2024 року приблизно 5 мільйонів біженців, переважно жінки, залишили Україну через воєнні дії. Це спричинило стрімке зростання попиту на робочу силу через зменшення її пропозиції, що призвело до зниження рівня безробіття. Опитування населення свідчило про покращення ситуації із зайнятістю, а саме НБУ знизив свої оцінки рівня безробіття за минулий рік – з 19 % до 18,2 %. Також НБУ прогнозує, що у 2025–2026 роках рівень безробіття зменшиться до 10–12 %. Однак рівень безробіття все ще буде вищим за показники до початку повномасштабного вторгнення через зміни в економічному устрої і через зовнішнє та внутрішнє мігрування. Навіть більше, нерегулярне відновлення територій і сегментів економіки спричинить збільшення диспропорції між потребами власників підприємств і спеціалізацією персоналу [6].

Під час воєнного стану графік роботи зазнав істотних змін, що вплинуло на формування нових звичок і створення постійних моделей поведінки. Для ефективного виходу з дистанційного режиму роботи важливо проаналізувати набуті звички серед співробітників та керівництва. Необхідно визначити, які зміни є необоротними, а які з них можуть бути адаптовані до нових умов, а також налаштуватися на життя і роботу в новій реальності.

До того ж важливо усвідомити, які саме загрози під час воєнного стану можуть виникнути для бізнесу в цих умовах. Це дасть змогу виявити можливості для розвитку і знайти основу для нових ефективних рішень. Гнучкість у підходах, інноваційні стратегії та зосередженість на спільних цілях стануть ключовими аспектами в адаптації до нових викликів. Розуміння змін та активна робота над їх інтеграцією в корпоративну культуру допоможуть зміцнити позиції компанії на ринку [7].

Управління кадрами в умовах воєнного стану має бути зосереджене на забезпеченні безпеки співробітників та підтримці їхньої продуктивності. Це передбачає не лише створення безпечних умов праці, але і впровадження заходів, які сприятимуть психологічній стійкості та добробуту персоналу. Згідно з чинним законодавством, тривалість робочого часу під час воєнного стану може бути збільшена до 60 годин на тиждень, що потребує особливої уваги до планування робочих процесів і забезпечення прав працівників. Водночас для більшості співробітників встановлено мінімальну тривалість робочого часу на рівні 50 годин на тиждень. Це означає, що компанії повинні знаходити баланс між вимогами виробництва і добробутом своїх працівників, зважаючи на специфіку поточної ситуації. З урахуванням умов трудового законодавства необхідно визначити тривалість робочого тижня, розробити заходи щодо створення безпечної праці.

В умовах воєнного стану в управлінні персоналом компаній можна виділити завдання, які треба здійснювати з метою підтримки кадрових та бізнес-процесів (рис. 1).

Рис. 1. Завдання в сфері управління персоналом в умовах воєнного стану

Складено автором на основі [8]

Ефективна робота команди в умовах війни вимагає комплексного підходу, що включає забезпечення безпеки та налагодження ефективної комунікації. Команда повинна бути готова до різних загроз, від повітряних атак до інших небезпечних ситуацій, і мати чіткий план дій на випадок надзвичайних подій. Паралельно відкритий і прозорий діалог між членами команди є ключовим для координації зусиль та швидкого реагування на зміни ситуації. Регулярні тренінги та навчання допоможуть команді краще підготуватися до різних сценаріїв і злагоджено працювати в умовах підвищеної небезпеки.

Високий рівень стресу та емоційного напруження в команді може призвести до зниження продуктивності, погіршення якості роботи та навіть до вигорання співробітників. Ці негативні наслідки можуть серйозно вплинути на досягнення поставлених цілей. Щоб ефективно боротися зі стресом, необхідно ідентифікувати його джерела та розробити індивідуальні стратегії для кожного члена команди. Важливо також створити систему підтримки, яка дасть змогу співробітникам відкрито говорити про свої проблеми та отримувати необхідну допомогу.

Дисципліна є фундаментальним елементом успішної роботи команди, оскільки вона забезпечує організованість та ефективність. Дотримання правил і процедур не тільки сприяє злагодженій роботі, але й допомагає уникати непередбачених ситуацій, зменшує ризики і підвищує рівень безпеки для всіх учасників. Завдяки цьому команда може зосередитися на виконанні завдань, упевнено просуваючись до спільної мети. До того ж дисципліна стимулює відповідальність кожного члена команди, що створює умови для підвищення продуктивності та якісного виконання роботи. Командна дисципліна забезпечує чітке виконання ролей, координацію зусиль та контроль за дотриманням процедур. Це дає змогу не тільки мінімізувати ризики, але й підтримувати високу мотивацію та взаємну довіру серед колег.

Керівник команди відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні ефективності та продуктивності колективу. Від нього залежить не лише стратегічний напрям роботи команди, але й атмосфера в колективі. Він повинен розробляти чітку стратегію, яка включає конкретні цілі та плани дій, що допомагають команді досягати успіху. Це передбачає не тільки розуміння поточних завдань, а й здатність передбачати можливі виклики, які можуть виникнути на шляху до реалізації планів.

У небезпечних ситуаціях керівник зобов'язаний діяти швидко та рішуче, щоб мінімізувати ризики та зберегти стабільність у команді. Це вимагає не лише аналітичних здібностей, але й лідерських якостей, які дають йому змогу надихати інших і забезпечувати впевненість у своїх рішеннях.

Отже, керівник не лише координує діяльність команди, а й виступає її підтримкою, ведучи до успіху шляхом спільної роботи та взаємної підтримки [9].

У нинішніх складних умовах компаніям важливо адаптувати свою внутрішню структуру так, щоб співробітники відчували свою цінність і не зазнавали професійного вигорання. Для цього організація має зосередитися на підтримці персоналу через такі заходи:

- забезпечення безпеки співробітників шляхом переселення їх у безпечні регіони, а також надання фінансової допомоги тим, хто був змушений переїхати;
- організація тимчасового або постійного житла для тих працівників, які цього потребують;
- надання індивідуальної та групової психологічної допомоги для підтримки ментального здоров'я співробітників у стресових умовах;
- перепідготовка кадрів та їх переведення на нові проекти або інші ролі у компанії, якщо це необхідно для збереження продуктивності та адаптації до змін;
- забезпечення підтримки працівників, які беруть участь у волонтерських ініціативах, або тих, хто приєднався до Збройних Сил України чи інших оборонних формувань. Це може включати збереження робочого місця, виплати компенсацій та надання додаткових пільг [10].

Отже, компанія може створити атмосферу довіри, стабільності та підтримки, що сприятиме збереженню мотивації і продуктивності персоналу навіть в умовах кризових ситуацій.

Висновки. Отже, війна в Україні кардинально змінила підходи до управління персоналом в усіх компаніях. Війна триває, і компанії повинні продовжувати адаптувати та розвивати свої стратегії, щоб працівники відчували довгострокову стабільність і безпечність під час виконання своєї роботи. Підхід, який визначає правильний пріоритет працівників, буде мати вирішальне значення для подолання труднощів післявоєнної реконструкції, інвестуючи у своїх людей і будуючи потужні організації, які зможуть вийти з кризи набагато сильнішими.

Abstract. The article analyzes the challenges faced by enterprises under martial law, particularly in the context of human resource management. It describes the key aspects of ensuring safety, supporting and preparing employees for changes and uncertainty. The article emphasizes the importance of adapting the internal structure of companies to new realities, effective personnel management, maintaining motivation, and addressing how to prevent burnout. It also examines measures for psychological support of staff, reorganization of work processes, as well as the importance of flexible strategies and innovative approaches to achieve sustainable market success.

Keywords: martial law, human resource management, adaptation, challenges.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Федунчик Л. Г. Ринок праці в Україні: проблеми та напрями їх вирішення. *Економіка праці та проблеми зайнятості*. 2016. С. 31.
2. Хлебнікова Т. М., Темченко О. В., Білінська О. П. Ефективність системи управління персоналом в умовах військових дій. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50.
3. Махмудов Х., Чухліб В. Оцінка системи управління персоналом у підприємстві в умовах нестійкої економічної ситуації в країні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52.
4. Караваєв В. І. «Вплив війни на систему набору персоналу». *Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ*. Вінниця. 2023. Вип. 164. С. 399.
5. Яковенко В. Г. Вплив чинників зовнішнього середовища на управління людськими ресурсами. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2024. № 86. С. 231–237.
6. Відновлення економіки супроводжуватиметься поліпшенням зайнятості та зростанням доходів населення. *Національний банк України*. 02.05.2024. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiya-zalishatimetsya-pomirnoyu-a-ekonomika-nadali-vidnovlyuvatimetsya-u-20242026-rokah--inflyatsiyiny-zvit-nbu>
7. Жосан Г., Кириченко Н. Менеджмент персоналу в умовах постпандемії та воєнного стану в Україні. *Таврійський науковий вісник*. 2022. № 12. С. 46–51.
8. Чернишова Л., Заложнікова А. Стратегічні аспекти процесу розвитку менеджменту персоналу в умовах дії воєнного стану та їх вплив на стан кадрового потенціалу підприємства. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55.
9. Куделя В. І. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2023. № 81–82. С. 290–297.
10. Лотовська А. Як виклики та ролі HR змінилися з війною в Україні. *Forte group*. 08.07.2022. URL: <https://fortegrp.com/insights/how-hr-challenges-functions-and-roles-have-shifted-with-the-war-in-ukraine>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ БЮДЖЕТУ ЗА ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

А. А. Юздепська, В. І. Матвійчук

Анотація. Формування доходів бюджету Вінницької області є складним процесом, на який впливають економічні, соціальні та політичні фактори. Основними джерелами доходів є податкові надходження, зокрема податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), місцеві податки і збори та міжбюджетні трансферти. Реформи децентралізації відіграли важливу роль у зміцненні місцевої фінансової автономії, надавши громадам більше контролю над своїми фінансовими ресурсами. Однак вони все ще залежать від державних субсидій та дотацій, особливо на соціальні програми та інфраструктурні проекти. Сільськогосподарський сектор відіграє важливу роль і забезпечує значну частку доходів, але водночас залишається вразливим до зовнішніх факторів. Воєнні дії у 2022–2024 роках також справляють значний вплив на економіку регіону та обсяг бюджетних надходжень, що потребує додаткової фінансової підтримки з державного бюджету.

Ключові слова: бюджет Вінницької області, дохідна частина бюджету, видаткова частина бюджету, податкові надходження, місцеві бюджети, державні фінанси, фіскальна децентралізація, бюджетні видатки.

Вступ. Формування дохідної частини бюджету Вінницької області є важливим елементом регіонального фінансового управління. З обласного бюджету фінансуються ключові суспільні потреби, як-от освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, інфраструктура та інші послуги для населення. Основною метою бюджетних надходжень є забезпечення збалансованості регіональних видатків та стабільного фінансування, що дає змогу ефективно розподіляти ресурси для досягнення соціальних та економічних цілей [1].

Актуальність теми. Бюджетування на регіональному рівні є однією з головних проблем сучасної фінансової системи України, особливо в контексті фіскальної децентралізації. Перед Вінницькою областю, як і перед іншими регіонами країни, стоїть завдання ефективного розподілу ресурсів для наповнення дохідної частини бюджету та забезпечення соціально-економічного розвитку. У сучасну епоху, коли реформа децентралізації прогресує, важливо забезпечити стабільні джерела місцевого фінансування та сформувати регіональну фінансову незалежність. Аналіз проблем наповнення дохідної частини бюджету Вінницької області дасть змогу оцінити ефективність реалізації державної фіскальної політики на місцях та визначити шляхи покращення механізмів формування й розподілу доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість цього дослідження полягає у вивченні процесу наповнення місцевих бюджетів, де важливими є податкові надходження, міжбюджетні трансферти та інші доходи. Одним із проблемних аспектів є нестабільність окремих джерел фінансування, що ускладнює планування місцевих видатків та соціально-економічний розвиток. Серед вагомих наукових досліджень особливостей формування дохідної частини бюджету варто зазначити праці таких вчених: В. Д. Базилевича, О. Д. Василик, І. О. Лютого, Н. В. Новицької, Д. М. Серебрянського, Л. Л. Тарангул, Ю. Д. Гусака, А. М. Вдовиченка, А. І. Зубрицького та ін. Необхідність урахування місцевих особливостей і місцевих можливостей виконання бюджету дає змогу підвищувати ефективність управління фінансовими ресурсами.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз особливостей формування дохідної частини бюджету Вінницької області. Особливу увагу приділено оцінці податкових надходжень, міжбюджетних трансфертів та інших фінансових джерел, а також визначенню основних проблем і перспектив розвитку регіональної бюджетної політики. Це допоможе оптимізувати розподіл ресурсів та підвищити ефективність використання бюджетних коштів.

Основна частина. Бюджет складається на основі прогнозних показників економічного розвитку області з урахуванням доходів від господарської діяльності, стану ринку праці, демографічних змін. Бюджетний процес починається зі встановлення доходів з урахуванням регіональної економічної активності та політики децентралізації. Належне планування доходів є запорукою економічної стабільності та соціального розвитку регіону. Дохідна частина бюджету складається з податкових і неподаткових надходжень та міжбюджетних трансфертів.

Податкові надходження включають основним складником податок на доходи фізичних осіб, який є одним з найпитоміших джерел доходів місцевих бюджетів, основна частина якого

залишається. Корпоративні податки є важливим джерелом доходів, які також відображають рівень економічної активності в регіоні. Розмір податку на прибуток підприємств вказує на рівень економічної активності бізнесу. Зростання надходжень від цього податку свідчить про покращення бізнес-середовища.

Податок на майно включає податок на нерухомість, транспортний податок тощо. Акцизний податок – це дохід, отриманий від продажу алкоголю, тютюнових виробів та палива. Єдиний податок є спрощеною системою оподаткування суб'єктів малого та середнього підприємництва, а також є важливим джерелом фінансування місцевих бюджетів.

Неподаткові надходження – це доходи, отриманні від надання адміністративних послуг та доходи від оренди майна, що перебуває у комунальній або регіональній власності, штрафи, пені та інші грошові надходження від державних і приватних підприємств. Доходи від надання адміністративних послуг зазвичай становлять незначну частку в загальних доходах обласного бюджету. Водночас їх розмір відображає ефективність роботи державних органів та їх співпрацю з населенням та бізнес-структурами.

Місцеві податки та збори (як-от податок на землю та податок на майно) гарантують фінансову незалежність регіону. На думку науковців [2], їх динаміка свідчить про рівень розвитку місцевого бізнесу.

Останніми роками обласні бюджети, зокрема бюджети місцевих урядових структур Вінницької області, мають ширші повноваження у сфері управління бюджетними коштами. Збільшення надходжень від податку на доходи фізичних осіб, розширення переліку місцевих податкових надходжень та стабільний рівень оподаткування прибутку підприємств свідчать про позитивні зміни в регіональній економіці. Це також означає, що регіон ефективно використовує свої ресурси та потенціал розвитку. Хоча деякі виклики залишаються. Так, залежність від субсидій та дотацій вказує на необхідність посилення фінансової незалежності регіону. Існує також потреба у стимулюванні малого та середнього бізнесу, залученні інвестицій та модернізації інфраструктури, що сприятиме збільшенню місцевих доходів.

Доходи бюджету Вінниці загалом стабільні завдяки позитивній динаміці податкових надходжень. Однак для подальшого розвитку важливо збільшувати власні доходи, зменшуючи залежність від державних трансфертів, підтримуючи підприємництво та забезпечуючи економічне зростання.

Варто зазначити, що організація дохідної частини бюджету Вінниччини має декілька особливостей, які характеризують аспекти регіонального фінансового планування. Це пов'язано з економічними, соціальними та політичними умовами, а також із результатом впровадження реформи децентралізації.

Процес децентралізації в Україні, який активно реалізується з 2015 року, дав змогу місцевим громадам отримати більше повноважень щодо управління своїми фінансами. Вінницька область, як і інші області, можуть самостійно розпоряджатися значною частиною своїх доходів [3]. Зокрема, економічна активність у місті Вінниці та інших населених пунктах регіону сприяє стабільному зростанню надходжень від ПДФО.

Складники бюджету Вінницької області та їх динаміка в 2023–2024 роках (див. табл. 1) демонструють суттєві зміни фінансових показників і за доходами, і за видатками, кредитами та фіскальними балансами (дефіцит / профіцит).

Таблиця 1

Складники бюджету Вінницької області у 2023–2024 роках

Показники	Загальний фонд			Спеціальний фонд			Бюджет		
	2023, тис. грн	2024, тис. грн	Темп росту (%)	2023, тис. грн	2024, тис. грн	Темп росту (%)	2023, тис. грн	2024, тис. грн	Темп росту (%)
Доходи	2 024 944,5	1 920 623,4	94,8 %	847 954,0	315 409,0	35,7 %	2 872 898,6	2 236 032,5	77,8 %
Видатки	1 782 476,0	193 955,1	108,4 %	713 272,9	490 872,7	68,8 %	2 495 749,0	2 423 827,9	97,1 %
Кредитування	15 000,0	2 600,0	-121,6 %	675,1	-15 720,1	-2 428,6 %	15 675,1	-13 120,1	-183,7 %
Дефіцит (-) / Профіцит (+)	227 468,4	-14 931,6	-	134 005,9	-159 743,4	-	361 474,4	-174 675,1	-

Джерело: сформоване авторами на основі [5]

У 2024 році доходи загального фонду зменшилися на 104 321 тис. грн (-5,2 %), порівняно з 2023 роком. Доходи спеціального фонду суттєво зменшилися і склали 532 544,9 тис. грн, що становить лише 37,1 % від рівня 2023 року. Загальний обсяг доходів зменшився на 636 866 тис. грн до 77,8 % від рівня попереднього року.

Значне зниження надходжень пов'язане з уповільненням економічного зростання в країні загалом та Вінницькій області зокрема. Це свідчить про слабкість у ключових секторах місцевої економіки, падіння виробництва, скорочення експорту та проблеми зі збором податків у запланованому обсязі. Вони включають програми екологічних зборів, фонди розвитку інфраструктури або інші спеціальні статті фінансування, які були скорочені через перегляд державних або місцевих пріоритетів. Прикладом може бути зменшення фінансування природоохоронних програм у 2022 році, коли частина коштів була спрямована на нагальні гуманітарні та військові потреби через воєнний стан. Загальний обсяг доходів у регіоні зменшився, особливо на спеціальних рахунках. Це свідчить про зниження економічної активності та зміну структури доходів бюджету.

Видатки загального фонду зросли, що вказує на збільшення фінансування соціальних та інших програм, але суттєво зменшилися на спеціальному рахунку. Фінансування зменшилося, що може свідчити як про скорочення обсягів кредитування, так і про зменшення фінансування проєктів розвитку регіонів.

Профіцит бюджету у 2023 році перетворився на значний дефіцит у 2024 році, що свідчить про необхідність перегляду бюджетної політики та вдосконалення механізмів управління платіжним балансом.

Загальна тенденція свідчить про те, що у 2024 році надходження до бюджету скорочуються, а обсяги видатків зростають, дефіцитними характеризуються як загальний, так і спеціальний фонди. Це пов'язано з воєнними діями, економічною нестабільністю та необхідністю підтримки важливих сфер життєдіяльності – охорони здоров'я, інфраструктури та соціального захисту. Це потребує докладного вивчення динаміки бюджетних надходжень області (рис. 1).

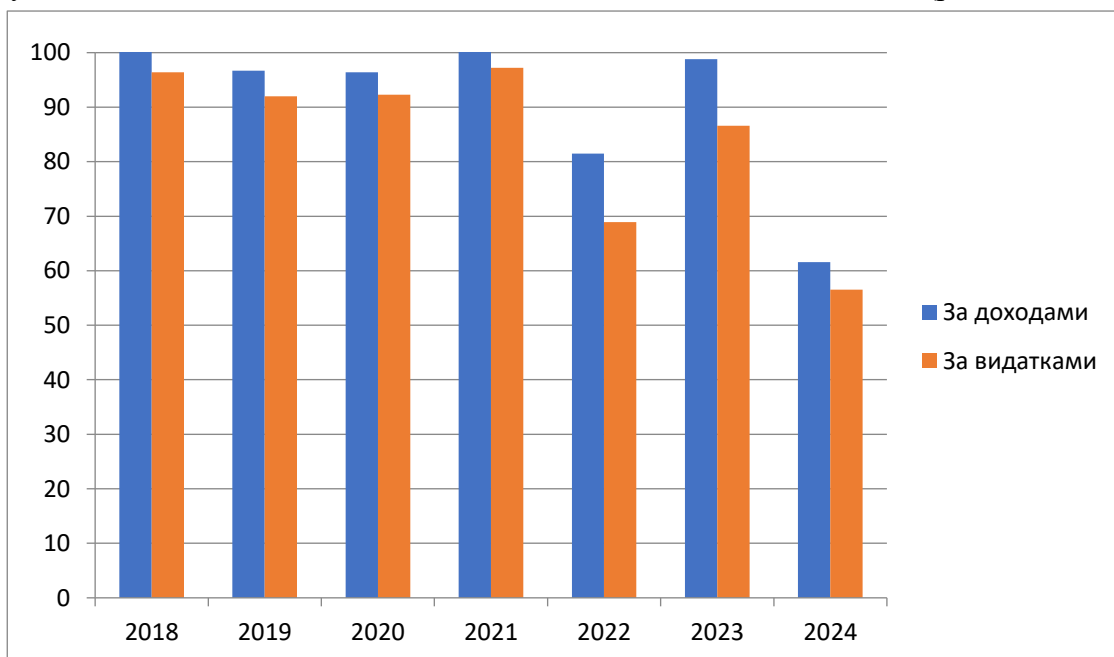

Рис. 1. Виконання бюджету у Вінницькій області за 2018–2024 роки (у %) [4]

Період 2018–2021 років характеризується відносно стабільним виконанням бюджету, що свідчить про сприятливі економічні умови та ефективне фіскальне управління. У 2018–2021 роках виконання бюджету за доходами є відносно стабільним. Зокрема, у 2018 та 2021 роках показники свідчать про перевиконання запланованих доходів (на 101,5 % та 101,3 % відповідно), що характеризує сприятливі економічні умови, збільшення обсягів податкових надходжень та ефективне управління доходами з боку місцевих органів влади та податкових органів. Протягом 2018–2021 років спостерігається відносно стабільне виконання планів за видатками, хоча і з

деякими коливаннями. Так, дані за 2018 рік (96,4 %) та 2021 рік (97,2 %) показують, що регіон був близьким до запланованих показників видатків. Водночас у 2019–2020 роках спостерігається недовиконання (92 % та 92,3 % відповідно), що свідчить про відсутність можливості забезпечити належні обсяги фінансування видатків.

Період 2022–2024 років є періодом великих труднощів для регіону через глобальні економічні та політичні фактори, як-от війна та економічна криза. Зниження доходів і видатків сформувало в області складну фінансову ситуацію. Бюджетний план на 2024 рік потребує перегляду та адаптації до нових умов. Треба розробити стратегії для забезпечення подальшого збільшення доходів бюджету, ефективного розподілу видатків та зменшення дефіциту.

У 2022 році видатки падають до 68,9 %, що свідчить про значне скорочення фінансування через кризу та воєнні дії. У 2023 році вони збільшуються до 86,6 %, але прогноз на 2024 рік становить лише 56,5 % їх виконання. Це може бути результатом подальшого скорочення бюджетних видатків через обмеженість ресурсів та необхідність пріоритетного фінансування ключових сфер, як-от оборонна сфера, підтримка переселенців, відновлення критичної інфраструктури, а також забезпечення основних соціальних гарантій.

У 2022–2024 роках ситуація наповнення бюджету різко погіршується – рівень виконання доходів падає до 81,5 %, що можна пояснити воєнними діями та внутрішніми кризами; у 2023 році ситуація дещо стабілізується (98,8 %), але прогнози на 2024 рік показують різке падіння рівня виконання за доходами до 61,6 %, що свідчить про економічні труднощі, пов'язані з нинішніми викликами (тривалістю війни, скороченням інвестицій, руйнуванням інфраструктури та проблемами з відновленням промисловості).

Вінниччина є регіоном з потужним сільськогосподарським сектором, що впливає на структуру доходів бюджету. Основну частину доходів формують сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства, які сплачують податок на землю та податок на прибуток. Хоча аграрний сектор є стабільним, він піддається впливу зовнішніх факторів, оскільки залежить від погодних умов та ситуацій на світовому ринку.

Громади можуть самостійно планувати свої бюджети, краще враховуючи місцеві потреби та підвищуючи ефективність видатків. До того ж електронні системи управління бюджетом та нові інструменти для прозорого розподілу бюджетних коштів допомогли зменшити корупційні ризики та покращити підзвітність.

Початок війни у 2022 році серйозно вплинув на економіку регіону. Багато підприємств змінили свою діяльність, деякі з них були змушені тимчасово зупинитися, що негативно позначилося на податкових надходженнях (рис. 2).

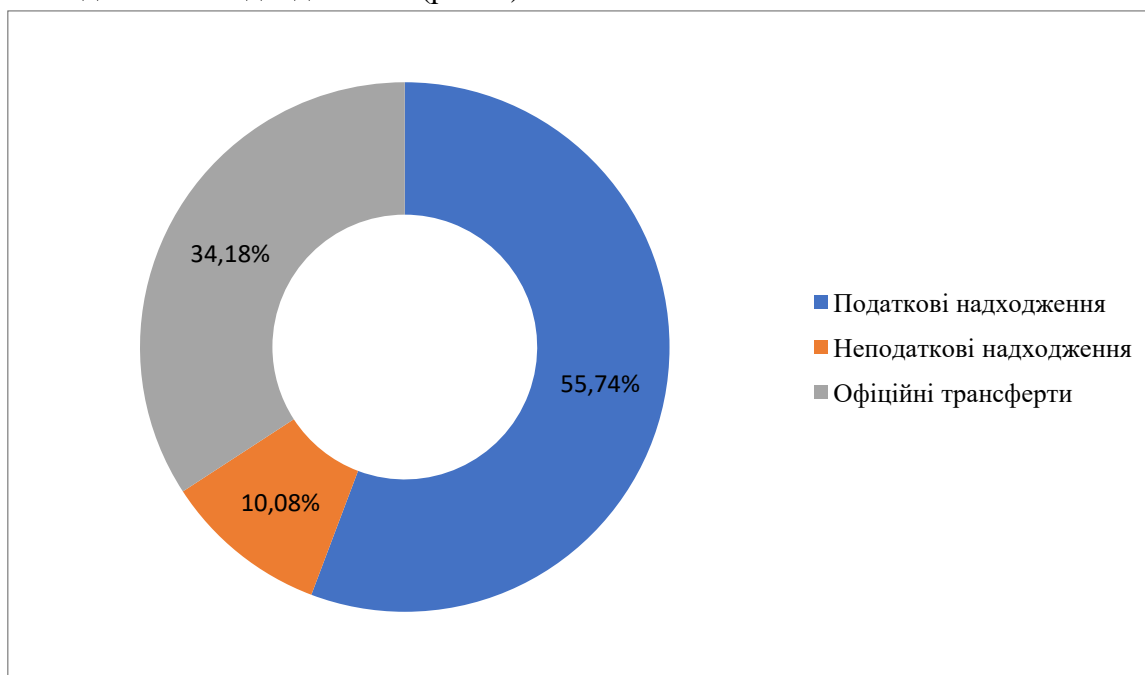

Рис. 2. Структура бюджету у Вінницькій області за 2024 рік [4]

Структура бюджету Вінницького регіону у 2024 році значною мірою залежить від податкових надходжень (55,74 %) та державних трансфертів (34,18 %). Така висока частка трансфертів свідчить про те, що область ще не має достатніх незалежних фінансових ресурсів для повного фінансування своїх потреб. Це робить бюджет вразливим до змін у державній трансфертній політиці, тому існує потреба зменшити залежність від цих коштів шляхом розвитку місцевої економіки.

Податкові надходження становлять найбільшу частку місцевого бюджету, що свідчить про активну роль збору податків у наповненні бюджету. Неподаткові надходження є відносно невеликими, але можуть стати засобом покращення бюджетної ситуації через активне управління державною власністю, прозоре адміністрування та більш ефективне використання комунальної власності. Збільшення місцевих доходів завдяки зменшенню частки трансфертів та стимулюванню бізнесу і економічному зростанню має стати пріоритетом для подальшого розвитку бюджету області.

Аналіз структури доходів бюджету Вінницького регіону за 2019–2024 роки (рис. 3) дає змогу оцінити динаміку розвитку регіону, зростання його економічного потенціалу та зміни в структурі доходів. Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) стабільно зростає протягом останніх п'яти років, що відображає покращення економічної активності, зростання заробітної плати та зайнятості. Це було особливо помітно у 2019–2021 роках, коли спостерігалось економічне зростання після реформи децентралізації. Податок на прибуток підприємств демонстрував коливання: зростання спостерігалось у 2019–2020 роках, але в цей період надходження впали через зниження економічної активності та доходів бізнесу внаслідок пандемії COVID-19. Однак у 2022–2023 роках спостерігалось часткове відновлення.

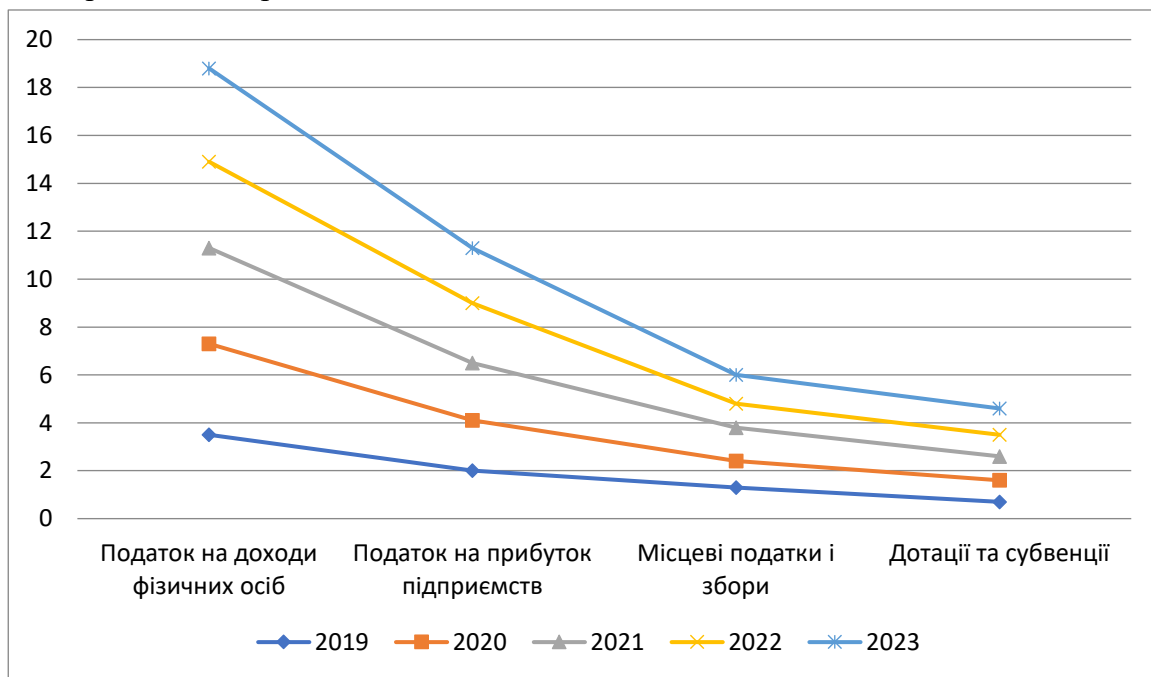

Рис. 3. Динаміка складників дохідної частини бюджету Вінницької області 2019–2023 рр. (у млрд грн) [4]

Місцеві податки та митні збори, зокрема й податки на землю та нерухомість, демонстрували стійке зростання завдяки збільшенню вартості нерухомості та активному ринку землі.

Доходи від надання адміністративних послуг та оренди майна залишалися відносно стабільними, але у відсотковому відношенні до загального бюджету вони є нижчими, ніж податкові надходження. Штрафи, пені та інші платежі також роблять невеликий, але стабільний внесок у бюджетні надходження.

У 2019–2023 роки Вінницька область значною мірою залежала від дотацій та субвенцій з державного бюджету, зокрема на фінансування соціальних програм, освіти, охорони здоров'я та інфраструктурних проєктів [6]. Субвенції на освіту, охорону здоров'я та соціальні програми забезпечили стабільне фінансування цих ключових секторів.

Відновлення бізнес-середовища потребує часу та державної підтримки. Залежність від державних трансфертів залишається високою, що вимагає більшої автономії в управлінні регіональними фінансовими ресурсами.

Динаміка основних джерел формування дохідної частини бюджету Вінницької області (рис. 3) свідчить, що обсяг податку на прибуток підприємств коливається, але демонструє помітне падіння у 2020–2022 роках через епідемію COVID-19 та війну. Обсяги місцевих податків та зборів характеризують стабільне спадання. Ці тенденції вказують на те, що зовнішні фактори, як-от пандемія та воєнні дії, вкрай негативно впливають на економічну ситуацію в регіоні.

Висновки. Важливим аспектом забезпечення ефективного функціонування регіону є формування доходів бюджету Вінницької області. Бюджет базується на податкових і неподаткових надходженнях та міжбюджетних трансфертах, що дає змогу фінансувати важливі соціальні програми, інфраструктурні проєкти та сприяти регіональному економічному розвитку. Проте за нинішніх умов економічної нестабільності, воєнних дій та пов'язаних з ними криз виникли серйозні виклики фінансовій стабільності регіону.

Однією з найбільших проблем є існування дефіциту бюджету через брак коштів для покриття запланованих видатків. Це зменшує можливості регіону повністю фінансувати соціальні програми, забезпечувати підтримку інфраструктури та відновлення економіки. Основними причинами бюджетного дефіциту є зниження економічної активності через війну, зменшення податкових надходжень через знищення підприємств, зменшення надходжень податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств. До того ж скорочення обсягів міжбюджетних трансфертів у поєднанні з пріоритетним фінансуванням військових потреб призвели до обмеження ресурсів для інших критичних сфер. Випуск муніципальних облігацій може стати одним із джерел залучення додаткових фінансових ресурсів для фінансування інфраструктурних проєктів та соціальних програм. Це дає змогу залучати інвестиції на місцевому рівні та більш гнучко планувати витрати.

Abstract. Formation of budget revenues of the Vinnytsia region is a complex process based on economic, social and political factors. The main sources of revenue are tax revenues, including personal income tax (PIT), local taxes and fees, and extrabudgetary transfers. Decentralization reforms have played an important role in strengthening local financial autonomy by giving communities more control over their financial resources. However, they still depend on government subsidies and grants, especially for social programs and infrastructure projects. The agricultural sector plays an important role and provides a significant share of income, but at the same time remains vulnerable to external factors. Military actions in 2022–2023 also had a significant impact on the economy region and budget revenues, which required additional support from the state budget.

Keywords: the budget of the Vinnytsia region, the revenue part of the budget, tax revenues, budget policy, regional finances, local budgets, state finances, fiscal decentralization, the economy of the region. budget revenues.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Соколюк К. Ю., Лазакович І. І. Обслуговуюча кооперація в умовах формування продовольчої безпеки регіонів України. *Вісник Одеського національного університету. Фонди та зібрання*. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/login> (дата звернення: 25.09.2024).
2. Баран М. П., Струк Н. П. Роль співпраці територіальних громад України та ЄС у контексті планування їх розвитку. *Збірник матеріалів детермінанти соціально-економічного відновлення держави, регіонів та суб'єктів господарювання: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (10 листоп. 2023 р., Рівне). Рівне: НУВГП, 2023. 728 с. URL: <https://nung.edu.ua/sites/default/>
3. Libretexts. *Федеральна податкова система*. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/login> (дата звернення: 25.09.2024).
4. Ахромкін Є. М. Сучасні тенденції використання регіональних ресурсів. *Вісник Східного національно українського університету імені Володимира Даля*. 2008. № 4(122). URL: https://dahluniversitymanagementinstitute.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/12/vestnik_122_2008_4.pdf
5. Динаміка показників бюджету. *Обласний бюджет Вінницької області*. URL: <https://openbudget.gov.ua>
6. Гавришак С. Теоретичні засади доходів бюджетів як основи фінансових ресурсів держави. *Збірник тез управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди студентської молоді: збірн. тез доп. Четвертої Всеукр. студ. інт.-конф. каф. фін. ім. С. І. Юрія ТНЕУ (м. Тернопіль, 2017 р)*. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 260 с.

ПРИРОДНИЧІ ТА ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 004:005:51

ВИДИ ТА ВЛАСТИВОСТІ АЛГОРИТМІВ

В. В. Байраківська, І. О. Сенік

Анотація. У цій статті висвітлюються питання фундаментальних основ алгоритмів та їх ролі у процесі забезпечення розв'язання складних задач, оптимізації процесів та автоматизації операцій у різних галузях життя. У публікації розглядаються типи алгоритмів сортування та пошуку. Аналізуються підходи до алгоритмізації складних задач: динамічне програмування, «жадібні алгоритми», підхід «розділяй та володарюй». Приділяється увага напрямкам використання алгоритмізації в різних галузях діяльності людини.

Ключові слова: алгоритми, автоматизація, оптимізація, галузі життя, розв'язок задач.

Вступ. Алгоритми стали невід'ємною частиною сучасного світу. Вони використовуються для вирішення складних завдань, оптимізації процесів та автоматизації рутинних операцій у багатьох сферах людської діяльності. Від пошуку інформації в інтернеті до керування транспортними системами, алгоритми пронизують наше повсякденне життя, роблячи його більш ефективним і зручним.

З історичного погляду алгоритми завжди були інструментом, який давав змогу людям вирішувати математичні задачі і знаходити оптимальні рішення для різних проблем. Проте сьогодні їх роль значно ширша: вони знаходять застосування у галузях фінансів, медицини, виробництва, штучного інтелекту і навіть мистецтва. За допомогою алгоритмів можливо не тільки обробляти величезні масиви даних, але й прогнозувати події, покращувати бізнес-процеси та розвивати нові технології.

У цій публікації ми розглянемо основні види алгоритмів, їх класифікацію та приклади застосування в різних сферах. Особлива увага буде приділена тому, як алгоритми впливають на розвиток сучасних технологій і підвищують якість життя людей, а також які перспективи відкриваються завдяки подальшому вдосконаленню алгоритмічних методів.

Метою цієї статті є висвітлення властивостей та видів алгоритмів, а також основних напрямів їх використання в різних галузях людського життя.

Основна частина. Неформально алгоритм – це будь-яка чітко визначена обчислювальна процедура, яка набуває деякого значення або набору значень, як-от вхідні дані, та формує деяке значення або набір значень як вихід. Отже, алгоритм – це послідовність обчислювальних кроків, які перетворюють вхідні дані у вихідні. Ми також можемо розглядати алгоритм як інструмент для вирішення чітко визначеної обчислювальної задачі. Постановка задачі в загальних рисах визначає шукане співвідношення входів і виходів. Алгоритм описує конкретну обчислювальну процедуру для досягнення цього співвідношення входів / виходів.

За характером управління розрізняють три основні види алгоритмів: лінійні (слідування), з розгалуженням і циклічний (з повторенням).

Лінійний (слідування) – алгоритм, який приписує одноразове виконання однієї і тієї самої послідовності за будь-яких допустимих вхідних даних задачі [1].

Базова структура лінійного алгоритму (рис. 1) є замкненою в тому сенсі, що у неї є один вхід і один вихід, а також інші можливості увійти всередину конструкції чи вийти з неї виключені.

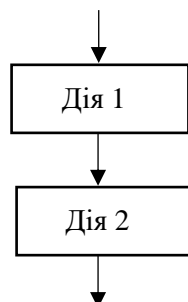

Рис. 1. Базова структура лінійного алгоритму

Алгоритм із розгалуженням – алгоритм, який приписує виконання тих чи інших дій залежно від результату перевірки умови. Повна форма розгалуження означає, що здійснюється вибір між двома діями. Якщо перевірка умови дає результат «так», то вибирається дія 1; у протилежному випадку, тобто якщо перевірка умови дає результат «ні» – вибирається дія 2 (рис. 2, а)).

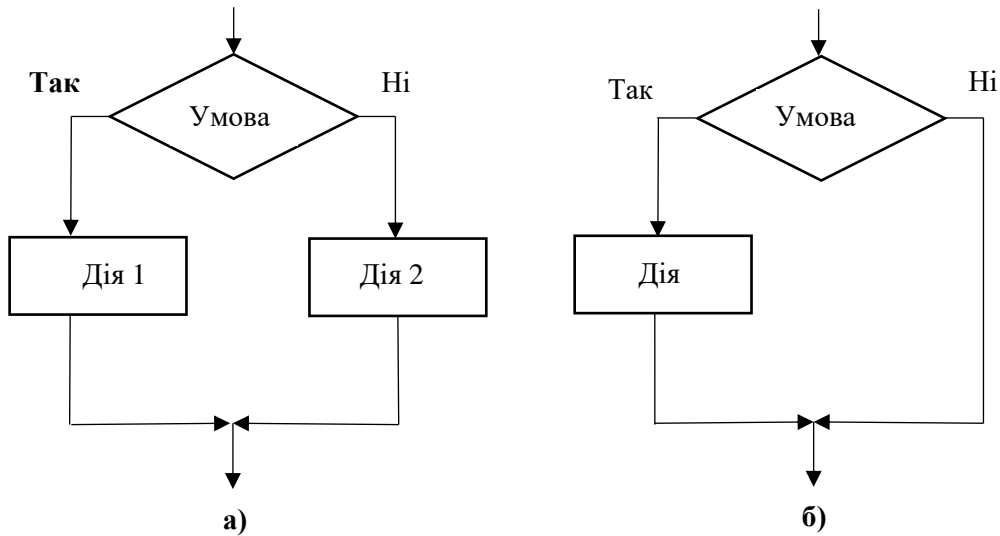

Рис. 2. Базова алгоритмічна структура розгалуження: а) повна форма; б) неповна форма

Коротку форму розгалуження (рис. 2, б)) можна прочитати у такий спосіб: якщо перевірка умови дає результат «так», то виконати дію.

Циклічний (з повторенням) – алгоритм, який приписує повторне виконання дій (рис. 3) [1].

Циклічна структура алгоритму полягає в тому, що є певний шаблон виконання інструкцій, які варто виконувати n кількість разів. Під час складання алгоритмів поставлених задач використовують такі підходи:

1. Динамічне програмування – необхідні вирішення складних завдань легшим способом. Найчастіше підходить для оптимізації та поділу одного великого завдання на кілька підзадач.

2. «Розділай та володарюй» – цей метод передбачає поділ вихідної задачі на дрібніші задачі, розв’язання яких з алгоритмічного погляду має меншу складність, на основі розв’язків яких можна легко отримати розв’язок вихідної задачі.

3. Жадібні алгоритми – це загальна назва підходу до вирішення завдань оптимізації. Їх застосовують у випадках, коли початкову задачу можна розбити на послідовність простіших підзадач, щоб у результаті отримати рішення початкової. У таких алгоритмах роблять вибір, який є найкращим у поточний момент прийняття рішення [3].

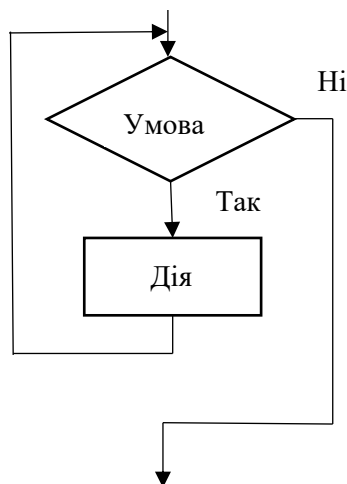

Рис. 3 – Базова алгоритмічна структура циклу

Для кожного типу завдання має застосовуватися певний тип алгоритму. Одними із класичних задач програмування є сортування та пошук даних. Алгоритми сортування призначені для операцій ранжування даних та класифікуються на:

1. Бульбашковий алгоритм – є найпростішим, з алгоритмічного погляду, з алгоритмів сортування. Його ідея полягає у тому, що здійснюється кілька проходів по списку, під час кожного з яких порівнюють пари сусідніх елементів. Якщо елементи стоять неправильно, вони міняються місцями.

2. Сортування вибором – дуже подібний до бульбашкового сортування, проте дещо оптимальніший, оскільки за кожен прохід по списку відбувається лише одна операція перестановки елементів. Його ідея полягає у тому, що на кожному кроці відбувається (лінійний) пошук найбільшого елемента серед невідсортованої частини списку, який переставляється на відповідну позицію (крайню праву / ліву позицію невідсортованої частини списку).

3. Сортування вставкою – підтримує відсортовану частину елементів. Кожен наступний елемент вставляється у потрібну позицію так, щоб підписок лишився відсортованим. Спочатку вважаємо, що підписок з одного елемента (що знаходиться на нульовій позиції) відсортований. Далі кожен наступний елемент на кожному проході вставляється у відповідну позицію.

Алгоритми пошуку потрібні для пошуку конкретної інформації. Розрізняють:

1) лінійний (послідовний) пошук – алгоритм відшукування елемента серед заданого набору шляхом послідовного перебору всіх елементів;

2) бінарний – на кожній ітерації дані, серед яких проводиться пошук, діляться навпіл. Бінарний пошук буває двох видів: цілочисельний та дійсний. Цілочисельний пошук застосовується для індексованих масивів даних. Дійсний пошук використовується для пошуку аргументу деякої неперервної функції, за якого досягається задане значення.

Алгоритми є фундаментом багатьох галузей людської діяльності, адже вони автоматизують і оптимізують процеси, підвищуючи їх ефективність і надійність. Наведемо огляд застосувань алгоритмів у різних прикладних галузях:

1. Інформаційні технології та обчислення. Алгоритми – це основа сучасних комп'ютерних наук і обчислювальних систем. У сфері пошукових систем, як-от Google, алгоритм PageRank дає змогу впорядковувати сторінки за рівнем важливості, забезпечуючи точні результати пошуку. Алгоритми стиснення, як-от JPEG для зображень і MP3 для аудіо, знижують розмір файлів, що робить можливим ефективно зберігання та передавання медіаконтенту. У кібербезпеці алгоритми шифрування, як-от RSA та AES, забезпечують захист інформації під час передачі через інтернет. До того ж обробка великих даних, що використовує алгоритми машинного навчання, допомагає компаніям оптимізувати свої процеси та виявляти нові бізнес-можливості.

2. Медицина. Алгоритми в медицині допомагають у діагностиці, моніторингу пацієнтів і розробці нових методів лікування. Зокрема, алгоритми машинного навчання використовуються для аналізу медичних зображень, як-от рентгенограми або магнітно-резонансна томографія, що дає змогу виявляти патології на ранніх стадіях. Алгоритми також допомагають у прогнозуванні епідемій та моделюванні поширення хвороб, що сприяє ефективнішому реагуванню на загрози громадському здоров'ю. Наприклад, під час пандемії COVID-19 алгоритми аналізу даних давали змогу в реальному часі моніторити епідеміологічну ситуацію і прогнозувати розвиток пандемії.

3. Фінансовий сектор. Алгоритми у фінансовій сфері відіграють ключову роль у багатьох процесах, від торгівлі акціями до управління ризиками. Алгоритмічна торгівля використовує складні алгоритми для автоматизації купівлі-продажу активів на фінансових ринках, що дає змогу трейдерам реагувати на зміни ринку зі швидкістю, недоступною людині. Такі алгоритми можуть аналізувати ринкові тенденції та ухвалювати миттєві рішення про укладення угод, що збільшує прибутковість. Інші алгоритми застосовуються для аналізу кредитоспроможності позичальників або прогнозування змін валютних курсів, що дає змогу банкам мінімізувати ризики та забезпечити стабільність своїх операцій.

4. Транспорт і логістика. У транспорті та логістиці алгоритми використовуються для оптимізації маршрутів доставки, розробки ефективних транспортних систем та автоматизації процесів. Алгоритми для планування маршрутів допомагають транспортним компаніям знаходити найкоротші та найекономніші шляхи для доставки товарів, що знижує витрати та час доставки.

Наприклад, задача комівояжера (TSP) використовується для визначення оптимального маршруту для багатьох пунктів доставки. В автомобільній індустрії автономні транспортні засоби використовують алгоритми штучного інтелекту для обробки даних із сенсорів, камер і GPS, що допомагає транспортним засобам самостійно пересуватися дорогами та ухвалювати рішення в реальному часі.

5. Ігрова індустрія. Алгоритми широко використовуються в розробці відеоігор, зокрема для створення штучного інтелекту, реалістичних фізичних моделей та процедурної генерації контенту. Штучний інтелект у відеоіграх дає змогу комп'ютерним персонажам взаємодіяти з гравцем та середовищем, виконуючи складні завдання, як-от пошук шляху за допомогою алгоритму A* або реакцію на зміну обставин у грі. Процедурна генерація дає змогу створювати випадкові рівні, світи або локації, що збільшує варіативність ігрового процесу. Це широко використовується в іграх, як-от Minecraft.

6. Наука та дослідження. Алгоритми відіграють центральну роль у наукових дослідженнях, допомагаючи обробляти великі обсяги даних і знаходити нові знання у галузях, як-от біоінформатика, фізика, хімія та багато інших. Генетичні алгоритми та інші еволюційні методи використовуються для пошуку оптимальних рішень складних завдань у біоінформатиці та фармацевтичних дослідженнях. У фізиці алгоритми допомагають аналізувати великі обсяги даних із проєктів, як-от Великий адронний колайдер, що дає змогу вченим робити прориви в дослідженні елементарних частинок.

7. Маркетинг і бізнес. Алгоритми в маркетингу допомагають персоналізувати рекламу, оптимізувати кампанії та прогнозувати поведінку споживачів. Наприклад, рекомендаційні системи аналізують минулі дії користувачів і пропонують їм товари чи послуги на основі їхніх інтересів. Це підвищує ефективність маркетингових кампаній і збільшує ймовірність покупки. Аналіз даних із соціальних мереж також дає змогу компаніям оцінювати споживчі настрої та виявляти нові тренди, використовуючи алгоритми обробки природної мови та кластеризації.

Висновки. Алгоритми відіграють критичну роль у розвитку сучасного суспільства, автоматизуючи процеси та забезпечуючи нові можливості для технологічного прогресу в різних сферах людської діяльності. Вдосконалення алгоритмічних методів допомагає розвивати нові технології, покращувати ефективність і надійність систем, а також створювати інноваційні рішення для складних завдань.

Abstract. This article highlights the issues of the fundamental foundations of algorithms and their role in the process of ensuring the solution of complex problems, optimization of processes and automation of operations in various spheres of life. The publication discusses such types of algorithms as sorting and searching. Approaches to the algorithmization of complex problems are analyzed, such as: dynamic programming, «greedy algorithms», the «divide and rule» approach. Attention is paid to directions of using algorithmization in various fields of human activity.

Keywords: algorithms, automation, optimization, areas of life, problem solving.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоусова Л. І., Муравка А. С., Олефіренко Н. В. Глава 55. *Інформатика*: навчальний посібник. Харків: Факт, 2009. URL: https://kafinfo.org.ua/files/Informatyka_10_11/Glava_10_55.pdf
2. Алгоритми та структури даних. Посібник / С. М. Гребенюк, О. В. Кудін, А. О. Лісняк, А. В. Столярова. Київ: ВПЦ «Запорізький національний університет», 2022. 128 с.
3. Korman T. H. Algorithms. Unlocked. The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, 2013. 207 p.
4. Крєневич А. П. Алгоритми і структури даних: підручник. Київ: ВПЦ «Київський Університет», 2021. 200 с.
5. Sedgewick R., Wayne K. Algorithms. Book, Addison-Wesley Professional, 2011. 976 p.
6. Panesar A. Machine Learning and AI for Healthcare, Book, Apress Berkeley, CA, 2020. 407 p.
7. Lee G. Hiroshi Fujita, Deep Learning in Medical Image Analysis, Book, Springer Cham, 2020. 181 p.
8. Johnson B. Algorithmic Trading and DMA: An introduction to direct access trading strategies, Book, London: 4Myeloma Press, 2010. 574 p.
9. Vehicle Routing Problem: Models and Algorithms, Book. Journal of Quality Measurement and Analysis / L. Ch. Yeun, W. R. Ismail, Kh. Omar, M. Zirour. 2008. 218 p.
10. Bourg D. M., Seemann G. AI for Game Developers, Book. «O'Reilly Media, Inc.», 2004. 371 p.
11. Charu C. Aggarwal, Recommender Systems, Book, Springer Cham, 2018. 498 p.
12. Wasserman S., Faust K. Social Network Analysis. Methods and Applications. Book. Cambridge University Press, 1994, 825 p.

ЕФЕКТИВНИЙ SMM: КЛЮЧОВІ ЦІЛІ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

І. С. Баранова, В. Ю. Василенко

Анотація. Стаття присвячена огляду ролі SMM (Social Media Marketing) у формуванні цифрових маркетингових стратегій. Описуються особливості ключових соціальних платформ – Facebook, Instagram, Twitter, TikTok, YouTube – та їх вплив на взаємодію з користувачами. Підкреслюється важливість адаптації контенту до специфіки кожної мережі для максимального залучення аудиторії та побудови довгострокової лояльності. Виділяється шість ключових цілей SMM, що слугують основою для ефективних стратегій, а також розглядається модель «POST» для управління взаємодією з аудиторією та SMART-підхід для ефективної постановки цілей SMM, що дає змогу підвищити конкурентоспроможність і досягти стратегічних бізнес-цілей.

Ключові слова: SMM, соціальні мережі, POST, SMART-цілі, цифровий маркетинг.

Вступ. У сучасному світі SMM (Social Media Marketing) є невід’ємним складником маркетингових стратегій компаній, які прагнуть не лише просувати свої бренди, а й активно взаємодіяти з потенційними клієнтами. Важливість чітко визначених цілей SMM стає критично важливою для досягнення бізнес-результатів. У цій статті ми розглянемо основні цілі SMM та їх вплив на маркетингові стратегії, підкреслюючи, як правильне формулювання та реалізація цих цілей можуть сприяти зростанню і успіху брендів.

Мета статті – дослідити ключові цілі SMM для компаній в процесі залучення цільової аудиторії та побудови довгострокової лояльності.

Основний розділ. Соціальні мережі відкривають безмежні можливості для залучення аудиторії завдяки своїй величезній популярності та різноманітності форм контенту, що дає змогу брендам досягати своїх цілей більш ефективно. Кожна з платформ, як-от Facebook, Instagram, Twitter, TikTok і YouTube, має свої унікальні особливості та специфіку, що вимагає глибокого розуміння не лише їх аудиторії, а й того, як користувачі взаємодіють із контентом [1]. Наприклад, Facebook дає змогу реалізовувати рекламні кампанії з точним таргетингом, що робить можливим залучення конкретних сегментів аудиторії. Instagram акцентує на візуальному контенті та історіях, креативній візуалізації, здатності миттєво привернути увагу користувачів. Twitter забезпечує швидке поширення думок та новин, водночас TikTok пропонує новаторські формати відео, які можуть стати вірусними завдяки своєму розважальному змісту. YouTube пропонує унікальну можливість для брендів ділитися змістовними відео, які можуть детально розглядати продукцію, надавати навчальні матеріали або ділитися історіями, зміцнюючи довіру та зацікавленість серед аудиторії.

Тому SMM-фахівці повинні адаптувати свої стратегії під специфіку кожної соціальної мережі, створюючи контент, який відповідає потребам користувачів та характеру платформи, оскільки якісний контент – це основа залучення аудиторії. Він може набувати різноманітних форм: від текстів і зображень до відео, інфографіки та інтерактивних елементів. Важливо, щоб створений контент не лише привертав увагу, а й спонукав до активної взаємодії, заохочуючи користувачів ділитися своїми думками та коментарями. Адже активна взаємодія з підписниками є критично важливим аспектом SMM, що виходить за межі простої публікації постів. Вона включає швидкі та своєчасні відповіді на коментарі, обробку особистих повідомлень, а також організацію конкурсів та акцій, які сприяють формуванню позитивного іміджу компанії. Наприклад, проведення конкурсів із призами може не лише підвищити рівень залученості, а й приєднати нових підписників, суттєво розширюючи аудиторію бренду. Такий підхід не лише зміцнює відносини з клієнтами, але й підвищує їх лояльність до бренду, формуючи активну спільноту навколо компанії, де клієнти відчувають свою важливість і цінність.

Використання соціальних медіа може позитивно вплинути на імідж бренду, але водночас бути складним завданням, яке в деяких випадках може навіть завдати шкоди компанії. Щоб уникнути можливих негативних наслідків, варто звернутися до підходу «POST», що включає кілька ключових елементів [2]. По-перше, це аналіз цільової аудиторії (People), що дає змогу зрозуміти споживачів та їхні уподобання у використанні платформ. Другим кроком є чітке ви-

значення цілей (Objectives), як-от підвищення впізнаваності бренду чи управління репутацією в онлайні. Далі йде розробка стратегії (Strategy), яка має відповідати на питання, як саме компанія планує взаємодіяти зі своєю аудиторією. Останнім етапом є вибір технологій (Technology) – інструментів, які допоможуть досягти поставлених цілей у межах обраної стратегії з урахуванням популярності різних платформ серед споживачів.

Усі ці зусилля підкреслюють важливість чітко визначених цілей SMM, які слугують орієнтирами в межах стратегії цифрового маркетингу. Цілі SMM направляють діяльність у соціальних мережах, допомагаючи формулювати чіткі завдання та вимірювати успіх маркетингових кампаній.

На рис. 1 представлено ключові цілі, до яких прагнуть компанії під час просування у соціальних мережах [3]. Визначення і дотримання цих цілей допомагає компаніям не лише ефективно вимірювати результати своїх дій, але й коригувати свої стратегії у відповідь на швидкі зміни у світі соціальних медіа, що, зрештою, веде до довгострокового успіху та зростання.

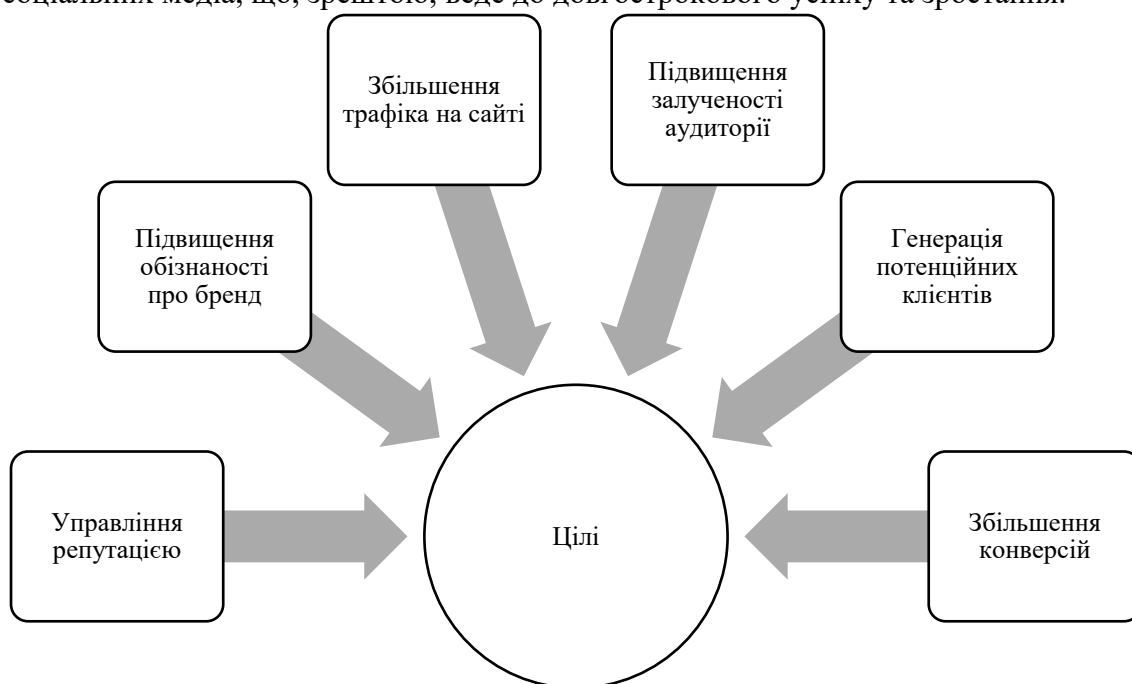

Рис. 1. Ключові цілі SMM

Розглянемо детальніше кожну з цих ключових цілей SMM, щоб краще зрозуміти їх значення та вплив на загальну стратегію цифрового маркетингу:

1. Управління репутацією зосереджене на створенні та підтримці позитивного образу бренду в соціальних мережах. Воно включає активне формування сприйняття компанії користувачами, реагування на відгуки та коментарі, вирішення проблем клієнтів публічно. Ефективне управління репутацією дає змогу побудувати довіру до бренду, пом'якшити негативні ситуації та посилити позитивне сприйняття компанії в очах аудиторії.

2. Підвищення обізнаності про бренд спрямоване на розширення знань цільової аудиторії про існування бренду, його продукти чи послуги. Воно передбачає не лише збільшення впізнаваності логотипу чи назви, але й формування розуміння цінностей бренду, його унікальної пропозиції та місця на ринку. Підвищення обізнаності важливе для залучення нових клієнтів та розширення присутності бренду у свідомості споживачів.

3. Збільшення трафіка на сайті відбувається за допомогою використання соціальних мереж як каналу для приваблення відвідувачів на вебсайт компанії. Збільшення трафіка важливе не лише для потенційного зростання продажів, але й для покращення позицій сайту в пошукових системах, збільшення часу перебування користувачів на сайті та підвищення шансів конверсії відвідувачів у клієнтів.

4. Підвищення залучення аудиторії фокусується на створенні активної та зацікавленої спільноти навколо бренду в соціальних мережах. Воно передбачає стимулювання користувачів

до взаємодії з контентом бренду через лайки, коментарі, репости та участь у дискусіях. Високий рівень залучення свідчить про резонанс контенту з аудиторією та сприяє формуванню лояльності до бренду.

5. Генерація потенційних клієнтів спрямована на перетворення аудиторії соціальних мереж у потенційних клієнтів (лідів). Вона включає виявлення користувачів, які виявляють інтерес до продуктів чи послуг компанії, та отримання їхніх контактних даних для подальшої взаємодії. Генерація лідів є критичною для побудови бази потенційних клієнтів та збільшення можливостей продажу.

6. Збільшення конверсій зосереджене на спонуканні аудиторії до виконання конкретних цільових дій, важливих для бізнесу. Це може бути здійснення купівлі, реєстрація на сайті, завантаження додатка, підписка на розсилку тощо. Збільшення конверсій є ключовим показником ефективності маркетингових зусиль, оскільки безпосередньо впливає на бізнес-результати компанії.

Кожну ціль потрібно правильно сформулювати. Постановка цілей за методикою SMART є ефективним підходом, що дає змогу структурувати процес планування і підвищувати шанси на досягнення успіху [4]. SMART – це акронім, що розшифровується як Specific (конкретна), Measurable (вимірювана), Achievable (досяжна), Relevant (релевантна), Time-bound (обмежена в часі). Кожен із цих елементів відіграє ключову роль у чіткому формулюванні цілей.

– Specific (Конкретна). Перший елемент SMART вказує на те, що ціль повинна бути максимально чіткою та конкретною. У SMM важливо уникати загальних формулювань, як-от «покривити активність у соціальних мережах». Натомість ціль повинна описувати, що саме необхідно досягти. Наприклад, замість «збільшити залученість» краще поставити ціль «підвищити кількість взаємодій (лайків, коментарів і репостів) на сторінці Instagram на 20 %».

– Measurable (Вимірювана). Ціль повинна мати чіткі показники, за якими можна буде визначити, чи досягнуто її. У SMM це можуть бути кількісні або якісні метрики, як-от кількість нових підписників, взаємодій з контентом, охоплення або трафік на сайт. Наприклад, якщо ціль полягає у збільшенні обізнаності про бренд, то вимірюваний показник може бути: «підвищити охоплення публікацій на Facebook до 50 000 користувачів протягом наступних 3 місяців».

– Achievable (Досяжна). Цілі повинні бути реалістичними, з урахуванням доступних ресурсів, бюджету та команди. Під час формулювання цілей важливо проаналізувати, чи має компанія достатні ресурси для їх досягнення. Наприклад, якщо в компанії обмежений бюджет на рекламу або невелика команда, варто уникати надто амбітних цілей, які можуть бути важкими для реалізації.

– Relevant (Релевантна). Цілі повинні бути тісно пов'язані з основними завданнями та стратегією компанії. Це означає, що кожна мета має бути спрямована на вирішення важливих бізнес-проблем або досягнення ключових показників ефективності. Це допомагає забезпечити, щоб зусилля в соціальних мережах сприяли загальному розвитку бізнесу. Наприклад, якщо компанія планує запуск нової лінійки товарів, доречною метою може бути «збільшити взаємодію з контентом про нову лінійку товарів на 40 % протягом місяця». Це сприяє активному залученню споживачів, які можуть стати потенційними покупцями, і підтримує загальну стратегію компанії, спрямовану на збільшення продажів.

– Time-bound (Обмежена в часі). Кожна ціль повинна мати кінцевий термін, до якого вона має бути досягнута. Це допомагає тримати процес під контролем і стежити за результатами. Наприклад, «збільшити кількість підписників у Facebook на 5 000 до кінця кварталу» є чіткою та обмеженою в часі ціллю, що дає змогу оцінювати прогрес через певний період.

Висновки. У сучасному світі, де соціальні медіа відіграють ключову роль у формуванні брендів та залученні аудиторії, важливість чітко визначених цілей SMM не можна переоцінити. Стаття підкреслює, що правильне формулювання цілей за методологією SMART – конкретні, вимірювані, досяжні, релевантні та обмежені в часі – дає змогу компаніям максимально ефективно використовувати свої ресурси та досягати бажаних результатів.

Оскільки соціальні медіа постійно еволюціонують, SMM-фахівці повинні залишатися гнучкими та адаптувати свої стратегії до нових тенденцій і потреб аудиторії. Успішні кампанії не лише підвищують впізнаваність бренду, але й сприяють формуванню активної спільноти навколо компанії, що зміцнює довіру клієнтів та їхню лояльність.

Аналіз основних цілей SMM демонструє, що чітке розуміння цих аспектів є необхідною умовою для досягнення успіху в цифровому маркетингу. Кожна з цих цілей відіграє свою унікальну роль у розвитку бізнесу, тому важливо забезпечити їх збалансоване поєднання у стратегії. Систематичний підхід до аналізу результатів та адаптації стратегії у відповідь на зміни в конкурентному ринку забезпечить компаніям стійке зростання та успішну взаємодію з цільовою аудиторією.

Abstract. The article is devoted to an overview of the role of SMM (Social Media Marketing) in the formation of digital marketing strategies. It describes the features of key social platforms – Facebook, Instagram, Twitter, TikTok, and YouTube – and their impact on user interaction. The authors emphasize the importance of adapting content to the specifics of each network for maximum audience engagement and building long-term loyalty. Six key SMM goals are highlighted, serving as the foundation for developing effective strategies. The article also presents the «POST» model for managing interactions and the SMART approach for effective goal setting, which allows for increased competitiveness and achievement of strategic business objectives.

Keywords: SMM, social media, POST, SMART goals, digital marketing.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Яцківська А. Соціальні мережі як ефективний засіб просування бізнесу у світі. *Society and Security*. 2024. № 1(2). Р. 34–39. URL: <https://sas.ztu.edu.ua/article/view/301984>
2. Люльчук А. В., Кияниця Є. О. Ефективні реляції використання Social Media Marketing. *Журналістика та реклама: вектори взаємодії*: тези доповідей III міжнародної науково-практичної конференції. Київ. 2021. С. 187–191. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjIxNw==/d5a4cef59a0a732694d08dd5d6454628.pdf#page=188>
3. Карпенко Ю. М. Цілі SMM: особливості визначення та узгодження. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.): у двох томах. Т. 2 / гол. ред. В. Ф. Пузирний; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПТС, 2023. С. 253–256. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Konferenciya-Tom-2-_25-26-kvitnya_2023.pdf
4. Чуніхіна Т. С. Теоретичні засади формування SMM-стратегії підприємства. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2022. № 23. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/749>

УДК 004:005:51

АЛГОРИТМИ І ПРОГРАМУВАННЯ: ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВАЖЛИВІСТЬ

В. В. Гураш, Н. А. Потапова

Анотація. У статті розглядаються основи алгоритмів та їх важливість і застосування у сфері програмування. Описуються ключові властивості алгоритмів, які роблять програмний код надійним і ефективним. Також досліджено різні методи опису алгоритмів та їх широке застосування в сучасних технологіях. Наведені приклади реалізації алгоритмів на мові програмування C#, які демонструють практичні аспекти ефективності різних алгоритмічних підходів шляхом емпіричного тестування. Стаття підкреслює важливість правильного вибору алгоритмічних структур для оптимізації продуктивності та надійності програмного забезпечення.

Ключові слова: алгоритми, програмування, структури даних, задачі, ресурси.

Вступ. У сучасному програмуванні структуроване пояснення програмного коду відіграє важливу роль у забезпеченні оптимізації та ефективності використання структур даних. Розуміння логіки алгоритму дає змогу не лише зменшити час виконання операцій, але й зробити код більш зрозумілим та доступним для інших розробників. Впровадження чітких і продуманих алгоритмів для вирішення задач дає можливість ефективніше використовувати ресурси користувача, зменшувати ризик помилок та спростувати подальшу підтримку й оновлення програмного забезпечення [1].

Метою цієї статті є обґрунтування визнання причинно-наслідкового зв'язку між категоріями алгоритмізації та програмування, з її подальшим використанням у процесі оцінки ефективності програмних ресурсів.

Основна частина. Люди щоденно користуються різноманітними правилами, інструкціями, рецептами тощо, що складаються з певної послідовності команд. Деякі з них настільки увійшли до нашого життя, що ми виконуємо їх, майже не замислюючись. Ці послідовності можна на-

звати алгоритмом – це скінченний набір команд, який потрібно виконати, щоб досягти певної мети, або отримати певний результат.

Алгоритми – це основа будь-якого програмного забезпечення. У світі програмування, розуміння та ефективне використання алгоритмів відіграє важливу роль у розробці програмного забезпечення. Кожна команда алгоритму вказує на дію, яку має виконати його виконавець. Виконавцем може бути як жива, так і нежива істота, наприклад: людина, тварина, електронна обчислювальна машина тощо [2].

Алгоритми мають свої властивості, дотримання яких гарантує успішність виконання завдання. Такими властивостями є:

- елементарність – кожна команда містить вказівку виконати деяку елементарну дію, яка є однозначною для сприйняття і точною для виконання;
- визначеність – на кожному кроці не тільки точно виконується команда, але й визначається наступна;
- масовість – алгоритми мають бути призначені для розв’язання набору однотипних задач, а не для однієї унікальної;
- результативність – виконання будь-якого алгоритму повинно бути закінчене через скінченну кількість кроків з деяким результатом;
- скінченність – алгоритм завжди завершує роботу;
- дискретність – алгоритм будується з окремих блоків команд, які потрібні для виконання завдання;
- правильність – алгоритм працює правильно, тобто повертає правильну відповідь.

Дотримання цих властивостей забезпечує надійність, передбачуваність і продуктивність програмного коду. Це також полегшує тестування та підтримку програми в майбутньому, оскільки код, побудований на правильних алгоритмах, легше аналізувати та оптимізувати. Алгоритм можна описати одним із таких способів: мовний, графічний, табличний, програмний [3].

Застосування алгоритмів дуже широке, їх існування та використання є важливою частиною багатьох прикладних сфер і окремих їх частин та спеціалізацій. Як приклад можна навести застосування алгоритмів малоресурсної криптографії, структурної оптимізації нейронної мережі, нечіткої логіки в системах розумного будинку тощо.

Основні критерії оцінки алгоритмічних структур базуються на продуктивності, ефективності та здатності вирішувати поставлені задачі. Отже, щоб логічна реалізація алгоритму була правильна, потрібно просто дотримуватись базових властивостей алгоритму. Реалізація алгоритму в програмному коді вимагає оцінки таких характеристик: швидкість виконання, важкість написання, важкість читання та розуміння програмного коду. Це означає, що один алгоритм може мати декілька реалізацій, для яких будуть використовуватись різні команди і способи написання програми [5].

Для оцінки ефективності реалізації алгоритму на мові програмування потрібно: провести практичне емпіричне тестування, вимірявши реальний час виконання; провести тестування алгоритму на різних вибірках даних; порівняти ефективність з іншими реалізаціями. Оцінка ефективності на реальних та граничних наборах даних дає змогу визначити поведінку алгоритму в стресових умовах і дає змогу уникнути помилок під час виконання коду. Необхідно оцінювати, як алгоритм поводить себе у випадках помилок або непередбачуваних ситуацій [6].

Покажемо, багатоваріантність алгоритму на умовах практичного прикладу використання двох рішень для алгоритмічних рішень задач: з розгалуженням (рис. 1) і з повтореннями:

$$y = \begin{cases} 2x(4-x)(3+x) & x > 3,5; \\ 3x\cos(4,5-x) & 0 \leq x \leq 3,5; \\ x^4 & x < 0. \end{cases}$$

Рис. 1. Умова алгоритмічної задачі розгалуження

Реалізуємо алгоритмічну задачу розгалуження за допомогою мовних конструкцій C#: switch та if. Проведемо порівняння цих реалізацій емпіричним методом тестування. Реалізація за допомогою функції Switch:

```

public static double Switch(double x)
{
    switch (x > 3.5)
    {
        case true:
            return 2*x*(4-x)*(3+x);
        case false:
            switch (x >= 0 && x <= 3.5)
            {
                case true:
                    return 3*x*Math.Cos(4.5 - x);
                case false:
                    return Math.Pow(x, 4);
            }
    }
}

```

Два switch у цьому випадку обирають значення true та false, які залежать від введеного користувачем значення змінної x , як і наші випадки case. Розглянемо тепер реалізацію через функцію Condition(If):

```

public static double Condition(double x)
{
    if (x > 3.5)
        return 2*x*(4-x)*(3+x);
    else if (x >= 0 && x <= 3.5)
        return 3*x*Math.Cos(4.5 - x);
    else
        return Math.Pow(x, 4);
}

```

У цьому випадку ми просто перевіряємо умову на правильність. Залежно від введеного значення змінної x , ми повертаємо відповідний результат виразу, як і у випадку зі switch, але можна побачити, що структуру if у цій ситуації легше та швидше відтворити в програмному коді, ніж switch. Ці два програмні коди реалізують один алгоритм під час використання різних команд. Проведемо емпіричне тестування за допомогою бібліотеки System.Diagnostics і перевіримо, яка з двох функцій працює швидше (рис. 2).

```

> dotnet run
Введіть x: -2
Y(If): 16
00:00:00.0053203
Y(Switch): 16
00:00:00.0004487
PS C:\Users\Володимир Гураш\OneDrive
Введіть x: -2
Y(If): 16
00:00:00.0024598
Y(Switch): 16
00:00:00.0006124
PS C:\Users\Володимир Гураш\OneDrive
Введіть x: -2
Y(If): 16
00:00:00.0030043
Y(Switch): 16
00:00:00.0007981

```

Рис. 2. Результати емпіричного тестування реалізації розгалуження

Незважаючи на те, що структуру if легше і швидше записувати, switch виявилася швидшою в середньому в 3 рази.

Проаналізуємо реалізацію алгоритму повторень (цикл), постановка якої така: обчислити добуток розрахованих значень функції $f(x)$, дробова частина яких $< 0,5$. Функція $f(x)$ задана виразом:

$$f(x) = \frac{\cos(4\pi x)}{(1 + x)}. \quad (1)$$

Програмний код реалізації має вигляд:

```
public static double For(double a, double b, double n, double h)
{
    double d = 1;
    double function;
    for (double i = a; i <= b; i += h)
    {
        function = Math.Cos(4*Math.PI*i)/(1+i);
        if (Math.Round(i,1) == -1)
        {
            Console.WriteLine("Dividing by zero error.");
            return 0;
        }
        if (Math.Abs((function - Math.Truncate(function))) < 0.5)
        {
            d *= function;
        }
    }
    return Math.Round(d,6);
}

public static double While(double a, double b, double n, double h)
{
    double d = 1;
    double function;
    while (a <= b)
    {
        function = Math.Cos(4*Math.PI*a)/(1+a);
        if (Math.Round(a,1) == -1)
        {
            Console.WriteLine("Dividing by zero error.");
            return 0;
        }
        if (Math.Abs((function - Math.Truncate(function))) < 0.5)
        {
            d *= function;
        }
        a += h;
    }
    return Math.Round(d,6);
}
```

Проведемо емпіричне тестування нашого програмного коду (рис. 3).

```
Введіть a: -2
Введіть b: 2
Введіть n: 10
For: 0,004108
00:00:00.0030355
While: 0,004108
00:00:00.0007392
PS C:\Users\Володимир Гураш\OneDrive\
Введіть a: -3
Введіть b: 2
Введіть n: 10
For: 0,005391
00:00:00.0025923
While: 0,005391
00:00:00.0004490
PS C:\Users\Володимир Гураш\OneDrive\
```

Рис. 3. Результати емпіричного тестування реалізації циклічного розгалуження

Оцінка реалізації показала, що структура for у цьому випадку працює повільніше за while, хоча вони реалізують один і той самий алгоритм, просто використовують різні команди.

Висновки. Алгоритми є невід’ємною частиною програмування і багатьох прикладних сфер діяльності, їх ефективна реалізація відіграє ключову роль у створенні надійного продукту. Практичні приклади та результати тестування показують, що один і той самий алгоритм може бути реалізований різними способами з різною ефективністю, що обумовлює необхідність вибору оптимального рішення для конкретних умов. Правильне використання алгоритмізації є основним шляхом підвищення ефективності програмного коду та його оптимізації. Часову ефективність реалізації алгоритму на програмному кодї можна визначити за допомогою емпіричного тестування та вбудованих бібліотек.

Abstract. The article discusses the basics of algorithms and their importance and application in the field of programming. The article describes the key properties of algorithms that make a program code reliable and efficient. Different methods of describing algorithms and their widespread use in modern technologies are also investigated. Examples of algorithm implementation in the C# programming language are provided, which demonstrate the practical aspects of the effectiveness of various algorithmic approaches through empirical testing. The article emphasises the importance of choosing the right algorithmic structures to optimise software performance and reliability.

Keywords: algorithms, programming, data structures, tasks, resources.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алгоритми та структури даних – від «десь чув» до «ефективно застосовую». *DOU*. 02.11.2022. URL: <https://dou.ua/forums/topic/40645/>
2. Що таке алгоритми: кроки, приклади, конструкції, мислення. *Dan-it education*. 21.10.2024. URL: <https://dan-it.com.ua/uk/blog/shho-take-algorytmu-kroky-pryklady-konstrukcziyi-myslennya/>
3. Романов В. Поняття алгоритму. Властивості алгоритмів. Форми подання алгоритму. Виконавець алгоритму. *Інформатика – шкільний курс*. URL: <https://romanov.in.ua/11-3/>
4. Алгоритм та його властивості. *КЗ «Пищанський ліцей № 1»*. *Step by step*. 2021–2022. URL: <https://step.org.ua/konspekt/algorithm/tema1>
5. Чому важливо оцінювати складність алгоритму. *foxminded.ua*. *Курси програмування*. 23.02.2024. URL: <https://foxminded.ua/skladnist-alhorytmu/>
6. Емпіричні методи програмної інженерії: електронний конспект. Київ: НТУ «Київський Політехнічний Інститут», 2015. 119 с. URL: http://tc.kpi.ua/content/kurs/EMPI/EMPI_konspekt.pdf
7. Sedgewick R., Wayne K. Algorithms. Addison-Wesley Professional, 2020. 956 p.
8. Korman T. H. Algorithms. Unlocked. The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, 2013. 207 p.
9. Крєневич А. П. Алгоритми і структури даних: підручник. Київ: ВПЦ «Київський Університет», 2021. 200 с.

УДК 004.42: 006.73: 793.4

СТВОРЕННЯ 2D-ГРИ У СТИЛІ ПІКСЕЛЬ-АРТ

І. С. Діброва, О. В. Зелінська

Анотація. Дослідження фокусується на процесі створення піксельної арт-гри з використанням ігрового рушія Unity. У статті проаналізовано основні етапи розробки, включно з підготовкою графічних ресурсів, інтеграцією анімації, налаштуванням ігрової механіки та створенням користувацького інтерфейсу. Підкреслюється важливість детального вивчення кожного з цих етапів через їх вплив на загальний ігровий досвід. Також приділяється увага різним інструментам, доступним в Unity, та їх ролі у спрощенні процесу розробки, що дає змогу зосередитися на творчих аспектах.

Ключові слова: Aseprite, Unity, анімація, інтеграція, піксель-арт, скрипт, розробка ігор.

Комп’ютерна гра – це програмне забезпечення, призначене для забезпечення ігрового процесу. Ігри можуть спілкуватися з гравцями та співпрацювати з ними. В ігровому процесі використовуються різноманітні пристрої введення, зокрема комп’ютерні миші, клавіатури, камери та джойстики. Створення відеогри нічим не відрізняється від створення будь-якого іншого програмного продукту. До команди входять програмісти, менеджери, дизайнери, звукорежисери, дизайнери інтерфейсів.

Із розвитком ігрової індустрії з’являлись і нові жанри: шутери, пригоди, головоломки, навчальні, симулятори, платформери, RPG, стелс та багато інших.

Піксельне мистецтво – це форма цифрового мистецтва, створена на рівні пікселів. Здебільшого асоціюється з графікою відеоігор 1980-х та 1990-х років. У той час художникам доводи-

лося враховувати обмеження пам'яті та низьку роздільну здатність. Сьогодні піксельне мистецтво популярне в іграх і як загальний художній стиль, незважаючи на можливість створення реалістичної 3D-графіки [1].

Для створення анімації та графіки у стилі піксель-арту існує безліч застосунків, проте найпопулярніший із них – **Aseprite** (рис. 1).

Рис. 1. Додаток Aseprite

Перед створенням анімованої растрової моделі необхідно визначити розмір полотна. Розмір полотна визначає кількість пікселів, що використовуються для малювання моделі, і впливає на деталізацію та якість кінцевого результату. Найпоширеніші розміри полотна для піксельного мистецтва – 16×16, 32×32, 64×64 і 128×128 пікселів. Менші розміри, як-от 16×16, зазвичай використовуються для спрайтів з невеликою деталізацією, як-от персонажі та іконки зі старих 8-бітних ігор. Більші розміри (64×64 і вище) підходять для відображення більш деталізованих об'єктів і складних сцен у сучасних піксельних іграх з високим рівнем деталізації [2].

Aseprite дає змогу створювати або завантажувати власні палітри. Оскільки піксельне мистецтво має обмежену кількість кольорів, вибір палітри є важливим кроком. Палітри можуть бути дуже обмеженими, типовими для ретро-ігор (наприклад, до 16 кольорів), або більш гнучкими для сучасного піксельного мистецтва. Aseprite має вбудовані палітри, а також можливість імпортувати готові палітри, створені спільнотою.

Програма надає корисні інструменти для малювання пікселів (табл. 1).

Таблиця 1

Інструменти в програмі Aseprite

№	Інструмент	Опис
1	Олівець	малювання окремих пікселів або ліній
2	Пензель	малювання товстих ліній або заповнення великих областей кольором
3	Заливка	заповнює вибрану область або весь шар одним кольором
4	Гумка	видаляє пікселі або робить їх прозорими
5	Чарівна паличка	автоматично виділяє суміжні пікселі одного кольору
6	Шар	створює різні елементи зображення на окремих шарах
7	Кадри	створює окремі кадри для анімації, що дає змогу переглядати і редагувати послідовність рухів
8	Піпетка	вибирає колір з будь-якої точки полотна для подальшого використання
9	Часова шкала	редагування та регулювання кожного кадру анімації
10	Гradient	створює плавний перехід між двома або більше кольорами
11	Обрізання	видаляє зайві частини зображення
12	Збільшення	змінює масштаб зображення
13	Поворот	повертає зображення або виділену область під певним кутом
14	Клонування	дублює вибрану область

Окремі інструменти дають змогу створювати елементи анімації, наприклад, окремо малювати тіло і рухомі частини (як-от руки або зброю), що значно полегшує роботу над деталями.

До того ж Aseprite має кадри, які допомагають створювати послідовності зображень для плавної анімації. Функція зациклення дає змогу спостерігати анімацію в реальному часі, що особливо корисно для періодичних анімацій, як-от рухи персонажів під час ходьби або бігу.

Програма може експортувати анімацію у форматі GIF, PNG або окремими кадрами, що допомагає легко інтегрувати анімаційну модель в ігри та інші проекти.

Unity – багатоплатформовий інструмент для розроблення відеоігор та застосунків, і рушій, на якому вони працюють. Інтеграція анімації в ігровий рушій Unity – складний, багатоетапний процес, що вимагає детального налаштування графічних ресурсів та параметрів анімації для забезпечення коректної взаємодії з ігровим середовищем. Першим кроком є підготовка анімації у відповідному форматі: для 2D-ігор найчастіше використовуються формати PNG для окремих спрайтів або спрайт-листів, а також GIF для готових анімацій. Unity підтримує як окремі кадри анімації, так і спрайт-листи, тому можна створювати анімаційні послідовності. Після імпорту спрайтів їх можна інтегрувати в анімаційну систему Unity, яка використовує компоненти **Animator** та **Animation** для керування послідовністю кадрів [3].

Система анімації Unity базується на контролері Animator, який визначає стани та переходи між ними. Для кожної анімації створюється окремий анімаційний кліп, що містить послідовність кадрів. Контролер анімації керує її поведінкою в реальному часі та може встановлювати умови перемикання між різними станами, наприклад, у разі зміни швидкості руху персонажа або інших параметрів.

Важливим етапом інтеграції є налаштування параметрів анімації, як-от швидкість відтворення, плавність переходів між станами та синхронізація з іншими ігровими об'єктами. Значущою особливістю є можливість зациклювати анімацію для повторюваних дій, як-от ходьба, біг, атака тощо. Unity дає змогу регулювати тривалість кожного кадру анімації для досягнення необхідної плавності руху.

Важливим кроком є організація ігрових елементів за допомогою системи тегів та шарів. Теги допомагають швидко ідентифікувати об'єкти та взаємодіяти з ними за допомогою скриптів. Натомість шари допомагають структурувати об'єкти на різних рівнях і контролювати їх взаємодію [4]. Це важливо для налаштування колайдерних систем і фізичних взаємодій, а також для зручної роботи з анімацією. Наприклад, шари можна використовувати для розділення персонажів, снарядів і декоративних елементів, що полегшує їх незалежне редагування та взаємодію (рис. 2).

Рис. 2. Об'єкти та елементи гри

Щоб об'єкти коректно взаємодіяли, важливо додавати колайдери. Колайдери – це спеціальні компоненти, які визначають зону зіткнення між об'єктами. Колайдери мають форму коробок, сфер або капсул і використовуються для того, щоб забезпечити правильну реакцію об'єктів під час зіткнення. Фізичні властивості, як-от гравітація і тертя, також можуть бути використані для налаштування гри для досягнення бажаного рівня реалізму.

Налаштування руху персонажа вимагає реалізації різних типів рухів – ходьби, бігу, стрибків і т. ін. Unity використовує фізичні компоненти, як-от **Rigidbody**, що відповідає за симуляцію фізики, і скрипти, які контролюють введення даних гравцем (рис. 3).

```
// x-axis movement
if (Input.GetKey(KeyCode.A))
{
    transform.position += transform.right * -speed * Time.deltaTime;
}
if (Input.GetKey(KeyCode.D))
{
    transform.position -= transform.right * -speed * Time.deltaTime;
}
```

Рис. 3. Скрипт для руху персонажа за натисканням відповідних клавіш

Аналогічно можна налаштувати інші кнопки для руху персонажа, також для руху можна застосовувати відповідну анімацію, стрибок, рух, присідання тощо (рис. 4).

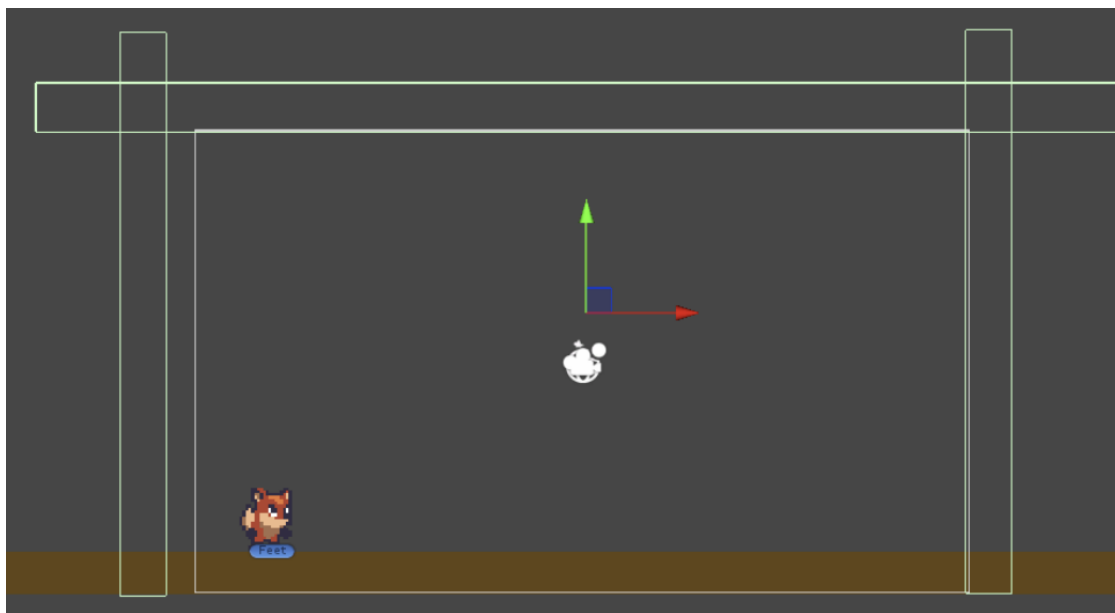

Рис. 4. Рух персонажа по x , y

Механіка руху часто використовує анімацію для забезпечення плавних переходів між різними станами руху персонажа. Спеціальні алгоритми та методи можуть використовуватися для досягнення природності та реалістичності у взаємодії персонажа з навколишнім середовищем, враховуючи складні фізичні взаємодії – тертя, гравітацію та зіткнення з об'єктами [5].

Генеруючи перешкоди та об'єкти в ігровому просторі, можна створювати різні сценарії взаємодії гравця з навколишнім середовищем. У Unity цей процес полягає у створенні спеціальних скриптів. Ці скрипти відповідають за появу об'єктів у певний час і в певних місцях на ігровому полі.

Бали використовуються для відображення досягнень та прогресу гравця. Цей компонент візуально інформує гравців про накопичені бали та допомагає мотивувати і залучати їх до гри. Реалізація **Score UI** включає кастомізацію елементів інтерфейсу, як-от текстові поля для відображення балів та механізми для оновлення інформації в режимі реального часу.

Так можна отримати повністю функціонуючу гру з рухом персонажа, проте для більшого функціоналу можна додати скрипт для системи для управління здоров'ям персонажа.

AudioManager – управління звуковими ефектами та музикою. Дуже важливим є **GameManager** – загальне управління ігровим процесом (збереження прогресу, перезапуск гри). **UIManager** може слугувати за управління інтерфейсом користувача. Керування всіма анімаціями може зберігати **AnimationController**, а для більшого реалізму можна створити штучний інтелект для ворогів та механіку збирання предметів [6].

Тому створення піксельних ігор на платформі Unity є чудовою можливістю для розробників, які хочуть поєднати класичну естетику з сучасними технологіями. Піксельне мистецтво, як стиль, вирізняється своєю простотою та емоційністю, що дає змогу створювати унікальні візуальні світи, які сприймаються гравцем з ностальгією. Unity завдяки своїй гнучкості та потужному інструментарію робить розробку піксельних ігор доступним.

Abstract. The research focuses on the process of creating a pixel art game using the Unity game engine. The article analyzes the main stages of development, including the preparation of graphic resources, animation integration, game mechanics configuration, and user interface creation. It emphasizes the importance of thoroughly studying each of these stages due to their impact on the overall gaming experience. Attention is also given to the various tools available in Unity and their role in simplifying the development process, allowing for a greater focus on creative aspects.

Keywords: Aseprite, Unity, animation, integration, pixel art, script, game development.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Pina M. Essential Techniques for Creating Pixel Art Games. *Gamasutra*. 2021. URL: https://www.gamasutra.com/blogs/MauricioPina/20210615/392307/Essential_Techniques_for_Creating_Pixel_Art_Games.php
2. Smith A. The Art of Pixel Animation: A Comprehensive Guide to Aseprite. *Pixel Art Journal*. 2022. Vol. 1, № 2. P. 50–67.
3. Д. Хоккінг – Unity в дії. Мультиплатформенна розробка на C#. 2023. С. 21–31. <https://freeprog.org.ua>
4. Бондаренко С. М. Розробка 2D-ігор з використанням Unity: посібник для початківців. Київ: Вид. дім «Освіта», 2021. 210 с.
5. Grey T. Designing Engaging Gameplay with Aseprite and Unity. *Game Studies Journal*. 2023. Vol. 15, № 1. P. 20–30.
6. Кузьменко В. С. Інтерфейс користувача в Unity: сучасні підходи. *Науковий вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2024. № 9. С. 90–98. URL: https://skid.lpnu.ua/wp-content/uploads/2024/05/ICS2024_Proceedings.pdf

УДК 004.415:005.591.6

ВИКЛИКИ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПІД ЧАС ВПРОВАДЖЕННЯ AGILE В ІТ-ПРОЄКТАХ

Ю. О. Круць, В. Ю. Василенко

Анотація. У поданій статті розглядаються виклики та обмеження впровадження методології Agile в управлінні ІТ-проєктами. Виділяється важливість гнучких підходів для покращення адаптивності організацій, підвищення якості продуктів та ефективної взаємодії з клієнтами. Автори аналізують основні труднощі, зокрема супротив змін на рівні організації, нечіткість вимог, складнощі з прогнозуванням ресурсів та вартості, а також проблеми у вимірюванні прогресу. Також приділяється увага методам подолання цих перешкод, як-от навчання персоналу, залучення замовників на ранніх етапах та впровадження інструментів візуалізації прогресу. Загальний висновок полягає в тому, що Agile може суттєво підвищити ефективність управління ІТ-проєктами, але потребує ретельної адаптації до реальних умов бізнесу та належної підготовки команд.

Ключові слова: Agile, інформаційні технології, впровадження, виклики, обмеження.

Вступ. У сучасному світі зростає необхідність у стандартизації підходів до управління проєктами. Управління ІТ-проєктами здійснюється як за допомогою традиційних методів, так і за допомогою підходів, що орієнтовані на роботу в умовах високої невизначеності. Сьогодні доступний широкий спектр методологій гнучкого управління проєктами, що включає різноманітні інструменти для досягнення цілей проєкту. Особливо варто відзначити сучасні гнучкі методології Agile, до яких належать ітеративно-інкрементальні методи управління – Scrum, Lean, Kanban, Crystal, eXtreme Programming (XP) та інші, що допомагають стандартизувати знання щодо використання гнучких підходів [1].

Agile методологія передбачає ітераційний підхід до розробки, акцентуючи на постійному вдосконаленні та тісній співпраці з клієнтом. Однак, впроваджуючи цю методологію, на практиці можна зіткнутися з певними труднощами та обмеженнями. Багато компаній стикаються з проблемами організаційної культури, адаптації до нового формату роботи та зовнішніми обмеженнями [2]. Ця стаття містить аналіз викликів та обмежень під час впровадження Agile в ІТ-проєктах, а також перспективи та можливості подолання цих проблем.

Мета поданої роботи – аналіз ключових викликів та обмежень, які можуть виникати під час впровадження методології Agile в ІТ-проєктах, а також розгляд можливих шляхів їх подолання.

Основний розділ. Agile-підхід до управління проєктами є однією з найпоширеніших та найефективніших методологій у різних галузях сьогодення, оскільки він дає змогу організаціям оперативніше адаптуватися до змін, підвищувати якість кінцевого продукту та краще взаємодіяти з клієнтами. Втім, попри численні переваги, процес його впровадження не позбавлений викликів. Саме тому важливо ретельно проаналізувати основні *труднощі та обмеження, з якими можуть зіткнутися компанії під час переходу на Agile.*

Насамперед варто виділити *супротив змін на рівні організації*, що є одним із найбільших викликів під час впровадження Agile. Багато працівників звикли до традиційних моделей

управління проєктами, як-от Waterfall, де процеси чітко структуровані та розподілені за етапами. У таких умовах зміна парадигми на гнучкі підходи може викликати страх перед невідомим і небажання виходити зі звичної зони комфорту.

У більшості випадків супротив проявляється через незрозумілість нових ролей та відповідальностей у командах. Наприклад, керівники відділів можуть відчувати, що втрачають контроль над процесами через децентралізацію ухвалення рішень, яка притаманна Agile. Це може призвести до саботажу або зниження продуктивності команди. Важливо проводити належне навчання персоналу і пояснювати, як підходи Agile можуть покращити загальні результати роботи [3].

Наступним варто виділити **нечіткі вимоги та складність у прогнозуванні результату**. Одним з основних недоліків Agile є те, що вимоги на початку проєкту не завжди чітко визначені. Це часто пов'язано з тим, що Agile передбачає ітеративний підхід до розробки, де вимоги можуть змінюватися під час виконання проєкту. Це добре для адаптивності, але створює труднощі у визначенні кінцевого результату. Невизначеність може ускладнювати прогнозування функціональних вимог, що призводить до того, що замовникам і командам важко з точністю передбачити, який продукт вони отримають на виході.

Для подолання проблеми нечітких вимог та складності прогнозування в Agile важливо забезпечити регулярну комунікацію із замовниками. Постійний зворотний зв'язок і демонстрація функціоналу на ранніх етапах проєкту допомагають узгодити очікування.

Також доречним може бути документування змін. Хоч це і не є пріоритетом, проте може допомогти стежити за еволюцією вимог [4].

Також важливим викликом є **складнощі у визначенні вартості, часу і ресурсів**. Через те, що вимоги змінюються, на ранніх етапах проєкту практично неможливо точно оцінити, скільки часу, ресурсів та коштів знадобиться для завершення проєкту. У традиційних методах, як-от Waterfall, ці параметри визначаються на початку, але в Agile це стає змінною величиною, що може викликати труднощі з бюджетуванням та плануванням ресурсів. Особливо це стає проблемою, коли замовники або керівництво вимагають точних оцінок витрат і термінів.

Для більш точного прогнозування у цьому випадку є доречним використовувати короткі спринти з регулярними оцінками завдань та постійний перегляд прогресу. Також є можливість застосовувати методика оцінки, для кращого визначення витрат часу та ресурсів [3].

Наступним викликом можна виділити **вимірювання прогресу**. У традиційних методологіях, як-от Waterfall, прогрес проєкту можна легко виміряти шляхом перевірки завершення певних етапів. Однак у Agile завдяки тому, що робота розбита на короткі ітерації (спринти), результати проєкту з'являються поступово. Це ускладнює оцінку загального прогресу проєкту, оскільки на кожному етапі може виглядати так, ніби продукт ще далекий до завершення. Відсутність традиційних етапів може дезорієнтувати як команди, так і зацікавлені сторони, яким важливо бачити загальний план розвитку.

Проте у цьому випадку може бути доречним впровадження використання візуальних інструментів для відстеження прогресу, наприклад, канбан-дошок, і регулярно проводити демонстрації після кожного спринту. Такі дії можуть допомогти відображати фактичний стан проєкту на кожному етапі.

Відповідно впровадження нової методології може вимагати більше часу на зобов'язання. Використання Agile передбачає активну участь замовника і команди протягом усього процесу. Це не тільки збільшує кількість нарад, зворотного зв'язку і переглядів результатів, але й вимагає більших зобов'язань від усіх учасників. Учасники повинні бути готовими до того, що доведеться частіше збиратися для обговорення деталей, змін та результатів спринтів. Це збільшує навантаження для всіх, а також вимагає більше часу на підтримку комунікацій.

Саме тому буде доречним чітко планувати та оптимізувати тривалість зустрічей, використовуючи структуровані формати нарад для уникнення зайвих обговорень. Додатково можна використовувати асинхронну комунікацію через інструменти, як-от Slack або Jira, що зменшить кількість реальних зустрічей. Також корисно підвищити рівень автономії команди, щоб зменшити потребу в постійних консультаціях. Тренінги для замовника допоможуть йому краще взаємодіяти з командою і швидше реагувати на зміни [3, 4].

Отже, впровадження Agile-підходу, попри його численні переваги, супроводжується суттєвими викликами. Перехід на гнучку методологію вимагає змін у мисленні та роботі команд, що може викликати супротив на різних рівнях організації. Тому для успішної реалізації Agile необхідно адаптувати процеси планування, оцінки прогресу та комунікації, щоб зменшити невизначеність і забезпечити ефективне управління ресурсами та часом.

Висновки. Проаналізувавши виклики та обмеження під час впровадження методології Agile в IT-проекти, можна виділити декілька ключових рекомендацій для забезпечення успішного переходу на гнучкі підходи:

Насамперед це зміна організаційної культури. Одним із найбільших викликів є супротив змінам, який виникає на рівні організації. Для успішного впровадження Agile важливо забезпечити належне навчання персоналу та керівників. Це включає в себе навчання новим ролям і відповідальностям, а також підвищення розуміння переваг децентралізованого прийняття рішень.

Наступне – це чітке визначення вимог на ранніх етапах. Agile характеризується ітеративним підходом до розробки, де вимоги можуть змінюватися під час проєкту. Це створює складнощі у визначенні кінцевого результату. Для зменшення невизначеності важливо проводити попереднє опрацювання ключових вимог та залучати замовника на ранніх етапах.

Також важливою є регулярна оцінка вартості, часу та ресурсів. Agile не завжди дає змогу точно прогнозувати витрати через постійні зміни у вимогах. Для кращого планування ресурсів варто використовувати короткі спринти з регулярними оцінками та контролем прогресу, що допоможе уникнути перевитрат.

Ще варто зазначити використання візуальних інструментів для відстеження прогресу. У традиційних підходах етапи проєкту є чітко окресленими, тоді як в Agile прогрес може бути розмитим через поступовий розвиток. Візуальні інструменти, як-от канбан-дошки, дадуть змогу командам і зацікавленим сторонам більш точно оцінювати стан проєкту.

Останнім важливим пунктом є оптимізація комунікацій та зустрічей. Agile передбачає активну взаємодію між командою та замовником, що збільшує кількість зустрічей та комунікаційних процесів. Для оптимізації цього процесу рекомендується використовувати асинхронні комунікаційні інструменти та підвищувати автономність команди.

Отже, впровадження Agile в IT-проекти супроводжується низкою викликів, які можуть ускладнювати процес переходу на гнучку методологію. Проте належна підготовка, навчання та впровадження інструментів для оптимізації роботи допоможуть зменшити ці труднощі та забезпечити ефективне управління проєктами. Agile здатен значно покращити адаптивність, швидкість реагування на зміни та якість кінцевого продукту, що робить його важливим інструментом для сучасних організацій.

Abstract. This article examines the challenges and limitations of implementing Agile methodology in IT project management. The importance of flexible approaches for improving organizational adaptability, product quality, and effective client collaboration is highlighted. The authors analyze the key difficulties, including resistance to change at the organizational level, unclear requirements, challenges in resource and cost forecasting, and issues in measuring progress. Attention is also given to methods of overcoming these obstacles, such as staff training, engaging clients in early stages, and implementing progress visualization tools. The overall conclusion is that Agile can significantly enhance IT project management efficiency, but it requires careful adaptation to real business conditions and proper team preparation.

Keywords: Agile, information technology, implementation, challenges, limitations.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ambler S., Lines M. Choose your WoW: A Disciplined Agile Delivery Handbook for Optimizing Your Way of Working. Project Management Institute, 2022. 445 p.
2. Що потрібно знати про Agile новачку в IT? *GENIUS space*. 26.04.2024. URL: <https://genius.space/lab/shho-potribno-znati-pro-agile-novachku-v-it/> (дата звернення: 04.10.2024).
3. Боруца Я. Agile чи Waterfall. *worksection*. 12.06.2017. URL: <https://worksection.com/ua/blog/waterfall-vs-agile.html> (дата звернення 04.10.2024).
4. Вакалюк Т. А., Ковальчук О. А. Переваги та недоліки гнучкого (agile) підходу управління іт проєктами. Конференції Державного університету «Житомирська політехніка». 2023. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/93-1.pdf> (дата звернення: 05.10.2024).

ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗКЛАДУ ЗАНЯТЬ: МЕТОДИ, ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ

М. А. Лантева, Т. В. Січко

Анотація. Дослідження присвячені оптимізації розкладу занять у закладах вищої освіти. Розглядаються основні методи оптимізації, як-от метод перебору, жадібні алгоритми, генетичні алгоритми та методи штучного інтелекту. Особлива увага приділяється проблемам, які виникають під час побудови розкладу: обмеження ресурсів, непередбачувані зміни та складність налаштувань системи. У статті також наведені графічні приклади роботи алгоритмів для легшого сприйняття. Матеріал є корисним для адміністративного персоналу та розробників освітніх систем.

Ключові слова: автоматизація планування, управління ресурсами, алгоритми оптимізації.

Оптимізація розкладу занять є однією з ключових задач у процесі організації освітнього процесу. У сучасних навчальних закладах необхідно враховувати безліч факторів – від кількості доступних аудиторій, їх типу, навантаження викладачів до різних організаційних обмежень. Неправильне планування розкладу може мати серйозні наслідки, як-от збої в навчальному процесі, незадоволення студентів і викладачів, неефективне використання матеріальних і людських ресурсів.

Тому стає зрозумілою важливість застосування методів оптимізації, які допомагають вирішити завдання складання розкладу зі врахуванням великої кількості змінних і обмежень. Дослідження в цій сфері спрямовані на розробку методів, що здатні скоротити час складання розкладу та забезпечити його ефективність і правильність без втрати якості. Це питання стає все більш актуальним через розвиток сучасних освітніх установ та зростання вимог до організації навчального процесу.

У статті розглядаються основні підходи до вирішення проблеми оптимізації розкладу, їх переваги та недоліки, а також деякі проблеми, які можуть виникнути під час впровадження таких методів.

Оптимізація розкладу занять є важливим завданням для будь-якої освітньої установи, оскільки дає змогу раціонально використовувати ресурси і забезпечити належну організацію навчального процесу. Складність задачі полягає в тому, що необхідно враховувати не тільки наявність приміщень і технічних ресурсів, але й індивідуальні потреби викладачів і студентів, специфіку навчальних дисциплін та навіть соціальні аспекти. В результаті – непередбачувані зміни або неправильно враховані чинники можуть призводити до серйозних конфліктів у розкладі, що вимагає додаткового часу та ресурсів для їх усунення.

До того ж важливим аспектом є інтеграція нових технологій у процес планування розкладу. Традиційні методи, які базуються на ручному складанні розкладу, стають все менш ефективними в умовах збільшення кількості змінних і обмежень. Сучасні підходи, зокрема автоматизація та використання алгоритмів, допомагають вирішити ці проблеми, даючи змогу швидко знаходити оптимальні рішення.

Однією з головних переваг автоматизованих методів є їх здатність швидко обробляти великі обсяги даних і враховувати різні обмеження, що робить процес планування більш ефективним. Однак впровадження таких технологій також вимагає значних зусиль та налаштувань.

Розглянемо основні методи, які використовуються для вирішення задачі оптимізації розкладу занять, і проаналізуємо їх переваги та недоліки.

Метод повного перебору є одним з найпростіших підходів до вирішення задачі оптимізації, однак його використання можливе лише у випадках з відносно невеликою кількістю змінних. Суть методу полягає в тому, що всі можливі варіанти розкладу перевіряються для того, щоб знайти найбільш прийнятний [1]. На перший погляд, цей підхід здається ефективним, оскільки дає змогу знаходити оптимальне рішення. Проте зі збільшенням кількості груп, викладачів, дисциплін і приміщень обсяг необхідних обчислень зростає експоненційно. Це робить такий підхід надто трудомістким і малопрактичним для великих навчальних закладів.

До того ж для складних розкладів цей метод стає неприйнятним, оскільки потребує значного обсягу обчислювальних ресурсів. На практиці його часто замінюють більш гнучкими алгоритмами, які забезпечують швидше досягнення прийнятних рішень.

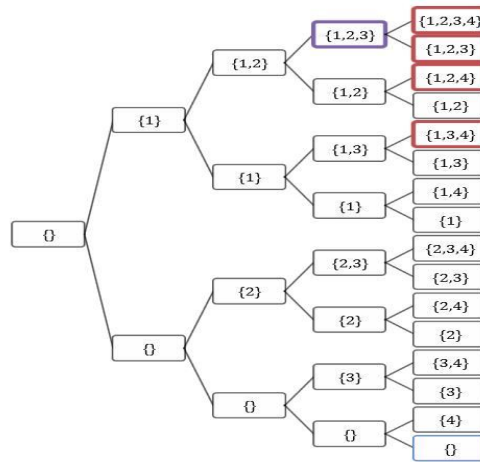

Рис. 1. Приклад методу перебору

Іншим поширеним методом є жадібні алгоритми, які передбачають поступовий вибір локально найкращих рішень на кожному етапі складання розкладу. Цей підхід дає змогу швидко отримати допустиме рішення, проте не завжди гарантує його оптимальність у глобальному сенсі.

Наприклад, можна розпочати складання розкладу з найважливіших занять, що мають жорсткі обмеження щодо часу або місця проведення. Поступово додаючи інші заняття, можна досягти швидкого заповнення розкладу без значних конфліктів. Проте, оскільки жадібні алгоритми не враховують можливих кращих рішень на пізніших етапах, їх використання може призвести до не найкращих результатів. Але попри ці обмеження, вони залишаються популярними завдяки своїй простоті і швидкості реалізації [2].

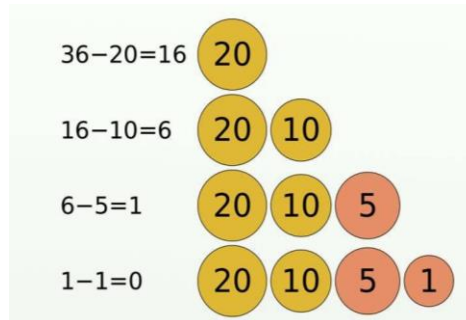

Рис. 2. Приклад жадібного алгоритму

Генетичні алгоритми є більш складним і потужним інструментом для вирішення задач оптимізації. Вони базуються на принципах еволюційної біології, як-от природний відбір та мутація. Суть методу полягає в тому, що спочатку генерується кілька початкових рішень (розкладів), після чого ці рішення піддаються «еволюційним» змінам. Найкращі варіанти відбираються і комбінуються для створення нових рішень, що є кращими за попередні.

Перевагою генетичних алгоритмів є їх здатність знаходити оптимальні або близькі до оптимальних рішення у великих і складних системах. Однак цей метод також вимагає значної обчислювальної потужності і часу для досягнення кращих результатів. Для закладів освіти із великою кількістю студентів, викладачів і дисциплін, генетичні алгоритми можуть стати ефективним рішенням, хоча їх впровадження потребує спеціалізованих знань і ресурсів [3].

Before Mutation

A5

1	1	1	0	0	0
---	---	---	---	---	---

After Mutation

A5

1	1	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---

Рис. 3. Приклад мутації у генетичному алгоритмі

Методи штучного інтелекту (ШІ), як-от нейронні мережі та машинне навчання, є новітніми підходами до оптимізації розкладу. Вони дають змогу знаходити оптимальні рішення шляхом навчання на основі попередніх даних або моделювання майбутніх сценаріїв.

Використання ШІ допомагає зменшити кількість часу, необхідного для складання розкладу, оскільки системи можуть автоматично враховувати всі наявні обмеження і правила. Нейронні мережі можуть бути натреновані на прикладах попередніх розкладів, щоб створювати нові варіанти, що будуть відповідати вимогам і обмеженням. Однією з основних переваг ШІ є його гнучкість і здатність адаптуватися до змін, що робить його особливо корисним в умовах, коли виникають непередбачувані зміни у графіку.

Однак впровадження ШІ в закладах освіти також пов'язане з деякими проблемами, зокрема складністю налаштування та навчання системи. Це потребує залучення кваліфікованих спеціалістів і додаткових ресурсів.

Головною вимогою до розкладу є його гнучкість, що дає змогу швидко реагувати на зміни, які можуть виникнути в навчальному процесі. Це особливо важливо у випадках, коли викладачі чи студенти мають невідкладні справи або непередбачені обставини (відпустки, хвороби, відрадженьня тощо). Система складання розкладу повинна бути достатньо гнучкою, щоб легко адаптуватися до таких змін, забезпечуючи водночас збереження загальної структури.

Також важливим є питання ефективного використання ресурсів, як-от приміщення, технічне обладнання та час викладачів. Оптимізація допомагає мінімізувати простой та забезпечити максимальну ефективність навчального процесу.

До того ж розклад має уникати конфліктів: одні й ті ж аудиторії або викладачі не повинні бути заплановані на кілька занять одночасно. Це завдання може ускладнюватися, якщо враховувати всі додаткові вимоги, але саме це є одним із ключових показників ефективності розкладу.

Незважаючи на досягнення у сфері автоматизації складання розкладів, існує декілька проблем, які досі залишаються невирішеними. Серед них – непередбачувані зміни у складі викладачів або студентів, які можуть виникати в останню хвилину і вимагати корекції розкладу. Також треба зазначити обмеженість ресурсів, яка особливо відчутна у великих закладах освіти, де кількість аудиторій чи обладнання є обмеженою [4].

Важливим аспектом є також специфічні потреби студентів і викладачів, які можуть відрізнятися у різних групах. Це створює додаткові труднощі у створенні універсального розкладу, який задовольнятиме всіх учасників процесу.

Проте впровадження новітніх методів, як-от штучний інтелект і генетичні алгоритми, відкриває нові можливості для оптимізації процесу складання розкладу. Такі методи дають змогу значно підвищити ефективність планування і забезпечити високий рівень гнучкості та адаптивності розкладу до змін. У найближчому майбутньому ці технології можуть стати невід'ємною частиною освітнього процесу, сприяючи його розвитку та підвищенню якості.

Отже, оптимізація розкладу є важливим і складним завданням, яка впливає на якість освітнього процесу. Вибір відповідного методу оптимізації залежить від багатьох чинників, включно з кількістю студентів, викладачів, доступних ресурсів та інших обмежень. Сучасні підходи, як-от генетичні алгоритми та методи штучного інтелекту, надають нові можливості для підвищення ефективності складання розкладу, забезпечуючи гнучкість і адаптивність системи.

Abstract. This article is dedicated to optimizing class schedules in educational institutions. It explores key optimization methods, including brute force, greedy algorithms, genetic algorithms, and artificial intelligence techniques. Special attention is given to the problems of encountered during scheduling: resource constraints, unforeseen changes, and the complexity of system configuration. The article also includes graphical examples of the algorithms' operation for better understanding. The material is useful for administrative staff and developers of educational systems.

Keywords: schedule automation, resource management, optimization algorithms.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Brute Force Algorithms Explained. FreeCodeCamp. URL: <http://surl.li/todwmp> (02.10.2024).
2. Introduction to Algorithms. States Academic Press, 2022. 243 p. (04.10.2024).
3. Mutingi M., Mbohwa C. Grouping Genetic Algorithms. Cham: Springer International Publishing, 2017. URL: <http://surl.li/fqjhca> (01.10.2024).
4. Planning and Scheduling Optimization. MDPI, 2021. URL: <http://surl.li/fewnau> (02.10.2024).

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ АДАПТИВНИХ САЙТІВ

М. Р. Левченко, Т. В. Січко

Анотація. Досліджено основи адаптивного вебдизайну та його значення для сучасної веброзробки. Розглянуто основні принципи адаптивного дизайну, як-от: використання медіазапитів, флексбоксу, ґрид-систем та відносних одиниць виміру для створення сайтів, які правильно відображаються на різних пристроях. Особливу увагу приділено ролі адаптивних зображень та оптимізації інтерфейсу для мобільних і десктопних користувачів. Методологічною основою роботи є системний підхід, наукова об'єктивність і структурно-системний аналіз сучасних технологій вебдизайну. Використано порівняльний метод для аналізу різних підходів до адаптивного дизайну та їх впливу на користувацький досвід.

Ключові слова: адаптивний дизайн, вебдизайн, мобільні пристрої, оптимізація.

Адаптивний дизайн – це вид верстки сайта, який враховує особливості різних типів пристроїв, щоб сайт завжди відображався правильно для користувача. Такий дизайн має однаково добре підлаштовуватись під розмір екрана ПК, телефона, планшета тощо.

Основні принципи адаптивного дизайну:

1. Flexbox та ґрид-системи – це дві потужні технології для створення макетів вебсторінок [3]. Обидві допомагають вирішувати проблеми з позиціонуванням та відображенням елементів на сторінці, але вони працюють трохи по-різному та призначені для різних завдань [2].

Наприклад, у класі `recommended__products` (рис. 1) елементи розташовуються горизонтально, а за малих розмірів екрана (через медіазапити) вони змінюються на вертикальні (рис. 2, 3).

```
.recommended_products {
  display: flex;
  justify-content: center;
  gap: 24px;
}
```

Рис. 1. Приклад використання Flexbox

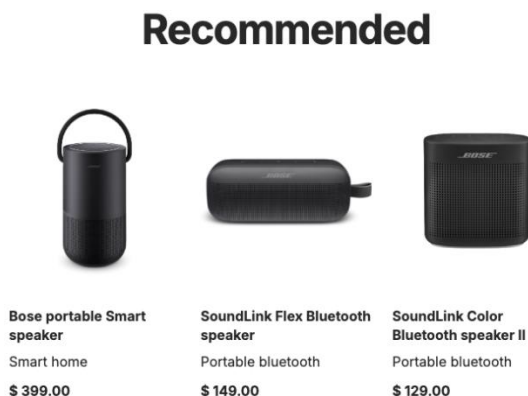

Рис. 2. Блок `recommended` за нормальних розмірів екрана

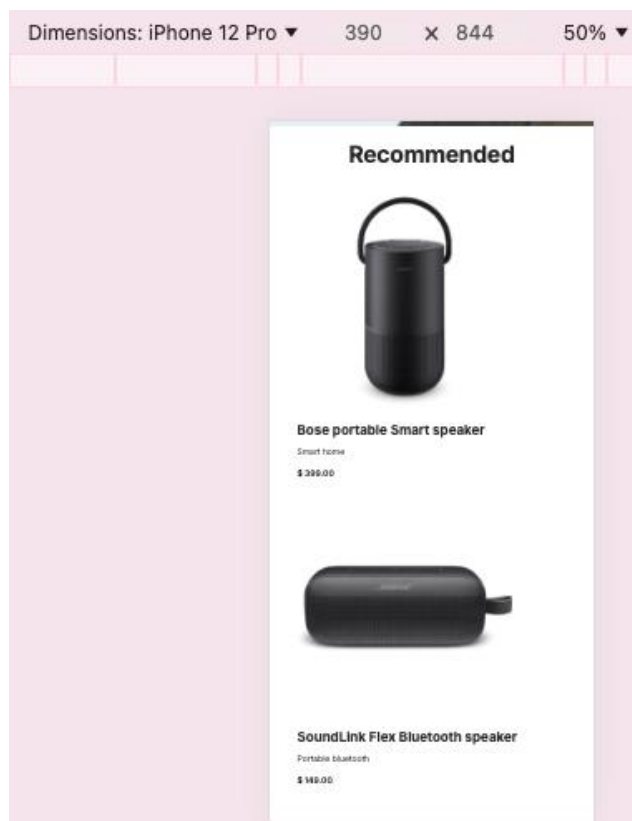

Рис. 3. Блок `recommended` на прикладі маленького екрана телефона

2. Media Queries – медіа-запити дають змогу застосовувати CSS-стилі залежно від характеристик пристрою, як-от: тип (екран або друк), роздільна здатність, орієнтація екрана, розміри вікна браузера або уподобання користувача (наприклад, зменшення рухів чи використання даних) [1].

У коді використовується медіазапит для пристроїв з екраном шириною менше ніж 640 рх. Це дає змогу змінювати стилі залежно від розміру екрана (рис. 4).

```
@media (max-width: 640px) {  
  body {  
    font-size: 10px;  
  }  
  
  .main {  
    padding: 20px;  
  }  
  
  .menu {  
    padding: 32px 60px;  
  }  
  
  .header {  
    padding: 32px 60px;  
  }  
  
  .header__title,  
  .recommended__title,  
  .categories__title,  
  .how-to-buy__title {  
    font-size: 28px;  
    line-height: 28px;  
    letter-spacing: -0.5px;  
  }  
  
  .header__title {  
    margin-top: 20px;  
  }  
  
  .recommended__title,  
  .categories__title,  
  .how-to-buy__title {  
    margin-bottom: 32px;  
  }  
  
  .recommended {  
    margin-bottom: 60px;  
  }  
  
  .recommended__products {  
    flex-direction: column;  
  }  
  
  .product {  
    margin: 0 auto;  
  }  
}
```

Рис.4. Приклад використання Media Queries

3. Адаптивність зображень – зображення, які плавно підлаштовуються під різні розміри екранів і роздільну здатність, забезпечуючи безперебійний візуальний досвід на всіх пристроях [2].

Зображення в блоках мають адаптивну ширину, що дає їм змогу підлаштовуватися під розміри екрана (рис. 5).

```
.product__photo {  
  width: 100%;  
  margin-bottom: 32px;  
}
```

Рис. 5. Приклад адаптивної ширини

```
@media (max-width: 640px) {  
  .product__photo {  
    width: 80%;  
    margin-bottom: 16px;  
  }  
}
```

Рис. 6. Адаптація ширини через Media Queries

4. Відносні одиниці виміру – використовуються відносні одиниці, як-от відсотки (%), для забезпечення гнучкості макета (рис. 7) [4].

```
.category__photos {
  display: flex;
  gap: 3%;
  margin-bottom: 16px;
}
.category__photos__wide {
  width: 65%;
}
.category__photos__square {
  width: 32%;
}
```

Рис. 7. Приклад використання відносних одиниць виміру %

Ці відносні одиниці допомагають автоматично змінювати розмір елементів залежно від доступного простору.

Висновки. Адаптивний дизайн є ключовим елементом сучасної веброзробки, оскільки він дає змогу зручно та оптимально відображати вебсайт на будь-якому пристрої – від мобільних телефонів до стаціонарних комп'ютерів. Методи медіазапитів, флексбоксів, систем сіток і відносних одиниць виміру можуть бути використані для створення гнучких та інтуїтивно зрозумілих інтерфейсів, які відповідають різноманітним потребам користувачів. Це не тільки покращує користувацький досвід, але й підвищує ефективність вебсайта, роблячи його доступним і привабливим на всіх пристроях [5].

Abstract. The study presents information about responsive web design and its significance in modern web development. The main principles of responsive design, such as the use of media queries, flexbox, grid systems, and relative units of measurement for creating websites that display correctly across different devices, are discussed. Special attention is given to the role of responsive images and interface optimization for mobile and desktop users. The methodological foundation of the work is a systematic approach, scientific objectivity, and a structural-systemic analysis of modern web design technologies. A comparative method is used to analyze various approaches to responsive design and their impact on user experience.

Keywords: responsive design, web design, mobile devices, optimization.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Using media queries. URL: https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Web/CSS/CSS_media_queries/Using_media_queries
2. Перевірка адаптивності сайту за допомогою браузера. *Webtune*. URL: <https://webtune.com.ua/statti/internet-marketing/yak-perevirnyty-adaptyvnist-za-dopomogoyu-brauzera/>
3. Flexbox. URL: https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Learn/CSS/CSS_layout/Flexbox
4. Що таке адаптивний дизайн сайту та як його зробити. *HOSTiQ.ua*. 20.09.2023. URL: <https://hostiq.ua/blog/ukr/adaptive-design/>
5. Адаптивність зображень та відео. URL: <https://freshcode-training.kwiga.com/courses/alice-javascript-developer/027-css-adaptyvnist-zobrazhen-ta-video-half-day-practice>

УДК 519.216.3-7:004.04

МЕТОД ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ЙОГО РІЗНОВИДИ

Р. Д. Матвійчук, О. М. Данильчук

Анотація. У цьому дослідженні представлена інформація про основні підходи, аналіз та методи прогнозування. У процесі комбінування різних методів проводиться дослідження та аналітичний аналіз ключових показників зі врахуванням класичних і оптимізаційними методів у процесі аналізу й обробки даних.

Ключові слова: прогнозування, модель, класичні методи, оцінка ризиків, попит.

Вступ. Прогнозування не є новим розділом математики, а пройшло довгий шлях від часів первісних людей, які намагалися «спрогнозувати» можливість дощу чи спеки, до сьогодення, коли сучасні технології роблять процес прогнозування неймовірно ефективним.

Метою дослідження є поєднання навичок управління та впровадження математичних методів у діяльність підприємства, що дасть змогу оптимізувати роботу компанії та робити різні прогнози щодо розвитку в цій сфері.

Швидкий стрибок у своєму розвитку цей розділ отримав завдяки статті вчених Яна Г. Де Гуера (Нідерланди) та Роба Джей Хайдмана (Австралія) «25 years of time series forecasting» (2006) («25 років прогнозування часових рядів»), де, як зрозуміло з назви, вони оглядають минулі 25 років, висвітлюють результати, опубліковані в журналі «Journal of Forecasting 1982–1985» та «International Journal of Forecasting 1985–2006». Автори показують, у яких сферах можна було досягнути величезного прогресу завдяки прогнозуванню, та розглядають можливі теми для подальшого розвитку [1]. Впродовж 18 років, що минули після виходу цієї роботи, швидкий темп розвитку прогнозування дав йому змогу знайти місце у різних сферах та вдосконалитися завдяки сучасним технологіям.

Серед інших науковців, які займалися дослідженнями у цій сфері, можна виділити таких: Норберт Вінер – американський математик та філософ, який зробив вагомий внесок у розвиток прогнозування та передбачення систем; Джордж Бокс – британський статистик, розробник моделі ARIMA; Клод Шеннон – американський математик та інженер, який сприяв розвитку прогнозування та сфері передачі інформації.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних і прикладних засад регулювання та прогнозування зробили вітчизняні вчені І. В. Запоточний, В. І. Захарченко, М. Долішній, О. Мошенець, І. В. Сало, Д. М. Стеченко, А. О. Єпіфанов, М. І. Фащевський, М. Г. Чумаченко та ін.) [2].

Основний розділ. Вплив технічного прогресу за останні десятиліття є вирішальним, адже швидкий розвиток обчислювальної техніки дав змогу аналізувати більші та складніші набори даних і стимулював інтерес до аналітики та науки про дані. У результаті набір методів для прогнозування збільшився в розмірі та витонченості. Комп'ютерні науки є лідерами завдяки методам нейронних мереж та іншим типам машинного навчання, які привертають велику увагу прогнозистів і осіб, які приймають рішення. Інші методи, зокрема статистичні методи, як-от баєсівське прогнозування та складні регресійні моделі, також використали досягнення в обчислювальній техніці [3].

Популярними стають підходи комбінування чи агрегування прогнозів, отриманих із кількох різних методів. Наприклад, у конкурсі M4 (конкурс Makridakis, також відомий як змагання M або M-змагання), що є серією відкритих змагань для оцінки та порівняння точності різних методів прогнозування часових рядів (організаторами є групи вчених під керівництвом дослідника прогнозів Спіроса Макрідакіса), найефективнішими були саме комбіновані методи [4].

Тоді було розроблено багато моделей для прогнозування кількості смертей через COVID-19, і об'єднання прогнозів справді мало сенс, оскільки важко визначити, який із усіх результатів буде найточнішим. Це узгоджується і з ідеями Баєса, адже такий процес можна вважати оновленням, коли кожен окремий прогноз додається до об'єднаного прогнозу (також називається ансамблем) та вносить уточнюючу інформацію.

Незважаючи на зацікавлення новими підходами до прогнозування, класичні методи не втрачають своєї актуальності. Отже, історія прогнозування є настільки великою та зачіпає багато різних сфер, що важко описати це все в одній роботі. Тому в практичній частині зосередимося на методах та підходах, що будуть корисними саме в управлінській сфері.

Прогнозування – це процес розробки прогнозів на основі минулих і поточних даних, зазвичай з аналізом тенденцій. Класичним прикладом може бути оцінка деякої змінної, що цікавить нас, у певній даті в майбутньому. Прогноз – подібний, але більш загальний термін. Обидва можуть стосуватися формальних статистичних методів, що використовують часові ряди, перехресні або поздовжні дані, або альтернативно менш формальних методів оцінки. Використання може відрізнятися залежно від сфери застосування: наприклад, у гідрології терміни «прогноз» і «прогнозування» означають оцінку значень у певний конкретний майбутній час, тоді як термін «передбачення» використовується для більш загальних оцінок, наприклад, скільки разів відбуватимуться повені протягом тривалого періоду [5].

Важливим складником прогнозування є оцінка ризиків та невизначеності, найчастіше під час звітування про результати прогнозування надають і інформацію про ступінь невизначено-

сті. Але в будь-якому випадку дані повинні бути актуальними, щоб прогноз був максимально точним. Бувають і випадки, коли дані, що використовуються для прогнозування необхідної змінної, теж є прогнозованими.

Саме прогнозування поділяється на різні види залежно від сфери застосування та підходу до процесу. Залежно від сфери буває:

- економічне прогнозування – аналізує різні економічні показники (грошову масу, рівень інфляції, відсоткові ставки тощо);
- технологічне прогнозування – передбачення темпу технологічного прогресу та інновацій;
- прогнозування попиту – передбачає майбутній попит на товари чи послуги компанії (саме приклад прогнозування попиту буде розглянутий у практичній частині).

Методи прогнозування поділяються на (рис. 1):

- **якісні методи** – базуються на судженнях, думках, інтуїції, емоціях або особистому досвіді та є суб'єктивними за своєю природою. Вони не покладаються на жодні суворі математичні розрахунки. Серед них виділяють такі:

1) Executive opinion (думка керівництва) – підхід, за якого група менеджерів збирається та спільно розробляє прогноз.

2) Market Survey (маркетингові дослідження) – підхід, що використовує опитування, щоб проаналізувати вподобання клієнтів та оцінити попит на продукції чи послуги.

3) Sales Force Composite (штат відділу продажів) – підхід, за якого кожен продавець оцінює продажі у своєму регіоні.

4) Delphi Method (метод Делфі) – підхід, за якого група експертів досягає консенсусу щодо спільної думки;

- **кількісні методи** – базуються на математичних (кількісних) моделях і є об'єктивними за своєю природою. Вони значною мірою покладаються на математичні обчислення [6].

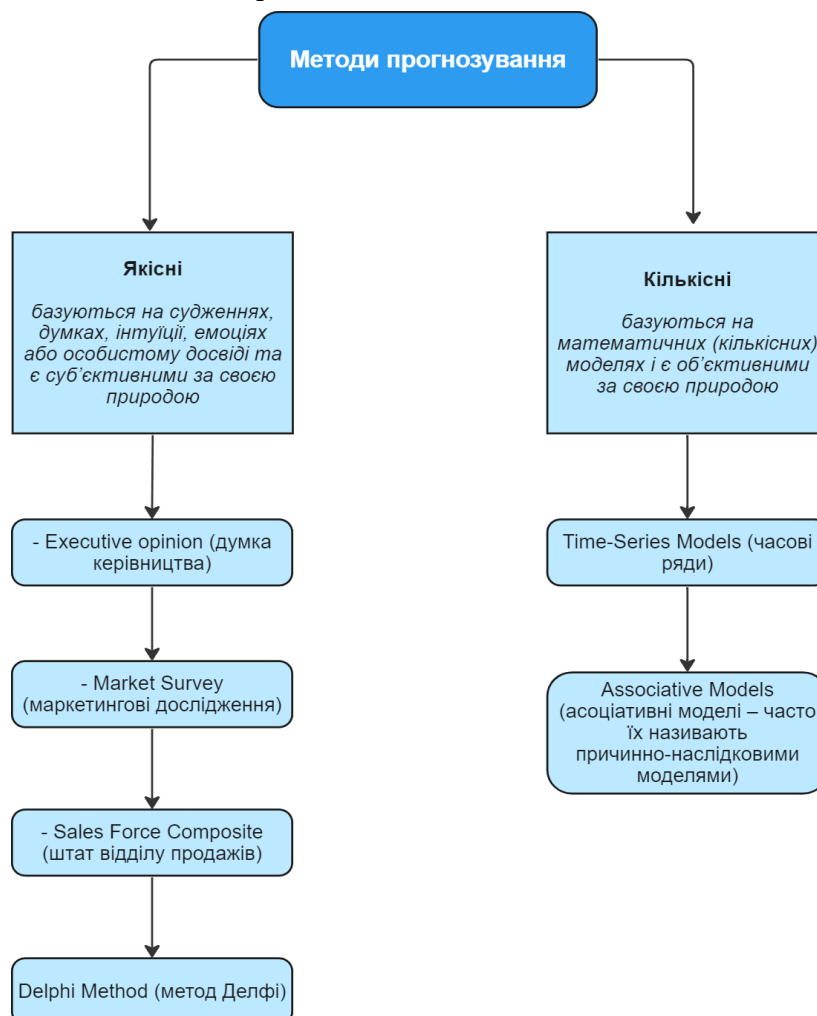

Рис. 1. Схематичне представлення класифікації методів прогнозування

Серед них виділяють такі (рис. 2):

1) Time-Series Models (часові ряди) – ці моделі розглядають минулі моделі даних і намагаються передбачити майбутнє на основі наявної інформації.

2) Associative Models (асоціативні моделі – часто їх називають причинно-наслідковими моделями) – припускають, що прогнозована змінна пов'язана з іншими змінними в навколишньому середовищі, та намагаються створити модель на основі цих асоціацій.

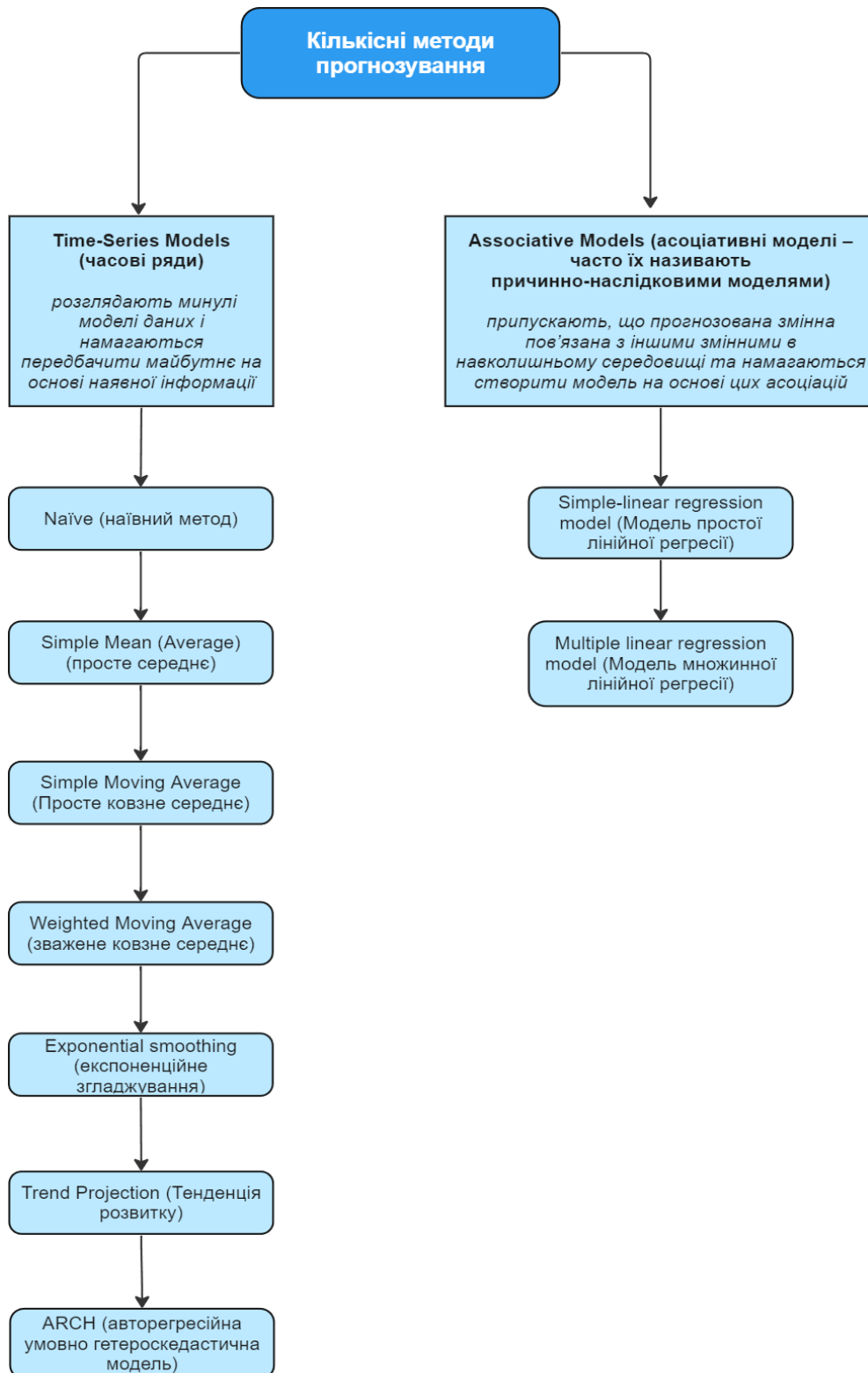

Рис. 2. Схематичне представлення класифікації кількісних методів прогнозування

Висновки. Отже, прогнозування – це аналіз минулої та поточної інформації про явище чи процес, що дає змогу отримати прогноз на наступний період. Для цього процесу важливим є

наявність актуальних, точних та обширних даних, а також підбір правильного методу прогнозування.

Abstract. This study presents information on the main approaches, analysis and methods of forecasting. In the process of combining different methods, research and analytical analysis of key indicators is carried out, taking into account both classical and optimization methods in the process of data analysis and processing.

Keywords: Forecasting, model, classical methods, risk assessment, demand.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. De Gooijer J. G., Hyndman R. J. 25 years of time series forecasting. *International Journal of Forecasting*. 2006. Vol. 22, № 3. P. 443–473. DOI: 10.1016/j.ijforecast.2006.01.001.
2. Santra R. Introduction to ARIMA Model. *Medium*. 06.12.2023. URL: <https://medium.com/@ritusantra/introduction-to-arima-model-c8925103f4c7>
3. Fore-casting: theory and practice / F. Petropoulos, D. Apiletti, V. Assimakopoulos et al. *International Journal of Forecasting*. Vol. 38(3). P. 705–871.
4. M4 Competition – University of Nicosia. University of Nicosia – The largest university in Cyprus. 28.11.2024. URL: <https://www.unic.ac.cy/iff/research/forecasting/m-competitions/m4/>
5. Abas Khan, Mohammad Sarwar Mir Forecasting. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/357166874_Forecasting
6. Sanders N. *Forecasting Fundamentals*. Business Expert Press, 2016.

УДК 574:59

СУБПОПУЛЯЦІЯ ЗУБРА В ЛІСОВОМУ УРОЧИЩІ «ХМІЛЬНИЦЬКА ДАЧА»

А. В. Маценко

Анотація. У статті представлено результати польового дослідження біорізноманіття в лісовому урочищі «Хмельницька дача», частини Буго-Деснянського об'єкта Смарагдової мережі України. Акцентовано на дослідженні природного оселища субпопуляції зубра європейського, рідкісного виду тварин, що знаходяться на межі зникнення. Методи включали польові спостереження за слідами тварин, аналіз місць випасу, водопою та взаємодії зубрів з місцевими ресурсами. Отримані результати підтверджують важливу роль лісового урочища «Хмельницька дача» як осередку збереження біорізноманіття, та сприяють розробці ефективних заходів з охорони зубра в Україні.

Ключові слова: зубр, популяція, біорізноманіття.

Збереження біорізноманіття є одним із важливих напрямів співпраці України з країнами Європейського Союзу. Сучасні євроінтеграційні зусилля українських екологів спрямовані, зокрема, на запровадження підходів у збереженні біорізноманіття, викладених у «Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя» [1]. Стратегія містить конкретні зобов'язання та дії, які мають бути виконані на території ЄС до 2030 року, серед яких ключову роль відведено розвитку Пан'європейської екологічної мережі. Смарагдова мережа України створена і розбудовується на тих самих принципах, що і Пан'європейська екологічна мережа, ці дві мережі будуть об'єднані після вступу України в ЄС.

Лісове урочище «Хмельницька дача» належить до Смарагдової мережі України у складі Буго-Деснянського об'єкта, код UA0000163 [2]. Під час аналізу Стандартної форми даних цього об'єкта (Buho-Desnianskyi Emerald Standard data form) було встановлено відсутність зубра (*Bison bonasus*) у списку взятих під охорону на цій території видів. Це дослідження має на меті доповнити наявну інформацію про важливий природоохоронний об'єкт. Володіючи інформацією про розташування і особливості популяції тєї чи іншої тварини, можна розробити менеджмент-план управління Смарагдовими територіями задля поєднання збереження рідкісних тварин з іншими потребами природокористування.

Зубр (бізон європейський (*Bison bonasus* (Linnaeus, 1758))) належить до родини бикових (*Bovidae*) ряду Парнокопитних (*Artiodactyla*). У середині ХХ століття зубр повністю зник у природі, відновити цей вид вдалося з декількох особин, які вижили у зоопарках. Сучасний ареал розселення зубра охоплює всю Європу й західну частину Азії. Зубра занесено до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи у статусі «близький до загрозливого», відпо-

відно занесено й до Червоної книги України. Зубра включено також у додаток 6 Бернської конвенції [3; 4; 5].

Лісове урочище «Хмільницька дача» розташоване на правому березі річки Південний Буг південніше населених пунктів Хмільник, Широка Гребля, Порик. За фізико-географічним районуванням України належить до Калинівсько-Козятинського фізико-географічного району Північно-Західної Придніпровської височинної області Подільсько-Придніпровського краю Лісостепової зони [6; 7].

Основні фізико-географічні особливості досліджуваної території встановлено за тематичними картами Національного атласу України [7].

Літогенну основу території представляють древні тверді кристалічні породи Українського кристалічного щита, в основному – граніти, що місцями виходять на поверхню. Кристалічна основа перекрита алювіальними антропогеновими відкладами. Тут переважає рівнинно-хвилястий рельєф, зрідка порізаний балковими системами.

Сучасні ландшафти території сформувалися під впливом процесів вивітрювання, ерозії та антропогенної діяльності після відступу останнього льодовика. На території сформувалися своєрідні піщані горби, нанесені льодовиковими водами. Такі утворення мають назву «ками». На цих піщаних «аренах» збереглася реліктова рослинність, пов'язана з льодовиковим періодом, зокрема березові ліси з березою повислою (*Betula pendula* Roth.), березою пухнастою (*Betula pubescens* Ehrh.) та їх гібридами (рис. 1).

Рис. 1. Реліктова рослинність із березою пухнастою (*Betula pubescens* Ehrh.)

У минулому територія була вкрита широколистяними лісами, де переважали діброви з дуба звичайного, граба, ясена, липи. Господарська діяльність людини змінила зовнішній вигляд ландшафтів. Лісові урочища та лісостепові ділянки було замінено на агроценози, частково вторинні та похідні ліси, вузькі лісосмуги, населені пункти та магістральні шляхи. Однак саме на цій території збереглися найбільші у Вінницькій області суцільні лісові масиви.

Клімат помірний континентальний із м'якою зимою та доволі теплим вологим літом. Середня багаторічна температура повітря коливається в межах +7,1—+8,10 °С. Максимальна температура літом сягає +36,0 °С, мінімальна температура в холодні дні зими – до –32,0 °С. Зимовий сезон загалом характеризується опадами у вигляді дощу і снігу, частими туманами. Середня висота снігового покриву становить від 10 до 15 см. Останніми роками сніговий покрив нестійкий. Глибина промерзання ґрунту в середньому становить 20–50 см. Річна норма опадів становить від 669 мм до 550 мм. Переважаючими вітрами є вітри північно-західних напрямів.

Сучасний рослинний покрив цієї території формують однаковою мірою агроценози та лісові біоценози. Лісистість цієї території є найвищою в межах Вінницької області, сягаючи майже 50 % вибраної території.

Природну рослинність лісового урочища «Хмільницька дача» становлять змішані ліси, дубово-грабові ліси, де живуть різноманітні види тварин, зокрема олені, кабани, борсуки, лисиці та ін. Субпопуляція зубра мешкає тут вже понад 60 років.

Після того, як зубр зник з теренів України в кінці XVII ст., його відродження почалося в 60-х роках минулого століття. Перші вільні стада в 1965 році сформовані в державних мисливських господарствах «Майдан» (Львівська область) та «Цуманське» (Волинська область).

На Вінниччині субпопуляція зубра була започаткована у березні 1979 року, коли із ДМГ «Цуманське» Волинської області було завезено 6 голів (4 самки і 2 самці). За наступні десять років чисельність виду зростає до 53 особин. Коли у 1984 році чисельність досягла 26 голів, стадо розділилось на декілька дрібних. Протягом цього часу тварини перебували на території «Іванівської», «Чорноліської» й «Уладівської» лісових дач та у суміжних польових угіддях. Сьогодні субпопуляція зубра у Вінницькій області є найбільшою за чисельністю в Україні, за даними ДП «Вінницьке лісове господарство» нараховує 112 особин.

З огляду на біологічні особливості виду в межах ареалу зубр віддає перевагу лісам з розвиненим підростом і підліском, наявними рідинами, галявами, вирубками, добре вираженими узліссями. Виходить на сінокоси та інші сільськогосподарські угіддя. Зубр – доволі консервативний вид. Тримається невеликими групами з 2–12 особин, проте може утворювати сезонні агрегації до 60–80 голів. Вожаком групи є самка. У групах тримаються самки з телятами і статевозрілі самці. Старі самці живуть поодиночі або невеликими групами по 2–8 голів.

У безсніжний період зубри притримуються ділянок із достатньою кількістю молодої рослинності. У ранній весняний період зубр тяжіє до польових угідь, перелісків та узлісь. Пізньою весною і влітку тварини повністю переходять на мешкання в лісові біоценози. У цей час проходить отелення, і тварини притримуються зарослих вирубок та молодняків, що забезпечують їм належні захисні та кормові умови.

Як показують спостереження, у зубра існують яскраво виражені розходження у складі використання зимових і літніх кормів. Влітку зубри поїдають в основному трав'янисту рослинність (злакові, бобові, складноцвіті, губоцвіті й інші). Основу харчування тварин у зимовий період становить кора, рештки дерев і чагарників. Найкраще зубри поїдають кору і верхівки в'яза, граба, клена, верби, липи (рис. 2). Менш охоче – осики, вільху, дуб, ясен. Тварини використовують вирубки, молодняки та кормові поля.

Рис. 2. Фото: В'яз (*Ulmus laevis* Pall.) зі слідами поїдання його кори зубром

Сезонні зміни у використанні кормової бази викликають постійні кочівлі тварин у межах ареалу. Водночас значна фрагментарність угідь, пересіченість автошляхами, густина розташування населених пунктів зумовили утворення «коридорів», якими тварини постійно рухаються.

Особливо це проявляється під час перебування на сільськогосподарських угіддях та перетині автошляхів.

Знайдений у лісі струмок відіграє неабияку роль у життєдіяльності популяції зубрів. Саме тут тварини регулярно вгамовують спрагу, про що свідчать численні сліди копит, залишені на м'якому ґрунті біля берегів. Постійний інтерес зубрів до цього джерела води вказує на його важливу роль у забезпеченні їхніх життєвих потреб.

Рис. 3. Лісовий струмок, що слугує водопоєм для зубрів

Отримані дані свідчать про стабільність популяції зубра в лісовому урочищі «Хмільницька дача», що є важливим кроком на шляху до його збереження. Взаємодія зубрів із місцевими природними ресурсами свідчить про високу пристосованість виду до умов середовища. Продовження моніторингу та заходів охорони є критично важливими для забезпечення довготривалого існування цього рідкісного виду в регіоні. Результати дослідження можуть бути використані для розробки стратегії збереження популяції зубра. Отже, лісове урочище «Хмільницька дача» виступає ключовим елементом екосистеми для збереження популяції зубра в Україні.

Abstract. The article presents the results of a field study of biodiversity in the «Khmilnytsia dacha» forest tract, a part of the Bugo-Desnyansky site of the Emerald Network of Ukraine. Attention is focused on the study of the natural habitat of the subpopulation of the European bison, a rare animal species that is on the verge of extinction. Methods included field observations of animal tracks, analysis of grazing sites, watering holes, and bison interactions with local resources. The obtained results confirm the important role of the «Khmilnytsia dacha» forest tract as a center of biodiversity conservation and contribute to the development of effective measures for the protection of the European bison in Ukraine.

Keywords: European bison, population, biodiversity.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. EU Biodiversity Strategy for 2030. URL: <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/eu-biodiversity-strategy-for-2030-1>
2. Buho-Desnyanskyi Emerald Standard data form. URL: <https://natura2000.eea.europa.eu/Emerald/SDF.aspx?site=UA0000163>
3. Bison bonasus (Linnaeus, 1758). URL: <https://www.gbif.org/species/2441184>
4. Червона книга України. URL: <https://redbook-ua.org/>
5. IUCN Red List of Threatened Species. URL: <http://surl.li/umaftd>
6. Фізико-географічне районування України. Карти України. URL: <https://geomap.land.kiev.ua>
7. Національний атлас України. Київ: ДНВП «Картографія», 2007. С. 196–197, 228–229, 432.

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБИГУ В ДЕРЖАВНИХ ОРГАНАХ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ

А. В. Мисака, О. В. Пригунов

Анотація. У цій статті висвітлено сучасний стан діловодства в органах податкової служби, зазначено основні проблеми електронного документообігу та запропоновано методи їх удосконалення.

Ключові слова: електронний документообіг, документ, електронний цифровий підпис.

Вступ. Новітні інформаційні технології стрімко розвиваються та охоплюють усі аспекти людської діяльності. Державні органи влади впроваджують нові послуги через електронні сервіси, щоб покращити якість наданих послуг та задовільнити потреби громадян.

В Україні за короткий період почали впроваджувати різноманітні електронні послуги у різні сфери життя [1]. Щоб громадянам було зручніше отримувати ці послуги, податкова служба впровадила систему електронного документообігу, яка спрямована на покращення комунікації між платниками податків та податковими інспекторами.

Мета роботи – визначення наявних проблем електронного документообігу та його вдосконалення для покращення комунікації із громадянами, а також взаємодії між структурними підрозділами.

Основний виклад матеріалу. Державна податкова служба у своїй діяльності з ведення діловодства керується Постановою № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності», де в статті 2 зазначено, що документообіг в органах виконавчої влади здійснюється в електронній формі із застосуванням кваліфікованого електронного підпису [2]. Уся вхідна та вихідна кореспонденція реєструється службою діловодства через системи електронного документообігу.

«Електронний кабінет» – інформаційно-телекомунікаційна система, що через мережу Інтернет у режимі реального часу забезпечує взаємодію між платниками податків і державним органом податкової служби. Електронний кабінет поділяється на дві частини: відкриту і закриту [3].

Відкрита частина стосується отримання загальнодоступної інформації, яка відповідно до законодавства є відкритою та оприлюдненою. Закрита – це листування через особистий кабінет платника податків, доступ до якого здійснюється через кваліфікований електронний підпис, і який дає змогу отримувати певні послуги.

В особистому кабінеті є меню «Листування з ДПС» (рис. 1), що дає змогу надсилати відповідні документи до відповідального органу. Створення документа для надсилання здійснюється за такими реквізитами [4]:

- регіон, у якому знаходиться орган податкової служби;
- орган, до якого надсилається лист;
- тип документа;
- тематика звернення;
- короткий зміст листа;
- файл у форматі pdf, розміром не більше 5 Мб.

Незважаючи на очевидні переваги електронного документообігу, існують проблеми, пов'язані з його функціонуванням. Зокрема, проблеми, пов'язані з коректним заповненням реквізитів. Громадяни неправильно обирають регіон або орган, до якого надсилається лист, що ускладнює процес обробки запитів. Недостатня цифрова грамотність частини населення ускладнює процес використання електронних сервісів.

Технічні збої системи також можуть призводити до невдалої передачі або втрати вкладених файлів, особливо якщо вони не відповідають вимогам щодо розміру або формату. Це стає причиною затримок у листуванні або необхідності повторної відправки документів, що знижує ефективність роботи електронного документообігу. Для вирішення вказаних проблем доцільно розробити низку додаткових заходів для підвищення обізнаності громадян щодо використання електронних сервісів, а також забезпечити надійну технічну підтримку для швидкого вирішення можливих технічних несправностей [5].

Рис. 1. Листування з ДПС

Державна податкова служба для обміну документами в організації здійснюється через інформаційно-комунікаційну систему «Управління документами». Для того, щоб перевірити та підписати управлінський документ, його створюють у «Проектах документів».

Проект електронного документа – документ в електронному форматі до накладання кваліфікованого електронного підпису [3]. Створюється проект документа у реєстраційно-моніторинговій картці в системі електронного документообігу. Загальний розмір одного файлу не повинен перевищувати 20 Мб. Основні етапи створення проекту документа такі (рис. 2).

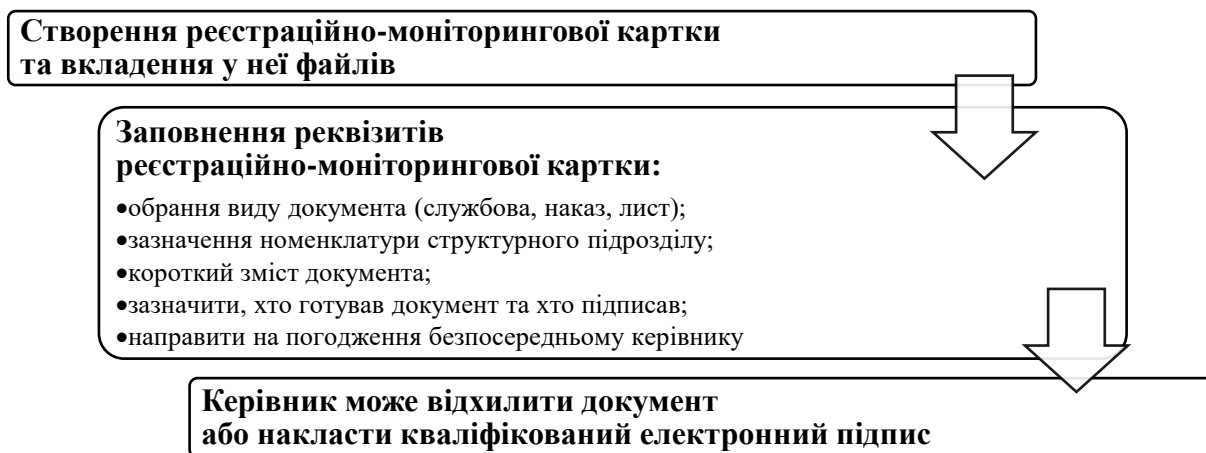

Рис. 2. Проект документа

Будь-яка система документообігу повинна оновлюватись та вдосконалюватись, аби стало зручніше обмінюватися документами. Тому було висвітлено основні проблеми та запропоновано деякі пропозиції щодо вдосконалення системи електронного документообігу в органах державної служби (табл. 1).

Таблиця 1

Вдосконалення системи електронного документообігу

Електронний кабінет		
Проблема	Вирішення	Пояснення
Розмір файла	Збільшення розміру файла	Юридичні або ж фізичні особи надсилають декілька документів у податкову службу через замалий розмір файла. Аби було комфортніше працювати з документами і громадянам, і працівникам, потрібно збільшити розмір файлів до 20 Мб
Надсилення хибних документів	У «Електронному кабінеті» створити розділ	Платники податків часто пишуть у короткому змісті, що їх цікавить. Натомість вміст файла може бути лише копією витягу з інших державних органів, пенсійного посвідчення, паспорта та ін.

<i>Електронний кабінет</i>		
Проблема	Вирішення	Пояснення
	«Зразки документів для листування з ДПС»	Саме розділ «Листування з ДПС» передбачає реєстрацію документів, де повинна бути зазначена «шапка» документа, тому має створитися новий розділ у «Електронному кабінеті» – «Зразки документів для листування з ДПС» з такими видами документів: Заява З правої сторони документа зазначати, до якого органу ДПС надсилається лист і контактні дані особи (ПН, поштова адреса, електронна пошта, номер телефону). У тексті охарактеризувати проблематику питання. Листи від юридичних осіб Зазначати реєстраційний номер вхідного, на який дає відповідь, і номер вихідного документа, а також залишати номер виконавця листа
Відхилення документів	Створити нову причину відхилення документа під назвою «Відсутність додатків» та «Інше»	Зазвичай буває, що підприємці надсилають лист із зазначенням додатків, але самих додатків не надсилають. Коли відхиляється документ із зазначеною причиною «Зазначений склад документа не відповідає фактичному», відправник не завжди розуміє цю причину, адже вважає, що у листі все правильно вказано. Тому потрібно запровадити нову причину відхилення документів – «Відсутність додатків». Буває, що лист правильно оформлений, але забули вказати, до якого податкового органу звертаються, або не надіслали всі додатки. Аби налагодити комунікацію між громадянами та податковою службою, потрібно запровадити нову причину відхилення документів – «Інше», де працівник служби діловодства зможе описати причину відхилення документа
<i>Управління документами</i>		
Прийняття проекту електронного документа без накладання електронного цифрового підпису	Налагодження маршруту документа	Створити повідомлення про накладання електронного цифрового підпису після прийняття документа та заблокувати подальші дії поводження з реєстраційно-моніторинговою картою, якщо не був накладений підпис
Створення документа з іншими працівниками	Створити у режимі реального часу редагування документа	Буває, що виконавець документа зазначає помилковий код підприємства, забувши цифру або зазначивши іншу. Щоб повторно не підписувати документи, потрібно запровадити нову ланку «Створення документа» у форматі doc. та надати доступ іншим користувачам для редагування

Висновки. Завдяки детальному аналізу проблем електронного документообігу в органах державної податкової служби було зазначено шляхи вдосконалення для того, щоб налагодити комунікацію між працівниками структурних підрозділів та між платниками податків. Також нововведення сприятимуть до покращення наданих послуг та підвищення іміджу державного органу влади.

Abstract. This article highlights the current state of record-keeping in the tax service bodies, identifies the main problems of electronic document management, and suggests ways to improve them.

Keywords: electronic document management, document, electronic digital signature.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Трансформаційні процеси у суспільній та соціокультурній сферах України: монографія / відп. за вип. Т. М. Яворська. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 176 с.
2. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінетів Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55: станом на 05.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 06.10.2024).
3. Про затвердження Порядку функціонування Електронного кабінету: Наказ Міністерства Фінансів України від 14 липня 2017 р. № 637: станом на 22.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0942-17#n16> (дата звернення 06.10.2024).
4. Листування з ДПС. Електронний кабінет. URL: <https://cabinet.tax.gov.ua/help/sendlist.html> (дата звернення 06.10.2024).
5. Прігунов О. В. Сучасні проблеми проектування і впровадження національних інформаційних систем. *Інформація та соціум*. 2023. С. 21–24.

ВИКОРИСТАННЯ ІГОР З НУЛЬОВОЮ СУМОЮ В УПРАВЛІННІ РИЗИКАМИ В ФІНАНСОВИХ УСТАНОВАХ

Я. С. Мишківська, Ю. С. Хмелівський

Анотація. У статті розглядається застосування теорії ігор під час розв'язування економічних задач. Констатовано, що теорія ігор надає інструменти для аналізу ситуацій, де взаємодіють різні сторони з конфліктними інтересами. Проаналізовано умови, за яких торгівля криптовалютою може бути грою з нульовою сумою, залежно від типу угод, які здійснює користувач. Висловлено думку, що уявлення про економіку з нульовою сумою є помилковим, яку економісти вже давно спростували. Насправді ресурси не обмежені, і існують численні сценарії, за яких усі сторони можуть отримати вигоду.

Ключові слова: теорія ігор, стратегія гравця, платіжна матриця, криптовалюта.

Вступ. Вивчення концепції гри з нульовою сумою є ключовим для розуміння конкурентних відносин у відповідних ситуаціях. Гра з нульовою сумою – це така ситуація, коли виграш одного гравця точно урівноважується втратою іншого. Інакше кажучи, загальна сума виграшів і програшів у грі дорівнює нулю. Це означає, що будь-яка перевага, яку отримає один учасник, надається через втрату іншого. Концепцію ігор з нульовою сумою широко застосовують в економіці, політиці та теорії ігор для аналізу ситуацій, де ресурси обмежені, а інтереси суперечливі [5].

Постановка проблеми. З погляду економіки ігри з нульовою сумою часто використовуються для аналізу розподілу ресурсів. Наприклад, на вільному ринку ціна продукту формується на основі попиту та пропозиції. Якщо товару мало, ціна зростає, і його зможуть купити ті, хто готовий заплатити більше, тоді як інші залишаться без нього. У політиці ігри з нульовою сумою застосовують для вивчення міжнародних відносин. Наприклад, якщо одна країна здобуде більше влади та впливу, інша країна втратить частину свого впливу.

Нижче наведені кілька ключових аспектів, які допомагають краще зрозуміти природу ігор з нульовою сумою:

1. У таких іграх виграш одного учасника дорівнює втратам іншого.
2. Загальна сума виграшів і програшів у грі є постійною, тобто всі вигоди й збитки разом становлять нуль.
3. Ігри з нульовою сумою можна представляти за допомогою матриць, що дають змогу візуалізувати можливі результати.
4. Найефективніша стратегія в таких іграх зазвичай полягає в максимізації власного виграшу та мінімізації здобутків суперника.
5. Ігри з нульовою сумою трапляються в різних сферах, як-от економіка, політика чи спорт.

Ось приклад гри з нульовою сумою: уявімо двох спортсменів, які змагаються у перегонях. Є лише одна золота медаль, і переможець отримує її, а інший залишається без нагороди. Це класична гра з нульовою сумою, де виграш одного – це втрата іншого. У цьому випадку спортсмени будуть намагатися максимізувати свої результати, зменшуючи шанси суперника на перемогу, щоб здобути золоту медаль.

Інший приклад – це гра в покер. Коли один гравець виграє, він забирає гроші інших учасників. У покері гравці зазвичай грають один проти одного, а не проти казино, і в кінці переможець забирає всі ставки учасників, які програли, що становить 100 % виграшу.

Виклад основного матеріалу. У грі з нульовою сумою прибуток одного учасника точно відповідає втратам іншого. Отже, перемога в таких ситуаціях часто передбачає перевагу однієї сторони над іншою, і це потребує раціональних рішень. Раціональність відіграє ключову роль у таких іграх, оскільки вони зазвичай пов'язані з високими ставками, і для досягнення максимальних переваг гравці повинні діяти стратегічно. Раціональний підхід до прийняття рішень у грі з нульовою сумою дає змогу учасникам оцінювати свої варіанти, прогнозувати дії опонента та приймати обґрунтовані рішення [1].

Розглянемо кілька аспектів, які демонструють важливість раціональних рішень в іграх із нульовою сумою:

1. Максимізація вигоди: раціональне прийняття рішень допомагає гравцям збільшувати свої переваги. Наприклад, у шахах гравець повинен стратегічно планувати свої ходи, аналізувати дії суперника і робити вибір, який дасть йому перевагу на дошці.

2. Розуміння дій суперника: раціональне мислення передбачає вивчення стратегії опонента, що дає змогу передбачити його наступні кроки та протистояти їм. Наприклад, у покері гравець повинен розуміти стиль гри суперника, щоб прийняти правильне рішення щодо ставок або складання карт.

3. Уникнення емоційних рішень: раціональний підхід допомагає уникати рішень, продиктованих емоціями, як-от гнів, страх або розчарування. Це дає змогу гравцям зберігати спокій і робити обґрунтовані вибори, що максимізують їхні шанси на успіх.

4. Аналіз результатів: раціональне прийняття рішень дає змогу гравцям оцінювати наслідки своїх дій. Це допомагає їм передбачити можливі результати і обирати такі ходи, які збільшують їхні шанси на перемогу. Наприклад, у грі «хрестики-нулики» гравець повинен аналізувати ситуацію на дошці, щоб блокувати хід суперника і створити для себе можливість виграти.

Раціональність у прийнятті рішень є вирішальною в іграх з нульовою сумою, оскільки вона дає змогу гравцям збільшувати свої вигоди, розуміти дії суперників, уникати емоційних виборів і ретельно аналізувати наслідки своїх рішень. Завдяки раціональному мисленню гравці можуть значно підвищити свої шанси на перемогу в таких іграх.

Наприклад, коли засновники компанії вирішують продати частку своїх акцій для залучення коштів, необхідних для розвитку, інвестори надають їм потрібні ресурси в обмін на акції. Після розширення компанії вартість акцій зазвичай зростає, і це є прикладом стратегії з виграшем для всіх сторін, що демонструє принцип безпрограшної гри, який широко використовується на сучасних ринках [4].

Кожна угода на ринку, де хтось продає, а інший купує, не є грою з нульовою сумою. Навіть у разі значного падіння цін завжди є ті, хто готовий придбати актив, і навпаки, у разі зростання вартості є ті, хто вирішує продати. Продавці та покупці не втрачають усіх своїх активів у таких сценаріях, що свідчить про те, що трейдинг – це не гра з нульовою сумою.

Криптовалюта, навпаки, відзначається високою волатильністю. Наприклад, деякі криптовалюти падали на 99 %, що стало свідками багато трейдерів. Водночас на ринку криптоактивів є історії про величезні втрати та мільйонні прибутки. Однак Біткойн, придбаний на спотовому ринку, не є частиною гри з нульовою сумою. Якщо трейдер купує Біткойн, він володіє активом, і навіть у разі падіння ціни вартість не зникне повністю. Протягом десятиліття Біткойн виріс на мільйони відсотків. Наприклад, ті, хто купив його на піку ринку у 2017 році за \$20 000, зрештою отримали 3,5-кратний прибуток, коли ціна досягла \$69 000.

Ті, хто продає біткойн, не завдають значних втрат тим, хто купує і зберігає його протягом тривалого часу. Тому це не можна вважати грою з нульовою сумою. Це ситуація, коли виграють обидві сторони: і продавець, і покупець. До того ж, коли біткойн починає різко падати в ціні, багато людей у паніці продають свої активи, але завжди знаходяться ті, хто в цей момент купує. Тут важливо зрозуміти: купівля на «дні» є вигіднішою стратегією, ніж продаж, оскільки після значного падіння зазвичай настає період відновлення, що приносить прибуток. У таких умовах важливими є навички оцінки рівня ризику.

Торгівля ф'ючерсами, на відміну від спотових угод, є прикладом гри з нульовою сумою, оскільки ф'ючерси мають термін дії. Крипторейдери, які купують ф'ючерсні контракти, беруть кредитне плече від біржі, що дає їм змогу збільшити суму для торгівлі, але також підвищує ризики. Наприклад, на біржі Phemex трейдер, який торгує ф'ючерсами, не купує сам біткойн, а лише контракти, вартість яких залежить від спотової ціни біткойна.

Трейдер надає заставу, і якщо його стратегія правильна і ринок рухається в напрямі його позиції, біржа виплачує йому суму, що перевищує початкові вкладення. У цій угоді формується прибуток за контрактом.

Однак у торгівлі ф'ючерсами є певні винятки з принципу гри з нульовою сумою. Незважаючи на те, що ф'ючерсна торгівля технічно є такою грою через наявність терміну дії, трейдери можуть уникнути повної втрати активів, якщо ринок рухається проти них. Вони можуть вста-

новити стоп-лосс, який спрацьовує автоматично, зменшуючи втрати. У цей момент торгівля перестає бути грою з нульовою сумою [3].

Токени з кредитним плечем – це новий напрям у криптовалютному світі. Трейдери можуть торгувати альткоїнами з плечем 3х, 5х або більше, відкриваючи позиції в лонг або шорт. Наприклад, якщо інвестор вкладає 100 доларів у токен із плечем 3х, то під час кожного 10 %-вого зростання криптовалюти його позиція збільшується на 30 %. Так само, якщо криптовалюта втрачає 10 %, його позиція зменшується на 30 %.

Це означає, що токени з кредитним плечем не є грою з нульовою сумою, оскільки вони не мають терміну дії й потенційно можуть бути вигідними для обох сторін. Ця торгівля подібна до спотової, але з підвищеними ризиками, тому не рекомендується тримати такі токени більше одного дня.

Окрім традиційної торгівлі ф'ючерсами та опціонами, де угоди завершуються на певну дату й виграє або біржа, або трейдер, криптовалюта може перетворитися на гру з нульовою сумою під час масових обвалів. Так, під час краху Terra (LUNA), коли криптовалюта впала зі 100 доларів до кількох центів, виграли лише ті, хто продав активи за високою ціною. Більшість трейдерів зазнали серйозних втрат. У таких ситуаціях криптовалюта стає грою з нульовою сумою.

Криптовалютні біржі активно працюють над тим, щоб зменшити ризики для користувачів у таких сценаріях. Багато бірж пропонують послуги зі встановлення стоп-лоссів, що дає змогу трейдерам зафіксувати збитки й уникнути повної втрати активів.

Розглянемо кілька прикладів використання ігор з нульовою сумою в управлінні ризиками у фінансових установах. Зауважимо, що вирішення гри означає пошук оптимальної стратегії для кожного гравця. Оптимальна стратегія – це така, що за багаторазового повторення гри забезпечує гравцю максимально можливий середній виграш або мінімально можливий середній програш.

Для ігор з нульовою сумою (парних ігор) оптимальні стратегії знаходять за допомогою принципу мінімакса. Суть цього принципу полягає в такому: стратегію першого (другого) гравця вважають оптимальною, якщо під час її постійного використання виграш (або програш) першого (другого) гравця не зменшується (або не збільшується) незалежно від стратегії супротивника [2]. Проілюструємо застосування принципу мінімакса. Припустимо, що гра визначена, і перший гравець обрав одну з чистих стратегій s_i . У найгіршому випадку він отримає такий виграш:

$$f_i^{min} = \min_{1 \leq j \leq m} f_{ij}. \quad (1)$$

Для того, щоб задовольнити принцип мінімакса, перший гравець повинен вибрати з отриманих значень f_i^{min} найбільше, тобто знайти число:

$$\alpha = \max_{1 \leq i \leq m} f_i^{min} := \max_i \min_j f_{ij}, \quad (2)$$

яке називають нижньою ціною гри. Нижня ціна гри – це гарантований виграш першого гравця. Нехай тепер другий гравець обрав стратегію θ_j . Тоді в найгіршому випадку він програє величину:

$$f_i^{max} = \max_{1 \leq j \leq m} f_{ij}. \quad (3)$$

Для вибору оптимальної стратегії за «принципом мінімакса» другому гравцеві необхідно обрати з отриманих значень f_j^{max} найменше, тобто знайти число:

$$\beta = \min_{1 \leq j \leq m} f_j^{max} := \min_j \max_i f_{ij}, \quad (4)$$

яке називають верхньою ціною гри. Верхня ціна гри – це гарантований програш першого гравця. У випадку, коли $\alpha = \beta$, гру називають цілком визначеною, або грою з сідловою точкою. Величину $f_{i_n j_n} = \alpha = \beta$ називають ціною гри, а пару (i_0, j_0) – сідловою точкою. Сідлова точка визначає оптимальні стратегії обох гравців: s_{i_n} та θ_{j_n} .

Розглянемо приклад, коли задано парну гру з нульовою сумою, платіжна матриця якої має вигляд:

$$F = F^+ = \begin{pmatrix} 4 & 5 & 3 & 6 \\ 2 & 6 & 1 & 7 \\ 5 & 8 & 2 & 4 \end{pmatrix}.$$

Знайдемо нижню ціну гри: $\alpha = \max\{3; 1; 2\} = 3$. Верхня ціна гри: $\beta = \min\{5; 8; 3; 7\} = 3$. Оскільки $\alpha = \beta = 3 = f_{13}$, то дана гра є цілком визначеною, сідлова точка – (1,3), оптимальні стратегії – s_1 і θ_3 . Зазначимо, що для ігор із сідловою точкою, якщо один із гравців дотримується оптимальної стратегії, то відхилитися від своєї оптимальної стратегії не вигідно для іншого гравця. Однак зрозуміло, не кожна парна гра з нульовою сумою є цілком визначеною. У загальному випадку наявна нерівність $\alpha \leq \beta$. У випадку відсутності сідлової точки ($\alpha \neq \beta$) оптимальних чистих стратегій для обох гравців не існує. У цьому випадку використовують змішані стратегії.

У іншому прикладі, коли задано парну гру з нульовою сумою, платіжна матриця якої має вигляд:

$$F = F^+ = \begin{pmatrix} 4 & 2 & 3 & 5 \\ 5 & 3 & 6 & 4 \\ 2 & 7 & 2 & 6 \end{pmatrix}.$$

Знайдемо нижню ціну гри: $\alpha = \max\{2; 3; 2\} = 3$. Верхня ціна гри: $\beta = \min\{5; 7; 6; 6\} = 5$. Оскільки $\alpha \neq \beta$, то ця гра не є цілком визначеною, а тому оптимальних чистих стратегій для обох гравців не існує. Розглянемо тепер поняття змішаної стратегії. Нехай X – випадкова величина, яка набуває значень з множини S стратегій першого гравця, а Y – випадкова величина, яка набуває значень з множини Θ стратегій другого гравця і задано розподіли цих випадкових величин, тобто визначено вектори $P_1 = (p_{11}, p_{12}, \dots, p_{1m})$ і $P_2 = (p_{21}, p_{22}, \dots, p_{2n})$, де $p_{1i} = P\{X = s_i\}$ і $p_{2j} = P\{Y = \theta_j\}$ для $i = 1, 2, \dots, m$; $j = 1, 2, \dots, n$. Тоді говорять, що вектори P_1 і P_2 задають відповідно змішані стратегії першого та другого гравців, які позначають $S(P_1)$ і $\Theta(P_2)$. Якщо перший гравець обрав деяку змішану стратегію $S(P_1)$, а другий – $\Theta(P_2)$, то ціна гри V обчислюється як математичне сподівання:

$$V = M(X, Y) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n f_{ij} p_{1i} p_{2j}. \quad (5)$$

Можна показати, що для заданої гри $\alpha \leq V \leq \beta$. Навіть більше, теорема Дж. Фон Неймана та О. Моргенштейна стверджує, що для довільної парної гри з нульовою сумою існує єдина пара оптимальних стратегій (чистих чи змішаних), причому, якщо один із гравців застосує оптимальну стратегію, то його виграш дорівнює ціні гри незалежно від того, як діє інший гравець. Для змішаних стратегій це означає, що існує оптимальна пара стратегій $S(P_1^*)$ і $\Theta(P_2^*)$, тобто існують розподіли $P_1^* = (p_{11}^*, p_{12}^*, p_{1m}^*)$ і $P_2^* = (p_{21}^*, p_{22}^*, p_{2m}^*)$, для яких відповідна ціна гри V^* задовольняє співвідношення:

$$V^* = \max_{P_1} \min_{P_2} M(X, Y) = \min_{P_2} \max_{P_1} M(X, Y), \quad (6)$$

де максимуми та мінімуми беруть за всіма можливими розподілами P_1 і P_2 .

Знайдемо оптимальну змішану стратегію першого гравця для парної гри з нульовою сумою, яка задана трійкою $\{S, \Theta, F\}$, якщо платіжна матриця гри:

$$F = \begin{pmatrix} 4 & 2 & 3 & 5 \\ 5 & 3 & 6 & 4 \\ 2 & 7 & 2 & 6 \end{pmatrix}.$$

Знайдемо нижню та верхню ціну гри:

$$\alpha = \max\{2; 3; 2\} = 3;$$

$$\beta = \min\{5; 7; 6; 6\} = 5.$$

Отже, ця гра не має сідлової точки, а тому оптимальної чистої стратегії першого гравця не існує. Знайдемо оптимальну змішану стратегію першого гравця $S(P_1^*)$. Для нашої задачі $P_1 = (p_{11}, p_{12}, p_{13})$. Після введення відповідної заміни $t_i = \frac{p_{1i}}{V^*}$ отримаємо цільову функцію $\varphi_1(t_1, t_2, t_3) = t_1 + t_2 + t_3$, для якої необхідно знайти мінімальне значення на множині розв'язків наступної системи лінійних нерівностей:

$$\begin{cases} 4t_1 + 5t_2 + 2t_3 \geq 1; \\ 2t_1 + 3t_2 + 7t_3 \geq 1; \\ 3t_1 + 6t_2 + 2t_3 \geq 1; \\ 5t_1 + 4t_2 + 6t_3 \geq 1; \\ t_1, t_2, t_3 \geq 0. \end{cases}$$

Розв'язавши цю задачу, отримаємо:

$$\varphi_{1min} = \frac{7}{29} = \varphi_1 \left(0; \frac{5}{29}; \frac{2}{29} \right).$$

Отже:

$$V^* = \frac{29}{7}; p_{11} = 0; p_{12} = \frac{5}{29} \cdot \frac{29}{7} = \frac{5}{7}; p_{13} = \frac{2}{29} \cdot \frac{29}{7} = \frac{2}{7}.$$

Отже, $p_1^* = \left(0; \frac{5}{7}; \frac{2}{7} \right)$, і першому гравцеві не варто застосовувати першу стратегію, у 5 випадках із 7 варто застосовувати другу, а в 2 випадках із 7 – третю стратегію.

Проведене дослідження дає підстави припустити, що концепція економіки з нульовою сумою є спрощеним поглядом на реальність, оскільки не враховує складність людських взаємодій. У межах цієї теорії вважається, що люди завжди перебувають у стані конкуренції один з одним, і співпраця неможлива. Проте в реальному житті люди часто об'єднуються для досягнення спільних цілей. Наприклад, якщо група осіб будує будинок, кожен із них має свої унікальні навички: сантехнік встановлює водопровід, електрик монтує проводку, а тесляр зводить каркас. Зрештою, всі учасники отримують вигоду від спільної роботи над будинком.

Одним із ключових аспектів економіки позитивної суми є визнання важливості довіри в економічних угодах. Коли учасники угод довіряють один одному, це сприяє більшій кількості взаємовигідних операцій, що приводить до економічного зростання і процвітання. Ця довіра може ґрунтуватися на суспільних нормах, правових інститутах, як-от контракти та права власності, а також на культурних особливостях.

Іншою важливою рисою економіки позитивної суми є концепція розширення економічних можливостей. Замість того, щоб зосереджуватися лише на розподілі обмежених ресурсів, економіка позитивної суми прагне збільшити загальний обсяг доступних ресурсів. Це можна досягти за допомогою інновацій і технологічного прогресу, що створює нові ринки та можливості для зростання. Ідея з нульовою сумою може перешкоджати інвестуванню в суспільні блага: коли політики бачать економічні відносини як нульову суму, вони можуть не вкладати кошти у сфери освіти, інфраструктури та науково-дослідницьких розробок. Проте такі інвестиції можуть мати позитивний вплив, який приносить користь усім. Наприклад, інвестиції в освіту можуть збільшити продуктивність робочої сили та сприяти загальному економічному зростанню.

Отже, можна стверджувати, що результати з нульовою сумою трапляються, але не є основними в економіці. Такі ситуації виникають тоді, коли виграш однієї особи дорівнює втратам іншої. Наприклад, якщо двоє людей змагаються за одну вакансію, лише одна отримує роботу, а інша залишиться без неї. Це класичний приклад результату з нульовою сумою.

У реальному житті принцип гри з нульовою сумою можна побачити на фондовому ринку. Якщо хтось купує акції і їх ціна зростає, хтось інший змушений продати їх, втрачаючи можливий прибуток. Операції з цінними паперами часто можна розглядати як гру з нульовою сумою, де одні інвестори отримують вигоду від зміни цін, а інші зазнають збитків. Розуміння цього допомагає трейдерам і інвесторам розробляти стратегії, що підвищують їхні шанси на успіх.

Ще одним прикладом гри з нульовою сумою є глобалізація, де вигоди 10 % населення світу можуть бути рівнозначними втратам для решти. Усвідомлення цього факту не змінює природи глобалізації, але є необхідною умовою для подолання її негативних наслідків. Ігри з нульовою сумою також наявні в геополітичних конфліктах, коли посилення однієї країни призводить до ослаблення іншої. Це може бути пов'язано з боротьбою за ресурси, економічним впливом чи військовою перевагою. Прикладом такої ситуації є «холодна війна», коли США та СРСР змагалися за світове лідерство. У таких випадках успіх однієї сторони зазвичай призводить до втрат іншої.

Висновки. У дослідженні систематизовано інформацію про ігри з нульовою сумою та перелічено її характерні ознаки. Проаналізовано умови, за яких торгівля криптовалютою може бути грою з нульовою сумою, залежно від типу угод, які здійснює користувач. Оскільки торгівля деривативами вважається грою з нульовою сумою, а приблизно 50 % обсягів на криптобіржах припадає на торгівлю деривативами, можна стверджувати, що криптовалюта часто розглядається як гра з нульовою сумою. Однак, якщо інвестори не використовують кредитне плече та обирають для інвестицій якісні проекти, це стає безпрограшною ситуацією, де жодна зі сторін не зазнає повних збитків.

Висловлено думку, що уявлення про економіку з нульовою сумою є помилковим, яку економісти вже давно спростували. Насправді ресурси не обмежені, і існують численні сценарії, за яких усі сторони можуть отримати вигоду. Підхід з нульовою сумою часто використовують для обґрунтування протекціонізму та торгових бар'єрів, хоча насправді країни можуть вигравати від співпраці у сфері торгівлі. Людські взаємодії складні, і часто люди об'єднують зусилля для досягнення спільних цілей.

Abstract. The article examines the application of game theory in solving economic problems. It is stated that game theory provides tools for analyzing situations where different parties with conflicting interests interact. The conditions under which cryptocurrency trading can be considered a zero-sum game, depending on the type of transactions carried out by the user, are analyzed. It is argued that the concept of a zero-sum economy is a misconception that economists have long debunked. In reality, resources are not limited, and there are numerous scenarios where all parties can benefit.

Keywords: game theory, player strategy, payoff matrix, cryptocurrency.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коломієць Г. Застосування теорії ігор в оподаткуванні як сфері узгодження суспільних і приватних інтересів. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. Вип. 4(3). С. 202–205.
2. Цимбалюк І. О. Обґрунтування підприємницьких рішень та оцінка ризиків: конспект лекцій. ОНП Економіка сталого розвитку. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2022. 130 с.
3. Angelini P. Financial Decisions Based on Zero-Sum Games: New Conceptual and Mathematical Outcomes. *International Journal of Financial Studies*. 2024. Vol. 2:56. DOI: 10.3390/ijfs12020056.
4. A Comprehensive Insight into Game Theory in relevance to Cyber Security / F. Anwar et al. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Informatics (IJEI)*. 2020. Vol. 8, 189–203. DOI: 10.11591/ijeel.v8i1.1810.
5. Khalid M., Al-Kadhimi A., Singh M. Recent Developments in Game-Theory Approaches for the Detection and Defense against Advanced Persistent Threats (APTs): A Systematic Review *Mathematics*. 2023. Vol. 11, 1353. DOI: 10.3390/math11061353.

УДК 004:005:51

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ПРОДУКТИВНОСТІ АЛГОРИТМІВ ПОШУКУ

М. О. Нестерук, Н. А. Потапова

Анотація. Стаття присвячена питанням аналізу алгоритмів пошуку та їх використанню в практичних задачах. Висвітлюється теоретичний складник операції пошуку та основні категорії теорії алгоритмів пошуку. Розглянуто лінійний та бінарний алгоритми пошуку та оцінку їх складності. Доведено, що найбільш продуктивним є алгоритм бінарного пошуку.

Ключові слова: алгоритм, пошук, складність, продуктивність алгоритму, лінійний пошук, бінарний пошук.

Вступ. Майже у кожному ІТ-проекті з розробки програмного забезпечення, який вирішує будь-яку проблематику, застосовуються алгоритми з пошуку. Вони є невід'ємною частиною більшості програмних рішень. Для програмної реалізації використовують різні алгоритми пошуку, механізм використання яких залежить від структур даних та способу звернення в ній до складників даних. Під час розробки програмного забезпечення використовують базові алгоритми пошуку, модифікуючи їх окремі блоки.

Метою статті є вирішення задачі порівняння роботи різних алгоритмічних структур пошуку з метою визначення найбільш продуктивного алгоритму.

Основна частина. Однією з найбільш важливих характеристик ІТ-проекту є його оптимізація, тобто досягнення найменшого часу виконання за мінімальної складності операцій. Проб-

лема оптимізації впливає на продуктивність програмного забезпечення, а в масштабах глобальних проєктів стає джерелом ризиків зниження працездатності. Розуміння структур даних та способів взаємодії з ними є ключовими під час оптимізації проєкту. Алгоритми пошуку є базовими в теорії алгоритмів і характеризують можливість проведення пошукової процедури в межах встановлених параметрів. Основними поняттями, які використовують в алгоритмізації пошуку, є:

Алгоритм пошуку – це послідовність дій, головна мета яких – знайти заданий елемент у певній структурі даних.

Структура даних – це спосіб організації даних для подальшої обробки їх значень або іншого використання. Розглядають такі основні структури даних: масиви, списки, графи та дерева.

Масив – впорядкований набір однотипних даних із фіксованою кількістю елементів.

Зв'язані списки – це структура даних, у якій дані розташовані не упорядковано, але у кожного елемента є інформація про розташування наступного, що дає змогу зв'язати ці дані та взаємодіяти з ними.

Структури даних мають відповідні характеристики, що обумовлюють порядок елементів у них та спосіб звернення до них. Для статичних структур, як-от масиви, найпопулярнішими алгоритмами є алгоритм лінійного пошуку та алгоритм бінарного пошуку. У межах цієї статті нами розглядаються алгоритми пошуку тільки для статичних структур даних.

Оптимальність алгоритму залежить від багатьох параметрів, як-от розмірність сформульованої задачі, кількість і тип змінних, технічні умови виконання алгоритму, характеристики структур даних. Важливо зазначити, що під час розгляду кожного з алгоритмів нами оцінено його за стандартними методами оцінки алгоритмів ($O(x)$, Big O). Це оцінка асимптотичної складності алгоритму. Асимптотична складність визначається функцією, яка показує, наскільки погіршується виконання алгоритму з ускладненням поставленого завдання. Інакше кажучи, вона показує, скільки одиниць часу знадобиться в гіршому випадку для виконання алгоритму. Big O – метрика, яка показує верхню межу динаміки обчислювальної складності алгоритму залежно від розміру вхідних даних N . Оцінка складності алгоритму є важливим аспектом під час вибору алгоритму для певної ситуації, і це може бути окремою темою, але в межах цієї статті окреслимо декілька випадків [2]:

– $O(1)$ – це статична оцінка, в якій час виконання алгоритму не залежить від обсягу даних, над якими проводяться операції. В більшості випадків це отримання даних з будь-якої структури даних за ключем.

– $O(n)$ – це оцінка складності алгоритму, в якому час виконання прямо пропорційно залежить від кількості елементів, над якими виконуються операції.

– $O(\log n)$ – це оцінка складності алгоритму, в якому частіше за все метод обробки даних пов'язаний з розділенням даних навпіл на кожній з ітерацій.

Розглянемо структури масив та список:

– Масив – структура даних, яка має статичний розмір, а елементи в комірках пам'яті розташовані один поза одним. Під час додавання елементів створюється новий масив, тому краще підходить для даних, які не змінюються з часом. Масив є однорідною структурою, оскільки його елементи мають однаковий тип.

– Список – це більш гнучка структура даних, у якій розташування елементів у пам'яті не мають різниці. В кожному елементі зберігається інформація про кожен наступний елемент, що дає змогу швидко розширювати або змінювати його.

Програмна реалізація алгоритмів нами проводилась за допомогою мови програмування C# та компілятора .NET 8, але ці алгоритми не прив'язані до конкретної мови програмування та можуть бути реалізовані на будь-якій іншій. Кожен алгоритм має свою оцінку складності.

Найпростішим алгоритмом пошуку є *лінійний алгоритм*. Суть цього методу в тому, що під час пошуку елемента ми рухаємося по всіх елементах даних, і на кожній ітерації перевіряємо, чи збігається елемент із шуканим. Цей метод реалізує проходження масиву, поетапно збільшуючи ту його частину, в якій шуканий елемент буде відсутній за результатом перевірки. Якщо збігається, то повертаємо індекс цього елемента. Оцінюючи його, можна сказати, що у нього

складність $O(n)$, тобто час, витрачений на пошук елемента, буде прямо пропорційно збільшуватись зі збільшенням розміру даних, серед яких ми будемо намагатися знайти елемент.

Розглянемо реалізацію цього методу. На вході пошуку задано масив чисел:

```
int[] array = { 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 };
```

Зробимо припущення про пошук елемента 5, тоді метод для пошуку елемента матиме вигляд:

```
int el = 5;
for (int i = 0; i < array.Length; i++)
{
    if (array[i] == el)
    {
        return i;
    }
}
```

Результат буде 4 за умови часу виконання 00:00:00.0002173 мс.

Навіть якщо ми будемо збільшувати масив, то час пошуку цього елемента не збільшиться. Але недолік цього елемента проявиться тоді, коли ми будемо шукати елемент, який знаходиться близько до кінця масиву. Наприклад, під час пошуку 9-го елемента отримаємо результат: 9 за часу виконання 00:00:00.0004207 мс. У цьому випадку час збільшився удвічі. І так буде кожного разу, коли індекс шуканого елемента буде збільшуватись. Перевагою цього методу є те, що для виконання не потрібно попередньої обробки даних. У цьому випадку різниці у швидкості між масивом та списком майже немає, тому що ми проходимо по всіх елементах підряд. Варто зазначити, що в деяких реалізаціях списків вони можуть працювати трохи швидше через внутрішню оптимізацію, але на загальний випадок це не впливає.

Бінарний алгоритм пошуку трохи складніший, але у разі великій кількості даних він має велику перевагу у швидкості. Перед початком цього алгоритму треба переконатися, що дані відсортовані.

Далі алгоритм вибирає елемент із середини масиву і порівнює його з шуканим. Якщо поточний елемент менше шуканого, то він відкидає праву частину даних і переходить до лівої частини. Далі ця операція повторюється, доки шуканий елемент не буде знайдений. На відміну від лінійного, складність цього алгоритму буде залежати від структури даних, яку ми будемо використовувати для зберігання даних. Наприклад, для масиву складність буде $O(\log n)$, що набагато краще, ніж у лінійного алгоритму, але все зміниться, якщо ми будемо працювати зі списками. У списках елементи не розташовані один за одним у пам'яті, і для того, щоб переглянути елемент усередині цього списку, нам потрібно отримати поступово доступ до цього елемента. В такому разі всі переваги цього алгоритму втрачаються, а складність буде, як і у лінійного алгоритму, $O(n)$. Метод, який реалізує бінарний алгоритм, має вигляд:

```
int left = 0;
int right = array.Length - 1;
while (left <= right)
{
    int cursor = (right + left) / 2;
    if (array[cursor] == el)
    {
        return cursor;
    }
    else if (array[cursor] < el)
    {
        left = cursor + 1;
    }
    else
    {
        right = cursor - 1;
    }
}
```


Проведемо аналіз алгоритму. Наприклад, на вході заданий масив даних:

```
int[] array = { 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 }.
```

Як і у попередньому лінійному алгоритмі, спробуємо шукати 9-й елемент. Тоді отримаємо результат: 9 за умови часу виконання 00:00:00.0002716 мс. Отриманий результат вже кращий, ніж у прикладі лінійного пошуку, але найцікавіше буде, якщо ми будемо шукати елемент, розташований ближче до кінця масиву. Наприклад, якщо шукати елемент 20, тоді результат буде такий: 19 за умови часу виконання 00:00:00.0002776 мс.

Проведемо експеримент із більшою кількістю даних у масиві. Згенеруємо масив із 10 000 елементів:

```
var array = Enumerable.Range(0, 10000).ToArray();
```

Під час спроби пошуку 1000-го елемента отримано результат: 1 000 за умови часу 00:00:00.0002873 мс. Час очікувано збільшився, але на відміну від лінійного пошуку, він збільшився на незначну частку. Варто взяти до уваги, що час заміряти важко, і він відносний, оскільки на нього впливають багато факторів: потужність пристрою та оперативні процеси (які майже неможливо контролювати). Під час виміру часу було отримано декілька поточних значень і фіксувалося їх середнє з метою підтвердити різницю швидкості алгоритмів.

Висновки. Отже, кожен алгоритм має своє призначення. Великі об'єми даних від початку варто зберігати впорядковано, і потім під час пошуку конкретного елемента можна застосувати бінарний алгоритм, який заощадить багато часу та потужності. Лінійний пошук підходить краще для невеликих об'ємів даних, де швидкістю можна знехтувати.

Abstract. The article addresses the analysis of search algorithms and their application in practical tasks. It highlights the theoretical aspects of search operations and the main categories of search algorithm theory. The article examines linear and binary search algorithms and evaluates their complexity. It is proven that the most efficient algorithm is the binary search algorithm.

Keywords: algorithm, search, complexity, algorithm efficiency, linear search, binary search.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bhargava A. Grokking Algorithms: An Illustrated Guide for Programmers and Other Curious People. Manning Publications, 2016. 256 p.
2. Skiena S. S. The Algorithm Design Manual / Springer; 3rd edition (October 6, 2020). 810 p.
3. Korman T. H. Algorithms. Unlocked. The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, 2013. 207 p.
4. Stephens R. Essential Algorithms: A Practical Approach to Computer Algorithms Using. John Wiley & Sons, 2013. 624 p.
5. Sedgewick R., Wayne K. Algorithms. Addison-Wesley Professional, 2020. 956 p.

УДК 574:59

ОРНІТОФАУНА ПАРКУ-ПАМ'ЯТКИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА «ПАРК ІМ. О. І. ЮЩЕНКА» В М. ВІННИЦІ

В. О. Павленко

Анотація. У статті представлено результати досліджень орнітофауни на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Парк ім. О. І. Ющенко». Публікується список орнітофауни, який включає 36 видів. Підтверджено домінування представників дендрофільного угруповання птахів, що є закономірним для рельєфу й рослинного покриву території досліджень. Дослідження є складником комплексної оцінки стану біорізноманіття об'єкта природно-заповідного фонду, яка необхідна для реалізації «Зеленого курсу Вінниці» – стратегії управління природними ресурсами міської територіальної громади.

Ключові слова: орнітофауна, дендрофіли, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва.

Стратегія розвитку Вінницької міської територіальної громади орієнтована на інтеграцію до Європейського Союзу, що відображено, зокрема, у Декларації про Зелений курс Вінниці, яка, зокрема, передбачає: «Збереження та збільшення міських зелених зон, включення питань охорони та збереження міського біорізноманіття в міське планування ... має стати важливим елементом Зеленого курсу Вінниці» [1]. Дослідження біорізноманіття об'єктів природно-заповідного фонду міста необхідні як основа екологічного планування.

Сучасний комплексний підхід до інвентаризації біорізноманіття об'єктів природно-заповідного фонду в межах міської забудови пропонує Державна установа «Інститут еволюційної екології Національної академії наук України» на прикладі дослідження парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Феофанія», яка дає оцінку значущості біорізноманіття для виконання парком природоохоронної, рекреаційної, освітньої функцій [2].

Це дослідження є складником комплексної оцінки біорізноманіття одного з найстаріших і найвідоміших парків міста Вінниці – Парку ім. О. І. Ющенка.

Парк ім. О. І. Ющенка, заснований 1902 року, є пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення, взятий під охорону на підставі рішення облвиконкому № 441 від 30.07.1969 [3]. Він розташований у південній частині міста Вінниці, на правому березі річки Південний Буг, на плакорній ділянці, яка далі тягнеться до крутого скелястого берега річки. За фізико-географічним районуванням територія належить до Барсько-Літинського району Середньобузької височинної області Подільсько-Придніпровського краю Лісостепової зони [4].

Парк ім. О. І. Ющенка, як і більшість парків Поділля того періоду, створювався на основі наявного природного лісового ландшафту, який трансформувалася висаджуванням видів-ергазіофітів. Комплексне геоботанічне дослідження цього парку, проведене А. Ковтонюк та А. Куземко, довело подібність складу та структури фітоценозів спонтанної лісової рослинності Парку ім. О. І. Ющенка до аналогічних угруповань природних лісів регіону. За рівнем видового багатства й різноманітності рослинних угруповань цей парк було визнано одним з кращих у Середньому Побужжі [5].

Орнітологічне дослідження території Парку ім. О. І. Ющенка проводилося з жовтня 2023 до жовтня 2024 року. Маршрутно-точкові обліки птахів проводилися візуально за допомогою бінокля Olympus 10-30x25 ZOOM PC I, ідентифікація видів здійснювалася з допомогою додатка-визначника для смартфонів «Птахи України» [6]. Аудіоідентифікація здійснювалася за допомогою додатку для смартфона Merlin Bird ID [7].

Всього на території парку ідентифіковано 36 видів авіафауни, перелік яких наведено у табл. 1.

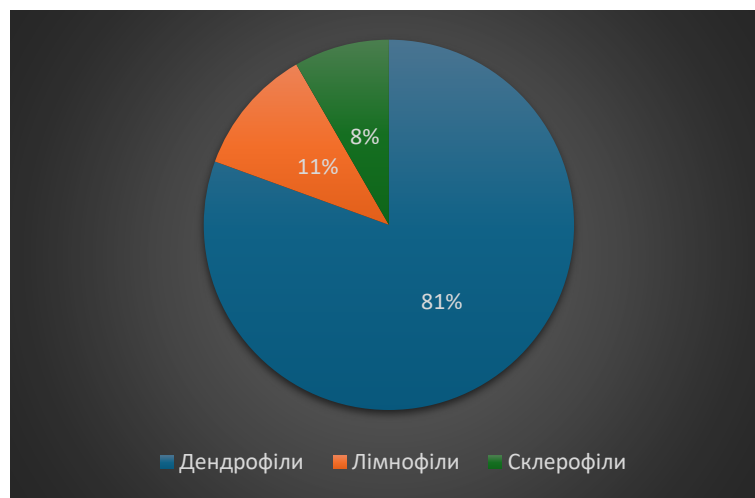
Таблиця 1

**Перелік видів орнітофауни
парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Парк ім. О. І. Ющенка»**

Вид	Вид (латина)	Родина
Галка звичайна	<i>Corvus monedula</i> (Linnaeus, 1758)	Воронові (<i>Corvidae</i>)
Грак	<i>Corvus frugilegus</i> (Linnaeus, 1758)	Воронові (<i>Corvidae</i>)
Сорока звичайна	<i>Pica pica</i> (Linnaeus, 1758)	Воронові (<i>Corvidae</i>)
Зяблик звичайний	<i>Fringilla coelebs</i> (Linnaeus, 1758)	В'юркові (<i>Fringillidae</i>)
Зеленяк звичайний	<i>Chloris chloris</i> (Linnaeus, 1758)	В'юркові (<i>Fringillidae</i>)
Костогриз	<i>Coccothraustes coccothraustes</i> (Linnaeus, 1758)	В'юркові (<i>Fringillidae</i>)
Щиглик звичайний	<i>Carduelis carduelis</i> (Linnaeus, 1758)	В'юркові (<i>Fringillidae</i>)
Горлиця садова	<i>Streptopelia decaocto</i> (Frisvaldszky, 1838)	Голубові (<i>Columbidae</i>)
Голуб сизий	<i>Columba livia</i> Gmelin, 1789	Голубові (<i>Columbidae</i>)
Припутень	<i>Columba palumbus</i> (Linnaeus, 1758)	Голубові (<i>Columbidae</i>)
Дятел звичайний	<i>Dendrocopos major</i> (Linnaeus, 1758)	Дятлові (<i>Picidae</i>)
Жовна сива	<i>Picus canus</i> (Gmelin, 1788)	Дятлові (<i>Picidae</i>)
Дятел середній	<i>Dendrocoptes medius</i> (Linnaeus, 1758)	Дятлові (<i>Picidae</i>)
Дрізд чорний	<i>Turdus merula</i> (Linnaeus, 1758)	Дроздові (<i>Turdidae</i>)
Дрізд співочий	<i>Turdus philomelos</i> Brehm, 1831	Дроздові (<i>Turdidae</i>)
Дрізд-омелюх	<i>Turdus viscivorus</i> (Linnaeus, 1758)	Дроздові (<i>Turdidae</i>)
Кропив'янка чорноголова	<i>Sylvia atricapilla</i> (Linnaeus, 1758)	Кропив'янкові (<i>Sylviidae</i>)
Вівчарик-ковалик	<i>Phylloscopus collybita</i> (Vieillot, 1817)	Кропив'янкові (<i>Sylviidae</i>)
Вівчарик жовтобровий	<i>Phylloscopus sibilatrix</i> (Bechstein, 1793)	Кропив'янкові (<i>Sylviidae</i>)
Очеретянка велика	<i>Acrocephalus arundinaceus</i> (Linnaeus, 1758)	Кропив'янкові (<i>Sylviidae</i>)
Горихвістка звичайна	<i>Phoenicurus phoenicurus</i> (Linnaeus, 1758)	Мухоловкові (<i>Muscicapidae</i>)
Мухоловка сіра	<i>Muscicapa striata</i> (Pallas, 1764)	Мухоловкові (<i>Muscicapidae</i>)
Вільшанка	<i>Erithacus rubecula</i> (Linnaeus, 1758)	Мухоловкові (<i>Muscicapidae</i>)
Мухоловка білошия	<i>Ficedula albicollis</i> (Temminck, 1815)	Мухоловкові (<i>Muscicapidae</i>)
Синиця велика	<i>Parus major</i> (Linnaeus, 1758)	Синицеві (<i>Paridae</i>)

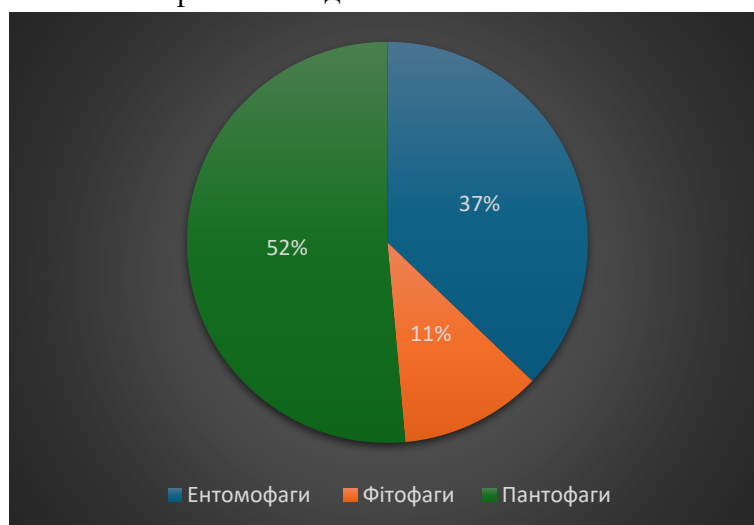
Вид	Вид (латина)	Родина
Синиця блакитна	<i>Cyanistes caeruleus</i> (Linnaeus, 1758)	Синицеві (<i>Paridae</i>)
Гаїчка болотяна	<i>Poecile palustris</i> (Linnaeus, 1758)	Синицеві (<i>Paridae</i>)
Підкоришник звичайний	<i>Certhia familiaris</i> (Linnaeus, 1758)	Підкоришникові (<i>Certhiidae</i>)
Ремез звичайний	<i>Remiz pendulinus</i> (Linnaeus, 1758)	Ремезові (<i>Remizidae</i>)
Крячок річковий	<i>Sterna hirundo</i> (Linnaeus, 1758)	Крячкові (<i>Sternidae</i>)
Курочка водяна	<i>Gallinula chloropus</i> (Linnaeus, 1758)	Пастушкові (<i>Rallidae</i>)
Крижень звичайний	<i>Anas platyrhynchos</i> (Linnaeus, 1758)	Качкові (<i>Anatidae</i>)
Серпокрилець чорний	<i>Apus apus</i> (Linnaeus, 1758)	Серпокрильцеві (<i>Apodidae</i>)
Горобець хатній	<i>Passer domesticus</i> (Linnaeus, 1758)	Горобцеві (<i>Passeridae</i>)
Ластівка міська	<i>Delichon urbicum</i> (Linnaeus, 1758)	Ластівкові (<i>Hirundinidae</i>)
Повзик звичайний	<i>Sitta europaea</i> (Linnaeus, 1758)	Повзикові (<i>Sittidae</i>)

Як видно з діаграми 1, основна частина зафіксованих видів належить до дендрофільної групи, а саме 29 видів (81 %), також спостерігались 4 види, що належать до лімнофільної групи, та 3 представники склерофілів. Це обумовлено тим, що деревні насадження займають велику частину території, що є гарним середовищем для дендрофілів, які гніздяться на їх кронах та у душлах.

Діаграма 1. Дані розподілу авіафауни за екологічними угрупованнями на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Парк ім. О. І. Ющенка»

Під час дослідження трофічної структури авіафауни, представленій на діаграмі 2, на території пам'ятки місцевого значення Парку ім. О. І. Ющенка, можна побачити, що найбільш чисельними є пантофаги – 18 видів, та ентомофаги – 13 видів; фітофаги представлені 4 видами. Найменшою групою є пантозоофаги – 1 вид.

Діаграма 2. Дані розподілу дендрофільної групи за трофічною спеціалізацією на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Парк ім. О. І. Ющенка»

Цей розподіл цілком відповідає даним таксономічного аналізу, оскільки більшість дендрофілів представлена рядом *Passeriformes*, переважне число яких є або ентомо- або пантофагами. Найбільш чисельними є представники родини *Passeridae* – *Passer domesticus*. Фітофаги представлені видами ряду *Columbiformes* (*Columba palumbus*) та родини *Fringillidae* (*Coccothraustes coccothraustes*). Пантозоофагами в цьому угрупованні виступають здебільшого представники родини *Laridae*.

З огляду на дані аналізу вказаної групи за типами розташування гнізд маємо такі показники: з 33 види цього угруповання, що гніздяться на території комплексної пам'ятки природи, 29 розташовують свої гнізда в найбільш притаманних дендрофільному угрупованню місцях, кронах або середньому ярусі дерев та в дуплах, що проілюстровано діаграмою 3.

Діаграма 3. Дані розподілу авіафауни за типами розташування гнізд на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Парк ім. О. І. Ющенка»

Більшість видів мають західно-палеарктичний та транспалеарктичний тип ареалу. Види з космополітним і з трансглоарктичним типом ареалу представлені менше. Найменшу представленість мають види з південно-палеарктичним типом ареалу.

Незважаючи на відсутність у складі орнітофауни парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Парк ім. О. І. Ющенка» раритетних видів, територія є достатньо цінною за видовим багатством.

Abstract. The article presents the results of studies of avifauna on the territory of the park-monument of garden and park art of local importance «O. I. Yushchenko Park». A list of avifauna, which includes 36 species, is published. The dominance of representatives of the dendrophilous group of birds was confirmed, which is natural for the relief and vegetation of the research area. The research is a component of the comprehensive assessment of the state of biodiversity of the object of the nature reserve fund, which, in turn, is necessary for the implementation of the «Green Course of Vinnytsia» – the strategy of managing the natural resources of the urban territorial community.

Keywords: avifauna, dendrophyls, park-sights of horticultural art.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рішення Вінницької міської ради від 28.01.2022 № 858 Про проголошення Зеленого курсу Вінниці. URL: <https://2021.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2022/%E2%84%96858%2028-01-2022.pdf>
2. Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Феофанія» – осередок біотичного різноманіття урбаноеко-системи Києва / В. Г. Радченко, Р. І. Бурда, Н. А. Пашкевич, С. М. Конякін, О. Ф. Крахмальний, Л. П. Гапонова, Р. К. Магяшук, Т. В. Шупова, Ю. В. Дубровський. *Екологічні науки*. 2019. Т. 25, № 2. С. 138–146.
3. Заповідні об'єкти Вінниччини / під заг. ред. О. Г. Яворської. Вінниця: Велес, 2005. С. 55.
4. Національний атлас України. Київ: ДНВП «Картографія», 2007. С. 228–229.
5. Ковтонюк А. І., Куземко А. А. Лісова рослинність садово-паркових ландшафтів Середнього Побужжя (Вінницька та Черкаська області України). *Чорноморський ботанічний журнал*. 2021. Т. 17, № 1. С. 6–35.
6. Птахи України (орнітологічний визначник). URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.need-apps.birds.birdua&hl=uk&pli=1>
7. Merlin Bird ID by Cornell Lab (Sound ID and Photo ID). URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.labs.merlinbirdid.app>

МОТИВАЦІЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ

О. М. Петровська, Т. М. Яворська

Анотація. У статті досліджуються сучасні підходи до мотивації та стимулювання персоналу в комунікаційній системі підприємства. Розглядаються основні інструменти, що дають змогу підвищити ефективність взаємодії між працівниками та керівництвом, сприяючи поліпшенню продуктивності та залученості. Особлива увага приділяється ролі комунікаційних платформ у створенні сприятливого робочого середовища, що стимулює розвиток персоналу та забезпечує досягнення організаційних цілей.

Ключові слова: комунікаційні системи, мотивація персоналу, стимулювання.

Постановка проблеми. У сучасних умовах швидкого розвитку технологій та глобалізації ефективна мотивація персоналу стає критично важливою для успіху підприємств. Традиційні методи мотивації, наприклад, фінансові стимули, часто є недостатніми для забезпечення високого рівня залученості та продуктивності працівників. Водночас новітні комунікаційні системи відкривають нові можливості для стимулювання персоналу, але їх потенціал ще не повністю досліджений і використаний. Проблема полягає в тому, що багато підприємств не мають чіткої стратегії інтеграції комунікаційних технологій у своїх мотиваційних програмах. Це призводить до недостатньої ефективності мотиваційних заходів і, як наслідок, до зниження продуктивності та задоволеності працівників.

Для ефективною реалізації мотиваційних стратегій компаніям необхідно осучаснити свої комунікаційні системи, що дасть змогу забезпечити зворотний зв'язок та встановити довірливі відносини між управлінським складом і працівниками. Сучасний підхід до проблеми, що досліджується, не лише сприяє поліпшенню внутрішньої атмосфери в колективі, а й позитивно впливає на загальний успіх організації в умовах глобалізації та посилення конкурентної боротьби. Отже, дослідження мотивації і стимулювання персоналу в контексті сучасних комунікаційних систем є важливим і актуальним напрямом, що вимагає детального аналізу та практичного впровадження.

Метою цього дослідження є виявлення сучасних підходів до мотивації персоналу через використання комунікаційних систем, а також аналіз їх впливу на ефективність роботи працівників. Очікується, що результати цього дослідження сприятимуть розробці більш ефективних мотиваційних стратегій, які враховують сучасні технологічні можливості та потреби працівників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Класичні теорії мотивації, як-от ієрархія потреб Маслоу, двофакторна теорія Герцберга та теорія очікувань Врума, залишаються актуальними і сьогодні. Сучасні дослідження підкреслюють важливість інтеграції мотиваційних теорій з практичними підходами до управління персоналом [1].

Однак останні дослідження у сфері мотивації персоналу та комунікаційних систем виявляють тенденцію до інтеграції сучасних технологій для підвищення ефективності управління людськими ресурсами. Зокрема, наукові роботи останніх років фокусуються на вивченні впливу цифрових платформ, таких як корпоративні соціальні мережі, мобільні додатки та системи управління проектами тощо на мотивацію працівників. Дослідження виявляють, що ці платформи можуть суттєво покращити комунікацію між працівниками і керівництвом, сприяючи більшій прозорості в організаційних процесах та підвищуючи рівень залученості персоналу.

Виклад основного матеріалу. Мотивація та стимулювання персоналу є ключовими елементами управління будь-якої організації, особливо в умовах розвитку та впровадження комунікаційних технологій. Сучасний підхід до цих аспектів передбачає інтеграцію новітніх методів, які сприяють підвищенню ефективності праці, більшій задоволеності працівників та поліпшенню комунікаційних процесів загалом.

Комунікаційні системи відіграють ключову роль у впровадженні ефективних програм стимулювання та створенні сприятливого робочого середовища. Мотивація працівників через ці системи стає важливим інструментом для підвищення продуктивності та досягнення стратегічних цілей компанії.

За визначенням, що надає Українська бібліотечна енциклопедія – «комунікаційна система – система для керування процесами зв'язку, взаємодії та обміну даними» [7]. На рис. 1 наведено кілька визначень комунікаційної системи.

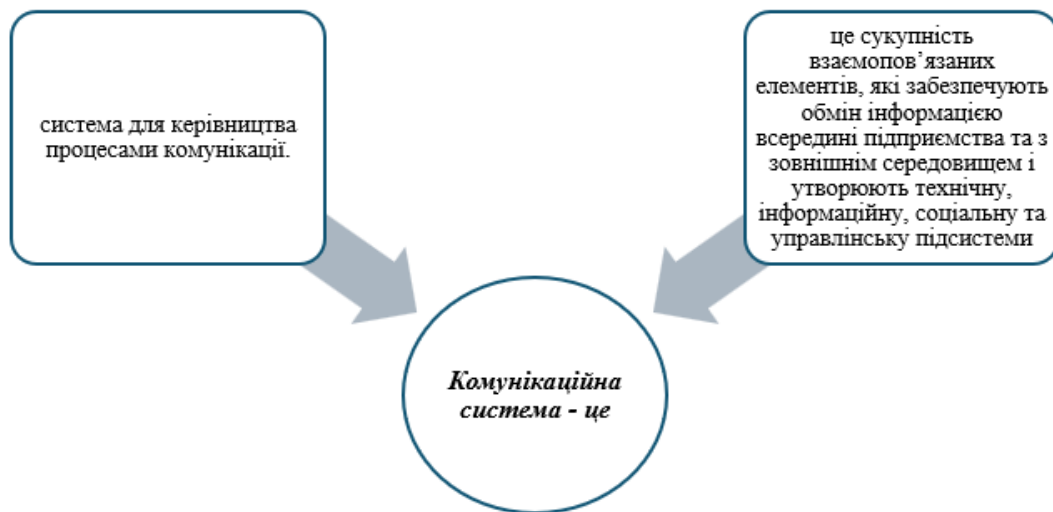

Рис. 1. Визначення поняття «комунікаційна система» [8; 9, с. 16–22]

Інформаційно-комунікаційна система являє собою комплекс інформаційних та електронних комунікаційних систем, які функціонують як єдине ціле під час обробки інформації. На рис. 2 представлено визначення внутрішньої комунікаційної системи, що має значний вплив на ефективність роботи будь-якої організації. Її суть розкривається в наведених нижче визначеннях.

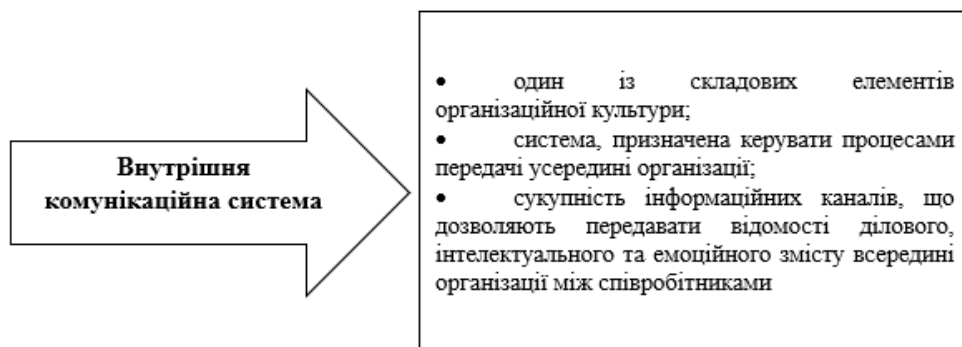

Рис. 2. Сутність поняття «внутрішня комунікаційна система» [8, 9]

Мотивація – це сила, яка спонукає нас до конкретних дій та визначених цілей. Це може бути внутрішнє прагнення до саморозвитку, бажання досягнути успіху або внутрішня енергія, що веде до виконання завдань. Це те, що дає нам змогу прокидатися вранці з визначеною метою і наполегливістю в душі. Розуміння того, що таке мотивація та як її розвинути, може стати ключем до особистого і професійного зростання [2].

Загалом мотивація в комунікаційній системі є процесом, через який комунікація стимулює і підтримує активність та зусилля людей для досягнення визначених цілей. У межах комунікаційної системи це може включати пояснення цілей і ролі співробітників у досягненні загальних завдань підприємства.

Мотивація є ключовим елементом у досягненні як особистих, так і організаційних цілей. Вона включає в себе різні методи та стратегії, які допомагають стимулювати працівників до ефективної роботи. Мотивація може бути внутрішньою, коли працівник сам знаходить задоволення в своїй роботі, та зовнішньою, коли стимулювання відбувається через винагороди, похвалу чи інші зовнішні фактори.

Мотиваційна система являє собою комплекс мотиваційних складників, які через внутрішню комунікацію впливають на ефективність як працівників, так і організації загалом. Вона забезпечує ясність у цілях, завданнях та винагородах, що сприяє підвищенню залученості та продуктивності працівників.

Розробка і впровадження мотиваційної системи складається з таких ключових кроків:

- Визначення проблем компанії, що виникають через брак мотивації.
- Складання списку ключових завдань.
- Проведення соціальної діагностики.
- Розробка системи мотивації на основі отриманих даних.
- Розрахунок фінансових витрат.
- Детальне інформування персоналу про прийдешні зміни.
- Запуск і тестування системи.

Якщо результати за пробний період незадовільні, то система потребує вдосконалення. Можливо, були підібрані неоптимальні методи або неправильно визначені стимули. Проводиться повторне опитування персоналу і нова постановка цілей [5].

Сучасні підходи до мотивації персоналу базуються на поєднанні матеріальних і нематеріальних стимулів. До матеріальних належать заробітна плата, бонуси та премії, тоді як нематеріальні включають визнання, можливості професійного розвитку, гнучкий графік, а також сприятливий клімат у колективі. Головною метою є створення умов, у яких кожен працівник відчуває власну значущість і внесок у спільний результат.

Щодо стимулювання праці – це метод впливу на трудову поведінку робітника через мотивацію [3]. Загалом стимулювання в комунікаційній системі є процесом заохочення та мотивації учасників комунікації до активної участі, обміну інформацією та взаємодії. У комунікаційній системі стимулювання часто пов'язане з прозорістю інформації, зворотним зв'язком і визнанням досягнень. В основі стимулювання лежить мотивація – внутрішнє прагнення до досягнення певних цілей чи задоволення певних потреб.

Комунікаційна система персоналу є структурою взаємодії та обміну інформацією між працівниками й керівництвом, яка включає як формальні (наради, електронні листи), так і неформальні (розмови, обговорення в чатах) канали зв'язку.

Комунікація є процесом взаємодії, під час якого відбувається передача чи обмін інформацією. Водночас комунікація вважається успішною, якщо вона пройшла повний цикл. Відправник передає інформацію адресату, останній має однозначно зрозуміти її зміст. Успішний комунікаційний процес залежить також від послідовної побудови інформаційного повідомлення відправником: привернення уваги – інтерес – перехід до основної частини – уточнення деталей – обговорення – висновки – заклик до дії. Очікуваним результатом успішної комунікації є зміна поведінки адресанта.

Ефективні комунікації мають величезне значення для успіху організації. На комунікації керівники витрачають від 50 до 90 % часу, проте опитування показує, що майже 70 % керівників вважають комунікацію головною перешкодою у досягненні ефективності роботи підприємства [4].

Сучасні методи мотивації та стимулювання в комунікаційній системі:

➤ Електронні платформи для зворотного зв'язку та оцінки результатів – платформи Slack, Microsoft Teams або спеціалізовані CRM-системи дають змогу ефективно відстежувати продуктивність, обмінюватися результатами та надавати оперативний зворотний зв'язок.

➤ Мотиваційні системи з використанням гейміфікації – впровадження елементів гри, як-от бали, рейтинги або досягнення, створює конкурентну атмосферу та заохочує працівників до підвищення своїх показників.

➤ Соціальні мережі як інструмент залучення та мотивації – корпоративні соціальні мережі, зокрема Yammer чи Workplace, стають платформою для обміну ідеями, налагодження комунікації між працівниками та вищим керівництвом, а також для визнання досягнень працівників.

➤ Персоналізовані системи стимулювання шляхом аналітики даних – сучасні аналітичні інструменти дають змогу створювати персоналізовані програми мотивації на основі індивідуальних даних про продуктивність, уподобання та особисті потреби працівників.

У контексті сучасних тенденцій комунікаційні системи відіграють важливу роль у мотивації персоналу. Впровадження цифрових платформ для внутрішньої комунікації, як-от корпоративні месенджери, платформи для зворотного зв'язку, соціальні мережі, допомагає забезпечити постійний обмін інформацією, сприяє швидкому вирішенню проблем та підвищує рівень залу-

ченості працівників у бізнес-процеси. Ці системи також важливі для визнання досягнень та надання зворотного зв'язку, що стимулює бажання працівників до самовдосконалення.

Успішне впровадження комунікаційних систем для мотивації персоналу значною мірою залежить від ролі керівництва. Лідери підприємств повинні активно підтримувати, впроваджувати процес цифровізації, забезпечувати навчання персоналу та демонструвати приклад використання цих інструментів. Важливо також формувати відкриту корпоративну культуру, в якій комунікація і зворотний зв'язок є невід'ємною частиною роботи, що сприяє підвищенню мотивації працівників.

Інтеграція цифрових інструментів для моніторингу продуктивності праці дає змогу не лише контролювати виконання завдань, але й мотивувати працівників через надання персоналізованих зворотних відгуків. Автоматизовані системи оцінки результатів можуть створювати прозорі та об'єктивні умови для заохочень, що підвищує довіру між керівником та працівниками.

Основними перевагами використання комунікаційних систем для мотивації є:

➤ Оперативність. Миттєва передача інформації про результати та досягнення дає змогу своєчасно реагувати на потреби працівників та стимулювати їх.

➤ Гнучкість. Взаємодія через цифрові платформи допомагає адаптувати мотиваційні програми до умов віддаленої або гібридної роботи.

➤ Транспарентність. Системи комунікації забезпечують прозорість процесів оцінювання, що підвищує рівень довіри між працівниками та керівництвом.

➤ Підвищення залученості. Завдяки соціальним платформам працівники відчують вищий рівень участі в діяльності підприємства.

Незважаючи на очевидні переваги, впровадження комунікаційних систем для мотивації та стимулювання персоналу пов'язане з певними викликами. Один із основних викликів – це адаптація працівників до нових цифрових інструментів. Співробітники можуть мати проблеми з освоєнням нових технологій або відчувати перевантаженість через постійний інформаційний потік. До того ж є ризик втрати особистого контакту між працівниками та керівництвом, що може вплинути на рівень довіри. Також важливим аспектом є гарантування безпеки інформації та дотримання конфіденційності в межах корпоративних комунікаційних платформ.

Впровадження комунікаційних систем для мотивації персоналу може стирати бар'єри між працівниками та керівництвом, однак цей процес також супроводжується певними викликами. Одним з основних є забезпечення належної безпеки та конфіденційності даних, що обробляються через ці платформи. До того ж необхідно враховувати індивідуальні особливості працівників. Важливо уникати знецінення індивідуального підходу через стандартизовані системи.

Перспективи використання комунікаційних систем у мотивації передбачають подальший розвиток та впровадження штучного інтелекту для персоналізації мотиваційних стратегій, інтеграцію нових технологій для підтримки ефективних комунікаційних процесів в умовах бізнес-середовища, що швидко змінюється.

Висновки. Отже, мотивація та стимулювання персоналу в сучасних комунікаційних системах є важливим інструментом підвищення ефективності та залученості працівників. Завдяки новітнім технологіям підприємства можуть створювати індивідуалізовані мотиваційні програми, які відповідають потребам кожного працівника, забезпечуючи ефективну комунікацію та швидку реакцію на зміни.

Abstract. The article explores modern approaches to motivating and stimulating staff through the use of communication systems in organizations. The main tools that allow to increase the efficiency of interaction between employees and management, contributing to improved productivity and engagement, are considered. Particular attention is paid to the role of communication platforms in creating a favorable working environment that stimulates staff development and ensures the achievement of organizational goals.

Keywords: staff motivation, communication systems, incentives.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кирич Н. Б. Мотивація та стимулювання персоналу в ефективному управлінні підприємством. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* 2017. № 6, т. 3. С. 139–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_6%283%29__29 (дата звернення 10.09.2024).

2. Самойлова В. Що таке мотивація та як її розвинути: 5 ефективних способів. *gosta*. 18.03.2024. URL: <https://gosta.media/psycholohiya/sho-take-motivaciya-ta-yak-yiyi-rozvinuti-5-efektivnih-sposobiv/> (дата звернення 10.09.2024).

3. Стимулювання праці: сутність, структура і різновиди. 29.04.2012. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/sociology/29670/> (дата звернення 10.09.2024).

4. Панченко В. А. Комунікаційні процеси в ефективному управлінні персоналом. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2016. Вип. 30. С. 147–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2016_30_17 (дата звернення 10.09.2024).

5. Як ефективно впровадити систему мотивації для персоналу. *Агрокебети. Агроосвіта майбутнього*. URL: <https://blog.agrokebety.com/yak-efektyvno-vprovadyty-systemu-motyvatsiyi-dlya-personalu> (дата звернення 10.09.2024).

6. Трансформаційні процеси у суспільній та соціокультурній сферах України / О. М. Анісімова, Л. А. Ковальська, Г. П. Лукаш, О. В. Пригунов, О. С. Щербіна, Т. М. Яворська. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2021. 185 с.

7. Комунікаційна система. *Українська бібліотечна енциклопедія. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого*. 2014. URL: surl.li/gmgusd (дата звернення 25.09.2024).

8. Комунікаційна система. *Державні будівельні норми України*. 08.12.2016. URL: https://dbn.co.ua/blog/komu-nikacijna_sistema/2016-12-08-21038 (дата звернення 25.09.2024).

9. Босак А. О. Складові елементи системи комунікацій підприємства та їх характеристики. Львів: Національний університет «Львівська політехніка». 2006. С. 16–22.

УДК 001.89:[378.22:1]:[001.102+02+930.25]”2021/2024”

АНАЛІЗ ЗМІН У ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНТЕРЕСАХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 029 ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА СПРАВА З 2021 ДО 2024 РОКУ

Ю. В. Погоріла, О. М. Анісімова

Анотація. У дослідженні було подано інформацію про зміни у дослідницьких інтересах PhD. Здійснено огляд тематики дисертацій за період з 2021 до 2024 року. Визначено напрями для подальшого розвитку освіти третього ступеня науки зі спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа.

Ключові слова: дисертація, PhD, 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа.

Вступ. У науковій практиці є тенденція до розгляду найновіших досліджень, практичне застосування яких призведе до подальшого їх патентування й використання у соціумі. Загальна мета науково-дослідної роботи – відкриття нових шаблів науки шляхом окреслення практичної частини дослідження, підкріпленої: теоретичною базою; аналізом провідних наукових праць за суміжною тематикою, наприклад, авторства А. В. Яцишина, Н. В. Султанової, Н. М. Ткаченко; застосуванням критичного мислення науковця тощо.

Метою цього дослідження є аналіз змін у дослідницьких інтересах докторів філософії спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа. Без теорії неможливе виокремлення практичного складника, тому для глибокого аналізу змін у дослідницьких інтересах здобувачів третього рівня освіти цієї спеціальності необхідно прослідкувати розвиток їх бачення наукової проблематики у зв'язку з економічними, соціальними, законодавчими й зовнішньополітичними змінами в країні. Для проведення аналізу необхідно розглянути часовий проміжок із 2021 до 2024 року, оскільки цей період став періодом великих змін як у країні, так і в тенденціях наукових досліджень докторів філософії.

Виклад основного матеріалу. Етимологія поняття «доктор філософії» має латинське коріння: «Philosophiae» – філософія, «Doctor» – лікар, проте у контексті науки це словосполучення набуває іншого значення [1]. Сьогодні використовують англійський відповідник «Doctor of philosophy» – це науковий ступінь, який надає право займатися науковою та викладацькою діяльністю особі у закладах освіти III–IV рівнів акредитації. Поняття активно використовувалося в часи популяризації науки як такої, яка сприяє соціально-культурному та інтелектуальному піднесенню людини як особистості, збільшуючи її авторитет, матеріальне й соціальне становище. Перша згадка про появу ступеня доктора філософії датована XII століттям і була відкрита світу за допомогою рукописних згадок у святих писаннях католицької церкви. Найбільш популярними напрями науки були медицина, право та теологія [2]. Згодом відбулися суттєві

зміни у науковій сфері, оскільки перелік напрямів було розширено й поділено на гуманітарний, технічний та природничий. Відбулася трансформація наукової діяльності, яка допомагає науковцям рухати науку вперед, за межі України.

З появою масштабних інтелектуальних гігантів, які зберігають не лише інформацію, а й історію народів, – бібліотек та архівів, виникла потреба у формуванні науково-дослідних інститутів та шкіл для підготовки аспірантів, кваліфікованих кадрів, які володіють знаннями не лише з бібліотечної та архівної справ, а також з економіки, інформаційних технологій, історії, філології тощо та вміють їх вправно застосовувати. Наприклад, в університеті міста Делі (Індія) вперше було видано диплом доктора філософії фахівцю з бібліотечної справи [3].

Варто допустити, що тематика дисертаційного дослідження приблизно ста років тому і зараз відрізняються, оскільки науково-технічний прогрес дав змогу зробити навчальну підготовку PhD більш мобільною, розширився перелік дисциплін, необхідних для викладацької діяльності. Сьогодні ступінь PhD зі спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа пропонує успішне кар'єрне зростання, оскільки знання, отриманні за чотири роки підготовки, пов'язані також з інформаційними технологіями, HR, управлінням, економікою тощо. У Європі більшість освітніх програм, які пропонують навчальні заклади, мають назву «Бібліотекознавство та інформаційна галузь / діяльність / технології». Це означає, що спектр наукових інтересів широкий як у Європі, так і в Україні, проте охоплює значну частину бібліотечної справи [4]. У дослідженнях PhD в Україні також простежується тенденція досліджувати бібліотечний складник, адже подальший розвиток бібліотечної справи більшою мірою залежить саме від наукового прогресу, написання науково-дослідних робіт, статей, монографій, посібників тощо. Також достатню кількість уваги приділяють інформаційному та архівному складникам, оскільки вони також потребують обговорення та є не менш важливими для становлення спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» та галузі «Культура» загалом.

Відповідно до того, що PhD зі спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа в Україні також мають широкий спектр наукових інтересів, варто зазначити, що і тематика їх дисертацій охоплює багато сфер людської життєдіяльності та протягом певного періоду часу змінювалася. Розглянемо кількість дисертацій здобувачів наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа у період із 2021 до 2024 роки (рис. 1).

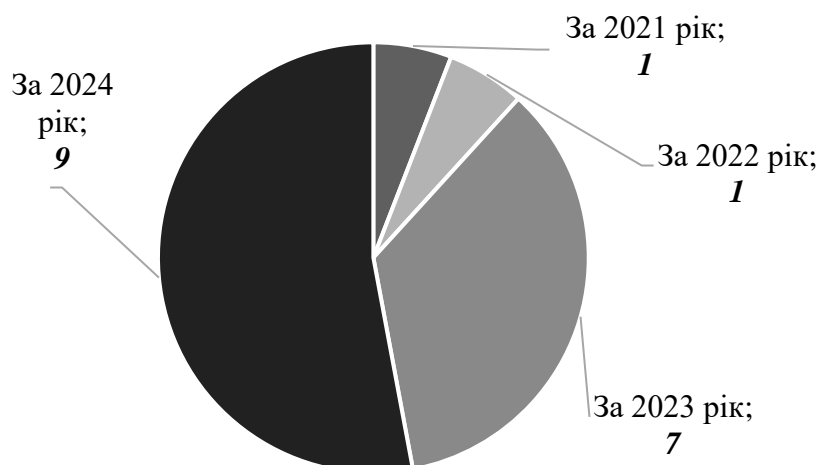

Рис. 1. Кількість захищених дисертацій у період з 2021 до 2024 року

У 2021 році одна дисертація була присвячена розвитку інформаційної діяльності, а у 2022 році – інформаційно-аналітичній діяльності у сфері дипломатії в умовах цифровізації. Отже, питання оцифрування на той час уже було представлено на арені української науки.

У 2023 році було написано сім дисертацій, з яких три присвячені оцифруванню фондів, дві – розвитку бібліотек, одна – розвитку службової документації, одна – архівній справі [5].

Зі врахуванням відкритих даних Єдиної державної електронної бази з питань освіти було проведено аналіз кількості здобувачів освіти, які вступили на навчання за спеціальністю 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа, та кількості здобувачів, які завершили термін підготовки та здійснили захист дисертацій (табл. 1). Інформацію подано за 2023 рік.

Таблиця 1

Кількість здобувачів, які вступили та захистили дисертації у 2023 році [4]

Форма підготовки	Кількість здобувачів, які вступили у 2023 році	Кількість здобувачів, які захистили дисертації у 2023 році
Денна	27	5
Заочна	14	2
Всього	41	7

Варто зауважити, що кількість докторів філософії, які вступили у 2019–2020 роках і здійснили захист у 2023 році, та кількість докторів філософії, які вступили у 2023 році, суттєво відрізняється, їх кількість зросла.

За період із 2019 до 2023 року інтерес до науки значно зріс, відповідно спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа поповниться новими дипломованими фахівцями, а коло дослідницьких інтересів збільшиться.

Кількість виконання дисертацій зросла і у 2024 році. Із дев'яти дисертаційних робіт дві перебувають у статусі «захист планується», тому можна зробити висновок, що тенденція до виконання досліджень постійно розвивається. Розвиваються також і тематики дисертацій.

У 2024 році стала популярною тема інформаційних технологій – дві дисертації, одна присвячена історичному аспекту розвитку архівної справи, одна – електронним бібліотекам, одна – інформаційно-аналітичним центрам, дві дисертації – документообігу в умовах цифровізації, одна – книгорозповсюдженню (захист планується), і ще одна – видавничій діяльності (захист планується). Варто зауважити, що бібліотечний складник у відсотковому відношенні тримає першість, а інформаційна діяльність і технології перебувають у стані розвитку [6].

Архівна справа є менш досліджуваною у полі зору науковців, оскільки потребує більшої уваги до практичного складника. Архів тісно пов'язаний із історією. Це кропітка робота, яка потребує багато витраченого часу на пошук документів. Для того, аби досліджувати питання архівної справи, необхідно мати додаткові знання з історії, аби брати за основу будь-який архівний документ, особливо той, який має культурне, історичне або державне значення. До того ж архівна справа тісно пов'язана з реставрацією документів та археологією, оскільки багато документальних підтверджень було знайдено шляхом пошуку їх у місцях поселень давніх народів. Тому, аби брати архівну справу за основу і написати дисертацію з високим показником унікальності, необхідно мати предмет дослідження, документ, який сьогодні або доволі важко знайти, або неможливо отримати через гриф «Таємно», а такі документи зберігаються в архівах та суворо охороняються установою або навіть законодавством України.

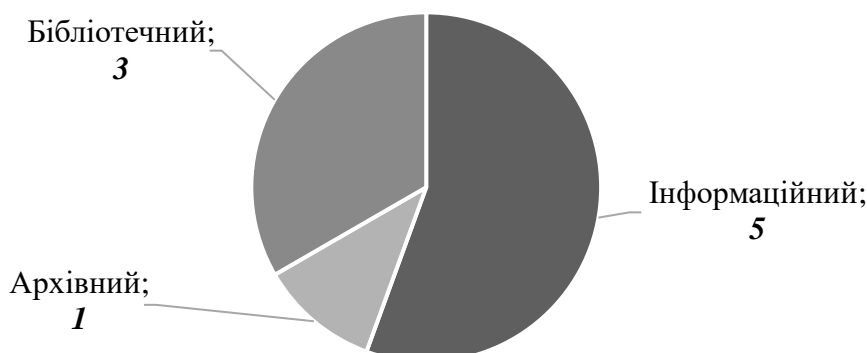

Рис. 2. Тематика дисертацій за 2024 році за складниками спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа

Три важливі складники спеціальності разом становлять потужну наукову систему, у якої є потенціал до розвитку.

Аналіз дисертаційних робіт із 2021 до 2024 року дав змогу помітити тенденцію серед науковців використовувати проблематику розвитку бібліотечної справи як одну з основних, оскільки переважна більшість молоді, розвиваючись разом із науково-технічним прогресом, частіше використовує інтернет у якості основного джерела інформації, нехтуючи відкритими інформаційними ресурсами, як-от бібліотеки та архіви. Сьогодні переважна більшість фондів бібліотек та архівів є оцифрованими, тому використовувати їх матеріали можливо й без фізичного відвідування цих установ. На сайтах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського або Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки можливо знайти видання, датовані 30-ми роками ХХ століття.

Також не менш важливим є дослідження інформаційного складника, який складається з використання ІТ, управління персоналом, документообігом тощо. Сьогодні це найбільш затребувана сфера, тому науковців турбує питання вдосконалення інформаційного наповнення освітніх програм онлайн-інструментами, хмарними технологіями, вебдизайном тощо. Тому бібліотечний та інформаційний складник вдало між собою конкурують, але й доповнюють один одного водночас.

Науковцям, які пишуть дисертації, тематика яких пов'язана не лише зі спеціальністю 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа, необхідно користуватися фондами бібліотечних та архівних установ, адже саме вони забезпечують більшу частину докторів філософії перевіреною інформацією. Аспект достовірності інформації є доволі важливим для успішного захисту дисертацій, оскільки наукове дослідження обов'язково має бути унікальним та підкріпленим науковими публікаціями. З огляду на те, що з 2021 року Міністерство освіти і науки України ретельно перевіряє наявність наукових публікацій та виконання вимоги щодо дотримання академічної доброчесності за допомогою інформаційної системи Наqa, докторам філософії необхідно дбати про виконання цих вимог.

Система Наqa може анулювати подання закладу вищої освіти щодо проведення процедури захисту дисертації, якщо доктор філософії порушив вимоги хоча б одного із пунктів Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 р. № 44 [7]. В Україні порядок проведення захисту та присудження ступеня PhD суворо регламентований, оскільки МОН дбає про те, аби розвиток науки загалом був чітко регламентованим та якісним.

Кожне дисертаційне дослідження науковців зі спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа є серйозним науковим вкладом у розвиток наукової діяльності, який допомагає бібліотечній, архівній та інформаційній діяльності розвиватися та прагнути до вдосконалення.

Висновки. Аналіз дослідницьких інтересів докторів філософії спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа показав, що є потенціал науково-дослідної роботи. Збільшилася кількість дисертаційних робіт, які розглядали інформаційний складник, він став фактично ключовим полем дослідження. Проте бібліотечний складник також залишається важливим, особливо в роботах іноземних PhD, які навчаються в Україні та роблять вагомий вклад у розвиток науки в Україні. Архівний складник є найменш досліджуваним, оскільки для виконання дисертації, пов'язаної з цією тематикою, необхідно мати додаткові теоретичні, і головне – практичні знання у відновленні документів, розуміти їх історичне значення та вміти правильно їх ідентифікувати, а також необхідне фінансування держави для проведення пошуку та відновлення архівних документів.

Abstract. The study provided information on changes in PhD research interests. A review of these topics for the period from 2021 to 2024 was carried out. The potential for the further development of third degree education in the specialty «Information, library and archival affairs» has been determined.

Keywords: dissertation, PhD, «Information, library and archival business».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. What Is a PhD Degree? URL: <https://www.onlineeducation.com/faqs/what-is-a-phd-degree> (дата звернення: 07.10.2024).
2. Who was the first PhD? URL: <https://www.calendar-uk.co.uk/frequently-asked-questions/who-was-the-first-phd> (дата звернення: 07.10.2024).
3. Which was the first university awarded PhD to a scholar from library science department in India? URL: <https://www.librarianshipstudies.com/2020/02/which-was-first-university-awarded-phd.html> (дата звернення: 07.10.2024).
4. Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/opendata/> (дата звернення: 07.10.2024).
5. Інформаційна система NAQA.svg – подання повідомлень про утворення разових спеціалізованих вчених рад. URL: <https://svr.naqa.gov.ua/#/all-defenses> (дата звернення: 07.10.2024).
6. Best Doctorates in Library Science: Top PhD Programs, Career Paths, and Salaries. URL: <https://careerkarma.com/blog/phd-in-library-science/> (дата звернення: 07.10.2024).
7. Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії. Постанова Кабінету Міністрів № 44 від 12 січня 2022 року. Київ: КМУ, 2022. 22 с.
8. Lukash H., Prihunov O., Anisimova O. Effective Semantic Markers of Using Socio-Communication Technologies in Educational Activities. *CEUR Workshop Proceedings*. 2023, 3608. P. 81–90.

УДК 330.322:657.424.4/.2]:005.334:336.64

ДОВГОСТРОКОВІ ІНВЕСТИЦІЇ ЧИ КОРОТКОСТРОКОВІ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ

В. С. Поліщук, Ю. С. Хмелівський

Анотація. Довгострокові та короткострокові інвестиції мають різні підходи та стратегії, які можуть вплинути на успіх або невдачу фінансових рішень інвестора. У цій роботі розглядаються переваги та ризики обох типів інвестицій, включно з важливістю диверсифікації портфеля та вибору інвестиційних стратегій відповідно до часового горизонту та рівня ризику. Дослідження підкреслює необхідність ретельного вибору цих підходів, беручи до уваги ринкові умови та довгострокові фінансові цілі. Проаналізовано міжнародні практики управління інвестиціями з погляду стабільності та прибутковості.

Ключові слова: довгострокові інвестиції, короткострокові інвестиції, диверсифікація портфеля, інвестиційний ризик, фінансові стратегії.

Вступ. У сучасному світі інвестиції є важливим засобом досягнення економічної стабільності та зростання капіталу. Інвестори можуть обирати між різними стратегіями відповідно до своїх фінансових цілей, часових горизонтів та вподобань щодо ризику. Найпоширенішими підходами є довгострокове та короткострокове інвестування. Кожен із цих підходів має свої переваги та ризики, які впливають на кінцевий результат і ефективність управління фінансовими активами. Ключовим елементом успішної інвестиційної стратегії є раціональний вибір між довгостроковими та короткостроковими інвестиціями з урахуванням поточних ринкових умов та фінансових цілей інвестора.

Метою роботи є аналіз переваг та ризиків довгострокових і короткострокових інвестицій, а також визначення факторів, що впливають на вибір. Важливим є показати, як правильне розуміння цих стратегій може допомогти інвесторам досягти фінансової стабільності та максимізувати прибутки, зокрема через диверсифікацію портфеля та оцінку ризиків.

Виклад основного матеріалу

Довгострокові інвестиції: стабільність і зростання

Довгострокові інвестиції охоплюють період вкладення капіталу від п'яти років і більше та зосереджені на поступовому зростанні активів. Такий підхід дає змогу інвесторам уникнути впливу короткострокових ринкових коливань та економічних криз. Основними активами для довгострокових інвестицій є акції великих компаній, облігації, нерухомість і пенсійні фонди. На рис. 1 і 2 наведено основні переваги і ризики довгострокових інвестицій.

Основною перевагою є вигода від складних відсотків тобто реінвестування прибутку (наприклад, дивідендів), яка дає змогу капіталу зростати в геометричній прогресії, оскільки прибуток накопичується з часом, а також вони менш чутливі до ринкових коливань. Довгостроковий підхід дає змогу «пережити» короткострокові кризи та рецесії.

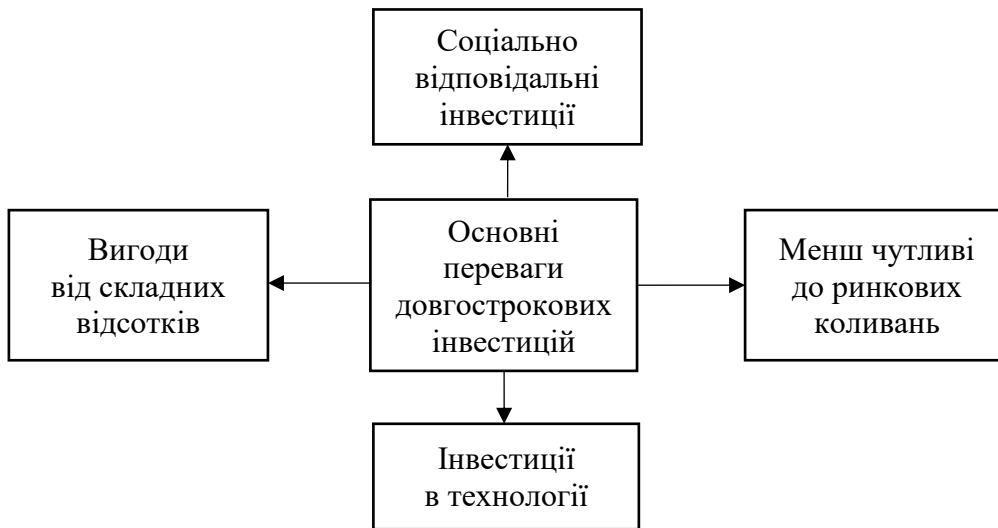

Рис. 1. Основні переваги довгострокових інвестицій

Соціально відповідальні інвестиції (СВІ), інвестиції, які враховують соціальні, екологічні та управлінські фактори, стають все більш популярними та привабливими для інвесторів, які хочуть змінити світ на краще, а також інвестиції в технології, як-от штучний інтелект і відновлювані джерела енергії, пропонують високий потенціал зростання для довгострокових інвесторів.

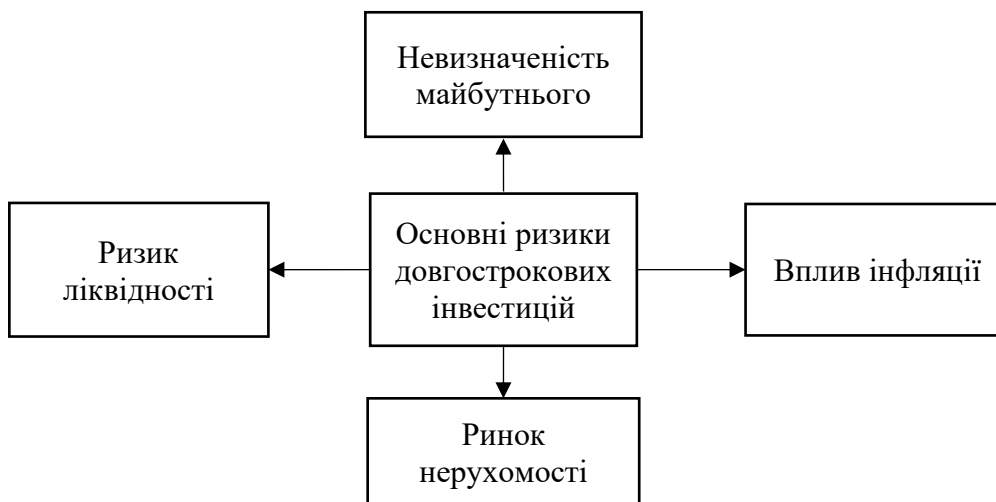

Рис. 2. Основні ризики довгострокових інвестицій

Основними ризиками є так звані ризиками ліквідності. Довгострокові інвестиції можуть бути недоступними, якщо інвесторам потрібен швидкий доступ до капіталу. Це може обмежити гнучкість у фінансовому управлінні. Невизначеність майбутнього, коли навіть найстабільніші сектори економіки можуть зіткнутися з непередбачуваними змінами, як-от технологічні прориви або зміни в законодавстві. Вплив інфляції: коли річний дохід не перевищує рівень інфляції, реальна вартість капіталу може знизитися, а також ринок нерухомості: інвестиції нерухомість можуть забезпечити стабільний дохід за допомогою оренди, але вимагають значних зусиль управління [1; 2; 3].

Короткострокові інвестиції: швидка віддача та гнучкість

Короткострокові інвестиції зазвичай тривають від кількох днів до кількох років (менше трьох років) і призначені для отримання короткострокового прибутку через ринкові спекуляції або використання короткострокових фінансових інструментів. Такі інвестиції включають короткострокові державні облігації, депозитні сертифікати, валюту та волатильні акції. На рис. 3 і 4 наведено основні переваги та ризики короткострокових інвестицій.

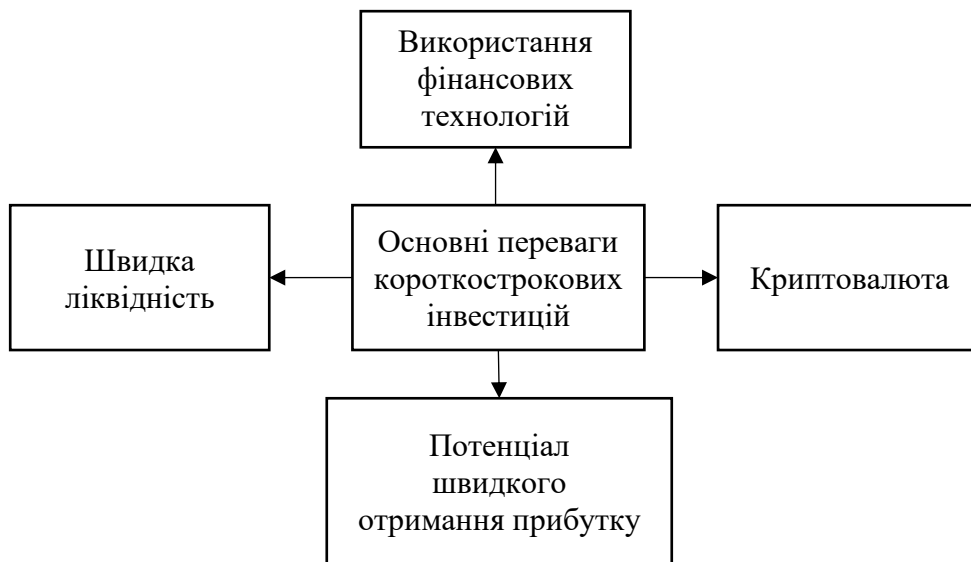

Рис. 3. Основні переваги короткострокових інвестицій

Основними перевагами називають швидку ліквідність короткострокових інвестицій. Вони привабливі для тих, хто не може «заморозити» свої кошти на тривалий час, оскільки інвестори мають негайний доступ до своїх коштів. Потенціал швидкого отримання прибутку у волатильності ринку може бути використаний для отримання великих прибутків за короткий проміжок часу, особливо на спекулятивних ринках (наприклад, криптовалюти та акції з високою волатильністю). Використання фінансових технологій (FinTech) автоматизація та алгоритмічна торгівля дають змогу інвесторам швидко реагувати на зміни на ринку. Криптовалютні інвестиції стали популярними завдяки їх високій волатильності та потенційній прибутковості.

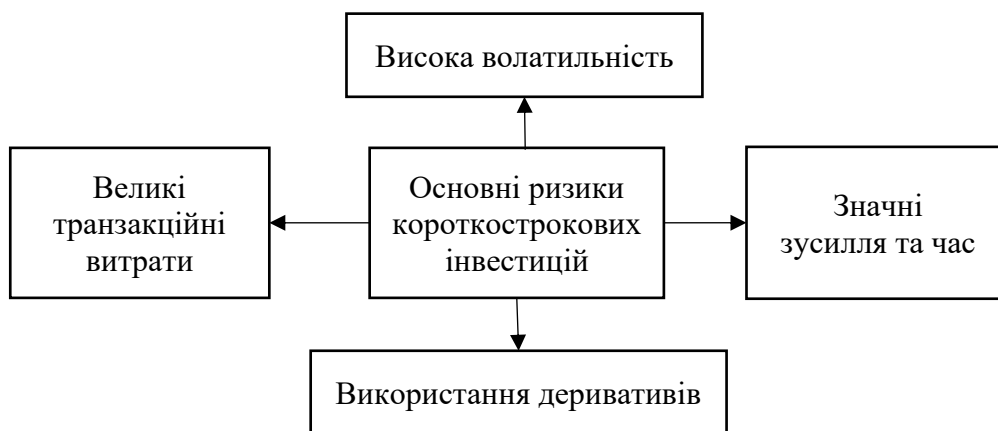

Рис. 4. Основні ризики короткострокових інвестицій

Основними ризиками є висока волатильність, тобто короткострокові інвестиції схильні до ринкових коливань, що може призвести до значних фінансових втрат, якщо прогнози не виправдаються або ринки швидко змінюються, а також великі транзакційні витрати. Часта торгівля збільшує комісійні витрати та податкове навантаження, що може вплинути на кінцевий прибуток. Значні зусилля та час, необхідні для постійного моніторингу ринку, швидкого реагування на зміни та управління ризиками, роблять його менш привабливим для інвесторів, які віддають перевагу пасивному стилю інвестування. Використання деривативів збільшує ризик і може призвести до серйозних фінансових втрат [4; 5; 6].

Диверсифікація та комбінування підходів

Одним із найефективніших способів мінімізації ризику є диверсифікація портфеля як на довгострокові, так і на короткострокові активи. Це зменшує вплив волатильності ринку і водночас забезпечує стабільний потік доходу. Довгострокові інвестиції забезпечують стабільність і помірний приріст капіталу, тоді як короткострокові інвестиції дають змогу швидко реагувати

на нові можливості і створювати ліквідні резерви капіталу. Оптимізуючи поєднання цих двох стратегій, інвестори можуть досягти як стабільного зростання, так і гнучкості у прийнятті фінансових рішень. Гібридні інвестиційні стратегії, інвестори можуть комбінувати довгострокові та короткострокові інвестиції для оптимізації ризику та доходності. Використання біржових фондів (ETF) дає змогу інвесторам легко диверсифікувати свої портфелі та знизити ризики, а також психологічні аспекти: інвестори повинні враховувати емоційні фактори, які можуть впливати на їхні інвестиційні рішення [7].

Отже, довгострокові та короткострокові інвестиції мають свої переваги та ризики, і вибір між ними повинен ґрунтуватися на ретельному аналізі фінансових цілей, ринкових умов та рівня ризику, на який можуть піти інвестори. Вибір між цими двома підходами не є простим, оскільки вони підходять для різних фінансових стратегій та стилів інвестування. Довгострокові інвестиції забезпечують стабільність і помірне зростання капіталу. Це особливо вигідно під час волатильності ринку та економічних криз, оскільки дає змогу інвесторам зосередитись на поступовому накопиченні активів. Завдяки реінвестуванню прибутку, наприклад, дивідендів, довгострокові інвестиції можуть отримати вигоду від ефекту компаундування, що може значно збільшити потенційну майбутню прибутковість. Однак важливо пам'ятати про такі ризики ліквідності, невизначеності майбутнього та впливу інфляції. З іншого боку, короткострокові інвестиції пропонують потенціал для швидкої віддачі, особливо в періоди ринкової волатильності. Інвестори можуть швидко реагувати на ринкові зміни і скористатися можливостями для отримання прибутку за короткий проміжок часу. Однак такі інвестиції є ризикованими і можуть призвести до значних втрат, коли ринки швидко змінюються. Варто також враховувати високі транзакційні витрати та зусилля, необхідні для постійного моніторингу ринку.

Найкращим підходом для більшості інвесторів є поєднання обох стратегій. Це дає їм змогу створити збалансований портфель, який може протистояти різним ринковим умовам і адаптуватися до мінливих фінансових цілей. Диверсифікація активів шляхом включення як довгострокових, так і короткострокових інвестицій може значно знизити загальний ризик і забезпечити стабільний дохід. Інвесторам також необхідно постійно вдосконалювати свої навички управління портфелем, шукати нові інвестиційні можливості, зберігати гнучкість у своїх стратегіях і адаптуватися до мінливих ринкових умов.

Загалом ретельне планування, ґрунтовний аналіз та готовність до навчання є ключовими факторами успішного інвестування, незалежно від обраної стратегії. У нестабільному середовищі фінансового ринку важливо підтримувати баланс між ризиком і прибутковістю, щоб досягти довгострокової фінансової стабільності та зростання капіталу.

Abstract. Long-term and short-term investments have different approaches and strategies that can affect the success or failure of an investor's financial decisions. This paper discusses the benefits and risks of both types of investments, including the importance of portfolio diversification and choosing investment strategies that match the time horizon and risk level. The study emphasizes the need to choose these approaches carefully, taking into account market conditions and long-term financial goals. It also analyzes international investment management practices in terms of stability and profitability.

Keywords: long-term investments, short-term investments, portfolio diversification, investment risk, financial strategies.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Long-Term vs. Short-Term Investing: A Comparative Guide. WeInvests. URL: <https://weinvests.com/long-term-vs-short-term-investing> (дата звернення: 03.10.2024).
2. Short-Term vs. Long-Term: Balancing Investment Strategies. URL: <https://finhabits.com/short-term-vs-long-term-balancing-investment-strategies/> (дата звернення: 03.10.2024).
3. Diversification. URL: <https://cbonds.ua/glossary/diversification-finance/> (дата звернення: 03.10.2024).
4. Evaluating Short- and Long-Term Investment Strategies: Development and Validation of the Investment Strategies Scale (ISS). Financial Innovation. URL: <https://jfin-swufe.springeropen.com/articles/10.1186/s40854-023-00573-4> (дата звернення: 03.10.2024).
5. Financial literacy and investment returns: The moderating effect of education level. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1544612324008110> (дата звернення: 03.10.2024).
6. Short-Term vs. Long-Term: Balancing Investment Strategies. URL: <https://finhabits.com/short-term-vs-long-term-balancing-investment-strategies/> (дата звернення: 03.10.2024).
7. Investment Time Horizon: Definition and Role in Investing. URL: <https://www.investopedia.com/terms/t/time-horizon.asp> (дата звернення: 03.10.2024).

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЛОГІСТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЯКА ЗДІЙСНЮЄ ЗЕД

М. В. Прінци, Н. Р. Веселовська

Анотація. У статті розглянуто процес формування системи логістики організації, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність. Описано роль логістики у підвищенні ефективності міжнародних операцій і конкурентоспроможності підприємств. Запропоновано структурну математичну модель, яка дає змогу оптимізувати ключові логістичні процеси.

Ключові слова: структурна модель, логістика, зовнішньоекономічна діяльність, математичне моделювання.

Вступ. Система логістики для організації та її формування є критично важливим завданням в умовах глобальних змін економіки для організації, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність. На стабільність ланцюгів постачання суттєво впливають ситуація світової економіки, воєнний конфлікт, наслідки COVID-19. Це підкреслює важливість побудови раціональних логістичних систем, що здатні враховувати стохастичні та технологічні фактори. Необхідно використовувати сучасні інформаційні технології, щоб мати можливість моніторити та контролювати товарний потік у реальному часі.

Підвищені вимоги до транспортування, зберігання та управління товарними потоками є характерними для логістики організацій, що здійснюють ЗЕД, тому що кожен етап має вплив на кінцевий результат. Для цього необхідно враховувати такі фактори: оптимізація використання транспортних засобів; ризики, пов'язані з міжнародними перевезеннями; дотримання вимог замовників; зменшення часу виконання операцій та організація складських потужностей.

Метою статті є побудова структурної математичної моделі логістики організації, що дасть змогу підвищити конкурентоспроможність на міжнародному ринку, забезпечити раціональне планування та управління логістичними процесами, а також мінімізувати ризики і витрати на всіх етапах ланцюга постачання. У статті розглянуто основні елементи логістичної системи, їх взаємодію, а також математичну модель, що може бути використана для оптимізації логістичних процесів.

Основний розділ. Збереження цілісності та безпеки вантажів є критично важливим аспектом у логістиці, оскільки це безпосередньо впливає на задоволеність замовників та конкурентоспроможність транспортних підприємств. Необхідне впровадження ефективних логістичних рішень, здатних мінімізувати ризики втрат і покращити загальний процес постачання.

Взаємодія учасників ланцюга постачання повинна бути добре організованою та враховувати послідовність виконання операцій. Кожен учасник несе відповідальність за свою ділянку роботи, а також повинен розуміти, як його дії впливають на весь логістичний процес. Це передбачає необхідність у чітких комунікаційних каналах, де учасники можуть обмінюватися інформацією про стан вантажів, терміни доставки та можливі ризики (рис. 1).

Рис. 1. Структурна модель послідовної взаємодії учасників логістики

Одним із варіантів оптимізації процесу доставки вантажів є використання схеми «Less than Truck Load» (LTL). Ця схема передбачає доставку дрібнопартійних вантажів від кількох відправників на великі відстані за допомогою багатотоннажного рухомого складу.

1. Збір вантажів: насамперед вантажі від кількох постачальників збираються на центральному складі або терміналі. Тут їх укрупнюють, що дає змогу зменшити витрати на перевезення.

2. Обробка та укрупнення: після прибуття на склад вантажі підлягають перевантаженню. Це передбачає перевірку на відповідність нормам зберігання та обробки, а також укрупнення вантажу для подальшої доставки. Вантаж може бути поділений на кілька частин або ж укрупнений у одну партію залежно від вимог замовника.

3. Транспортування до одержувачів: після укрупнення вантажі транспортуються до кінцевих одержувачів за допомогою стандартних багатотоннажних автомобілів. Важливо, щоб транспортні засоби були обладнані відповідними системами для підтримки потрібних умов зберігання, наприклад, системами контролю температури, щоб зберегти свіжість вантажу.

4. Координація та моніторинг: протягом усього процесу доставки важливо забезпечити належний рівень координації між учасниками ланцюга. Використання інформаційних технологій та системи моніторингу в режимі реального часу допомагає відстежувати стан вантажів, що дає змогу оперативно реагувати на можливі затримки або інші проблеми, які можуть виникнути під час транспортування (рис. 2).

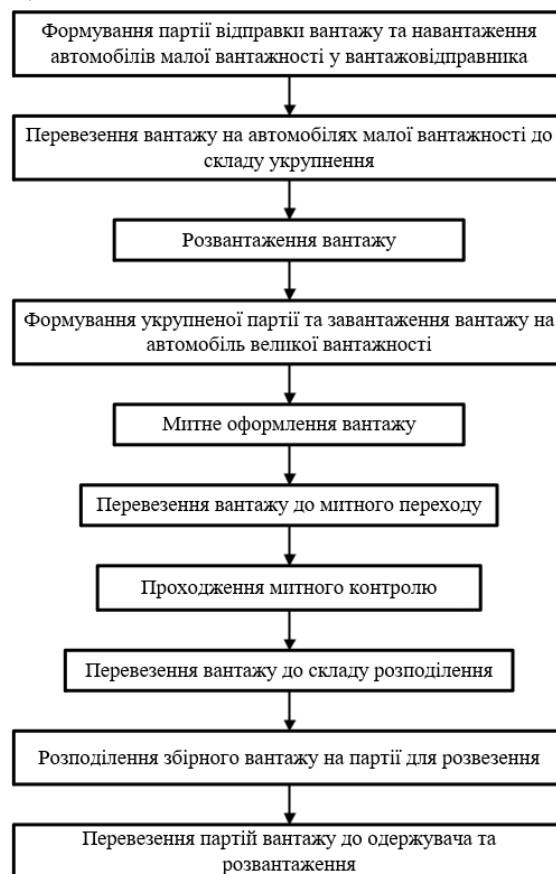

Рис. 2. Схематичне представлення логістики для поставки вантажу

Використання схеми LTL має кілька переваг:

– Економічність: об’єднання вантажів від різних відправників дає змогу зменшити витрати на перевезення, оскільки вартість доставки ділиться між усіма учасниками.

– Гнучкість: схема LTL допомагає перевозити різноманітні вантажі без необхідності дотримуватися строгих умов, як у випадку з повноцінним вантажем (Full Truck Load – FTL).

– Зменшення ризиків: завдяки укрупненню вантажів на складі зменшується ймовірність пошкодження або втрати товару під час транспортування.

Параметром оцінки запропонованих рішень обрано витрати (costs) на функціонування k -го варіанта логістики (C_{cx}^k). На ці витрати мають вплив: собівартість виконання i -их операцій – S_i ;

обсяг партії вантажу – Q ; відстані перевезення вантажу – L ; кількість вантажовідправників (вантажоодержувачів) – n ; часові параметри виконання i -их операцій – t_i :

$$C_{cx}^k = f(S_i, L, Q, n, t_i). \quad (1)$$

Формалізуємо витрати на кожному етапі виконання операцій у логістиці для постачання вантажу для подальшого математичного моделювання. Витрати на формування партії відправки вантажу та навантаження автомобілів малої вантажності у вантажовідправника відповідного типу:

$$C_{form.} = (t_{form.} \cdot S_{form.} + t_1 \cdot S_1) \cdot q \cdot n, \quad (2)$$

де $t_{form.}$ – середній час формування однієї партії вантажу, год;

$S_{form.}$ – собівартість формування однієї партії вантажу, грн/т·год;

t_1 – середній час навантаження (load) однієї партії вантажу, год;

S_1 – собівартість навантаження однієї тонни партії вантажу, грн/т·год;

q – середній обсяг партії відправлення вантажу вантажовідправників, т.

Витрати на перевезення вантажу на автомобілях малої вантажності до складу укрупнення (composition of consolidation):

$$C_{transp.}^{com.con.} = \sum_{j=1}^{n-1} S_{1km.} \cdot L_{transp.j}^{low.l.} \cdot n, \quad (3)$$

де $S_{1km.}$ – собівартість одного кілометра перевезення партії вантажу на автомобілі малої вантажності на j -ій ділянці, грн/км;

$L_{transp.j}^{low.l.}$ – відстань перевезення партії вантажу на автомобілі малої вантажності (low load) на j -ій ділянці, км.

Витрати на розвантаження партій (consignment unload) вантажу на складі укрупнення:

$$C_{unl.}^{con.} = S_{1con.} \cdot t_{unl.} \cdot n \cdot q, \quad (4)$$

де $S_{1con.}$ – собівартість розвантаження партії вантажу, грн/т·год;

$t_{unl.}$ – час розвантаження вантажу, год.

Витрати формування укрупненої партії (consolidated consignment) та навантаження вантажу на автомобіль великої вантажності:

$$C_{form.}^{con.con.} = (t_{form.}^{con.con.} \cdot S_{form.}^{con.con.} + t_1^{con.con.} \cdot S_1^{con.con.}) \cdot Q, \quad (5)$$

де $t_{form.}^{con.con.}$ – час формування укрупненої партії вантажу, год;

$S_{form.}^{con.con.}$ – собівартість формування укрупненої партії вантажу, грн/т·год;

$t_1^{con.con.}$ – час навантаження вантажу на автомобіль великої вантажності, год;

$S_1^{con.con.}$ – собівартість навантаження вантажу на автомобіль великої вантажності, грн/т·год.

Витрати на перевезення вантажу до митного переходу (customs clearance):

$$C_{transp.}^{cus.cl.} = S_{1km.}^{cus.cl.} \cdot L_{1km.}^{cus.cl.}, \quad (6)$$

де $S_{1km.}^{cus.cl.}$ – собівартість одного кілометра перевезення партії вантажу на автомобілі великої вантажності, грн/км;

$L_{1km.}^{cus.cl.}$ – відстань перевезення партії вантажу до митного переходу на автомобілі великої вантажності, км.

Витрати на митний контроль (customs control) вантажу:

$$C_{con.}^{cus.} = S_{con.}^{cus.} \cdot Q, \quad (7)$$

де $S_{con.}^{cus.}$ – собівартість митного оформлення (митного контролю), грн/т.

Витрати на розподілення збірного вантажу на партії для розвезення (consignment load distribution):

$$C_{dis.}^{con.l.} = \sum_{y=1}^n t_{dis.} \cdot S_{dis.}^{con.l.} \cdot q_y, \quad (8)$$

де $t_{dis.}$ – час розподілення однієї партії вантажу, год;

$S_{dis}^{con.l.}$ – собівартість розподілення однієї партії вантажу, грн/т·год;

q_y – обсяг у-ої партії вантажу відповідного призначення, т.

Витрати на перевезення партій вантажу до одержувача та розвантаження (consignment load transport and unload):

$$C_{tran.unl}^{con.l.} = \sum_{j=1}^{n-1} (S_{1km}^{abr.} \cdot L_{tran}^{abr.} + t_{unl.} \cdot S_1^{con.l.}) \cdot q_j, \quad (9)$$

де $S_{1km}^{abr.}$ – собівартість одного кілометра перевезення партії вантажу на автомобілі малої вантажності за кордоном (abroad), грн/т·км;

$L_{tran}^{abr.}$ – відстань перевезення партії вантажу на автомобілі малої вантажності за кордоном, км;

$t_{unl.}$ – час розвантаження вантажу у вантажоодержувача, год;

$S_1^{con.l.}$ – собівартість розвантаження вантажу на автомобіль великої вантажності, грн/т·год.

Витрати на навантаження вантажу (cargo load) автомобіля великої вантажності у вантажо-відправника:

$$C_1^{car.} = S_1^{car.} \cdot t_1^{car.} \cdot Q, \quad (10)$$

де $S_1^{car.}$ – навантаження вантажу на автомобіль великої вантажності, грн/т·год;

$t_1^{car.}$ – час навантаження вантажу на автомобіль великої вантажності, год.

Математична модель логістики для постачання вантажу формується з відповідних складових формул (2–10). Вона являє собою у розгорнутому вигляді вираз:

$$C_{cx}^1 = (t_{form.} \cdot S_{form.} + t_1 \cdot S_1) \cdot q \cdot n + \sum_{j=1}^{n-1} S_{1km.} \cdot L_{transp.j}^{low.l.} \cdot n + S_{1con.} \cdot t_{unl.} \cdot n \cdot q + \\ + (t_{form.}^{con.con.} \cdot S_{form.}^{con.con.} + t_1^{con.con.} \cdot S_1^{con.con.}) \cdot Q + S_{1km.}^{cus.cl.} \cdot L_{1km.}^{cus.cl.} + S_{con.}^{cus.} \cdot Q + \\ + \sum_{y=1}^n t_{dis.} \cdot S_{dis.}^{con.l.} \cdot q_y + \sum_{j=1}^{n-1} (S_{1km.}^{abr.} \cdot L_{tran.}^{abr.} + t_{unl.} \cdot S_1^{con.l.}) \cdot q_j + S_1^{car.} \cdot t_1^{car.} \cdot Q. \quad (11)$$

За аналогічним принципом можна побудувати й інші варіанти математичної моделі.

Висновки. Розроблена структурна модель логістики враховує специфіку виконання операцій на різних етапах ланцюга постачання. Визначене коло функціональних завдань дає змогу підвищити загальну ефективність систем логістики, оптимізувати витрати та зосередитися на більш важливих аспектах управління. Інформація, що забезпечує основу для науково обґрунтованих рішень, виявляє проблемні місця у фінансових та матеріальних потоках. Формування логістичних систем вимагає використовувати сучасні тенденції інтегрованих рішень, які базуються на новітніх інформаційних технологіях управління матеріально-технічними ресурсами.

Вдосконалення бізнес-процесів в організації дає змогу значно покращити процеси управління логістикою. Це передбачає аналіз, оптимізацію та модернізацію наявних логістичних функцій. Наступним етапом планується побудова імітаційних моделей логістичних процесів, що допомагає провести обчислювальні експерименти для визначення найбільш раціонального варіанта постачання відповідно до встановлених умов та підвищить ефективність і оперативність інформаційної логістичної системи.

Abstract. The article examines the process of forming a logistics system for an organization engaged in foreign economic activity. It describes the role of logistics in improving the efficiency of international operations and the competitiveness of enterprises. A structural mathematical model is proposed to optimize key logistics processes.

Keywords: structural model, logistics, foreign economic activity, mathematical modeling.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мельник Ю. В. Конспект лекцій з дисципліни «Зовнішньоекономічна діяльність підприємства» для студентів денної та заочної форм навчання ступеня вищої освіти «бакалавр» Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 62 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40407/1/konspekt_MZED.pdf (дата звернення: 28.09.2024).
2. Павленко О. В., Музилюк Д. О. Стабільна модель функціонування логістики для постачання швидкопсувних продуктів маршрутами Україна–Польща. *Комунальне господарство міст*. 2023. URL: <http://surl.li/obxuoу> (дата звернення: 05.10.2024).
3. Литовченко О., Кузенко Т. структурно-функціональне моделювання процесу управління інвестиційною привабливістю підприємства. *Економіка та суспільство*, 2021. Вип. 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1253/1208> (дата звернення: 05.10.2024).
4. Волонтир Л. О. Інформаційна логістика бізнес-структур малих підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 198–202. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/19524.pdf> (дата звернення: 05.10.2024).
5. Коренівська О. Л. Моделювання сигналів та процесів в біосистемах. Конспект лекцій. Лекція 3. URL: <http://surl.li/sbtbqn> (дата звернення: 05.10.2024).
6. Лукінський В. С. Логістика та управління ланцюгами поставок. 2016. URL: https://stud.com.ua/41379/logistika/klasifikatsiya_metodiv_modeley_logistiki (дата звернення: 07.10.2024).

УДК 511:003.26]:004.056.55

АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ АЛГЕБРИ В ЗАХИСТІ ІНФОРМАЦІЇ

А. І. Родюк, А. В. Луценко

Анотація. У цій статті розглянуто математичні основи криптографії; застосування основних понять теорії чисел, як-от властивості простих та важкість факторизації великих чисел в RSA-шифруванні; як алгебраїчні структури – групи, кільця та поля – використовуються для побудови різних криптографічних схем, наприклад протоколів обміну ключами; використання неасоціативних алгебраїчних систем – квазігруп – у шифруванні, поліномів – у побудові схем розподілу секретів, а також хеш-функцій та хешування, що є невід’ємною частиною багатьох алгоритмів захисту даних.

Ключові слова: алгебра, квазігрупа, криптографія, шифрування, розшифрування.

Вступ. Наразі проблема захисту інформації як ніколи актуальна. Адже тепер вся важлива інформація зберігається не на папері, а на електронних пристроях зберігання. Природно, що за таких обставин комп’ютерні злочини дуже розповсюджені, наприклад, махінації в банках, які зводяться до зміни даних з метою одержання фінансової вигоди. Водночас громадськість стурбована порушенням їхньої конфіденційності, до того ж розкривається лише мала кількість комп’ютерних злочинів, адже про них воліють мовчати, щоб не втратити іміджу. Залежність суспільства від комп’ютерів привернула увагу до проблеми захисту приватних даних від незаконного доступу.

Метою статті є аналіз застосування деяких розділів алгебри та теорії чисел у захисті інформації, а саме розглянуто використання алгебраїчних структур для побудови різних криптографічних схем.

Безпека комунікації реалізується в основному за допомогою двох типів алгоритмів:

1. Симетричні алгоритми [1; 2; 3]: використовують один ключ для шифрування і дешифрування (наприклад, AES, DES). Алгебра тут застосовується для побудови стійких блокових шифрів.

2. Асиметричні алгоритми [4]: використовують пару ключів – відкритий і закритий (RSA, ElGamal). Багато з цих алгоритмів базуються на теорії чисел і модульній арифметиці.

До того ж криптографія дає змогу виконувати передачу інформації з використанням методів ідентифікації та автентифікації. Ці методи забезпечують підтвердження особи користувача або пристрою. Протоколи обміну ключами (наприклад, Діффі–Геллмана) дають змогу двом сторонам безпечно обмінюватися секретними ключами через незахищені канали.

Більшість відомих конструкцій криптографічних примітивів, кодів виявлення і виправлення помилок використовують структури з асоціативної алгебри у вигляді груп, кілець і полів. Два видатні фахівці з квазігруп, Д. Денес і А. Д. Кідвелл [5], одного разу проголосили настання нової ери в криптології, що полягає у застосуванні неасоціативних алгебраїчних систем, як-от квазігрупи і неополі.

Квазігрупи та їх комбінаторні еквівалентні латинські квадрати дуже підходять для цієї мети через їх структуру, особливості, велику кількість, а також тому, що вони приводять до конкретних простих і водночас ефективних примітивів. Застосування квазігруп у криптографії обґрунтовується також концепцією мультиперестановки, яка поширена в криптографії і відповідає парам ортогональних латинських квадратів. Проте наразі дуже мало дослідників використовують ці інструменти, і криптографічне товариство все ще сумнівається щодо цього.

Алгебра є основою для багатьох сучасних алгоритмів захисту інформації. Без неї було б неможливо створити стійкі криптографічні схеми, що гарантують конфіденційність, цілісність та автентичність даних в інформаційних системах.

Теорія чисел

Основні поняття теорії чисел, як-от прості числа, взаємно прості числа та модульна арифметика, є важливими для алгоритмів шифрування.

Криптоалгоритм RSA

Криптосистема RSA [2], названа так на честь її винахідників R. Rivest, A. Shamir, L. Adleman, є найбільш застосовуваною криптосистемою з відкритим ключем. Вона базується на властивостях простих чисел і труднощах факторизації великих чисел. Може використовуватися як для шифрування інформації, так і для цифрового підпису.

Генерація ключів відбувається так:

Кожен учасник вибирає два великі прості випадкові числа, які не співпадають між собою, нехай p і q , приблизно одного розміру, обчислює $n = pq$ й $\varphi(n) = (p-1)(q-1)$ ($\varphi(n)$ – функція Ейлера), підбирає випадкове ціле число, $1 < e < d$, застосовуючи розширений алгоритм Евкліда, обчислює ціле, $1 < d < \varphi(n)$, таке, що $ed = 1 \pmod{\varphi(n)}$. Відкритим ключем є пара чисел (n, e) , секретним ключем є пара чисел (n, d) .

Алгоритм шифрування:

Перший учасник шифрує повідомлення m , яке потім надсилається другому. Для шифрування перший учасник бере відкритий ключ другого (n, e) , представляє повідомлення у вигляді цілого числа m з інтервалу $[0, n-1]$, обчислює $c = m^e \pmod{n}$ та надсилає шифрований текст.

Алгоритм розшифрування:

Другий учасник, використовуючи свій секретний ключ (n, d) , обчислює $m = c^d \pmod{n}$.

Групи, кільця, поля

Група – множина, в якій визначено внутрішній асоціативний закон композиції, існує нейтральний елемент і до кожного елемента – симетричний.

Кільце – множина, в якій визначено два внутрішні закони композиції $(+)$ і (\cdot) , перший з яких – закон комутативної групи, а другий – асоціативний і подвійно дистрибутивний щодо першого.

Поле – комутативне кільце, множина ненульових елементів якого утворює групу відносно множення в кільці.

Ці структури алгебри використовуються для побудови різних криптографічних схем. Наприклад, еліптичних кривих: еліптична криптографія базується на складності розв'язування рівнянь для точок на еліптичних кривих, що використовують групові операції.

Групи за модулем простого числа застосовуються в протоколах обміну ключами, наприклад, у протоколі Діффі–Геллмана.

Протокол Діффі–Геллмана

Хотілося б мати такий протокол, за допомогою якого два учасники обмінювалися б повідомленнями m_1 і m_2 доти, допоки остаточно не домовилися б про деякий ключ k , при цьому визначити k знаючи лише m_1 і m_2 було б неможливо. Перший протокол, який досяг цієї бажаної мети, був запропонований Діффі (W. Diffie) і Геллманом (M. E. Hellman) [2] в 1976 році. Він ґрунтується на задачі дискретного логарифмування.

Відкрито вибирається просте число p , так, щоб число $p-1$ мало достатньо великий простий множник $p' \geq 2^{160}$, та велике просте число n , а в групі G_n^* знаходимо елемент g – генератор (алгоритм пошуку g описаний нижче). Перший учасник генерує $a \in [1; n-1]$, обчислює $g_a = g^a \pmod{n}$ ($g_a \neq 1$) й надсилає другому. Другий – генерує $b \in [1; n-1]$, обчислює $g_b =$

$g^b \pmod n$ ($g_b \neq 1$) й надсилає першому. Тоді перший учасник обчислює $k_1 \equiv g_b^a \pmod n$, а другий – $k_2 \equiv g_a^b \pmod n$. Обидва значення збігаються й дають величину загального ключа. Після закінчення протоколу учасники повинні стерти a і b .

Алгоритм випадкового вибору первісного кореня за простим модулем: означення: p – просте число, q_1, q_2, \dots, q_k – усі прості множники числа $p-1$.

INPUT: p, q_1, q_2, q_k .

OUTPUT: g .

1. Let $g \in [2, p-1]$.

2. For $i: 1 \dots k$ Do If $g^{q_i} \equiv 1$ Go To (1).

3. Return g .

Квазігрупи.

Квазігрупою називається групоїд $(Q; \cdot)$, такий, що для довільних a, b кожне з рівнянь $a \cdot x = b$, $y \cdot a = b$ має єдиний розв'язок.

Квазігрупова операція часто розглядається разом із оберненими операціями: лівим (\backslash) та правим ($/$) діленням. Обернені операції визначені так: $xu = z$ тоді і тільки тоді, коли $x \backslash z = u$ тоді і тільки тоді, коли $z/y = x$.

Теорема. Групоїд з трьома операціями $(\cdot), (\backslash), (/)$ є квазігрупою тоді і тільки тоді, коли:

$$\begin{aligned}x \backslash xy &= y \\ x(x \backslash y) &= y \\ xy/y &= x \\ (x/y)y &= x.\end{aligned}$$

Подвійні операції $(\cdot), (\backslash), (/)$ визначені так:

$$\begin{aligned}x * y &= yx \\ x \backslash \backslash y &= y \backslash x \\ x // y &= y/x.\end{aligned}$$

Ці шість операцій також є квазігруповими $(\cdot), (\backslash \backslash), (/), (*), (\backslash \backslash), (//)$, вони називаються парастрофами (спряженими) одна до одної.

В. Щербаков у [6] оглянув можливі застосування квазігруп у криптографії. Одним із успішних методів є квазігрупова обробка рядків С. Марковського (детально [7; 8]):

Нехай $A = \{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ – алфавіт, $(A; \cdot)$ – квазігрупа. Позначимо A^+ множину усіх непорожніх слів з A . Візьмемо елемент a з A і визначимо унарну операцію F над A^+ так:

$$\begin{aligned}F(u_1, u_2, \dots, u_k) &= v_1, v_2, \dots, v_k, k > 0, \text{ де } v_1 = a \cdot u_1, \\ v_i &= v_{i-1} \cdot u_i, 1 < i \leq k.\end{aligned}$$

А також:

$$\begin{aligned}G(v_1, v_2, \dots, v_k) &= u_1, u_2, \dots, u_k, k > 0, \text{ де } u_1 = a \backslash v_1, \\ u_i &= v_{i-1} \backslash v_i, 1 < i \leq k.\end{aligned}$$

Множина A , операція (\cdot) і (\backslash) , елемент a і функції F і G визначають шифр алфавіту A . Функція G розшифровує текст, зашифрований функцією F .

Складність методу полягає у ретельному підборі квазігрупи. Будь-який вид внутрішньої симетрії (наприклад, комутативність, асоціативність, ліва симетрія, повна симетрія та ін.) послабить опір атакам.

Д. Глігороський і С. Марковський у [9] експериментально дійшли висновку, що з наявних 576 квазігруп четвертого порядку тільки 192 придатні для використання в шифрі. Однак для алфавіту з 256 буквами (більш реалістичний випадок) існує більше 10^{58000} квазігруп кандидатів для вибору [7].

Також існує метод, де послідовність квазігруп використовується для багаторазового повторного шифрування. Це значно підвищує стійкість, оскільки слабкі сторони однієї квазігрупи нівелиюються іншими. Але ціна такого методу полягає в обсязі використовуваної пам'яті для реалізації шифру [10].

Лінійна алгебра

Лінійна алгебра, а саме кодова теорія, використовується в побудові кодів для захисту інформації під час передачі (наприклад, коди Хеммінга, Ріда–Соломона).

Векторні простори та матриці можуть використовуватися в деяких методах шифрування, наприклад, MDS-матриці в AES (Advanced Encryption Standard):

MDS-матриця (Maximum Distance Separable) – це матриця, що складається з $(m + n)$ -кортежів, таких, що два різні $(m + n)$ -кортежі не можуть збігатися у будь-яких m позиціях.

MDS-матриця є еквівалентною повному набору значень $(x, f(x))$, де $f(x)$ – код, що виправляє помилки, який досягає межі Сінглтона.

MDS-матриці використовуються у криптографічних примітивах для створення так званих мультиперестановок, не обов'язково лінійних функцій з довершеною дифузією та для забезпечення дифузії у блокових симетричних шифрах, наприклад, у AES.

Поліноми

Алгоритми для факторизації поліномів мають застосування в криптографічних алгоритмах, зокрема у криптосистемах на решітках. Поліноми застосовуються для побудови схем розподілу секретів, наприклад, схема Шаміра для розподілу ключів.

Схема Шаміра:

Ідея схеми полягає у тому, що щоб задати многочлен ступеня n , потрібно $(n + 1)$ точок.

Короткий опис алгоритму:

Нехай дано поле G . Фіксуємо n різних ненульових несекретних елементів даного поля. Кожен з цих елементів присвоюється певному члену групи. Далі вибирається довільний набір з t елементів поля G , з яких складається поліном $f(x)$ над полем G ступеня $t - 1$, $1 < t \leq n$. Після отримання полінома вираховуємо його значення в несекретних точках і повідомляємо отримані результати відповідним членам групи.

Відновити секрет можна за допомогою інтерполяційної формули.

Перевагою схеми Шаміра є те, що вона є легко масштабованою. Щоб додати членів групи, потрібно просто збільшити ступінь полінома на відповідне число, водночас компрометація k -тої частини секрету переводить поліном із (n, t) в $(n - k, t - k)$.

Хеш-функції та хешування

Хеш-функції є невід'ємною частиною багатьох алгоритмів захисту даних. Алгебра використовується для побудови стійких до колізій хеш-функцій, які гарантують, що зміна навіть одного біта в повідомленні призведе до кардинальної зміни хешу.

Хеш-функція – функція, що перетворює вхідні дані будь-якого (зазвичай великого) розміру в дані фіксованого розміру.

Хешування – перетворення вхідного масиву даних довільної довжини у вихідний бітовий рядок фіксованої довжини.

Однобічні хеш-функції

Однобічна функція $H(M)$ застосовується до повідомлення M довільної довжини й повертає значення h фіксованої довжини m :

$$h = H(M).$$

У однобічних хеш-функцій є додаткові властивості:

- 1) знаючи M , легко обчислити h ;
- 2) знаючи h , важко визначити M , для якого $h = H(M)$;
- 3) знаючи M , важко визначити інше повідомлення M' , для якого $H(M) = H(M')$.

Зміст однобічних хеш-функцій полягає в забезпеченні для M унікального ідентифікатора.

У деяких моментах властивості однобічності недостатньо, необхідне виконання іншої вимоги, що називається стійкістю до зіткнень: повинно бути важко знайти два випадкові повідомлення M і M' , для яких $H(M) = H(M')$.

Висновки. Криптографія є необхідною в сучасному світі як у політичному та військовому, так і у цивільному секторі. Адже усі ми маємо власні таємниці й приватні розмови та волеємо, щоб вони лишалися такими. В цьому нам допомагають криптографічні примітиви.

Алгебра є невід'ємною частиною захисту інформації, адже саме на ній побудовано алгоритми. Без неї було б неможливо створити стійкі криптографічні схеми, що гарантують конфіденційність, цілісність і автентичність даних в інформаційних системах, протоколи обміну ключами, схеми розподілу секретів та інші складники шифрування даних.

Abstract. This article discusses the mathematical foundations of cryptography. The application of basic concepts of number theory such as the properties of primes and the difficulty of factorizing large numbers in RSA encryption. How algebraic structures such as groups, rings, and fields are used to build various cryptographic schemes, such as key exchange protocols. Use of non-associative algebraic systems – quasigroups in encryption. Polynomials in the construction of secret distribution schemes. As well as hash functions and hashing, which are an integral part of many data protection algorithms.

Keywords: algebra, quasigroup, cryptography, encryption, decryption.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Diffie W., Hellman M. E. New directions in cryptography. *IEEE Transactions on Information Theory*. 1976. Vol. 22(6). P. 644–654.
2. Rivest R. L., Shamir A., Adleman L. A method for obtaining digital signatures and public-key cryptosystems. *Communications of the ACM*. 1978. Vol. 21(2). P. 120–126.
3. Brassard G. *Modern Cryptology*, Lecture Notes in Computer Science 325, Berlin: Springer Verlag, 1988.
4. Smid M. E., Branstad D. K. The date encryption standard: past and future. *Contemporary Cryptology, The science of Information Integrity*. Piscataway: IEEE Press, 1992. P. 43–64.
5. D'enes J., Keedwell A. D. Some applications of non-associative algebraic systems in cryptology. *Pure Mathematics and Applications*. 2001. Vol. 12(2). P. 147–195.
6. Shcherbacov V. On some known possible applications of quasigroups in cryptology: manuscript, 2003.
7. Markovski S., Gligoroski D., Andova S. Using quasigroups for one-one secure encoding. *Proceedings of VIIIth Conference for Logic and Computing – LIRA '97*. September 1997, Novi Sad, 1997.
8. Markovski S., Gligoroski D., Bakeva V. Quasigroup String Processing: Part 1, Maced. Acad. of Sci. and Arts, Sc. Math. Tech. Scien. XX 1–2, 1999.
9. Gligoroski D., Markovski S. Cryptographic Potentials of Quasigroup Transformations, manuscript, 2003.
10. Mileva A. Cryptographic Primitives with Quasigroup Transformations: Ph.D. dissertation, University Ss. Cyril and Methodius, Skopje, Macedonia, 2010.

УДК 004.056.2:004.042:53.083.8:53.088.4

ПОРІВНЯННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ДАТЧИКІВ ТЕМПЕРАТУРИ НА ОСНОВІ МЕТОДУ ДИСПЕРСІЇ АЛЛАНА В СИСТЕМАХ КЛІМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ

Д. А. Росолик, В. Г. Крижановський

Анотація. Дослідження спрямоване на оцінку стабільності і точності вимірювання залежностей температури середовища за допомогою сенсорів DHT22 та DS18B20, які широко використовуються в кліматичному обладнанні, за допомогою методів дисперсії Аллана. Проаналізовано три основні методи обчислення дисперсії Аллана: класичний, модифікований та перекриваючий. На основі експериментальних даних, отриманих з прототипу сенсорного вузла Інтернету речей, проведено порівняльний аналіз стабільності сенсорів. Результати дослідження надають цінну інформацію для вибору датчиків залежно від специфіки застосування в системах кліматичного контролю.

Ключові слова: сенсори, дисперсія Аллана, кліматичне обладнання, стабільність вимірювання.

У сучасному світі кліматичне обладнання відіграє критичну роль у забезпеченні комфорту та безпеки людей, а також у підтримці оптимальних умов для різноманітних технологічних процесів. Ключовим аспектом ефективності такого обладнання є точність і надійність сенсорних даних, які воно отримує та обробляє. Однак сенсори піддаються впливу різноманітних факторів, що можуть призвести до нестабільності вимірювань, дрейфу показників та накопичення похибок з часом. Обчислення дисперсії Аллана дає змогу окремо аналізувати впливи, які відрізняються часовим масштабом, що дає змогу розділяти похибки вимірювальної системи від характерних сторонніх впливів [1].

Актуальність дослідження методів обчислення дисперсії Аллана для аналізу сенсорних даних кліматичного обладнання зумовлена зростаючими вимогами до точності та надійності систем кліматичного контролю [2], неефективність роботи яких призводить до перевитрат енергії на опалення та кондиціонування приміщень.

Метою дослідження є провести оцінку стабільності та точності процесу вимірювання сенсорів DHT22 і DS18B20 через аналіз дисперсії Аллана, що надає цінну інформацію для вибору датчика залежно від специфіки застосування.

Проблема стабільності й точності сенсорів у кліматичному обладнанні є критичною для багатьох галузей. Наприклад:

- У серверних приміщеннях нестабільність температурних сенсорів може призвести до перегріву обладнання, що загрожує виходом з ладу дорогих систем.
- У фармацевтичній промисловості неточності у вимірюванні вологості можуть вплинути на якість ліків.
- У музеях неточний контроль кліматичних умов може призвести до пошкодження цінних експонатів.

Наявні дослідження [2; 3] вказують на ефективність методів дисперсії Аллана для оцінки стабільності різноманітних сенсорів, проте їх застосування до конкретних типів датчиків кліматичного обладнання залишається недостатньо вивченим.

Дисперсія Аллана є потужним інструментом для аналізу стабільності часових рядів, особливо в контексті сенсорних даних. У цьому дослідженні розглядаються три основні методи обчислення дисперсії Аллана:

1. Класичний метод дисперсії Аллана (ADEV);
2. Модифікована дисперсія Аллана (MDEV);
3. Перекриваюча дисперсія Аллана (OADEV).

Варто зазначити, що окрім класичних методів, існують інші підходи для обчислення дисперсії Аллана, які забезпечують різну точність і чутливість до шумів. Наприклад, Time Deviation (TDEV) аналізує часові зміни, Hadamard Deviation (HDEV) ефективно фільтрує дрейф, а Parabolic Deviation (PDEV) оцінює невизначеність даних та Gros Lambert Covariance (GCODEV) покращують точність для складних сигналів, що дає змогу дослідникам обирати методи, які найкраще відповідають специфіці їхніх даних [4].

Таблиця 1 представляє формули та короткий опис кожного методу:

Таблиця 1

Методи обчислення дисперсії Аллана

Метод	Формула	Короткий опис
Класичний метод дисперсії Аллана	$\sigma_y^2(\tau) = \frac{1}{2\tau^2} \langle (x_{i+2} - 2x_{i+1} + x_i)^2 \rangle$	Базовий метод для оцінки стабільності часових рядів
Модифікована дисперсія Аллана	$\text{Mod}\sigma_y^2 = \frac{1}{2m^4\tau_0^2(N-3m+1)} \sum_{j=0}^{N-3m} \left(\sum_{i=j}^{j+m-1} (x_{i+2m} - 2x_{i+m} + x_i) \right)^2$	Покращений метод з кращою здатністю розрізняти типи шумів
Перекриваюча дисперсія Аллана	$\sigma_y^2(\tau) = \frac{1}{2(N-2n+1)} \sum_{i=1}^{N-2n+1} (\bar{y}_{i+n}(\tau) - \bar{y}_i(\tau))^2$	Метод з більш ефективним використанням доступних даних

Кожен з цих методів має свої переваги та особливості застосування:

- Класичний метод (ADEV) відрізняється простотою реалізації та інтерпретації результатів, що робить його привабливим для швидкого аналізу. Він ефективно виявляє білий шум та випадкове блукання, які часто наявні в сигналах сенсорів температури та вологості.
- Модифікована дисперсія Аллана (MDEV) демонструє покращену здатність розрізняти різні типи шумів та підвищену чутливість до довгострокових нестабільностей. Це робить її особливо цінною для виявлення поступових змін у характеристиках сенсорів [1].
- Перекриваюча дисперсія Аллана (OADEV) пропонує більш ефективне використання доступних даних та покращену статистичну достовірність на довгих інтервалах вимірювань. Це робить її особливо цінною для аналізу систем кліматичного контролю з обмеженим набором вимірювань.

Для проведення експериментальних досліджень було створено прототип сенсорного вузла Інтернету речей на базі ESP32 з використанням двох датчиків температури: DHT22 та DS18B20. Система підключалася до комп'ютера з Windows 10, що дало змогу здійснювати збір даних за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення.

Було зібрано по 265 вимірювань з інтервалом у 4 секунди для кожного сенсора. Зібрані дані були підготовлені для подальшого використання: видалення можливих аномальних значень.

Після цього дані були готові для обчислення дисперсії Аллана та подальшого аналізу. Такий підхід забезпечує високу якість отриманих результатів і мінімізує вплив перешкод на процес вимірювань.

Обробка та аналіз отриманих даних, включно з обчисленням дисперсії Аллана, проводилися з використанням мови програмування Python [5].

Важливо зазначити, що отримані значення ADEV, MDEV та OADEV представлені у безрозмірних одиницях і можна інтерпретувати як відхилення в °C. Порівняння з паспортною точністю сенсорів ($\pm 0.5^\circ\text{C}$ для обох DS18B20 та DHT22) показує, що обидва сенсори працюють в межах заявленої точності.

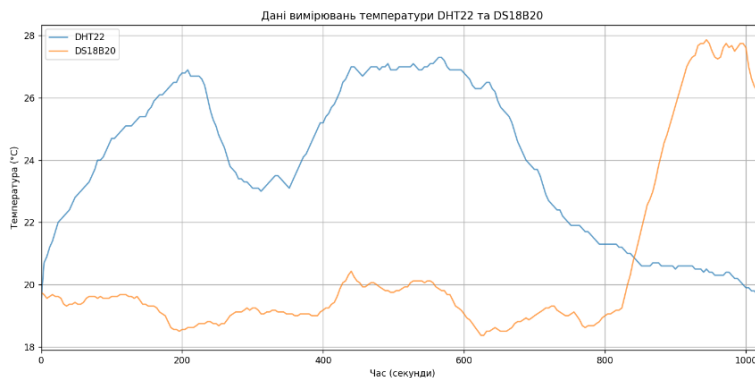

Рис. 1. Дані вимірювань температури, що використовувалися для обчислення дисперсії Аллана

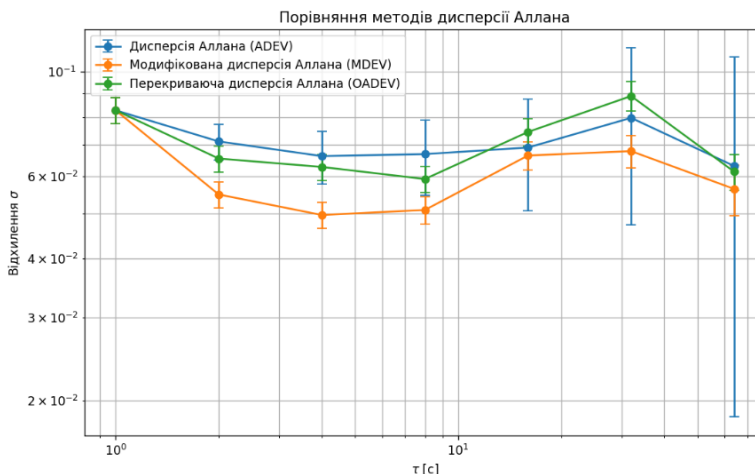

Рис. 2. Порівняння методів розрахунку дисперсії Аллана для даних з датчика DHT22

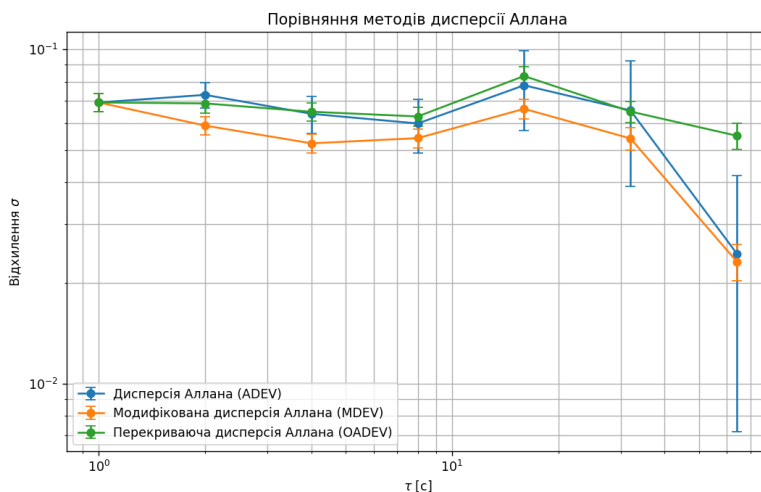

Рис. 3. Порівняння методів розрахунку дисперсії Аллана для даних з датчика DS18B20

Графіки рисунків 1, 2 демонструють, як різні методи розрахунку дисперсії Аллана (ADEV, MDEV, OADEV) оцінюють стабільність температурних вимірювань на різних часових інтервалах (τ). Часові інтервали представлені логарифмічному масштабі ступеня двійки. Результати

обчислення дисперсії Аллана різними методами для сенсорів DHT22 та DS18B20 представлені у таблиці 2 та 3 відповідно.

Таблиця 2

Обчислення дисперсії Аллана на основі даних сенсора DHT22

Метод	Taus	Відхилення	Помилки
ADEV	[1, 2, 4, 8, 16, 32, 64]	[0.0828, 0.0711, 0.0661, 0.0668, 0.0690, 0.0798, 0.0630]	[0.0052, 0.0063, 0.0084, 0.0122, 0.0184, 0.0326, 0.0446]
MDEV	[1, 2, 4, 8, 16, 32, 64]	[0.0828, 0.0548, 0.0496, 0.0508, 0.0663, 0.0678, 0.0563]	[0.0052, 0.0035, 0.0032, 0.0033, 0.0046, 0.0053, 0.0070]
OADEV	[1, 2, 4, 8, 16, 32, 64]	[0.0828, 0.0654, 0.0627, 0.0591, 0.0744, 0.0887, 0.0613]	[0.0052, 0.0041, 0.0040, 0.0038, 0.0050, 0.0064, 0.0054]

Таблиця 3

Обчислення дисперсії Аллана на основі даних сенсора DS18B20

Метод	Taus	Відхилення	Помилки
ADEV	[1, 2, 4, 8, 16, 32, 64]	[0.0693, 0.0731, 0.0641, 0.0600, 0.0780, 0.0656, 0.0245]	[0.0044, 0.0065, 0.0081, 0.0110, 0.0209, 0.0268, 0.0173]
MDEV	[1, 2, 4, 8, 16, 32, 64]	[0.0693, 0.0591, 0.0523, 0.0542, 0.0663, 0.0541, 0.0232]	[0.0044, 0.0037, 0.0033, 0.0036, 0.0046, 0.0043, 0.0029]
OADEV	[1, 2, 4, 8, 16, 32, 64]	[0.0693, 0.0689, 0.0650, 0.0630, 0.0832, 0.0651, 0.0551]	[0.0044, 0.0043, 0.0041, 0.0041, 0.0056, 0.0047, 0.0049]

Аналізуючи отримані результати, можна сказати, що:

- Датчик DHT22 під час використання ADEV демонструє значення, що варіюється від 0.0661 до 0.0828, що вказує на помірну наявність шуму. Помилки у вимірюваннях коливаються від 0.0052 до 0.0446.

- Датчик DS18B20 демонструє вищу стабільність з ADEV в межах 0.0245 до 0.0780 та меншими помилками, які варіюються від 0.0044 до 0.0268.

- Порівнюючи методи, у DHT22 модифікована дисперсія (MDEV) змінюється в діапазоні від 0.0496 до 0.0828, тоді як у DS18B20 MDEV коливається від 0.0523 до 0.0693. Це свідчить про те, що DS18B20 демонструє стабільніші показники, особливо на великих часових інтервалах.

- Використання методу OADEV для DHT22 показує відхилення в діапазоні від 0.0591 до 0.0887, тоді як для DS18B20 OADEV варіюється від 0.0551 до 0.0832. Це вказує на те, що сенсор DS18B20 має кращу стабільність, особливо при коротких часових інтервалах.

Висновки. Аналіз дисперсії на різних часових інтервалах має практичне значення, оскільки він дає змогу визначити, в яких умовах метрологічні (і фізичні) властивості сенсора мають вплив на вимірювану величину, відповідно оптимізувати використання сенсорів у реальних умовах, з вибором оптимального інтервалу вимірювань, оцінкою довгострокової стабільності результатів вимірювань.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що сенсор DS18B20 виявляється більш надійним для тривалих вимірювань завдяки меншим значенням ADEV (до 0.0780), MDEV (до 0.0693) і OADEV (до 0.0832). Натомість DHT22 показує вищі значення ADEV (до 0.0828) і OADEV (до 0.0887), що потребує більшого контролю на довгих інтервалах, аби забезпечити точність вимірювань у процесах моніторингу кліматичних умов.

Методи дисперсії Аллана виявилися ефективними для оцінки стабільності сенсорів кліматичного обладнання та можуть бути рекомендовані для використання під час розробки та оптимізації систем кліматичного контролю. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розширення спектра аналізованих сенсорів та розробку автоматизованих систем моніторингу стабільності датчиків на основі дисперсії Аллана.

Abstract. This study aims to evaluate the stability and accuracy of the DHT22 and DS18B20 sensors, which are widely used in climate equipment, using Allan variance methods. Three main methods for calculating Allan variance were analyzed: classical, modified, and overlapping. Based on experimental data obtained from a prototype Internet of Things sensor node, a comparative analysis of the sensors' stability was conducted. The research results provide valuable information for selecting sensors depending on the specific application in climate control systems.

Keywords: sensors, Allan variance, climate equipment, measurement stability.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Котелянець В. В. Інформаційна технологія моніторингу навколишнього середовища на базі концепції інтернету речей. МОН України, ЧДТУ. Черкаси, 2019.
2. Використання дисперсії Аллана для ідентифікації нормальної роботи сенсорних вузлів / В. Г. Крижановський, В. Ф. Комаров, С. П. Сергієнко, Л. В. Загоруйко. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2021. № 3.
3. Non-Stationary Noise Analysis of Magnetic Sensors using Allan Variance / K. Draganová, V. Moucha, T. Volcko, K. Semrád. *Acta Physica Polonica*. 2017. Vol. 131(4). P. 1126–1128.
4. Implemented statistics functions. URL: <https://allantools.readthedocs.io/en/latest/functions.html>
5. Python. URL: <https://www.python.org/>
6. Котелянець В. В. Інформаційна технологія моніторингу навколишнього середовища на базі концепції інтернету речей. МОН України, ЧДТУ. Черкаси, 2019.
7. Ємець К. Методи прогнозування часових рядів з вираженою сезонністю на основі трансформерів. *Herald of Khmelnytskyi National University. Technical Sciences*. 2024. Vol. 333(2). P. 131–134.
8. Marusenkova T. Analysis of the influence of sample rates on the allan variance. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*. 2019. Вип. 5. С. 53–61.
9. Жураковський Б. Ю., Зенів І. О. Технології інтернету речей: навчальний посібник. Київ, 2021. 271 с.

УДК 004.437

ОПТИМІЗАЦІЇ РОБОТИ `std::list` ШЛЯХОМ ВИБОРУ НАЙБІЛЬШ ЕФЕКТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ВИДІЛЕННЯ ПАМ'ЯТІ

М. В. Шевцов, О. С. Вєтров

Анотація. У роботі досліджується ефективність контейнера `std::list` з використанням різних алгоритмів виділення пам'яті. Проводиться порівняння між стандартним (`std::allocator`) та користувацьким аллокатором, що базується на принципах роботи `stack-based allocator`. Була детально розглянута теорія з цієї теми та проведено дослідження. Результати викладено у таблиці та візуалізовано у вигляді діаграми.

Ключові слова: C++, `std::list`, аллокатор пам'яті, `StackAllocator`, ефективність, оптимізація, зв'язний список.

Сучасний світ програмування визначається постійним прагненням до оптимізації та підвищення ефективності програмного забезпечення. Однією з ключових областей цього пошуку є вибір та оптимізація структур даних, які використовуються для зберігання і обробки інформації. Мова програмування C++ визначається своєю потужністю та широкими можливостями, що вона надає користувачу для роботи з пам'яттю. Водночас важливою залишається вимога до програміста контролювати всі процеси виділення пам'яті (аллокації), оскільки непродумана стратегія безпосередньої роботи з пам'яттю в C++ може привести до некоректного функціонування програмного додатка та всієї операційної системи загалом.

Аллокація – це процес виділення блоків пам'яті потрібного розміру.

Для роботи з масивами інформації має виділятися пам'ять для даних, що оброблюються комп'ютером. Для виділення пам'яті під масиви змінних використовуються відповідні оператори, функції тощо. Зокрема, у мові програмування C++ виділяють способи виділення пам'яті – статичний та динамічний.

Статичне (фіксоване) виділення пам'яті: пам'ять виділяється тільки один раз під час компіляції. Розмір виділеної пам'яті є фіксованим і незмінним до кінця виконання програми.

Динамічне виділення пам'яті: використовується комбінація операторів `new` і `delete`. Оператор `new` виділяє пам'ять для змінної (масиву) у спеціальній ділянці пам'яті, яка називається «купа» (`heap`). Оператор `delete` звільняє виділену пам'ять. Кожному оператору `new` має відповідати свій оператор `delete`.

Динамічно виділена пам'ять не має області видимості, тобто вона залишається виділеною доти, доки її не буде явно звільнено або доки ваша програма не завершить своє виконання (і операційна система очистить усі буфери пам'яті самостійно). Однак покажчики, що використовуються для зберігання динамічно виділених адрес пам'яті, дотримуються правил області видимості звичайних змінних.

У програмах, реалізованих на C++, доступні два види пам'яті: стек і купа (`heap`). Керування стеком відбувається автоматично. Під час виходу змінної з області видимості відповідна їй у

стеку пам'ять звільняється. Цей механізм дає змогу розробнику не стежити за видаленням автоматичних змінних. Стек працює дуже швидко, але має обмежений розмір, який зазвичай не перевищує кількох мегабайт. Другий тип пам'яті – купа – влаштований дещо інакше. У купі об'єкти можна зберігати в довільному місці, створювати і видаляти їх у довільному порядку, а розмір купи зазвичай значно перевершує розмір стека. Водночас робота з купою відбувається значно повільніше, ніж зі стеком. До того ж об'єкти з купи не видаляються автоматично.

Розглянемо докладніше найпростіший приклад – це виділення пам'яті під масив на кучі, яке відбувається за допомогою оператора `new[]`. З розвитком мови на зміну класичному масиву прийшли `std::vector` та `std::string`, які інкапсулюють процес роботи з пам'яттю і самостійно виділяють та звільнюють ресурси. Ці операції виконуються за допомогою так званого аллокатора, який є одним із шаблонних параметрів усіх стандартних структур даних (крім `std::array`) в C++. Бібліотека описує стандартний набір вимог до аллокаторів, що є об'єктами класу, які інкапсулюють інформацію щодо моделі виділення [1]. Ця інформація включає знання типів вказівників, типу їх різниці, типу розміру об'єктів у цій моделі виділення, примітивів виділення та звільнення пам'яті для неї тощо [1]. Стандартом зазначено, що створення та знищення об'єктів виконується окремо від виділення та звільнення пам'яті. Контейнер не взаємодіє з аллокатором напряму, а робить це за допомогою особливого проширення під назвою `std::allocator_traits`. Шаблон класу `allocator_traits` надає єдиний інтерфейс для всіх типів аллокаторів. Але важливо зазначити, що аллокатор не може бути типом, який не є класом, навіть якщо `std::allocator_traits` забезпечує весь необхідний інтерфейс [1]. Отже, завжди можливо створити похідний клас від аллокатора.

Отже, послідовність дій контейнеру під час роботи безпосередньо з пам'яттю така:

**Cointainer -> allocator_traits -> Allocator -> operator new/
operator delete -> malloc/free -> OS**

Розглянемо цю послідовність на основі контейнера `std::list`: `std::list` (це контейнер, який працює відповідно до структури даних «двохв'язковий список» і, як вже було зазначено, має шаблонний параметр аллокатор, який, як і у всіх стандартних структур даних, дорівнює `std::allocator`). Методи `allocate` та `deallocate` викликають оператори `new` та `delete` відповідно, що приводить до виділення на пам'яті на кучі, а методи `construct` та `destroy` викликають `placement new` та деструктори відповідно. Під час чергової спроби роботи з пам'яттю контейнер звернеться до `std::allocator_traits`, який містить у собі набір членів, одна частина з яких є аліасами, а інша – методами. Крім уже зазначених членів, які виконують зрозумілу роботу, в цьому шаблонному класі є ще допоміжна структура `rebind`. Вона є надзвичайно корисною у випадках структур даних, шаблонний параметр яких параметризований нестандартним типом, наприклад, у випадку `std::list` це `Node<T>`. Далі, оскільки клас `std::allocator_traits` є просто «директором» усіх аллокаторів, у стандартному сценарії робота передається методам самого об'єкту аллокатора, які вже звертаються до різних перевантажених версій операторів `new/delete`. Ці оператори, звичайно, викликають низькорівневі функції з мови C під назвою `malloc` (під час виділення) та `free` (під час звільнення), які запитують пам'ять в операційній системі.

Як уже зазначалося раніше, `std::allocator_traits` надає єдиний інтерфейс для всіх типів аллокаторів, а отже, можна зробити висновок, що `std::allocator` – це не єдина можлива стратегія виділення пам'яті для контейнера. І це правда! Користувач у змозі реалізувати свій власний алгоритм виділення пам'яті, але найголовніше, чого він має дотримуватись – це вимог стандарту C++ до аллокаторів, прописаних у параграфі 16.5.3.5 останньої версії стандарту [2]. Їх дотримання приведе до того, що `std::allocator_traits` зможе працювати з вашим аллокатором ідентично його роботі зі стандартним. Звернення до операційної системи з запитом пам'яті є доволі ресурсомісткою операцією, і постійний контроль за пам'яттю накладає великі витрати на загальну швидкість програми. Стандартний аллокатор працює саме за таким сценарієм, що не є ефективним. Реалізацій цієї ідеї може бути декілька, наприклад, `PoolAllocator` або `StackAllocator` [3]. Зупинимося на останній, особливість якої в тім, що блок пам'яті виділяється на стеку, як масив елементів типу `char`, які займають один байт. Цей підхід використовує принцип Last In, First Out (LIFO) – останній блок пам'яті, який був виділений, буде першим, що буде

звільнено. Загальна структура моделі пам'яті буде виглядати так (рис. 2). Header тут – це заголовок наступного блоку, який містить інформацію про кількість аллокованих байт та байт, які були виділені заради правильного вирівнювання. Час виконання операції виділення пам'яті для структури на рис. 2 становить $O(n \cdot m)$, де n – це розмір заголовка, а m – кількість викликів функції `allocate`.

Розглянемо детальніше методи аллокатора: `allocate` резервує блок фіксованого розміру на вершині стеку (рис. 3). Час виконання – $O(1)$. Під час виклику `deallocate` блок звільнюється на вершині стеку. Час виконання – $O(1)$.

`Block pointer` завжди вказує на початок щойно виділеної пам'яті, `offset` – на кінець всього виділеного блоку пам'яті, в тому числі щойно виділеного. Виділення та вивільнення пам'яті в `StackAllocator` у випадку, якщо ємність блоку ще не закінчилась, відбувається швидше, оскільки вам просто потрібно змінити покажчик на вершину стеку. Пам'ять, виділена в такий спосіб, резервується максимально компактно та має відсутність фрагментації, оскільки блоки пам'яті розділяють тільки заголовки та відступи вирівнювання. Головний недолік `StackAllocator` – це обмеженість розміром стеку, який у нашому випадку становить 8 мегабайт. Представлена реалізація передбачає виділення додаткової пам'яті на кучі у разі переповнення виділеного стекового блоку пам'яті, що захищає від аварійного завершення програми.

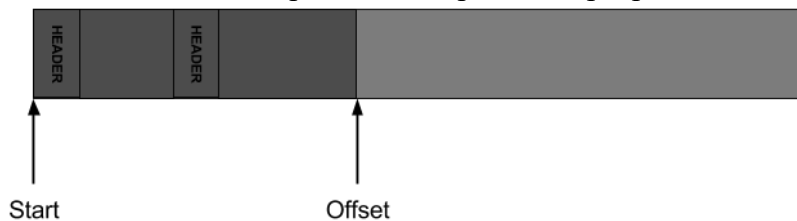

Рис. 1. Структура розміщення аллокованих даних на стеку

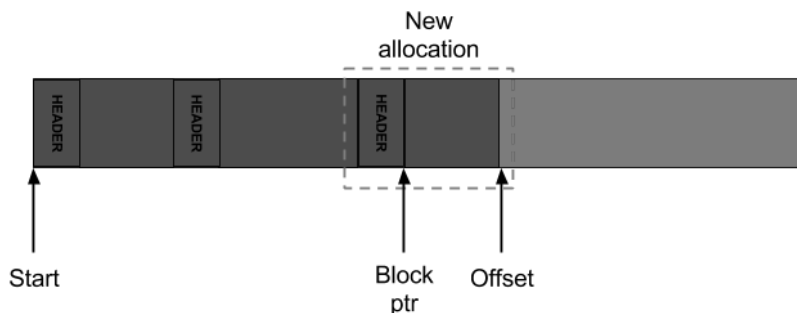

Рис. 2. Дія, яка виконується під час виділення пам'яті

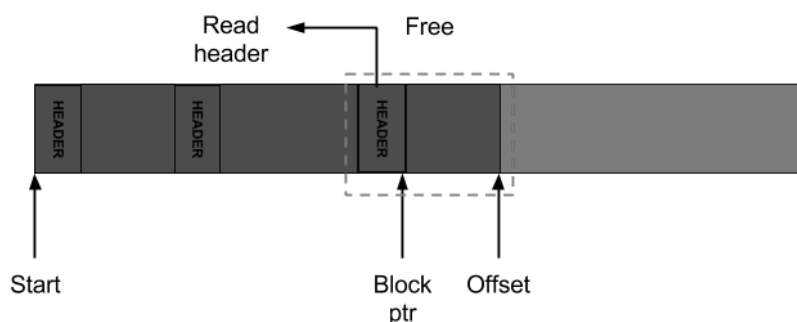

Рис. 3. Дія, яка виконується під час звільнення пам'яті

Оскільки пропонується робота стосується оптимізації стратегії виділення пам'яті, то дослідження націлене на аллокацію та деаллокацію ресурсів. Реалізований власний клас `StackAllocator` з дотриманням вимог стандарту. Експеримент полягає у створенні зв'язних списків на різних аллокаторах та подальшому виконанні циклу операцій, націлених на роботу з пам'яттю. Розмір так званої арили для `StackAllocator` ми обиратимемо максимально можливий для коректної роботи, а саме 7.5 мегабайт.

У роботі розглянуті переваги та недоліки використання динамічного та статичного способів виділення пам'яті. Динамічне виділення пам'яті, порівняно зі статичним виділенням пам'яті, дає такі переваги: а) пам'ять виділяється в міру необхідності програмним шляхом; б) немає зайвих витрат невикористаної пам'яті. Виділяється стільки пам'яті, скільки потрібно і якщо потрібно; в) можна виділяти пам'ять для масивів інформації, розмір яких свідомо невідомий. Визначення розміру масиву формується в процесі виконання програми; г) зручно здійснювати перерозподіл пам'яті, інакше кажучи, зручно виділяти новий фрагмент для одного і того ж масиву, якщо потрібно виділити додаткову пам'ять або звільнити непотрібну; д) за статичного способу виділення пам'яті важко перерозподіляти пам'ять для змінної-масиву, оскільки вона вже виділена фіксовано. У разі динамічного способу виділення це робиться просто і зручно.

Водночас перевагами статичного способу виділення пам'яті є: а) статичне (фіксоване) виділення пам'яті краще використовувати, коли розмір масиву інформації заздалегідь відомий і є незмінним протягом виконання всієї програми; б) статичне виділення пам'яті не потребує додаткових операцій звільнення за допомогою оператора delete. Звідси впливає зменшення помилок програмування. Кожному оператору new має відповідати свій оператор delete; в) природність (натуральність) подання програмного коду, який оперує статичними масивами.

Залежно від поставленого завдання програміст повинен уміти правильно визначити, який спосіб виділення пам'яті підходить для тієї чи іншої змінної (масиву).

Отже, в цій роботі було проведено експериментальне дослідження ефективності контейнера `std::list` з використанням різних алгоритмів виділення пам'яті. Зокрема, порівняння було проведено між стандартним (`std::allocator`) та користувацьким аллокатором, що базується на принципах роботи `StackAllocator`. Результати дослідження показали, що з кількістю елементів, які вміщуються у виділений на стеку блок пам'яті, час виконання операцій зв'язного списку на `StackAllocator` зменшується в середньому в 2,5 рази. Зі збільшенням кількості аллокованих елементів час виконання обох алгоритмів виділення пам'яті стає майже рівним з невеликою перевагою в сторону `StackAllocator`. Це свідчить про те, що наша оптимізована стратегія виділення пам'яті може забезпечити покращену ефективність контейнера у випадках, коли сумарна пам'ять, зайнята елементами списку, менше розміру виділеного на стеку блоку пам'яті.

Abstract. The paper investigates the efficiency of the `std::list` container using different memory allocation algorithms. A comparison is made between the standard (`std::allocator`) and a custom allocator based on stack-based allocator principles. The theory on this topic is thoroughly examined, and research is conducted. The results are presented in tabular form and visualized in the form of a diagram.

Keywords: C++, `std::list`, memory allocator, `StackAllocator`, efficiency, optimization, linked list.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. C++23 standard. ISO/IEC JTC1 SC22 WG21 N 4860. 2023. 1841 p.
2. Meyers S. Effective STL: 50 Specific Ways to Improve Your Use of the Standard Template Library. Addison-Wesley. 2001. 226 p.
3. Langer A., Kreft K. Allocator Types. C++ Report, 1998. URL: <http://www.angelikalanger.com/Articles/C++Report/Allocators/Allocators.html>

УДК 711.4

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОГО СЕКТОРУ МІСТА ВІННИЦІ

М. В. Шовдра, О. М. Анісімова

Анотація. У статті розглянуто сучасні інноваційні підходи для розвитку культурного міста Вінниці. Акцентується на необхідності адаптації культурної сфери до викликів сучасного світу, поєднання збереження традицій зі впровадженням інноваційних технологій та форматів. Розкрито роль культури в розвитку міста, її вплив на формування ідентичності і привабливості для туристів та інвесторів. На основі аналізу сучасних підходів до розвитку культурного сектору розроблено пропозиції щодо впровадження ефективних інструментів модернізації культурного сектору у місті Вінниці.

Ключові слова: інноваційні підходи, розвиток культури, культурний сектор міста, культура.

Вступ. Культура – це потужний двигун, що формує цінності, традиції та звичаї. У сучасному світі, що швидко змінюється, культура стає все більш важливим складником економічного розвитку, інноваційних процесів та соціальної згуртованості. Сьогодні, в епоху цифрової трансформації та глобалізації, розвиток культурного сектору вимагає нестандартних рішень та інноваційних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вчених М. Кагана, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Ф. Заставного, О. Кравченка, М. Радугіна, О. Скворцова, О. Новікова, О. Новотного, Л. Оганяна, У. Садова підтверджують необхідність впровадження інноваційних підходів до розвитку культурного середовища міста [1].

Мета роботи – проаналізувати сучасні інноваційні підходи розвитку культурного сектору у містах та розробити пропозиції щодо впровадження ефективних інструментів модернізації культурного сектору міста Вінниці.

Постановка проблеми. Сучасний світ швидко змінюється, вимагаючи від міст гнучкості та інноваційності у всіх сферах життя, зокрема і в розвитку культурного сектору. Збереження традицій та формування сучасної культурної ідентичності стає ключовим завданням для міст, що прагнуть зберегти свою унікальність і привабливість для туристів, інвесторів та молоді. Вінниця з багатим культурним надбанням, що формувалося століттями, стикається з викликами сучасного світу та потребує нових, креативних рішень для розвитку своєї культури. Збереження традицій має йти в ногу зі впровадженням інноваційних технологій та форматів, що дасть змогу зробити культурний сектор міста більш доступним, залучаючи широке коло громадян та туристів.

Виклад основного матеріалу. Культура – це невід’ємна частина будь-якого міста, як повітря, яким ми дихаємо. Без багатогранного культурного життя місто не може розвиватися, приваблювати талановитих людей та підтримувати високий рівень задоволеності громадян. Культура є необхідним складником успіху та процвітання міста та країни загалом. Можна стверджувати, що культура сьогодні є не тільки практикою суспільного життя, а й чинником, що впливає на світовий розвиток, розвиток держави, регіону, міста. Українська культура зазнає не лише формальних змін, а й глибинних, змістовних. Однак, щоб справді стати частиною світового культурного простору, українській культурі потрібна інтеграція та розширення. Це означає, що вона повинна збагатитися новими формами культурної продукції, зробити акцент на створення якісного кіно, театру, філософських і наукових робіт, що можуть бути представлені на міжнародній арені.

Сьогодні розвиток культурного сектору міста неможливий без інтеграції у світові процеси, співпраці з іншими культурами та взаємного збагачення. Це означає, що українська культура повинна стати активним учасником глобальних культурних процесів та змін. Глобалізація не означає втрату власної ідентичності, навпаки, збереження унікальних рис української культури є ключем до її успіху на світовій арені. Культура має прагнути не до зникнення у глобальному просторі, а до створення власного унікального голосу, який звучатиме в унісон з голосами інших культур.

Саме з цією метою департамент культури Вінницької міської ради реалізовує пріоритети державної політики та повноваження органів місцевого самоврядування у сфері культури та захисту суспільної моралі [2]. Розуміючи, що культура є фундаментом нації, її ідентичністю, що формує цінності, традиції та моральні орієнтири. Влада міста Вінниці зосереджує свої зусилля на:

- створенні конкурентоспроможного мистецького середовища [2];
- створенні атмосфери та умов щодо вільного творчого самовираження [2];
- забезпеченні вільного доступу до культури та мистецтва для всіх соціальних груп;
- створенні умов для розвитку інтеркультурного відкритого простору з вільним доступом до інформації [2];
- трансформації культурного простору [2];
- модернізації культурної інфраструктури громади [2].

Війна внесла значні зміни в життя українців, зокрема і у сферу культури. Місто Вінниця застосовує інноваційні шляхи розвитку і адаптується до нових реалій, що провокує зміну пріоритетності напрямів розвитку культурного сектору міста, а саме:

- участь у волонтерській діяльності [3];
- актуалізація заходів патріотичного виховання;
- забезпечення реалізації державної політики у сферах відновлення та збереження національної пам'яті [3];
- залучення громадських ініціатив у розвиток культури громади;
- адаптація та залучення соціально вразливих верств населення в культурне життя міста.

Вінницька міська територіальна громада станом на 13 січня 2023 року прийняла 45 804 внутрішньо переміщених осіб, серед яких 11 943 – діти [4]. З метою надання психологічної підтримки, інтеграції в нове середовище і створення умов для творчого розвитку та підтримки людей, які постраждали внаслідок війни, Вінницька міська територіальна громада реалізує спеціальні програми щодо доступу до культури для людей з обмеженими можливостями, переселенців, дітей з неповних сімей, пенсіонерів. Завдяки цьому розширюється доступ до культурних послуг та створюються рівні умови для участі в культурних заходах для всіх жителів міста.

Культура в умовах війни стає не тільки джерелом естетичної насолоди, але й важливим інструментом соціальної згуртованості, патріотичного виховання, психологічної реабілітації та збереження національної ідентичності.

Щоб зберегти традиції та досягти нових висот, потрібно й надалі впроваджувати інноваційні підходи, які дають змогу місту стати привабливим для туристів, митців та інвесторів. Важливо п'ять напрямів щодо розвитку культурного сектора м. Вінниці: цифровізація та доступність, створення креативних просторів; залучення молоді; інтеграція культури в туристичне життя міста, залучення міжнародного досвіду.

Напрямок: Цифровізація та доступність

Віртуальні тури. Створення віртуальних турів по історичних місцях Вінниці, доступних для широкого кола користувачів з різних країн світу, дасть змогу розширити географію охоплення та зацікавити жителів інших міст і країн відвідати місто Вінницю. Наприклад, перлина міста Вінниці – Вежа Артинова, яка розповідає про багате минуле міста. Створення віртуального туру Вежею Артинова – не просто можливість побачити її на екрані комп'ютера, а можливість зануритися в історію та атмосферу міста. За допомогою віртуальної реальності можна відтворити давні стіни, відкрити закриті для відвідування частини Вежі, познайомитися з архітектурними деталями і дізнатися про життєвий шлях архітектора Артинова. Це не просто інноваційний підхід, а реальна можливість зробити Вінницю більш привабливою для туристів зі всього світу. Це може стати важливим кроком у розвитку культурного та туристичного потенціалу міста.

Онлайн-платформи. Розробка онлайн-платформ для онлайн-продаж квитків на культурні заходи, а саме кінопокази в КЗ «Кінотеатр Родина». КЗ «Кінотеатр Родина» – це важливий культурний центр Вінниці, що збирає місцевих жителів та туристів, перевагою кінотеатру є його географічне розташування, адже знаходиться в самому серці Вінниці, на центральній площі. Однак у сучасному світі, де технології розвиваються з нечуваною швидкістю, традиційні методи продажу квитків стають недостатньо ефективними та не відповідають потребам сучасної аудиторії. Інноваційним рішенням цієї ситуації є впровадження онлайн-платформи для продажу квитків.

Напрямок: Створення креативних просторів

Мистецькі резиденції. Залучення міжнародних художників і діячів мистецтва для проведення резиденцій у Вінниці, обміну досвідом та створення нових проєктів дасть змогу збагатити культурне життя міста та привернути увагу міжнародної громадськості. Гарним прикладом є арт-простір «Етно Чари», ідея якого полягає саме в популяризації Подільської кераміки, оскільки вона вражає своєю красою та унікальністю Вінницького регіону. Також тут реалізується ідея арт-терапії для захисників і захисниць. «Етно Чари» став майданчиком для навчання, розвитку та вдосконалення гончарного ремесла всіх охочих [5]. Створення мистецьких резиденцій дасть змогу розширити культурний імідж міста і туристичний потенціал.

Культурні хаби. Розвиток культурних хабів, які об'єднують різні творчі напрями та стимулюють взаємодіяти між митцями і аудиторією, сприятимуть розвитку нових творчих ідей і розширять доступ до культурних проєктів. Яскравим прикладом впровадження цього інновацій-

ного підходу є Бібліохаб «Під Високим Замком» у м. Львові [5]. Хаб став місцем, де творці різних галузей можуть зустрічатися, взаємодіяти, навчатися та співпрацювати, що сприяє виникненню нових ідей та проєктів. «Під Високим Замком» використовує сучасні технології для розширення доступу до інформації та культурних ресурсів, наприклад, організації онлайн-трансляцій заходів. Це не просто осередок знань та книжок, а поєднання бібліотеки, арт-простору, кафе та майданчика для виставок, лекцій, концертів та інших культурних заходів.

Напрямок: Залучення молоді

Інтерактивні музейні експозиції. Створення інтерактивних музейних експозицій, які приваблюють молодь і роблять історичні факти цікавими та доступними, підвищить інтерес до історії міста і сприятиме розвитку національної ідентичності. До прикладу, Музей-садиба Михайла Коцюбинського, який є своєрідною візитівкою міста Вінниці. Створення віртуальної екскурсії по садибі Коцюбинського з можливістю «зайти» в кімнати, оглянути експонати, послухати аудіозаписи з розповідями про життєвий шлях письменника та його родини, може стати не тільки місцем зберігання історії, а і сучасним центром культурного розвитку, що залучає молодь та сприяє формуванню національної ідентичності.

Творчі майстер-класи. Організація майстер-класів та воркшопів з різних напрямів мистецтва, які розвивають творчий потенціал молоді, будуть сприяти розвитку нових талантів і збагатять культурне життя міста.

Культурні фестивалі. Проведення фестивалів молодіжного мистецтва, які дають митцям можливість проявити себе і представити свої роботи, дасть змогу відкрити нові таланти і сформувати майбутнє культурного сектору.

Влітку у 2024 році у Вінниці відбувся перший Етно-вікенд «Заплетемо рогозу». Метою цього заходу є популяризація місцевих елементів нематеріальної культурної спадщини. Захід поєднав у собі:

- відродження старовинних ремесел, обрядів і гастрономії Вінницької області;
- залучення аудиторії до майстеркласів, виставок, концертів та інтерактивних заходів;
- соціальна відповідальність: благодійний збір на підтримку військовослужбовців.

Такий інноваційний підхід дає змогу не просто показати, а й відчутти, зрозуміти унікальність культурних цінностей Вінницької міської територіальної громади.

Напрямок: Інтеграція культури в туристичне життя міста

Культурні маршрути. створення туристичних маршрутів, що об'єднують історичні пам'ятники, музеї, галереї та арт-об'єкти, зробить місто ще більш привабливим для туристів і сприятиме розвитку туристичної індустрії. Наприклад, створення туристичного маршруту «Літературна Вінниця», що буде проходити через місця, пов'язані з життєвим шляхом і творчістю видатних письменників Вінниці, наприклад, музей-садиба Михайла Коцюбинського або будинок, де народився Василь Стус.

Напрямок: Залучення міжнародного досвіду

Співробітництво з міжнародними організаціями: обмін досвідом з іншими містами в області розвитку культури дає змогу перейняти кращі практики та сприяє розвитку міжнародних культурних зв'язків.

Висновки. Отже, культура є невід'ємним складником успіху та процвітання будь-якого міста. Для того, щоб українська культура справді стала частиною світового культурного простору, вона має збагатитися новими формами творчості, зосередитися на якості та активно інтегруватися в глобальні процеси. Це не означає втрату власної ідентичності, а навпаки. Збереження унікальних рис української культури є ключем до її успіху на світовій арені. Запровадження інноваційних підходів, як-от інтерактивні музейні експозиції, творчі майстеркласи, культурні фестивалі, культурні маршрути та залучення іноземних діячів мистецтва допоможе не тільки зберегти історичне та культурне надбання м. Вінниці, але й створить простір для розвитку нових творчих ідей, заохотить молодь до культурного життя та зробить місто привабливим для туристів.

Впровадження цих ідей, досвіду інших міст і тісна співпраця з міжнародними партнерами створить умови для розвитку життєздатного та привабливого культурного середовища, що збагатить життя міста та забезпечить його конкурентоздатність у глобальному значенні.

Abstract. The article discusses modern innovative approaches to the development of the cultural city of Vinnytsia. The article emphasizes the need to adapt the cultural sphere to the challenges of the modern world, combining the preservation of traditions with the introduction of innovative technologies and formats. The role of culture in the development of the city, its influence on the formation of identity and attractiveness for tourists and investors is revealed. Based on the analysis of modern approaches to the development of the cultural sector, proposals were developed for the implementation of effective tools for the modernization of the cultural sector in the city of Vinnytsia.

Keywords: innovative approaches, cultural development, cultural sector of the city, culture.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кашшай О. Роль артрезиденцій та арткластерів у формуванні українського соціокультурного середовища. *Вісник Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури*. Київ, 2023. № 1. С. 6–12. DOI: 10.32782/naoma-bulletin-2024-1-1 (дата звернення: 03.10.2024).
2. Положення про департамент культури Вінницької міської ради. URL: <http://surl.li/zufytr> (дата звернення: 03.10.2024).
3. Звіт «Про хід виконання Програми розвитку культури і мистецтва Вінницької міської територіальної громади на 2022–2024 роки у 2023 році». URL: <http://surl.li/jxlabr> (дата звернення: 03.10.2024).
4. Вінницька громада прийняла майже 46 тисяч переселенців. *Вінницька міська рада*. 17.01.2023. URL: <http://surl.li/dcsvkr> (дата звернення: 03.10.2024).
5. Інноваційні підходи до розвитку осередків подільського гончарства. *Мистецтво в культурі сучасності: теорія та практика навчання*. Вінниця, 2023. № 2. С. 70–76. DOI: 10.31652/3041-1017-2023(2)-09 (дата звернення: 06.10.2024).
6. Стрельбицька С. М. Сучасні дитячі бібліотеки у інформаційному медіа-просторі *Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Львів, 2020. С. 77–83. URL: <http://ibas.uad.lviv.ua/storage/uploads/ЗБІРНИК20.pdf#page=77> (дата звернення: 06.10.2024).
7. Трансформаційні процеси у суспільній та соціокультурній сферах України / О. М. Анісімова, Л. А. Ковальська, Г. П. Лукаш, О. В. Прігунов, О. С. Щербіна, Т. М. Яворська. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2021. 185 с.

Наукове видання

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 16

ТОМ 2

Редактор О. А. Солдатова
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 12.12.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 14,7
Тираж 100 прим. Зам. № 90

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.